

oikos

ISSN 1822-5152 (spausdintas)

ISSN 2351-6461 (internetinis)

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

LIKOS

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

2016 Nr. 1 (21)

VERSUS AUREUS

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS vyriausiasis redaktorius

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Dalia KUIZINIENĖ redaktoriaus pavaduotoja

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Vida MONTVYDAITĖ

(Tautinių mažumų departamentas prie LR Vyriausybės, Lietuva)

Tomas BALKELIS

(Stanfordo universitetas, JAV)

Daiva DAPKUTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Mykolas DRUNGA

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Alfonsas EIDINTAS

(Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, Lietuva)

Violeta KELERTIENĖ

(Vašingtono universitetas, Sietlas, JAV)

Kaja KUMER-HAUKANÕMM

(Tartu universitetas, Estija)

Daiva Kristina KUZMICKAITĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Vėjas Gabriel LIULEVIČIUS

(Tenesio universitetas, JAV)

Saulius PIVORAS

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Juozas SKIRIUS

(Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuva)

Giedrius SUBAČIUS

(Iliojaus universitetas, Čikaga, JAV)

Romas VAŠTOKAS

(Trento universitetas, Kanada)

TURINYS

CONTENTS

ŠIUOLAIKINIAI MIGRACIJOS PROCESAI TRENDS OF CONTEMPORARY MIGRATION

Dalia Cidzikaitė	Sakytinė istorija diasporos ir migracijos tyrimuose. 7 Oral History in Diaspora and Migration Research 14
------------------	--

DIASPOROS ISTORIJA IR KULTŪRA HISTORY AND CULTURE OF DIASPORA

Andrius MARCINKEVIČIUS	Antrojo pasaulinio karo laikotarpio rusų kilmės išeiviai iš Lietuvos: socialinio ir kultūrinio portreto metmenys15 Émigrés of Russian Origin from Lithuania during World War II: Features of Social and Cultural Portrait 28
------------------------	---

Daiva DAPKUTĖ	Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT): tarp opozicijos VLIK'ui kūrimo ir naujų politinės veiklos metodų paieškos. 29 Lithuanian Independence Alliance (LNT): Between an Opposition to VLIK and the Search for New Methods of Political Activity 42
---------------	---

Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ	Istoriografinės pozicijos ir šaltiniai Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tema. 43 Historiographical Positions and Sources on Baltic Diplomats Active during the Cold War Years 62
---------------------------	--

Marija NAVICKAITĖ	JAV lietuvių požiūris į kitataučius XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. 63 The Attitude of American Lithuanians Towards Other Immigrants of the Late 19th and Early 20th Centuries . . 83
-------------------	--

Laura LAURUŠAITĖ	Užburtas ratas ar vilties diaspora? XXI a. lietuvių ir latvių (e)migracijos procesų palyginimas 85 Vicious Circle or Diaspora of Hope? Comparative View of Lithuanian and Latvian (E)migration Processes in the 21st Century. 95
Žydronė KOLEVINSKIENĖ	Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo. 97 The Path of Lithuanian Diaspora Research: between Locality and Mobility. 107
Milda DANYTĖ	Literatūrinis ar istorinis kūrinys? Angelės Lauciūtės <i>Barakudos dienoraštis, arba lietuvaitės įspūdžiai Kanadoje</i> 109 A Literary or a Historical Work: Angelė Lauciūtė's <i>autobiographical text Diary of a Barracuda, or a Lithuanian Woman's Experience in Canada</i> 117
IŠ ARCHYVŲ FROM THE ARCHIVES	
Daiva DAPKUTĖ	Nuo Šėtos iki Londono: Pauliaus Tričio pasitraukimo iš Lietuvos istorija 119 From Šėta to London: How Paulius Tričys departed from Lithuania
RECENZIJOS BOOK REVIEWS	
Aistė MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ	Apie Stasį ir Danielą Lozoraičius amžininkų akimis. . . 139 Stasys and Daniela Lozoraitis in the eyes of their contemporaries
KRONIKA EVENTS	145
APIE AUTORIUS ABOUT THE AUTHORS	157
REIKALAVIMAI STRAIPSNIAM SUBMISSION GUIDELINES	159

Šiuolaikiniai migracijos procesai

Dalia CIDZIKAITĖ

Sakytinė istorija diasporos ir migracijos tyrimuose

Santrauka: Vis plačiau Lietuvos tyrėjų ir mokslininkų taikomas sakytinės istorijos metodas neišsitenka vienos srities ribose. Juo naudojasi ne tik istorikai, literatūrologai, politologai bei kultūrologai, bet ir diasporos bei migracijos temą tiriantys specialistai. Straipsnis supažindina su sakytinės istorijos ištakomis, sakytine istorija kaip žanru ir metodu, aptaria šio metodo taikymo bei panaudojimo galimybes, pristato iššūkius ir problemas, pateikia įdomesnius pavyzdžius iš diasporos ir migracijos srities.

Raktiniai žodžiai: sakytinė istorija, metodas, naratyvas, atmintis.

Kas yra sakytinė istorija?

Vienas iš galimų sakytinės istorijos (lietuviškai galima rasti dar vieną jos pavadinimą – „žodinė istorija“) apibrėžimų gali būti toks: sakytinė istorija yra istorinės informacijos įrašymas, išsaugojimas ir interpretavimas, pasitelkus asmeninę žmogaus patirtį ir nuomonę. Asmeninė patirtis gali apimti tiesioginę žmogaus akistatą su koku nors istoriniu įvykiu, jo liudijimą apie praeitį, o taip pat tokias formas kaip dainos, pasakojimai, mitai, perduodami žodžiu iš kartos į kartą.

Anglų rašytojas Samuelis Johnsonas yra pastebėjęs: „Visa istorija iš pradžių buvo žodinė“ („All history was at first oral“), todėl atsakant į klausimą, kuo sakytinė istorija, kaip forma ir metodas, yra naujoviška, turime pripažinti, jog niekuo. Sakytinė istorija

buvo vienintelė „istorijos“ forma rašto neturėjusiose visuomenėse. Mes neretai pamirštame, kiek daug rašytinių istorijos šaltinių yra paremtų žodiniais pasakojimais.

Sakytinės istorijos modernioji forma – garso įrašas¹ – siejama su Allanu Nevinsu ir jo darbu Kolumbijos universitete JAV, čia 1948 m. jis pradėjo įrašinėti „Amerikos istorijai svarbių žmonių“ prisiminimus. Tiesa, pats „sakytinės istorijos“ terminas (angl. *oral history*) pradėtas vartoti beveik dešimtmečiu anksčiau, apie 1940-ųjų pradžią. Jo krikštaviu laikomas Njujorko mieste bohemiškai gyvenęs Joe Gouldas. Būtent jis pirmasis pradėjo rinkti miesto folklorą – užrašinėti njujorkiečių istorijas, girdamasis, kad jo knyga vadinsis *Mūsų laikų sakytinė istorija* (*Oral History of Our Time*). Deja, Gouldo užrašams pradingus, šiandien neturime galimybės

įvertinti nei jų autoriaus užmojo, nei surinktų istorijų kokybės.

Skirtingai nuo Nevinso, Anglijoje sakytinės istorijos pradininkas George'as Ewartas Evansas rinko prisiminimus apie gyvenimą ir darbą Safolko (Suffolk) grafystės kaimuose, kurių „senbuviai buvo [tikros] vaikščiojančios knygos“. Dalis surinktų Evanso istorijų sugulė į 1956 m. išleistą knygą *Paklausk šienpjovių* (*Ask the Fellows Who Cut the Hay*). Iš viso Evansas išleido 11 knygų, paremtų savo surinkta sakytine istorija².

Sakytinė istorija atskira šaka tapo 1960–1970 m. atsiradus nebrangiems magnetofonams, leidusiems dokumentuoti to meto JAV visuomenėje vykusius socialinius ir politinius reiškinius, tokius kaip kova dėl pilietinių teisių, feminizmas ir protestai dėl Amerikos karo Vietname. XX a. pabaigoje sakytinė istorija tapo pripažinta disciplina daugelyje Vakarų aukštųjų mokyklų. Sakytinės istorijos metodą taiko folkloro, antropologijos, etnologijos, istorijos, socialinių mokslų, literatūros tyrėjai ir specialistai. Šiandien ja sėkmingai naudojasi ir vidurinių mokyklų mokytojai bei mokiniai³. Bene reikšmingiausias sakytinės istorijos įvertinimas literatūroje – 2015 m. Nobelio premijos paskyrimas baltarusių rašytojai ir žurnalistei Svetlanai Aleksijevič.

Pasak Marry A. Larson, šiandien populiariausi sakytinės istorijos tipai yra keturi (jie gali persidengti): (1) tam tikros temos ar istorinio įvykio istorija; (2) žmogaus gyvenimo istorija; (3) bendruomenės istorija ir (4) šeimos istorija.

Sakytinės istorijos galimybės ir ribos

Graikų istorikas Herodotas visa tai, kas papasakota ką nors pamačius ar perskaičius, laikė viena nepatikimiausių istorinių įrodymų formų. Tačiau visi istoriniai šaltiniai „turi“ problemų (ypač tam tikrais istoriniais

laikotarpiais, pavyzdžiui, sovietmečiu), ir sakytinė istorija nebūtinai turi būti laikoma šališkesne nei dokumentuotas ar rašytinis įrodymas. Todėl jai reikėtų taikyti tokius pat kriterijus ir reikalavimus, kaip ir kitiems šaltiniams. Tai padarius, ji gali pasiūlyti ne vieną naują galimybę ir išvargą.

Istorikas Aurimas Švedas išskiria tris teigiamus ir tris neigiamus sakytinės istorijos bruožus. Jo nuomone, sakytinė istorija suteikia tyrėjui tris galimybes: kurti savo „idealų šaltinį“, gauti kokybiškai unikalią informaciją ir įtraukti asmenį / visuomenę į istorijos (re)konstravimą. Tarp problemišku šio metodo pusių jis mini išankstinį (nepalankų – D. C.) požiūrį į sakytinės istorijos šaltinių objektyvumą; perėjimą iš mikro- (individas) į makro- (visuomenė) lygmenį ir specifinių reikalavimų sakytinės istorijos metodą taikančiam problemą⁴.

Švedo nuomone, sakytinė istorija, kaip metodas, ypač tinka tiriant sovietmečio ir iškart po to sekusį laikotarpį, nes sovietmetis ir posovietmetis yra pernelyg artimi tiek sava atmintimi, tiek ir patirtimi, todėl keliantys daug emocijų. Pasak jo, tyrinėdamas šiuos du laikotarpius, mokslininkas susiduria su fragmentiškais, neinformatyviais, prieštariniais ir sąmoningai klaidinančiais šaltiniais, o sakytinė istorija yra „žmoniškenė“, lengviau „atpažįstama“ forma⁵.

Švedo išvargas apie sakytinės istorijos naudos ir pritaikomumo tam tikriems istoriniams laikotarpiams ribas galima ir būtina paplėsti. Istorikas Jörnas Rūsenas mini kitus ypatingus laikotarpius – modernių visuomenių istorinės savivokos lūžius, kurių akistatoje vis labiau atsiveriama katastrofų patirčiai. Čia pagrindinėmis sąvokomis tampa „krizė“, „trauma“ ir „identitetas“, iš kurių, Rūseno nuomone, pagrindinė yra „trauma“, o svarbiausia trauminės patirties paradigma – Holokaustas⁶. Į tokį istorinių lūžių – krizių, traumų ir naujų tapatybių – lauką neabejotinai patenka ir diaspora bei migracija.

Sakytinės istorijos panaudojimas

Sakytinės istorijos medžiaga įvairių sričių specialistai naudoja vis kitaip, pritaikydami prie savo poreikių, žanro ir darbo specifikos. Istorijoje bene labiausiai paplitęs ir saugiausias sakytinės istorijos panaudojimas yra jos, kaip šaltinio, paskelbimas⁷. Tačiau pasitaiko ir kur kas kūrybingesnių būdų. Prisiminkime Uptono Sinclairio romano *The Jungle* (*Džiunglės*, 1905) parašymo aplinkybes. Apie romano atsiradimą ir priežastis, kodėl pagrindiniai veikėjais rašytojas pasirinkęs lietuvius, savo knygoje *Upton Sinclair: The Lithuanian Jungle*⁸ rašęs Giedrius Subačius pasakoja istoriją, kaip tada dar jaunas vieno Niujorko laikraščio žurnalistas Sinclairis buvo pakviestas aprašyti darbo sąlygas Čikagos skerdyklose. 1904 m. atvykęs į Čikagą ir susipažinęs su skerdyklose dirbusiais darbininkais, jis klausėsi jų istorijų ir jas užrašinėjo. Norėdamas straipsnį „padaryti tikrą, ne tik iš esmės, bet ir smulkiausiose detalėse“⁹, Sinclairis vaikščiojo po skerdyklų teritoriją, stengdamasis perprasti ten dirbusiųjų darbą bei darbo sąlygas, suvokti to meto realybę. Kartą Sinclairis atsitiktinai pateko į lietuviškas vestuves ir čia atrado prototipus savo būsimam romanui. Kaip pastebi Subačius, iš kai kurių autoriaus užuominų galima daryti išvadą, kad naujieji imigrantai galėjo būti iš Dzūkijos ar Vilniaus krašto. Vestuvėse rašytojui neišdildomą įspūdį paliko lietuviškos dainos, vienos jų – Antano Vienažindžio „Sudiev, kvietkeli tu brangiausias“ – jis užrašė visą posmą. „Nieko neprigalvojau, nieko nepagražinau, tik dramtizavau ir interpretavau <...>“, – 1906 m. apie *Džiungles* rašė Sinclairis¹⁰.

Kitas – tiesesnis ir akivaizdesnis – sakytinės istorijos panaudojimo būdas yra anksčiau minėtos rašytojos Aleksijevič pavyzdys. Jos kūriniuose, beje, žanro požiūriu įvardytuose kaip dokumentinė proza, savo istorijas pasakoja paprasti žmonės: Černobylio atominės

elektrinės tragedijos liudininkai, Antrajame pasauliniame kare dalyvavusios moterys, tą karą išgyvenę vaikai, Afganistano karo sovietų kareiviai. Savo sprendimą remtis tik iš pirmų lūpų išgirsta ir užrašyta sakytinės istorijos medžiaga rašytoja apibūdina tokiais žodžiais: „Man visada nedavė ramybės mintis, kad tiesa netelpa į vieną širdį, į vieną galvą, kad tiesa susideda iš atplaišų. Jos yra daug, ji – įvairi, ir ji išmėtyta po pasaulį. Dostojevskis manė, kad žmonija žino daug daugiau apie save, nei užrašė literatūroje. Taigi, ką aš darau? Renku kasdienius jausmus, mintis ir žodžius. Aš renku savo laikotarpio gyvenimą. Domiuosi sielos istorija. Kasdieniu sielos gyvenimu, dalykais, kuriuos didžioji istorija paprastai praleidžia arba kurių atsikrato. Aš dirbu su istorija, kurios trūksta. Man dažnai sako, net ir dabar, kad tai, ką aš rašau, yra ne literatūra, tai – dokumentas. Kas yra literatūra šiandien? Kas gali atsakyti į šį klausimą? Mes gyvename greitesniu tempu nei kada nors anksčiau. Turinys laužo formą. Sulaužo ir pakeičia ją. Viskas liejasi iš krantų: muzika, tapyba – net žodžiai dokumentuose išsprūsta už dokumento ribų. Neliko sienos tarp fakto ir netiesos, vienas įteka į kitą. Liudininkai nėra nešališki. Pasakodami istoriją, žmonės kuria, jie grumiasi su laiku kaip skulptorius su marmuru. Jie yra aktoriai ir kūrėjai“ (čia ir toliau versta mano – D. C.)¹¹. Aleksijevič kūriniai – tai mėginimas paprastą žmogų pastatyti ant didžiosios istorijos scenos, šalia politikų ir karvedžių¹².

Mažo didelio žmogaus pasakojimas

Rūsenas sakytinės istorijos, kaip metodinės strategijos, atsiradimą sieja su istorijos moksle prieš genetines teorijas įvykusiu postmoderniu posūkiu, pasiūliusiu „naują žmonių gyvenimo praeityje tyrinėjimo hermeneutinę priegą“. Pasak jo, „[i]storikai mažiau domisi tuo, kaip rekonstruoti žmonių

gyvensenos struktūrinės sąlygas ir remiantis jomis aiškinti tikrą žmonių gyvenimą. Vietoj to jie itin vertina tai, ką žmonės patys patyrė ir kaip jie interpretavo savo pasaulį. Keliamas klausimas, kaip patys paliestieji suvokia gyvenimo sąlygas⁴³.

Parafrazuojant žurnalistę Eleną Poniatowską, sakytinė istorija visada yra susijusi su nugalėtaisiais, su pasmerktaisiais išnykti; ji žengia greta pralaimėjimo, o ne pergalės. Pergalė, pastebi ji, yra biografijų erdvė ir objektas. Savo Nobelio kalboje Aleksijevič sako: „Mane domina maži žmonės. Maži dideli žmonės, taip aš juos apibūdinčiau, nes kančia padaro žmones didesniais. Mano knygoje šie žmonės pasakoja savo mažas istorijas, o didžioji istorija atsiranda pakeliui. [...] Dostojevskio *Demonuose* Šatovas sako Stavroginui: „Esame dvi būtybės, susitikusios beribėje begalybėje... paskutinį kartą pasaulyje. Tad keiskime šį toną ir pasikalbėkime kaip žmonės. Bent vieną kartą kalbėkime žmogaus balsu“⁴⁴.

Sakytinė istorija – itin subjektyvi pasakojimo forma, tačiau, kaip pastebi jos šalininkai, tuo pat metu tai ir vienas iš didžiausių jos privalumų. Pasak istoriko Alessandro Portelli, žodiniai šaltiniai mums pasako ne tik ką žmonės padarė, bet ir ką norėjo padaryti, ką manė darantys ir kaip, šiandienine jų nuomone, jiems tai pavyko. Šalia to, šnekamoji, kasdienė kalba gali kur kas tiksliau ir geriau perteikti jausmus ir emocijas ir tai padaryti su tokia jėga ir įtikinamumu, kaip to negali joks užrašytas žodis. Neretai ji taip pat būna išsaugojusi liudytojo tarmę, kirčiavimo bei sintaksės ypatumus.

Vienas iš svarbiausių sakinės istorijos bruožų yra tas, jog pasakojimas vyksta čia ir dabar, labai dažnai be pašnekovo išankstinio pasiruošimo, jam žinant tik bendrą pokalbio temų lauką. Sakytinė istorija bene labiausiai atitinka Pierre'o Janet atminties apibrėžimą: atmintis – tai veiksmas, kurio metu pasakojama istorija. Rüsenas atsiminimus vadina dar

kitaip – praeities sudabartinimu. Sakytinė istorija yra ne tik subjektyvi, bet, kaip ir mūsų žmogiška atmintis, fragmentiška, trūkinėjanti, vietomis neaiški ir paini, pasikartojanti, pati sau prieštaraujanti, o kritinio lūžio istorijose (pvz., karo išgyvenimų) – stipriai paveikta skaudžių išgyvenimų ir netekčių.

Sakinės istorijos metodu įrašyti, užrašyti pasakojimai apie kritinius laikotarpius istorijoje, žmogaus, bendruomenės, tautos gyvenime priklauso pažeistos atminties (angl. *tainted memory*) kategorijai – traumos ženklų pažymėtai atminčiai, su ne viena išdeginta skylė. Rašytoja Nijolė Jankutė-Užubalienė rašydama prisiminimus prisipažįsta, jog „Antrojo pasaulinio karo siaubas, kurį teko išgyventi, jau gerokai pasimiršo. O buvo laikas, kad prieš užmingant tąsydavo nerviški drebuliai ir kankindavo klaidūs sapnai...“ Pasak jos, kiekvienas karo pabėgėlis galėtų prirašyti storų knygų, prikaltėt mylias juostų, tačiau šiandien ta „aštrioji klaiduma jau atbuko“⁴⁵. Ji atbuko neretai su savimi nusišėdama svarbiausius liudijimus apie to meto įvykius – vietoj jų palikdama nereikšmingas kasdienybės akimirkas ir detales. Ne žmogus pasirenka savo atsiminimus, atsiminimai pasirenka žmogų, – pastebi Lawrence'as L. Langeris⁴⁶, taikliai įvardijęs ne tik atminties galią, bet ir trauminį pažeistos atminties pobūdį.

Dėl savo subjektyvumo, dėl „čia ir dabar“, dėl atminčiai būdingo ypatingo santykio, tam tikro atstumo su praeityje vykusiais įvykiais ir kartais sąmoningo, o kartais nesąmoningo atsirinkimo ar atsijojimo, ką prisiminti ar užmiršti ir užgniaužti, sakinės istorijos naratyvui reikia taikyti patikimumo kriterijų. Jis reikalingas, norint įvertinti kad ir tokį atvejį: Antrojo pasaulinio karo pabėgėlis neabejodamas nurodo tikslų bombardavimų skaičių („mus bombardavo aštuoniolika kartų“⁴⁷), tačiau neprisimena kartu dirbusių arba gyvenusių žmonių pavardžių arba negali iš karto atsakyti, kelintais metais išėjo į pensiją. O štai moters, karo metais gimnaziją

baigusios ir apie studijas universitete svajojusios, atmintis išsaugojo daug ką, pvz., kad gimnazijos baigimo atestatus gavo apie vidurnaktį, jog pirmos bombos ant gimtojo miesto pradėjo kristi apie 4 val. ryto, tačiau neišsaugojo prisiminimų apie karo pabaigą: „[b]et aš neturiu va, to momento, kiti momentai labiau išryškėja, o šitas labai svarbus momentas [karo pabaiga], neprisimenu“¹⁸. Tokiais atvejais kartais padeda pašnekovų karo metu vesti dienoraščiai arba jau po karo užrašyti atsiminimai.

Vis dėlto sakytinė istorija neturi būti atmetama *a priori* kaip pernelyg subjektyvi, istorinės tiesos neišsaugojusi, laiko ir patirtų traumų iškreipta ir todėl nepatikima. Ji atstovauja juos pasakojančių žmonių tiesai, kurią Thomasas Trezise²as vadina „kita“ istorine tiesa, arba „atminties tiesa“ (angl. *the truth of memory*)¹⁹. Pasak jo, tokiais išsityrusios, išblukusios atminties atvejais atmintis pranaksta paprastą įvykių atsiminimą, nes gyvų išlikusių pasakojimų centre yra ne tik tai, *kas* nutiko, bet ir *kaip* tai atsiminama.

Sakytinės istorijos pavyzdžiai diasporos ir migracijos tyrimuose

Balzeko lietuvių kultūros muziejaus (Čikaga, JAV) projektas „Nėra namų, kur grįžti“ („No Home To Go To“, nuo 2015)

Projekto, skirto lietuvių, latvių ir estų pasitraukimo iš gimtųjų kraštų 70-mečiui paminėti, tikslas – surinkti ir kaupti „Pabaltijo DP archyvą“ (angl. *Baltic DP Archive*). Šiandien archyvą sudaro per 15 angliškų pasakojimų (tai atsakymai į parengtus klausimus; nuotraukos, vaizdo įrašai – filmai), daugiau nei 1 000 nuotraukų ir dokumentų, filmai, straipsniai, daiktai. Didžioji dauguma medžiagos yra tiesiogiai susijusi su Pabaltijo

DP emigracine banga ir jos patirtimi Antrojo pasaulinio karo metais. Dalis medžiagos panaudota rengiant kilnojimąją parodą „Nėra namų, kur grįžti“ („No Home To Go To“), kuri jau aplankė Lietuvą, o šiuo metu keliauja po Ameriką. Daugiau informacijos apie projektą: <https://balzekasmuseum.org/displacedpersons/#archive>.

VDU Socialinės antropologijos centro projektas „1863 m. sukilimo tremtinių kultūrinis paveldas ir lietuviškasis identitetas Rusijos Saratovo krašte“ (2013)

Šiuo projektu siekiama sukaupti dokumentinės, etnoistorinės, biografinės, sakytinės bei vizualinės medžiagos ir kitų duomenų apie Saratovo krašto lietuvių tremtinių kultūrinį paveldą ir tapatybę. Projektas vykdomas kalbinant 1863 m. sukilimo dalyvių palikuonis jų tremties vietose, Saratovo krašte, taip pat Lietuvoje, jų grįžimo vietose (Lietuvai atgavus nepriklausomybę dalis jų 1921–1923 m. apsigyveno Vilkaviškio, Kėdainių, Pasvalio ir kt. apylinkėse). Projekto sumanytojai ir dalyviai, Klaipėdos universiteto prof. Rimantas Sliužinskas ir VDU prof. Vytis Čiubrinskas, ekspediciją į Saratovo kraštą suorganizavo 2013 m. spalio mėnesį. Dešimties dienų kelionėje aplankytos 1863 m. sukilimo lietuvių dalyvių kelios tremties vietos: gyvenvietės Jeršovas, Čiornaja Padina, Tolovka, Litovka ir Kurilovka. Ekspedicijos metu atlikta 15 interviu, 4 tikslinės grupės interviu, užrašyti 3 atsiminimų pasakojimai (iš viso 21 val. garso įrašų). Iš kelionės taip pat parsivežta 550 nuotraukų bei 4 val. filmuotos medžiagos. Ekspedicijos metu sukaupta net 550 nuotraukų²¹.

VDU Išeivijos instituto ekspedicija į Braziliją (2011)

VDU Išeivijos instituto projekto žvalgybinės ekspedicijos tikslas buvo vaizdo ir garso

juostose įamžinti Brazilijoje išlikusius lietuvių pėdsakus. Ekspedicijos dalyviai lankėsi San Paulo mieste, pietinėse šalies provincijose, kur XX a. pabaigoje gyveno nemažai lietuvių, ir net Amazonijos džiunglėse. Kelionės metu pakalbinti žmonės sudaro plačią lietuvių mozaiką: istorikas Markas Lipas, medikas Vitas Kiaušas, defektologė, po studijų Šiaulių universitete ištėkėjusi už graikų kilmės brazilo Autelija Dulevičiūtė-Voulgarelis, lietuvių bažnyčios choro vadovas Audris Tatarūnas, o taip pat lietuviško baro San Paule savininkai bei lankytojai, Paranos valstijoje gyvenantys broliai Pedras ir Benediktas Zumai – portugalų kalbos ir literatūros mokytojas ir specialiųjų tarnybų specialusis agentas. Telefonu pakalbinti XIX a. pabaigos imigrantų Balčiūnų šeimos nariai bei daugelis kitų²⁰.

JAV LB Sakytinės istorijos projektas (1995–2008)

1995 m. JAV Lietuvių bendruomenės (LB) Kultūros taryba pradėjo įgyvendinti JAV LB Sakytinės istorijos projektą. Svarbiausias projekto tikslas buvo įrašyti JAV lietuvių išgyvenimus karo metu: traukimąsi iš Lietuvos, keliavimą į Vakarų, gyvenimą Vakarų Europoje pokario metais, emigravimą ir galiausiai įsikūrimą Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Projektui parinkti pašnekovai atstovavo gana plačiam JAV lietuvių visuomenės skerspjūviui – kalbintas ne tik JAV lietuvių „elitas“, bet ir eiliniai asmenys, įvairaus išsilavinimo bei įvairių profesijų: ūkininkai, namų šeimininkės, buhalteriai, vairuotojai, eiguliai ir tuo metu jokios profesijos dar neturėję gimnazistinio arba studentiško amžiaus žmonės. Dalis pašnekovų dar Lietuvoje buvo gavę mokslų daktaro ar medicinos gydytojo laipsnius, bet buvo ir tokių, kurie nieko nebuvo baigę ar vos tris keturias pradžios mokyklos klases. Projekto rengėjai siekė, kad

to meto įvykiai būtų atpasakoti ir pristatyti iš „apačios“ – kaip įvykius išgyveno ir suprato paprasti žmonės.

Prisiminimai rinkti ne tik Čikagoje, bet ir kitose vietovėse (Floridoje, Konektikute, Naujajame Džersyje, Niujorke, Kalifornijoje, Pensilvanijoje ir kt. valstijose).

Projekto metu įrašyti 65 pokalbiai. Ranka užrašyti 2 telefonu vykę pokalbiai. Įrašytų pašnekusių trukmė įvairi – nuo 23 minučių iki 5 val. ir 38 minučių, užrašytų per keletą apsilankymų. Iš viso – daugiau nei 115 valandų. 30 pokalbių įrašyti Čikagos apylinkėse, 35 – kitur. Kalbinta 38 moterys ir 28 vyrai. Pašnekovų amžius pokalbio metu buvo tarp 67 ir 95 metų. 43 pašnekovai buvo sulaukę 80 ar daugiau metų, iš jų 10 buvo vyresni nei 90 metų. Šiandien vos keletas iš kalbintų ir filmuotų asmenų yra gyvi.

Kiekvienam kalbintam asmeniui sudaryta anketa, kurioje surašyti pagrindiniai biografiniai duomenys apie pašnekovą, pokalbio data, kas pokalbį vedė, kas perrašė, pokalbio trukmė. Taip pat pateikiamas papildomos medžiagos apie pašnekovą sąrašas (pvz., nuotraukos, laikraščių iškarpos, nekrologai ir t. t.). Kai kuriais atvejais pridėti pašnekovo užrašyti prisiminimai arba paaiškinimai, priedai.

Vykdamas projektą, sulaukta ir papildomų įvairaus ilgumo bei žanro tekstų: karo ir pokario metu rašytų 5 dienoraščių ir 13 vėliau užrašytų prisiminimų. Taip pat pridėta rašytojo arba jo palikuonio raštiškas sutikimas-leidimas tuos užrašus naudoti. Be šios medžiagos, projektui taip pat priklauso dr. Kazio ir Maros Almenų 1965–1977 m. vesti pokalbiai: 38 įrašyti ir mašinėle perrašyti pokalbiai su JAV lietuvių kultūriniame, moksliniame bei visuomeniniame gyvenime pasižymėjusiais lietuviais²². JAV LB Sakytinės istorijos projekto medžiaga saugoma JAV ir Lietuvos archyvuose²³.

Nuorodos

- ¹ Pasak Roberto J. Grele'io, sakininės istorijos žanras yra unikalus, nes jis egzistuoja kaip garsas.
- ² George'o Ewarto Evanso sakininės istorijos įrašus galima rasti Britų bibliotekoje: <http://sounds.bl.uk/Oral-history/George-Ewart-Evans-collection>.
- ³ 2015 m. sakininės istorijos metoda sėkmingai panaudojo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Lituanikos skyrius, vykdydamas projektą „Pokalbiai apie emigraciją“. Plačiau apie projektą skaitykite adresu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-10-20-vyksta-renginiu-mokiniam-s-ciklas-pokalbiai-apie-emigracija/136342>.
- ⁴ Švedas A., Sakininės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose, *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 26, p. 150–155.
- ⁵ *Ten pat.* Švedo nuomonę paremia bent keturi paskutiniaisiais metais Lietuvoje įgyvendinti sakininės istorijos projektai, skirti sovietmečiui. Jų pagrindu buvo išleistos šios knygos: *Kažkas tokio labai tikro. Nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos*, sud. A. Ramonaitė, J. Kavaliauskaitė, V. Klumbys, Vilnius: Aukso žuvis, 2015; *Lietuviškoji nomenklatura 1956–1990 metais: tarp sovietinės sistemos ir neformalių praktikų*, sud. S. Grybkas, Vilnius: Aukso žuvis, 2015; *Nevienareikšmės situacijos. Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, sud. R. Kmita, Vilnius: LLTI, 2015. Pastarojo projekto visi pokalbiai (pdf formatu) yra prieinami internete adresu: http://www.llti.lt/lit-literaturos_laukas_sovietmeciu.
- ⁶ Rūsen J., *Istorika: Istorikos darbų rinktinė*, sud. Z. Norkus, vert. A. Jankauskas, Vilnius: Margi raštai, 2010, p. 310–345.
- ⁷ Pavyzdžiui, žr. 4 išnašą.
- ⁸ Subačius G., *Upton Sinclair: The Lithuanian Jungle*, Amsterdam, New York: Rodopi, 2006.
- ⁹ Subačius G., Lietuviškos Uptono Sinclairio „Džiunglės“, in: Upton Sinclair, *Džiunglės*, vert. R. Drazdauskienė, Vilnius: Aukso žuvis, 2012, p. 14.
- ¹⁰ Subačius G., *ten pat.*
- ¹¹ Aleksijevič S., Apie pralaimėtą kovą (Nobelio kalba, 2015 m. gruodžio 7 d.). Prieiga internete: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2015/alexievich-lecture_en.html.
- ¹² Kitas įdomus sakininės istorijos panaudojimo atvejis – tai Londono senjorų teatro grupės „Reminiscence Theatre“ pjesė *Mūsų amžius ir mes (Our Century and Us)*, kurioje paprasti žmonės, pasitelkdami savo asmeninius prisiminimus iš vaikystės, jaunystės, brandaus amžiaus ir senatvės, pasakoja XX amžiaus istoriją. Pjesę kūrė ir joje vaidina neprofesionalai. Prieiga internete: <http://reminiscencetheatrearchive.org.uk/page/production-3?path=op6p73p76p95p>.
- ¹³ Rūsen J., *min. veik.*, p. 210.
- ¹⁴ Aleksijevič S., *min. veik.*
- ¹⁵ Jankutė-Užubalienė N., „Iš Pomeranijos žemės, iš nelaisvės namų“ (JAV LB Sakininės istorijos projekto, 1995–2008, medžiaga).
- ¹⁶ Langer L. L., Gendered Suffering. Women in Holocaust Testimonies, in: *Preempting the Holocaust*, Yale: Yale University Press, 1998.
- ¹⁷ Čėsna K., JAV LB Sakininės istorijos projekto (1995–2008) medžiaga.
- ¹⁸ Kairytė I., JAV LB Sakininės istorijos projekto (1995–2008) medžiaga.
- ¹⁹ Trezise T., Frames of Reception, in: *Witnessing Witnessing. On the Reception of Holocaust Survivor Testimony*, New York: Frodham University Press, 2013.
- ²⁰ Dalis ekspedicijoje užrašytos medžiagos paskelbta knygoje *Pokalbiai pasaulio pakraštyje: BRAZILIJA*, sud. E. Aleksandravičius, D. Kuzmickaitė, I. Celešiuūtė ir M. Raškauskienė, Vilnius: Versus aureus, 2013. Knygos pabaigoje pridėti Petronėlės Draugelytės 1938 m. rašyti kelionės į Braziliją užrašai.
- ²¹ Daugiau apie projektą žr. Cidzikaitė D., Penktoji lietuvių karta Saratovo krašte tebesididžiuoja savo kilme, *Bernardinai.lt*, 2013 m. gruodžio 20 d. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-12-20-penktoji-lietuviu-karta-saratovo-kraسته-tebesididziuoja-savo-kilme/111843>.
- ²² Almenų pokalbiai saugomi Lietuvos centriname valstybės archyve. Amerikoje jų

kopijos saugomos Pasaulio lietuvių archyve, Lituanistikos tyrimo ir studijų centre (Čikaga).

- ²³ Originali projekto medžiaga atiduota Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Pasaulio lietuvių archyvui (Čikaga). Prieiga internete: <http://www.lithuanianresearch.org/lit/pla/fondai/organizacijos/14119.htm>. Kopijos (tik į DVD įrašyta medžiaga)

saugomos Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išėivijos institute, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Lietuvos centriname valstybės archyve, Lietuvių kalbos institute, Amerikos lietuvių kultūros archyve (ALKA), Balzeko lietuvių kultūros muziejuje, PLB Lituanistikos katedroje Ilinojaus universitete Čikagoje ir Vašingtono universiteto bibliotekose.

Dalia CIDZIKAITĖ

ORAL HISTORY IN DIASPORA AND MIGRATION RESEARCH

S u m m a r y

Today oral history is used not only by historians, political, social, literature and culture scientists, but also by diaspora and migration specialists. The article briefly discusses the origins of oral history, oral history as a genre and a method. It points to many possibilities of using it and also talks about

the challenges and problems related to it. At the end, it presents the most recent examples of oral history projects carried out in the field of diaspora and migration by Lithuanians living in Lithuania and abroad.

Keywords: oral history, method, narrative, memory.

Diasporos istorija ir kultūra

Andrius MARCINKEVIČIUS

Antrojo pasaulinio karo laikotarpio rusų kilmės išeiviai iš Lietuvos: socialinio ir kultūrinio portreto metmenys

Santrauka: Šiame straipsnyje atskleidžiama, kokios asmenybės sudarė Antrojo pasaulinio karo laikotarpio rusų kilmės išeivių iš Lietuvos grupę atsižvelgiant į socialinį statusą ir kultūrinį tapatumą, taip pat – politines pažiūras. Svarstoma, kokios esminės priežastys vertė šia asmenybes rinktis išeivių dalį ir kaip klostėsi jų likimas labiausiai pageidaujamoje apsigyvenimo šalyje – Jungtinėse Amerikos Valstijose. Konstatuojama, kad daugelis iš Lietuvos pasitraukusių rusų kilmės asmenų buvo antisovietinių pažiūrų inteligentai ir studentai. Socialinio statuso atžvilgiu jie iš esmės nesiskyrė nuo lietuvių tautybės išeivių, tačiau pasižymėjo savitu kultūriniu tapatumu. Šiam tapatumui buvo būdingi sentimentai ikirevoliucinės Rusijos kultūrai, o taip pat ištikimybė stačiatikių ir sentikių religijai. Keliamą prielaidą, kad dėl lietuvių ir rusų kultūrinio tapatumo skirtumų ryškiausi rusų išeivių veiklos pėdsakai JAV išliko rusų emigrantų židiniuose. Kita vertus, reikšminga, kad šių žmonių pasitraukimas Antrojo pasaulinio karo metais smarkiai prisidėjo prie rusų kilmės inteligentijos sunykimą pačioje Lietuvoje.

Raktiniai žodžiai: Antrasis pasaulinis karas, sovietinė okupacija, rusų kilmės išeiviai iš Lietuvos, socialinis statusas, kultūrinis tapatumas, inteligentija.

2006 m. gruodžio 14 d. JAV Floridos valstijos Sankt Peterburgo mieste sulaukęs 103 metų mirė Anatolijus Sokolskis. Šio žmogaus pavardė yra geriau žinoma rusų negu lietuvių išeivijos gretose, nors jis gimė ir praleido savo jaunystę Kaune, įgijo išsilavinimą Kauno Mokytojų draugijos rusų gimnazijoje ir Vytauto Didžiojo universitete. Pirmosios sovietinės okupacijos metu Sokolskis patyrė spaudimą bendradarbiauti su sovietinio saugumo institucijomis, tai paskatino jį su

žmona trauktis iš pradžių į Austriją ir Prancūziją, vėliau – į JAV¹. Pastarosios šalies rusų emigrantų spaudoje jis paskelbė straipsnį apie rusų bendruomenės padėtį nepriklausomoje Lietuvoje, pirmosios sovietinės ir vokiečių okupacijų laikotarpiais. Šiame straipsnyje teigiama: „kuomet 1944 m. Raudonoji armija artinosi prie Lietuvos, žymi grupė rusų, palikusi visą savo turtą, neatsigręždami atgal, bėgo į Vakarų, į Vokietiją ir Austriją, o pasibaigus karui išsibarstė po visą

laisvąjį pasaulį“². Autorius nepaaiškino išsamiau, kokie žmonės sudarė šią „žymią grupę rusų“, bet iš jo žodžių peršasi prielaida, kad Lietuvos rusai turėjo priežasčių trauktis kartu su lietuviais ir kitų tautybių Lietuvos gyventojais į Vakarų, o jo paties biografija tėra vienas iš rusų kilmės išeivių likimo pavyzdžių.

Per pastaruosius keletą dešimtmečių Lietuvos moksliniame diskurse buvo smarkiai išplėtos lietuvių diasporos pasaulyje studijos, o Rusijos mokslininkai tyrė po skirtingus pasaulio žemynus išsibarsčiusių rusų migrantų židinių istoriją. Abiem šiais atvejais į tyrimų akiratį nepateko Antrojo pasaulinio karo laikotarpio (1939–1945) rusų kilmės išeiviai iš Lietuvos. Manytina, kad taip atsitiko dėl keleto esminių priežasčių. Viena vertus, aptariamieji išeiviai sudarė skaičiumi negausią grupę bendrame gyventojų emigracijos iš Lietuvos ar juolab SSRS sraute. Tad atsidūrę išeivijoje jie dažnai šliejosi prie lietuvių arba rusų migrantų židinių, o dalis iš viso vengė dalyvauti jų veikloje. Kita vertus, pokario Europos pabėgėlių (DP) stovyklose rusų tautybės deklaravimas kėlė įvairių nepatogumų (grėsmė būti gražintiems į SSRS, tapatinimas su komunistiniu režimu ir pan.), dėl kurių dažnas vengė demonstruoti tautinę priklausomybę arba tapatybę. Reikšminga, kad dalis tokių išeivių buvo Lietuvos Respublikos piliečiai. Jų pasitraukimas į Vakarų tapo viena iš gausių Lietuvos visuomenės patirtų socialinio ir demografinio pobūdžio netekčių, bylojančių, kad sunkius išbandymus Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu patyrė ne tik lietuviai, žydai ar lenkai, tačiau ir rusų bendruomenės nariai.

Iš šaltinių, atspindinčių aptariamąsias problemas aspektus, galima paminėti tik keletą iš Lietuvos kilusių rusų kilmės išeivių publikacijų. Tai minėto Anatolijaus Sokolskio publikacijos³ ir šventiko Aleksandro Černajaus, rusų išeivijoje geriau žinomo archimandrito

Aleksijaus vardu, atsiminimai⁴. Olegas Perkreiostovas, gyvenęs pokariu Australijoje ir Vokietijoje, viename rusų emigrantų spaudos leidinyje išspausdino straipsnį apie Lietuvos pirmąją sovietinę okupaciją ir šio laikotarpio gyventojų nuotaikas⁵. Visi trys autoriai mažai dėmesio skiria savo veiklos išeivijoje aprašymui, bet jų tekstuose akivaizdžiai reiškiamas neigiamas požiūris į sovietinį režimą ir jo įtvirtinimo Lietuvoje aplinkybes. Lietuvių išeivijos spaudoje, dažnai puoselėjusioje lietuviybės ir katalikybės išsaugojimo idėjas, rusų kilmės išeivių, pasižymėjusių skirtingu tautiniu ir konfesiniu tapatumu, problematika neatsispindi.

Rengiant šį straipsnį remtasi Lietuvos archyvų dokumentais. Ypač pravarčios Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomos Vytauto Didžiojo universiteto rusų tautybės studentų bylos, padėjusios identifikuoti aptariamų išeivių ratą ir susidaryti įspūdį apie jų politines pažiūras, socialinį statusą ir kultūrinę orientaciją iki pasitraukimo iš Lietuvos. Iš Lietuvos ypatingojo archyvo KGB dokumentų skyriaus išskirtinos kai kurių asmenų baudžiamosios bylos, leidžiančios geriau suvokti, į kokią sudėtingą padėtį dalis rusų pateko 1940–1941 ir 1944–1945 metais ir kodėl jie verčiau rinkosi išeivių dalią negu gyvenimą pokario Lietuvoje. Nustatyti kai kurių rusų kilmės išeivių iš Lietuvos pavardes ir gyvenamąją vietą padėjo archyvinių ir internete prieinamų JAV socialinės apsaugos administracijos duomenų bazių informacijos gretinimas.

Siekiant nustatyti rusų kilmės išeivių pavardes, jų veiklos Lietuvoje ir išeivijoje bruožus buvo remiamasi Lietuvos tyrėjų darbais. Nors skirta daug darbų lietuvių išeivijos problematikai, tačiau plačiau aptarti tik keleto rusų kilmės išeivių likimai (pvz., menotyrininko N. Vorobjovo, istoriko I. Lappo). Apie Antrojo pasaulinio karo laikotarpio rusų kilmės išeivių užsimenama

kai kurių istorikų darbuose, tačiau išsamiau juose šis klausimas nenagrinėtas⁶. Šiame straipsnyje nebuvo galimybės plačiau pasiremti Rusijos istoriografija, kurioje taip pat stinga dėmesio rusų kilmės išeiviams iš Lietuvos, nes išeivijoje jie neturėjo tokio autoriteto kaip porevoliucinio srauto emigrantai iš Rusijos.

Šio straipsnio tikslas – išsamiau atskleisti, kokios asmenybės sudarė Antrojo pasaulinio karo laikotarpio rusų kilmės išeivių iš Lietuvos grupę atsižvelgiant į jų socialinio statuso ir kultūrinio tapatumo požymius, politines pažiūras. Svarstoma, kokios priežastys vertė šias asmenybes rinktis išeivių dalią ir kaip klostėsi jų prisitaikymas prie gyvenimo sąlygų emigracijos tikslo šalyse. Dera pridurti, kad šis straipsnis dėl išlikusių šaltinių duomenų fragmentiškumo neapėmia daugelio kitų galimų tiriamojo reiškinio analizės aspektų ir geografijos. Šiuo atveju didžiausias dėmesys skirtas rusų kilmės išeivių, pasižymėjusių Lietuvos rusų bendruomenės veikloje ir atsidūrusių po Antrojo pasaulinio karo JAV, biografiniams bruožams aptarti.

Rusų kilmės išeivių sąvoka įvardijami asmenys, kurie ne tik laikė save rusais, bet ir dalyvavo rusų bendruomenės kultūriniame gyvenime 1918–1940 metais. Ši sąvoka įtraukia ir tuos asmenis, kurie priklausė etniniu atžvilgiu mišrioms šeimoms (pvz., rusų-lietuvių), įsivardijo asmens dokumentuose lietuvišiais ar kitų etninių grupių atstovais, tačiau visuomenėje ir šeimoje teikė pirmenybę rusų kalbos vartosenai, ikirevoliucinės rusų kultūros pažinimui, pradinio ir vidurinio išsilavinimo įgijimui rusų kalba, narystei rusų tautinėse ir religinėse organizacijose. Kai kuriems išeiviams buvo artimos ir lietuvių, ir rusų kultūros, todėl jie dalyvavo abiejuose kultūriniuose laukuose. Kitiems svarbiausiu bruožu, siejusi su užsienio išeivių židiniais, tapo religinė priklausomybė (stačiatikybė ir sentikystė).

Rusų kilmės išeiviai iš Lietuvos: charakteristika ir pasitraukimo priežastys

Kaip žinoma, šiuolaikinėje lietuviškoje istoriografijoje išskiriamos trys gyventojų emigracijos iš Lietuvos iki 1990 m. bangos: 1) ekonominė migracija XIX a. pab. – XX a. pr.; 2) emigracija iš Lietuvos 1920–1940 m.; 3) politinė emigracija Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu (*dipukai*). Manoma, kad vien 1944 m. antrojoje pusėje Lietuvą paliko ne mažiau kaip 40 000 lietuvių⁷. Istorikų vertinimu, tarp išvykusiųjų buvo ne mažiau kaip keletas šimtų rusų kilmės asmenų, nors iki šiol stinga tikslesnių šio pobūdžio duomenų⁸. Antai 1949 m. per Grohno (Vokietija) emigracinę stovyklą į JAV išvyko apie 16 000 buvusių Lietuvos gyventojų, iš jų – 103 stačiatikiai. Per Brėmerhafeną 1949–1950 m. Europą paliko 19 837 išeiviai iš Lietuvos, įskaitant 157 stačiatikius⁹. Nors stačiatikybės išpažinimas nebūtinai sutapo su rusų tautybe, tai buvo vienas iš skiriamųjų rusų bendruomenės narių bruožų.

1923 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, iš 50 450 Lietuvoje (be Vilniaus krašto) gyvenusių rusų daugumą sudarė valstiečiai (82 %). Rusų kilmės inteligentija, kuriai priklausė prieš ir po Pirmojo pasaulinio karo iš Rusijos atvykę asmenys ir jų palikuonys, telkėsi daugiausia Kauno mieste. Šį segmentą sudarė tarnautojai, karininkai, gydytojai, teisininkai, švietimo ir kultūros veikėjai, inžinieriai ir kitų profesijų atstovai. Jų dėka XX a. 3 ir 4 dešimtmetyje Kaune veikė keliolika rusų visuomeninių organizacijų, švietimo įstaigos rusų dėstomąja kalba. VDU kasmet studijavo po keliasdešimt rusų kilmės jaunuolių, kurie prisidėjo ir prie rusų kultūrinio gyvenimo laikinojoje sostinėje plėtotės. 1920–1939 m. Kaunas tapo Lietuvos sentikių ir stačiatikių bažnyčių centru,

vienijusiu aktyviausius šių bendruomenių narius. Rusų kilmės inteligentija, išsimokslinusi Rusijos, Lietuvos ir Vakarų Europos aukštosiose mokyklose, nepuoselėjo simpatijų komunistinei ideologijai, kuri tapo patraukli daliai mažazemių valstiečių. Tarp šių inteligentų buvo įvairių politinių pažiūrų (demokratiškos, monarchistinės, antisovietinės) ir apolitiškų asmenų¹⁰. Visų jų pasitraukimas lėmė kultūriškai savito Lietuvos rusų inteligentijos segmento sunykimą.

Dera pridurti, kad iki Antrojo pasaulinio karo pradžios rusų kilmės asmenys Lietuvoje sudarė nevienalytę gyventojų grupę pagal pragyvenimo laiką, politinį ir socialinį statusą, kultūrinį ir religinį tapatumą. Juos galima santykinai išskirti į dvi kategorijas: 1) senbuvius, apsigyvenusius Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo; 2) imigrantus, ieškojusius politinio prieglobsčio ir įsidarbinimo galimybių po 1917 m. Spalio perversmo ir pilietinio karo Rusijoje. Pastarieji dėl patirtų Rusijoje išgyvenimų buvo priešiščiau nusiteikę sovietinės santvarkos atžvilgiu ir mobilesni gyvenamos vietos atžvilgiu negu senbuviai, integravęsi ar asimiliavęsi jos visuomenėje ir įgiję lygias su lietuviais pilietines teises. Manytina, kad senbuviams buvo sunkiau psichologiškai palikti gimtąsias vietas, užgyventą turtą, artimuosius ir pažįstamus negu minėtiems imigrantams iš Rusijos. Šie buvo prisitaikę prie Lietuvos politinių ir ekonominių realijų, bet daugelio jų tapatybei išliko svarbi ikirevoliucinės Rusijos kultūra, kurią emigracijoje siekta išsaugoti ir perduoti jaunajai kartai, nes tikėta greitu bolševikinės santvarkos žlugimu ir grįžimu į Rusiją. Kita vertus, rusų kilmės inteligentai turėjo daugiau priežasčių (nei kitų segmentų atstovai) nerimauti dėl savo ir šeimų likimo sovietinės okupacijos atveju. Tarp jų pasitaikė Rusijos imperijos laikotarpio politinių pareigūnų, karininkų ir dvarininkų, taip pat baltagvardiečių, kurie geriau negu likusieji

Lietuvos gyventojai nujautė, kuo grėsė kraštui ir asmeniškai jiems Raudonosios armijos įžengimas. Neretam iš jų pasitraukimas iš Lietuvos reiškė pakartotinį gelbėjimąsi nuo sovietinio režimo¹¹.

Viena rusų šeimų, suvokusių *a priori* sovietinę okupaciją kaip grėsmę savo saugumui, buvo Perekriostovai. Ši šeima (motina, du sūnūs ir duktė) prieš atvykdama į Lietuvą prarado vyrą ir tėvą Vladimirą, kuris iki 1917 m. Spalio perversmo dirbo teisininku Maskvoje, vėliau užėmė atsakingas pareigas Baltosios gvardijos judėjime, o 1920 m. buvo suimtas ir nužudytas bolševikų Nikolajevio miesto (dab. Ukrainoje) kalėjime. Jo žmona Anastasija (1886–1970) 1921 m. sau ir trimis mažamečiams vaikams gavo leidimą atvykti gyventi į Lietuvą. Iki 1940 m. vasaros šeima gyveno Kaune, pasilikdama ištikima ikirevoliucinei rusų kultūrai ir tradicijoms. Perekriostova dirbo komercinio banko tarnautoja, taip pat vaidino rusų draugijos „Kultūra ir gyvenimas“ dramų trupėje, kurios repertuaras rėmėsi XIX a. ir XX a. pradžios rusų literatūros klasikų kūriniais. Sūnūs Olegas (1914–1992) ir Igoris (1918–2013) baigė mokslus Mokytojų draugijos rusų gimnazijoje, studijavo VDU, dalyvavo Kauno rusų skautų draugovės ir rusų studentų organizacijų veikloje. Veikiausiai tragiškas tėvo likimas abu brolius paskatino XX a. 3 dešimtmečio viduryje tapti garsios Europos rusų emigrantų politinės organizacijos *Rusų solidaristų nacionalinė darbo sąjunga*, kėlusios tikslą nuversti komunistinį režimą SSRS, nariais. Tad prasidėjus pirmajai Lietuvos sovietinei okupacijai, broliai nedelsdami pasitraukė į Vokietiją¹². Su jais išvyko motina ir sesuo Irina su trimis sūnumis. Vieno iš šių sūnų, Aleksejaus Černovo, gyvenančio iki šiol Australijoje, liudijimu, jo tėvas tapo 1941 m. sovietinio režimo auka¹³.

Tarp 1940 m. vasarą Lietuvą palikusiu rusų kilmės asmenų, besibaiminusių dėl

sovietinio režimo represijų, buvo keletas kilmingų šeimų. Viena iš jų – paskutiniojo Jurbarko dvaro valdytojo kunigaikščio Ilarijono Vasilčikovo (1881–1969) šeima. Šis žinomas Kauno rusų bendruomenės veikėjas ypač nerimavo dėl 1939 m. spalio 10 d. pasirašytos Lietuvos ir SSRS savitarpio pagalbos sutarties. Nujausdamas tolesnę politinių įvykių eigą, 1940 m. pradžioje jis išsiuntė į Berlyną savo žmoną Lidiją, vaikus Mariją, Tatjaną ir Georgijų. Vasilčikovo politinė biografija būtų smarkiai apsunkinusi jo padėtį, jeigu jis pats būtų pasilikęs Lietuvoje. Iki 1917 m. pradžios jis buvo Rusijos IV Dūmos narys, o 1917 m. Vasario revoliucijos metu šios Dūmos ypatingojo laikinojo komiteto, vykdytuoju faktiškai Rusijos vyriausybės funkcijas iki Laikinosios vyriausybės suformavimo, nariu. 1917 m. spalį jis atstovavo Dūmai po daugiau kaip 200 metų sušauktame ir patriarchu Tichoną išrinkusiame Rusijos stačiatikių bažnyčios visuotiniame susirinkime. 1919 m. pavasarį, kai Rusijos pilietinio karo eiga pakrypo Baltosios gvardijos nenaudai, Vasilčikovas su šeima pasitraukė iš pradžių į Berlyną, o vėliau – Paryžių, kur tapo aktyviu rusų emigrantų organizacijų veikėju. Nuo 1932 m. jis apsigyveno Kaune ir dalyvavo vietos rusų draugijų veikloje. Vasilčikovas paliko Lietuvą 1940 m. birželį, kai padedamas pažįstamų žmonių kirto netoli nuo Jurbarko Raudonosios armijos ir NKVD pajėgų jau saugomą SSRS–Vokietijos sieną¹⁴.

Išlikusių šaltinių duomenys leidžia kelti prielaidą, kad dar iki vokiečių okupacijos pradžios iš Lietuvos išvyko daugiau rusų inteligentų šeimų, nors dėl duomenų fragmentiškumo sudėtinga spręsti apie tikrąjį šio reiškinio mastą. Tarp jų pateko buvusio Šiaulių pavieta bajorų maršalkos Dmitrijaus Olsufjevo (1871–1915) ir grafitės Olgos Zubovos (1870–1939) sūnus Vasilijus Olsufjevas (1900–1985). Jo žmona Margarita Šiškova (1901–1978) dirbo JAV pasiuntinybėje, kurios

diplomatai, spaudžiami sovietinių valdžios institucijų užsidaryti, išdavė užsienio vizas ne tik savo darbuotojams, bet ir jų sutuoktiniams. Tad M. Olsufjeva, kuri 1940 m. rugpjūtį buvo perkelta dėl šios priežasties dirbti į JAV ambasadą Berlyne, išsivežė kartu su savimi vyrą į Vokietiją¹⁵. Tikėtina, kad dėl gerų ryšių su diplomatais pokariu abu sutuoktiniai persikėlė gyventi į JAV. Kita vertus, ne visi rusų kilmės inteligentai pasižymėjo tokia nuovoka kaip jau minėti asmenys ar juolab buvo išpėti apie jiems gresiantį pavojų. Kai kurių sprendimą išvykti greičiausiai pristabdė Lietuvos vyriausybės, vengusios po 1940 m. birželio 14 d. priimto SSRS ultimatumo skelbti žinias apie tikrąją politinę padėtį šalyje, laikysena. Klaidinantį poveikį visuomenei darė sovietinės valdžios atstovų pavyzdinė elgsena iki Lietuvos aneksijos 1940 m. rugpjūtį. Pasak O. Perekriostovo, sutikęs po poros savaičių okupacijos teisininką Sergejų Šeremetevskį, užkietėjusį bolševizmo priešininką, išgirdo iš jo tokius žodžius: „Jeigu ir toliau bus užtikrinami įstatymai ir tvarka, kaip dabar, aš keičiu požiūrį į bolševikus“¹⁶.

1940 m. rudenį kraštą ištiko radikalūs pokyčiai, kurių neišvengė ir rusų bendruomenė. Pasak O. Perekriostovo, „apie internacionalistinę sovietinės valdžios pobūdį bylojo tai, kad, įžengus Raudonajai armijai, buvo uždarytos visos rusų tautinės organizacijos: Marijos stačiatikių moterų labdaros draugija, studentų korporacija „Ruthenia“, rusų skautų draugovė, rusų kultūros, švietimo ir labdaros organizacijų susivienijimas. Daugelis rusų buvo ištremti į Sibirą“¹⁷. 1940 m. rugpjūtį „Liaudies vyriausybė“ iš tikrųjų likvidavo visas rusų visuomenines organizacijas ir uždarė rusų kultūrinį gyvenimą nušviečiančius laikraščius¹⁸. Pasilikę Lietuvoje rusų kilmės inteligentai pateko į sovietinio saugumo ir represinių struktūrų akiratį. Didžiausią spaudimą patyrė priešišku

sovietinei ideologijai socialinių grupių atstovai: buvę Rusijos imperijos pareigūnai ir kariuomenės veikėjai, Baltosios gvardijos dalyviai, Lietuvos valstybinių institucijų tarnautojai, rusų tautinių organizacijų vadovai ir nariai. Dažnas iš jų rizikavo sulaukti kaltinimų kontrrevoliucine veikla ar būti paskelbtas „liaudies priešu“. Dėl tokių kaltinimų 1940–1941 m. kalėjimuose atsidūrė žinomi Kauno advokatai Ivanas Tatarincevas ir Vsevolodas Bojevas, Lietuvos kariuomenės stačiatikių kapelionas Steponas Semionovas ir kiti rusų bendruomenės nariai. 1941 m. birželį masinio gyventojų trėmimo aukomis tapo ilgametis Kauno miesto tarybos narys Aleksandras Gomolickis ir teisininkas Viktoras Engleris su šeimomis, mažiau žinomi rusų kilmės asmenys. Dar kiti buvo priversti duoti parodymus NKVD atliekamų jų draugų ar pažįstamų tardymuose.

1940–1941 m. įvykių patirtis paveikė rusų kilmės inteligentijos savimoneį ir skatino ieškoti emigracijos iš Lietuvos galimybių. Kai kurie iš jų mėgino pasinaudoti 1941 m. sausio 10 d. SSRS ir Vokietijos sutartimi dėl vokiečių repatriacijos iš Lietuvos, tačiau retam kuriam pavykdavo įrodyti vokišką kilmę ar giminytės ryšius su vokiečiais¹⁹. Viena iš jų buvo Jekaterina Izmailovaitė Gildė (1912–2003), Valsybės teatro režisieriaus Teofano Pavlovskio (1880–1936) našlė, ištekėjusi antrą kartą už vokiečio Otto fon Gildės. Įdomu, kad 1951 m. į Sibirą buvo išstremtas Igoris Fanstilis, kaltinamas tuo, kad būdamas repatriacinės komisijos nariu padėdavo baltagvardiečiams ir lietuvių nacionalistams išvykti į Vokietiją²⁰. Be to, 1941–1944 m. pasitaikė vietos rusų bendradarbiavimo su vokiečių okupaciniu režimu atvejų, kurie irgi vertė baigiantis karui bėgti į Vakarus. Pasak istoriko G. Potašenko, nacių kolaborantais tapdavo nebūtinai jiems artimų pažįturų žmonės. Vokietijos ir SSRS karas įžiebė diskusijas visoje Europos rusų emigracijoje, kuri pasiskirstė į „pralaimėtojus“

ir „gynybininkus“. Vieni troško SSRS pralaimėjimo kare ir tikėjo, kad šitaip Rusija išsivaduos iš sovietų valdžios. Šimtai tūkstančių rusų, baltųjų emigrantų ir SSRS piliečių, kovojo kare Vokietijos pusėje. Kiti jautė pareigą paremti SSRS, kuri jiems atrodė tiesiogine ir teisėta Rusijos imperijos įpėdine²¹. Su nacių režimu aktyviausiai bendradarbiavo 1943 m. įsteigtas Patikėtinio rusų reikalams Lietuvos generalinėje srityje biuras, kuriam vadovavo Sorbonos universiteto auklėtinis Aleksejus Stavrovskis (1905–1972). Pokariu kai kurių rusų šeimų jaunuoliai buvo teisiami sovietų valdžios už tarnavimą vokiečių gestapui ar žvalgybai²².

1944 m. vasarą prie Lietuvos artėjant Raudonajai armijai, sovietų valdžios atkūrimo, trėmimų ir represijų baimė vietos visuomenėje buvo tokia didelė, kad kartu su vokiečių kariuomene traukėsi įvairių politinių pažiūrų ir profesijų rusai, mišrios rusų ir lietuvių šeimos. Šis pasitraukimas dažnai lėmė šeimoms narių išsiskyrimą. Pavyzdžiui, Valsybės teatro baleto artistas Borisas Čiunovas paliko Lietuvoje brolių Glebą, kuris pokario Kaune dirbo gydytoju²³. Teatro režisierius Borisas Dauguvietis (1885–1949) ir jo pirmoji žmona, rusų draugijos „Kultūra ir gyvenimas“ dramų trupės aktorė Olga Kuzmina (1884–1967) liko be dviejų išvykusių dukterų – Ksenijos Dauguvietytės-Šniukštienės ir Elenos Dauguvietytės-Kudabienės. Pasitraukė sovietų režimo išstremto teisininko V. Englerio duktė Nina Englerytė-Gorodeckienė (1907–1988) su vyru ir dukra. Šeima pokariu apsigyveno Venesuelos Maracay mieste, kuriame veikė lietuvių išėivių židinys. Minėtasis Aleksejus Stavrovskis iš pradžių nusigavo iki Argentinos, o vėliau gyveno Ispanijoje. Profesorius Ivanas Lappo su žmona ir sūnumi pasiekė Vokietiją, bet žuvo Drezdene sąjungininkų bombardavimo metu. Visi išvardyti pavyzdžiai atspindi tik žinomesnių rusų kilmės išėivių iš Lietuvos likimus, tačiau šių išėivių

sąrašas neabejotinai yra ilgesnis ir turėtų būti ateityje patikslintas ir papildytas naujomis pavardėmis bei šeimų istorijomis.

„Prarastoji diaspora“: rusų kilmės išėivių iš Lietuvos pėdsakais JAV

Pirmaisiais pokario metais milijonai civilių gyventojų susitelkė sąjungininkų įkurtose Vokietijos, Austrijos ir Italijos okupacinėse zonose ir buvo paskirstyti po DP pabėgėlių stovyklas. Ne išimtis ir išėiviai iš Lietuvos. Migracijos tyrėjų iš Rusijos skaičiais, Vokietijos okupuotose teritorijose iš viso buvo atsidūrę 5,5 mln. civilių ir 3,3 mln. karo belaisvių iš SSRS. Iš jų apie 2 mln. mirė arba žuvo iki karo pabaigos, apie 5,4 mln. repatriavo 1945–1952 m. į SSRS, o 0,5–0,7 mln. išvengė repatriacijos ir sudarė vadinamąją antrąją emigracijos iš SSRS bangą. Manoma, kad ne mažiau kaip $\frac{3}{4}$ jos atstovų buvo kilę iš Vakarų Ukrainos ir Pabaltijo respublikų ir tik apie $\frac{1}{4}$ – iš likusios SSRS teritorijos. Tad pagal tautybę, minėtų tyrėjų vertinimu, tarp jų vyravo ukrainiečiai, latviai, lietuviai ir estai, o rusų galėjo būti apie 31,7 tūkst. (7%). Prie šios bangos pabėgėlių DP stovyklose prisijungė tūkstančiai porevoliucinės bangos emigrantų iš Rusijos, bėgusių dabar nuo Raudonosios armijos iš Centrinės ir Pietryčių Europos šalių. Visi šie žmonės patyrė spaudimą iš NKVD pareigūnų, rengusių DP stovyklose reidus ir siekusių prievartos ar agitacinių priemonių būdu sugrąžinti juos į SSRS. Jų padėtį palengvino tai, kad pagal 1945 m. Jaltos konferencijos susitarimus privaloma tvarka į SSRS turėjo repatriuoti visi piliečiai, kurie gyveno šioje šalyje iki 1939 m. rugsėjo 1 dienos. Vakarų šalių okupacinių zonų vadovybė vengė išduoti NKVD Baltijos šalių piliečius ir pirmosios bangos emigrantus iš Rusijos²⁴.

Daugelis rusų kilmės išėivių iš Lietuvos buvo įgiję Lietuvos pilietybę, o kai kurie iš jų nurodė savo pasuose lietuvių tautybę, tačiau buvo ir tokių, kurie turėjo Nanseno pasus arba neturėjo jokios šalies pilietybės ir gyveno iki pasitraukimo iš Lietuvos vadinamųjų sveltinšalių teisėmis. Kaip žinoma, DP stovyklų gyventojų išvykimo iš Europos galimybės priklausė nuo priimančių valstybių politikos. Šios vykdė imigrantų atranką, keldamos amžiaus, lyties ir kitokius reikalavimus. Rusų kilmės asmenų padėtį sunkino politiniai motyvai²⁵. Kai kurioms šalims rusai įkūnijo komunistus, o Rusijos išsivadavimo armijos kariai – nacių parankinius. Išėivių išsvajota šalimi tapo JAV, čia vyriausybė tik 1948 m. priėmė naujos redakcijos imigracijos įstatymą, nustačiusį kvotas europiečių atvykimui iš DP stovyklų. Siekusiems atvykti asmenims buvo privalu pereiti politinį ir sveikatos patikrinimą, įgyti iš JAV piliečių ar organizacijų raštiškas apgyvendinimo ir įdarbinimo garantijas. Rusų kilmės išėiviams iš Lietuvos padėjo iki Antrojo pasaulinio karo JAV įsikūrusios rusų ir lietuvių emigrantų bendruomenės, kurios 1948–1954 m. ne kartą kreipėsi į valdžios institucijas dėl kvotų imigrantams iš Europos didinimo, o šių bendruomenių nariai ir visuomeninės organizacijos (pvz., Levo Tolstojaus fondas, Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas) dideliais kiekiais rengė atvykimui būtinus garantinius laiškus. Palankia aplinkybe imigracijos intensyvėjimui tapo Šaltojo karo tarp SSRS ir Vakarų demokratinių šalių pradžia.

Vienas iš žymesnių rusų imigrantų JAV kultūrinių židinių, kuriame galima atsekti išėivių iš Lietuvos pėdsaką, XX a. 6–8 dešimtmetyje veikė Floridos valstijos Sankt Peterburgo mieste. Čia išgarsėjo A. Sokolskis, kuris atvykęs į JAV su žmona ir sūnumi dirbo pirmiausiai prie fabriko konvejerio Niujorke, o vėliau dėl aukštojo išsilavinimo ir profesinių gebėjimų tapo Pietų Floridos

universiteto rusų kalbos ir literatūros profesoriumi. Vienoje iš savo knygų jis moksliskai pagrindė ir aprašė, kad Sankt Peterburgo miestą JAV įkūrė ir šitaip pavadino Rusijos imperijos sostinės garbei XIX a. išeivis iš Rusijos Piotras Dementjevas (angl. *Peter Demens*). Gyvendamas JAV Sokolskis tapo aktyviu rusų išeivijos veikėju. Sankt Peterburge jis įkūrė Amerikos rusų klubą, kuris organizavo renginius (spektaklius, koncertus, šokių vakarus, paskaitas ir pan.), skirtus XIX ir XX a. pradžios rusų kultūros tradicijų puoselėjimui. Be to, profesorius tapo Sankt Peterburgo Šv. Andrejaus rusų stačiatikių parapijos nariu²⁶. Polinkį į panašią kultūrinę veiklą Sokolskis veikiausiai paveldėjo iš savo šeimos, kuri tarpukario Kaune buvo neabejinga ne tik ikirevoliucinei rusų kultūrai ir menui, bet ir pasaulinės bei lietuviškos kultūros pasiekimams. Jis pats dalyvavo Kauno rusų skautų draugovės ir VDU rusų studentų korporacijos „Ruthenia“ veikloje. Sokolskio žmona Irina Veriovkina (1913–2005) buvo Rusijos imperijos politinio veikėjo Piotro Veriovkino dukterėčia, turėjusi prancūziško kraujo²⁷. Abu situotiniai palaidoti Sankt Peterburgo „Royal Palm“ kapinėse, kuriose taip pat yra Irinos giminaičių Vasilijaus ir Margaritos Olsfuvjevų kapavietė.

Keletą dešimčių kilometrų nuo Sankt Peterburgo esančiame Tamos mieste gyveno tikroji P. Veriovkino duktė Natalija Arcibuševa (angl. *Natalia Artzibushev*, 1893–1987), atvykusi į JAV su dviem sūnumis. Iki 1940 m. ji dirbo Kauno akcinėje bendrovėje „Tilka“, o taip pat vaidino rusų draugijos „Kultūra ir gyvenimas“ dramos teatro trupės spektakliuose, dalyvavo Mokytojų draugijos rusų gimnazijos mokiniams šelpti draugijos veikloje²⁸. Panašu, kad dar 1942 m. ji išvyko su savo tėvais ir vaikais pas giminaičius į Italiją, tuo metu XX a. 6 dešimtmetyje persikėlė gyventi į JAV. Jos sūnus Konstantinas Arcibuševas (angl. *Constantine Artzibushev*) gimė

1921 m. seneliui priklausiusiame Vyžuonėlių dvare (Utenos apskr.), 1939 m. baigė Kauno rusų gimnaziją ir įstojo į VDU Technikos fakultetą, kurio nebaigė dėl šeimos pasitraukimo iš Lietuvos²⁹. Kita vertus, išeivijoje jis baigė medicinos mokslus, tapo akušerijos ir ginekologijos srities specialistu. Gyvendamas JAV jis palaikė ryšius su Sankt Peterburgo rusų stačiatikių bendruomene, finansiskai rėmė Šv. Andrejaus cerkvės priežiūros ir remonto darbus. K. Arcibuševo žmona buvo Anastasija Vujič (1919–1999), kilmingos serbų šeimos, tarnavusios Rusijos caro dvare, atstovė. Jos tėvas Georgijus Vujičius (1891–1943) kovojo Rusijos pilietinio karo metu (1917–1922) baltagvardiečių pusėje, o 1939 m. rudenį buvo suimtas NKVD savo dvare Lenkijoje ir išsiųstas į lagerį. K. Arcibuševo brolis Piotras (angl. *Peter Artzibushev*, 1925–1974) dėstytojavo Kalifornijos universitete, bet žuvo kartu su žmona Milica nelaimingo atsitikimo metu.

Iš JAV socialinės apsaugos administracijos duomenų bazių matyti, kad Sankt Peterburge taip pat gyveno iš Jonavos kilęs Jurgis (Georgijus) Pavlovas (1893–1990), Rusijos imperijos Nikolajaus karo inžinerijos, Maskvos ir Gatčinos aviacijos mokyklų absolventas, Lietuvos kariuomenės karo lakūnas³⁰. 1943–1944 m. jis buvo Patikėtinio Lietuvos generalinės srities rusų gyventojų reikalams biuro narys³¹. Į Sankt Peterburgo miestą likimas atbloškė buvusį VDU Teisių fakulteto studentą, rusų studentų organizacijų dalyvį Artemijų Lesniauską (1908–1991)³². 1929 m. jis buvo baigęs Dono kadetų korpuso mokyklą, įsikūrusią po Baltosios gvardijos likučių atsitraukimo iš Rusijos tuometinės Jugoslavijos Goraždės mieste (dab. Bosnija ir Hercegovina)³³. Be to, Sankt Peterburge prisiglaudė Borisas Udalovas (1915–1994), aktyvaus iki 1940 m. Sentikių centro tarybos ir Kauno rusų visuomeninių organizacijų nario Metodijaus Udalovo sūnus³⁴. Išlikę archyviniai

dokumentai byloja, kad B. Udalovas jau nuo 1940 m. buvo ieškomas NKVD dėl esą kontrrevoliucinės spaudos ir atsišaukimų platinimo. Jo tėvas parodymuose tardytojams pripažino, kad sūnus dalyvavo antisovietinių pažiūrų jaunuolių grupės su O. Perkriostovu priešakyje veikloje ir įtraukė jį patį į minėtos medžiagos platinimą. Likimas amžiams išskyrė šios šeimos narius: sūnui pavyko išvengti suėmimo ir pasitraukti iš Lietuvos, tėvas 1941 m. kovą buvo nuteistas sovietų valdžios institucijų penkeriems metams kalėjimo už antisovietinę agitaciją ir išsiųstas atlikti baumės į vieną iš Vorkutos lagerių³⁵.

Rusų kilmės išeivių iš Lietuvos pėdsakų išliko ir kitose JAV rytinės pakrantės valstijose. Tarp jų atsidūrė B. Udalovo sesuo Raisa Udalova (1917–2000), 1944 m. pradžioje ištekėjusi už tarpukariu žinomo Vilniaus krašto sentikių bendruomenės veikėjo, trijų kadencijų Lenkijos Respublikos Seimo nario Boriso Pimonovo (1901–1963). Pastarasis Antrojo pasaulinio karo metais tarnavo Vokietijos kariuomenėje, todėl 1944 m. taip pat buvo priverstas trauktis iš Lietuvos. 1949 m. Pimonovų šeima persikėlė iš pabėgėlių stovyklos Austrijoje į JAV. Abu sutuoktiniai palaidoti Naujojo Džersio valstijos Milvilio miesto sentikių kapinėse³⁶. Šios valstijos Džeksone mieste, nuo XX a. 4 dešimtmečio pradžios tapusiame vienu reikšmingesnių rusų emigrantų centrų JAV, savo paskutiniųjų 30 gyvenimo metų išgyveno ir buvo palaidota Milita Apanius (Apanavičius, 1915–2011). Nekrologe pažymima, kad ši moteris gimė Kaune ir mokėsi VDU, dirbo leidybos srityje. Džeksone ji tapo Šv. Vladimiro stačiatikių parapijos nare ir aukų rinkėja, taip pat vietos senjorų klubo nare (angl. *Jackson's Senior Citizens Club*). Istorinių šaltinių duomenų analizė leidžia teigti, kad ši moteris buvo rusų kilmės, ištekėjusi už lietuvių ir atvykusi į JAV su vyru, seserimi ir motina.

Jos vyresnioji sesuo buvo Tamara Surkovaitė (1912–1997), Kauno rusų gimnazijos ir VDU Medicinos fakulteto absolventė. 1943 m. kovo 15 d. šio fakulteto taryba pripažino jai chemiko-vaistinininko vardą³⁷. Manytina, kad abiejų seserų (nekrologe minimas taip pat ir brolis, kuris gyveno Rusijoje) tėvai – Elena ir Nikolajus Surkovai iki šeimos pasitraukimo iš Lietuvos buvo rusų kilmės ir stačiatikių tikėjimo Kauno gyventojai.

Keletas žinomų rusų kilmės išeivių iš Lietuvos gyveno įvairiais tarpsniais Niujorke. Tarp jų atsidūrė rusų draugijos „Kultūra ir gyvenimas“ mėgėjiškos dramos trupės režisierius ir aktorius Vladimiras Korčinskis-Bastunovas (1894–1986). Jis buvo gimęs Gardine, kur baigė gimnaziją ir vaidino mėgėjiškame dramos ratelyje. Šis žmogus tapo Rusijos kariuomenės savanoriu Pirmajame pasauliniame kare, tačiau 1917 m. trumpai padirbęs Maskvos jaunimo teatre po Spalio perversmo pasitraukė į Gardiną. XX a. 3 ir 4 dešimtmečiais V. Korčinskis-Bastunovas intensyviai dirbo su mėgėjiškomis rusų dramos teatro trupėmis Baltijos ir Balkanų šalyse, Čekoslovakijoje, Lenkijoje. Atsidūręs karo pabėgėlių stovykloje Kemptene Vokietijoje, 1945 m. jis įkūrė teatrą „Prometėjas“. Atvykęs į JAV, 1950 m. tapo Niujorko rusų dramos teatro aktoriumi ir režisieriumi. Su šio teatro trupe jis suvaidino keletą tūkstančių spektaklių ir sukūrė 240 vaidmenų, gastroliavo 11 šalių ir 86 miestuose, bet buvo priverstas nutraukti veiklą dėl mažėjančio žiūrovų skaičiaus. 1954–1965 m. Korčinskis-Bastunovas dirbo „Amerikos balso“ radijo diktoriumi ir literatūros laidų redaktoriumi Vašingtone, bendradarbiavo su įvairiais rusų emigrantų leidiniais (*Родные дали, Русское возрождение* ir kt.)³⁸. Jo tėvas Joanas Korčinskis (1864–1935) buvo nepriklausomybės siekusios Lietuvos tarybos narys, ilgametis Merkinės stačiatikių parapijos šventikas, Lietuvos stačiatikių vyskupijos

tarybos pirmininkas ir Lietuvos kariuomenės stačiatikių kapelionas³⁹.

Niujorke kurį laiką gyveno menotyrininkas ir meno istorikas Nikolajus Vorobjovas (1903–1954), porevoliucinės bangos emigranto iš Rusijos, Lietuvos vidaus reikalų ministerijos pareigūno Sergejaus Vorobjovo, 1941 m. birželį ištremto į Sibirą, sūnus. N. Vorobjovas penkerius metus dirbo rusų kalbos ir literatūros lektoriumi Masačusetso valstijos Northemptono miesto Smitho merginų kolegijoje. 1954 m. jis buvo atleistas iš šių pareigų dėl etatų mažinimo, o dėl nesėkmingų kito darbo paieškų baigė gyvenimą savižudybe⁴⁰. Masačusetso valstijoje gyveno ir dirbo rusų kilmės Lietuvos baleto artistė ir pedagogė Tatjana Babuškinaitė-Vasiliauskiene (1912–1990) su savo vyru baleto artistu Jonu Vasiliausku (1905–1969). Sprendžiant iš archyvinių dokumentų, ji buvo Rusijos imperijos kariuomenės papulkininkio Jurgio (Georgijaus) Babuškinio, 1921 m. atvykusio į Lietuvą iš Jugoslavijos, duktė⁴¹. Istorikų manymu, jos tėvas iki sovietinės okupacijos pradžios turėjo ryšių su antisovietinėmis Europos rusų emigrantų organizacijomis, bet stinga duomenų apie jo likimą po 1940 metų⁴². T. Babuškinaitė 1930–1944 m. buvo Valstybės teatro baleto trupės solistė, o taip pat dalyvavo DP lietuvių teatrinėje veikloje⁴³. Vašingtone, Baltimorėje ir Čikagoje skirtingais metais gyveno Vera Sotnikovaitė (1903–1973) su savo vyru poetu Henriku Radausku. Ji buvo kilusi iš pasiturinčios Šiaulių miesto rusų inteligentų šeimos, o Kaune pasižymėjo kaip autoritetinga baleto spektaklių kritikė. XX a. 3–4 dešimtmečiais ši moteris dalyvavo Rusų krikščioniško jaunimo ratelio, kuriam priklausė tokios iškilios asmenybės kaip profesorai Levas Karsavinas ir Vosylius Sezemanas, veikloje⁴⁴.

Kitas žymesnis rusų kilmės išeivių iš Lietuvos veiklos pėdsakas matyti Kalifornijos valstijoje. Ypač iš jų paminėtinas šventikas

Aleksandras Černajus (angl. *Alexander Chernay*, 1899–1985), kurio gyvenimas susiklostė permainingai. Černajus gimė Kauno miesto teismo tyrėjo šeimoje. Rusijos pilietinio karo metu kovojo generolo N. Judeničiaus armijoje, o po karo baigė Vilniaus stačiatikių dvasinę seminariją ir nuo 1925 m. Lietuvos stačiatikių arkivyskupo Eleuterijaus kvietimu dirbo šventiku parapijose. 1944 m. vasarą Černajus dėl priešiško požiūrio į sovietinę santvarką pasitraukė į Vokietiją ir čia įkūrė misiją, kuri steigė stačiatikių maldos namus karo pabėgėlių stovyklose, teikė materialinę pagalbą, išlaikė biblioteką ir stačiatikių vaikų mokyklą. 1948 m. Rusų stačiatikių bažnyčios emigracijoje atstovo kvietimu išvyko gyventi į JAV, kur dirbo Cincinačio, Hjustono, Dalaso, San Antonijaus ir kitose parapijose. Černajus padėjo atvykti į JAV kitiems rusų pabėgėliams iš Europos. JAV gyveno penki Lietuvoje gimę šventiko vaikai (žmona Tatjana mirė 1944 m. pradžioje). 1957 m. jis davė vienuolio įžadus ir tapo archimandritu Aleksijumi, o 1958 m. bažnytinės vyresnybės nurodymu išvyko į Johannesburgą, kur ėjo Pietų, Vidurio ir Rytų Afrikos rusų stačiatikių parapijų administratoriaus pareigas ir vykdė misionierišką veiklą. 1975 m. dėl garbaus amžiaus ir pašlijusios sveikatos Černajus sugrįžo į JAV, iki 1980 m. dirbo Santa Barbaros ir Los Andželo stačiatikių parapijose⁴⁵. Paskutinius gyvenimo metus praleido ir palaidotas San Diege.

San Diege gyveno išeiviai iš Lietuvos Dimitrijus Kaliskis (1890–1980) ir Nina Iljasevičienė (1892–1975), pasilikusio Lietuvoje Kauno stačiatikių katedros šventiko Eustafijaus Kaliskio vaikai. D. Kaliskis Pirmojo pasaulinio karo metu tarnavo artilerijos kapitonu Rusijos kariuomenėje, o pilietinio karo metu kovojo baltagvardiečių pusėje. Vėliau jis apsistojo pas tėvus Kaune, kur vedė rusų kilmės baleriną Nadeždą Krašeninkovaitę (1902–1991), Valstybės teatro scenoje išgarsėjusią Kaliskienės pavarde. Atsidūrusi

išeivijoje, ji dirbo vienoje San Diego baleto mokykloje⁴⁶. D. Kaliskio sesuo Nina iki 1940 m. buvo aktyvi Kauno Marijos stačiatikių moterų labdaros draugijos, Apreiškimo stačiatikių seserijos ir Šv. Nikolajaus stačiatikių brolijos narė⁴⁷. Iš JAV socialinės apsaugos administracijos duomenų bazių taip pat matyti, kad San Diege gyveno ir palaidota artima Ninos bendražygė iš minėtų draugijų veiklos, inžinieriaus Jurgio (Georgijaus) Koroliovo žmona Vera Koroliova (angl. *Veronika Koroliovas*, 1901–1977)⁴⁸. Apie jos vyro likimą nėra išsamesnių duomenų, tačiau žinoma, kad J. Koroliovas buvo porevoliucinio srauto migrantas, gimęs 1897 m. Sevastopolyje, kur baigė Konstantino realinę mokyklą. 1915–1916 m. jis mokėsi Sankt Peterburgo Susisiekimo institute. Atvykęs gyventi į Lietuvą J. Koroliovas tarnavo Krašto apsaugos ministerijai pavaldžiam Aviacijos parke, studijavo VDU Technikos fakultete, dirbo elektros šviesos gaminimo bendrovėje⁴⁹.

Kalifornijos valstijos Santa Helena mieste gyveno Lietuvos kariuomenės aviacijos kapitonas Aleksandras Soldatenkovas (1896–1984), gimęs Lėlaičių (Šerkšnėnų) dvare (dab. Mažeikių rj.) iš Rusijos Vladimiro miesto atsikrausčiusio valstiečio šeimoje. 1920–1925 m. jis tarnavo oro eskadrilėje, ėjo šios eskadrilės vado ir Aviacijos parko vado padėjėjo pareigas. Tarp Kauno rusų jis garsėjo kaip mėgėjiškų vyrų chorų ir rusų liaudies instrumentų ansamblių steigėjas⁵⁰. Tuo metu JAV Santa Barbaros mieste palaidotas VDU Teisių fakulteto auklėtinis Viktoras Kobylinas (1908–1986), nuo jaunystės išsiskyręs antisovietinėmis pažiūromis ir palaikęs ryšius su O. Perekriostovu. 1940 m. jo pavardė buvo minima sovietinėje spaudoje tarp esą pabėgusių ar pasislėpusių „liaudies priešų“⁵¹. Nuo XX a. 7 dešimtmečio pradžios iki 1974 m. V. Kobylinas skaitė paskaitas rusų kalba Šiaurės Arizonos universitete. Čia pas jį apsilankė laikraščio *Izvestija* korespondentas Niujorke, SSRS žurnalistas, publicistas ir

rašytojas Stanislavas Kondrašovas. Aprašydamas vėliau šį susitikimą savo knygoje jis pažymėjo, kad niekaip nerado bendros kalbos su buvusiu savo tautiečiu: „Jis nepakvietė pas save į namus. Ne tik todėl, kad jį aplenkė jo viršininkas. Kalba yra kalba, bet su Kobylinu, rusų kilmės amerikiečiu, pas mane buvo mažiau bendro negu su Džiustu, italų kilmės amerikiečiu. Tiksliau tariant, buvo gerokai daugiau skiriančio: viena tėvynė, bet skirtingas likimas, skirtingos barikadų pusės – ir iki šiol be susitaikymo. Netgi amerikiečių akiwaizdoje buvusiam rusui Kobylinui buvo neįjauku, nelajalu susitikinėti su rusu iš Maskvos“⁵². 1970 m. Kobylinas Niujorke išleido rusų kalba knygą apie sąmokslą prieš Rusijos carą Nikolajų II. Ši knyga bene geriausiai atspindėjo jo ištikimybę ikirevoliucinės Rusijos atminčiai⁵³.

Išvados

Antrojo pasaulinio karo laikotarpio (1939–1945) gyventojų emigracija iš Lietuvos įtraukė tūkstančius lietuvių, bet mažiau žinoma, kad su kartu jais pasitraukė šimtai rusų kilmės asmenų, kurių daugelis buvo Lietuvos Respublikos piliečiai. Šios kilmės išeiviai pasižymėjo skirtingomis politinėmis pažiūromis (demokratinėmis, monarchistinėmis ir kt.), tačiau juos vienijo nerimas dėl jų pačių ir šeimų narių ateities gyvenant sovietinio režimo sąlygomis. Socialinio statuso atžvilgiu rusų kilmės išeiviai nesiskyrė nuo daugumos išeivių lietuvių. Dažniausia jie atstovavo Kaune susitelkusiai rusų kilmės inteligentijai, kurios žymią dalį sudarė buvę Rusijos imperijos ir Lietuvos Respublikos laikotarpio tarnautojai, dvarininkai, karininkai, dvasininkai ir kitų profesijų atstovai. Tarp jų buvo grupė Kauno Mokytojų draugijos rusų gimnazijos ir Vytauto Didžiojo universiteto auklėtinių, rusų visuomeninių organizacijų narių. Šios kategorijos išeiviai iš likusių trečiosios

bangos išeivių labiausiai išsiskyrė kultūrinio tapatumo bruožais, nes daugelis gyvendami laikinojoje sostinėje puoselėjo ikirevoliucinės Rusijos kultūrinės tradicijas, atstovavo stačiatikių ir sentikių bendruomenėms. Kita vertus, išlaikydami Lietuvoje savo tautinę ar religinę tapatybę, daugelis šių išeivių buvo palyginti gerai integravęsi į lietuvių visuomenę, ypač per lietuvių kalbos įsisavinimą, darbinę veiklą valstybinėse institucijose, lietuvių kultūros pažinimą ir mišrias santuokas su lietuvių tautybės asmenimis.

Minėti kultūrinio tapatumo bruožai lėmė, kad rusų kilmės išeiviai iš Lietuvos turėjo galimybę įsilieti į skirtingų tautinių (lietuvių ar rusų) bendruomenių veiklą ir DP stovyklose, ir vėliau juos priglaudusiose pasaulio šalyse. Vis dėlto, sprendžiant iš žinomų šaltinių duomenų, atskiros šios išeivių kategorijos asmenybės paliko ryškesnį pėdsaką būtent rusų emigrantų židinių veikloje. Svarbiu juos vienijančiu veiksniu ir tarpusavyje, ir su kitais išeiviais iš Europos tapo religija. Religinis tapatumas neretai lėmė rusų kilmės išeivių iš Lietuvos sprendimą prisijungti prie stačiatikių ar sentikių parapijų. Vienas iš pavyzdžių – išeivių veiklos pėdsakai JAV Floridos ir Kalifornijos valstijose, kuriose po Antrojo pasaulinio karo susiformavo reikšmingi rusų emigrantų iš Europos židiniai ir aktyvios stačiatikių bendruomenės. Galima kelti prielaidą, kad lietuvių išeivijos centrai buvo patrauklesni mišrių išeivių šeimų atstovams, tačiau kitiems rusų kilmės išeiviams lietuvių išeivijos tautinė ideologija ir ištikimybė katalikiškoms tradicijoms greičiausiai neatrodė priimtini. Suprantama, kad tarp rusų kilmės išeivių pasitaikė šeimų, kurios aukodamos tautinį tapatumą siekė kuo greičiau integruotis į priimančios valstybės visuomenę. Dėl išvardytų priežasčių Antrojo pasaulinio karo metais emigracija iš Lietuvos lėmė negausaus rusų inteligentijos sluoksnio sunykimą, prie kurio taip pat prisidėjo sovietmečio represijos. Šių žmonių likimų tyrimai

galėtų tapti vienu iš lietuvių diasporos studijų aspektų, praturtinančių suvokimą apie Antrojo pasaulinio karo laikotarpio išeivijos sudėtį.

Nuorodos

- ¹ Basse C., Man's longlife changed local history, *St. Petersburg Times*, 2006, December 15. Prieiga internete: <https://news.google.com/newspapers?nid=888&date=20061215&id=ErZhAAAAIABAJ&sjid=nXgDAAAAIABAJ&pg=6610,3394705&hl=en> (2016 05 10)
- ² Сокольский А., Русские в независимой Литве, *Новое русское слово*, 1985, 23 января.
- ³ Сокольский А., *min. veik.*; Сокольский А., *Родные и чужие берега*, Флорида, 1985.
- ⁴ Алексей (Чернай) архимандрит, *Пастырь в годы войны*. Prieiga internete: <http://ricolor.org/history/pv/45/> (2016 05 10).
- ⁵ Перекрестов О., В основе их политики всегда лежали ложь, насилие и коварство..., *Русская мысль*, 1984, 20 сентября, nr. 3535.
- ⁶ Potašenko G., Rusai Lietuvoje 1944 m. liepą–1953 m.: rusų migracijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atmintis, in: *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, sud. G. Potašenko, P. Lavrinec, A. Marcinkevičius, Vilnius: VU leidykla, p. 73–182.
- ⁷ Aleksandravičius E., *Karklo diegas: Pasaulio lietuvių istorija*, Vilnius: Versus aureus, p. 412.
- ⁸ Potašenko G., *min. veik.*, p. 99–100.
- ⁹ Pšibilskis B., Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos likimą sprendžiant, *Lietuvos istorijos studijos*, 2000, t. 8, p. 88, 91.
- ¹⁰ Kasatkina N., Marcinkevičius A., *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius: Socialinių tyrimų institutas–Eugrimas, 2009.
- ¹¹ Marcinkevičius A., Rusų tapatumo sovietmečio Lietuvoje konstravimas: politika, gyventojų surašymai ir istorinė atmintis, in:

- Lietuvos rusai XX-XXI a. pradžioje, min. veik.*, p. 200–206.
- ¹² Жизнь – служение Родине. Светлой памяти Олега Владимировича Перекрестова, *Единение*, 1992, 13 марта, nr. 11 (214); Пушкарев Б. С., О. В. Перекрестов, *Посев*, 1992, nr. 3.
- ¹³ Известные русские за границей. Губернатор штата Виктория – Алексей Чернов, Австралия (2012). Prieiga internete: http://famous-russians-abroad.blogspot.com/2012/05/blog-post_07.html (2016 05 10).
- ¹⁴ Васильчиков И., *То, что мне вспомнилось*, Москва: ОЛМА-Пресс, 2002.
- ¹⁵ 1940 08 21 Lietuvos VRM pranešimas Valsybės saugumo departamentui. LYA KGB, f. K-59, ap. 63, b. 22, l. 18–19.
- ¹⁶ Перекрестов О., *min. veik.*
- ¹⁷ *Ten pat.*
- ¹⁸ Marcinkevičius A., *min. veik.*, p. 183–229.
- ¹⁹ Tarp negavusių leidimo išvykti į Vokietiją buvo sovietų pareigūno Rusijos imperijos dvariškiu, filosofijos mokslo daktaru ir buvusiu kadetų korpuso Taškente dėstytoju įvardijamas Vladimiras Jakobi iš Vilniaus su žmona ir dviem sūnumis. Šis veikėjas, nežiūrint į motinos pavardę, esą negalėjo pateikti komisijai daugiau įrodymų apie vokišką kilmę. Pažymima, kad Nina Armatova iš Kauno „dirba medicinos seserimi vokiečių ligoninėje ir nepaisydama rusiškos kilmės, atkakliai mėgino pereiti registraciją“. Larisa Chlystovaitė-Bankauskienė pateikė komisijai dokumentą esą jos prosenelė buvo vokiečių, bet komisija priėjo prie išvados, kad „pagal kitus dokumentus ji yra rusė stačiatikė“ (1941 03 25 Kauno m. teritorijos atstovo Pekarevo pranešimas Vyriausiajam sovietinės delegacijos atstovui. LCVA, f. R-839, ap. 1, b. 16, l. 2–7, 8–10).
- ²⁰ 1954 07 31 Lietuvos SSR vidaus reikalų ministro pavaduotojo Gocevo slaptas pranešimas Lietuvos SSR MT pirmininkui M. Gedvilui. LCVA, f. -754, ap. 13, b. 491, l. 74.
- ²¹ Potašenko G., *min. veik.*, p. 99–100.
- ²² Laukaitytė R., Rusai Lietuvoje vokiečių okupacijos metais, *Lietuvos istorijos metraštis 2010, 2011, t. 1*, p. 66–68.
- ²³ 1949 01 08 Kauno miesto vykdomojo komiteto sveikatos apsaugos skyriaus vedėjo charakteristika apie gydytoją Glebą Čiunovą, nr. 2767. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 6696, l. 27.
- ²⁴ *Россия и ее регионы в XX веке: территория – расселение – миграции*, red. О. Глезер, П. Полян, Москва: ОГИ, 2005.
- ²⁵ A. Sokolskio teigimu, dėl rusų tautybės įrašo asmens dokumentuose jis negalėjo susirasti darbo Prancūzijoje, todėl 1952 m. su žmona priėmė sprendimą emigruoti į JAV (Mažintas E., Rusų baltagvardiečio sūnus sapnuoja Lietuvą, *Respublika*, 1999, gruodžio 15 d.).
- ²⁶ Маккей И., Под пальмами Санкт-Петербурга, *Культура: Духовное пространство русской Евразии*, 2015, 10 августа. Prieiga internete: <http://portal-kultura.ru/svoy/articles/russkaya-amerika/114685-pod-palmami-sankt-peterburga/> (2016 05 10).
- ²⁷ Mažintas E., *min. veik.*
- ²⁸ 1936 m. rusų draugijos „Kultūra ir gyvenimas“ valdybos narių sąrašas. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 642, l. 15–16.
- ²⁹ K. Arcibuševos brandos atestatas, 1939 06 15, nr. 636. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 16778.
- ³⁰ J. Pavlovo tarnybos lapas, 1927 m. rugpjūčio 2 d., LCVA, f. 631, ap. 7, b. 5556, l. 2–3.
- ³¹ Bubnys A., Etniniai santykiai nacių okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 m., *Genocidas ir rezistencija*, 2011, nr. 1 (29), p. 92.
- ³² Nuo 1930 m. VDU veikė rusų studentų korporacija „Ruthenia“, kurią įkūrė V. Sokolovas, A. Novodvorskis, A. Lesniauskas ir V. Sergėjus. Jos garbės nariais buvo daktaras V. Gusevas, advokatai S. Šeremetevskis ir I. Tatarincevas, kunigaikštis I. Vasilčikovas (Сокольский А., Русские в независимой Литве, *min. veik.*).
- ³³ Studento A. Lesniausko klausiamasis lapas (1930 m.). LCVA, f. 631, ap. 7, b. 8005 (bylos lapai nenumėruoti).
- ³⁴ Барановский В., Поташенко Г., *Староверие Балтии и Польши*, Vilnius: Aidai, 2005, p. 419.
- ³⁵ Išrašas iš 1941 03 01 Ypatingojo Pasitarimo prie SSRS LKT protokolo. LYA KGB, f. K-1, ap. 58, b. P-14887, l. 41.
- ³⁶ Potašenko G., *min. veik.*, p. 102.
- ³⁷ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 10436 (bylos lapai nenumėruoti).

- ³⁸ Жиглевич Е., Русский актер Владимир Бастунов, *Новое русское слово*, 1979, 12 августа. Prieiga internete: <http://www.tezrus.net/ViewGood33582.html> (2015 09 18).
- ³⁹ A. A. Joanas Korčinskis, *Kardas*, 1935, liepos 15 d., nr. 14 (219), p. 307.
- ⁴⁰ Saladžinskas S., Tragiški Mikalojaus Vorobjovo ir jo tėvų gyvenimo faktai, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, 2012, t. 16, p. 9–26; Jankevičiūtė G., Biografijos rekonstrukcijos bandymas: Mikalojus Vorobjovas, *Krantai*, 2014, nr. 1, p. 4–13.
- ⁴¹ T. Babuškinaitės klausiamasis lapas. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 7795, l. 2
- ⁴² Laukaitytė R., Imperijos epilogas Lietuvoje: rusų emigrantai 1918–1940 m., *Istorija*, 2010, t. 2, p. 31.
- ⁴³ Bartusevičius V., *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 227.
- ⁴⁴ Šabasevičius H., Lietuvos baletas mokslinių tyrimų perspektyvoje, *Menotyra*, 2012, t. 19, nr. 2, p. 157–164.
- ⁴⁵ Алексей (Чернай), *min. veik.*
- ⁴⁶ Kaliskienė Nadežda, *Lietuvių enciklopedija*, t. 10, Boston, 1957, p. 325–326.
- ⁴⁷ В православном Благовещенском Сестричестве, *Эхо*, 1938, 25 марта, nr. 82.
- ⁴⁸ Kasatkina N., Marcinkevičius A., *min veik.*, p. 218.
- ⁴⁹ J. Koroliovo klausiamasis lapas, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 8230 (bylos lapai nenumeruoti).
- ⁵⁰ A. Soldatenkovo tarnybos lapas. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 11618, l. 15
- ⁵¹ Конфискация имущества бежавших врагов народа, *Труженик*, 1940, 4 сентября, nr. 52.
- ⁵² Кондрашов С., *В Аризоне, у индейцев* (Главы из книги). Prieiga internete: <http://usahistory.ru/books/item/foosoo/zoo00043/sto24.shtml> (2016 05 10).
- ⁵³ Кобылин В., *Император Николай II и Генерал-адъютант М. В. Алексеев*, Нью-Йорк: Всеславянское издательство, 1970, 440 p.

Andrius Marcinkevičius

ÉMIGRÉS OF RUSSIAN ORIGIN FROM LITHUANIA DURING WORLD WAR II: FEATURES OF SOCIAL AND CULTURAL PORTRAIT

S u m m a r y

The article analyzes what sorts of individuals according to social status and cultural identity constituted the group of émigrés of Russian origin who left Lithuania during World War II. Some observations about the main reasons for their departure and their adaptation in the United States are also included. It is stated in the article that a majority of the émigrés of Russian origin were members of the anti-Soviet educated classes including students of Kaunas University. There weren't big differences between them and Lithuanian emigrants by social status, but many émigrés of Russian origin had a specific cultural identity. Loyalty to the

cultural traditions of pre-revolutionary Russia as well as to the Orthodox or Old Believers' faith was the main component of that identity. The article discusses the assumption that because of cultural differences the public activities of émigrés of Russian origin were more significant in the American centers of Russian émigrés. It also claims that the emigration of these people during World War II resulted in the decline of well-educated Russians in Lithuania itself.

Keywords: the World War II, the Soviet occupation, émigrés of Russian origin from Lithuania, social status, cultural identity, intelligentsia.

Daiva DAPKUTĖ

Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT): tarp opozicijos VLIK'ui kūrimo ir naujų politinės veiklos metodų paieškos

Santrauka: Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT) susikuria išėivijoje 1955 m. ir apjungia keturias įtakingas politines jėgas: Lietuvių tautinį sąjūdį, Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą, Lietuvių rezistencinę santarvę, ir Lietuvos atgimimo sąjūdį. Organizacija gana aktyviai įsijungė į politinę veiklą XX a. 6–7 dešimtmečiais, kai išėivijoje netrūko konkurencijos tarp esamų institucijų, nesutarimų tarp ideologinių srovių, priešpriešos, nepasitenkinimo esančia padėtimi ir bandymų ieškoti naujų politinės veiklos formų bei metodų. Pradžioje LNT buvo kuriama kaip opozicija centrinei lietuvių politinei organizacijai – Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui (VLIK). Tačiau įsikūrusi organizacija vis daugiau dėmesio pradeda skirti kitokiai veiklai, pirmiausia orientuotis į okupuotos Lietuvos padėties analizę, studijinį politinį veikimą. Straipsnyje analizuojamos aplinkybės, lėmusios šios organizacijos atsiradimą, pristatoma LNT veikla, santykiai su kitomis organizacijomis. 1964 m. Lietuvos nepriklausomybės talka kartu su kitomis organizacijomis įstojo į Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą.

Raktiniai žodžiai: lietuvių diaspora, politinė veikla, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, Lietuvos nepriklausomybės talka, ryšiai su Lietuva.

Lietuvos istorikai nepamiršta pusę amžiaus trukusių laisvajame pasaulyje gyvenusių lietuvių pastangų kovoti už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, gausėja šiuos įvykius iliustruojančių publikuotų šaltinių, taip pat istorinių tyrimų. Po Antrojo pasaulinio karo išėivija išsiskyrė ne tik gerai organizuota įvairalype propagandine politine veikla, bet ir įvairių politinių organizacijų, institucijų gausa. Amžininkų ir istorikų dėmesio jau yra sulaukusios kai kurios

lietuvių išėivijos politinės institucijos: Lietuvos diplomatinė tarnyba (LDT), Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB), Amerikos lietuvių taryba (ALT)¹. Bene daugiausia tyrinėta dviejų centrinių lietuvių interesus užsienyje atstovavusių institucijų (Lietuvos diplomatinės tarnybos ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto) veikla ir tarpusavio santykiai. Kaip parodė istorija, šių dviejų institucijų veiklos sandūra ir konkurencija

XX a. 5–6 dešimtmečiais buvo neišvengiama, o jų nesutarimai daugeliui metų suskaldė politines lietuvių jėgas į priešingas stovyklas ir turėjo įtakos lietuvių politinei veiklai. Lietuvos istoriografijoje lieka netyrinėta veikla mažesnių organizacijų, kurios vienu ar kitu momentu suvaidino nemažą vaidmenį lietuvių išeivijos politiniame gyvenime. Viena iš tokių organizacijų galėtų būti Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT). Organizacija tokiu, atrodytų, neįprastu ir net keistu pavadinimu gana aktyviai įsijungė į politinę veiklą XX a. 6–7 dešimtmečiais, kai išeivijoje netrūko konkurencijos tarp esamų institucijų, nesutarimų tarp ideologinių srovių, priešpriešos, nepasitenkinimo esančia padėtimi ir bandymų ieškoti naujų veiklos formų bei metodų.

LNT susikuria išeivijoje 1955 m. ir apjungia keturias įtakingas organizacijas: dvi pasitraukusias iš VLIK'o – Lietuvių tautinį sąjūdį (LTS)², Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą (LLKS)³ ir dvi nebuvusias VLIK'o sudėtyje: Lietuvių rezistencinę santarvę (LRS)⁴ ir Lietuvos atgimimo sąjūdį (LAS)⁵. Organizacija veikė nepilnus 10 metų – 1964 m. gegužės 22 d. Niujorke buvo pasirašytas VLIK'o „apsijungimo protokolas“, pagal kurį LNT kartu su visomis keturiomis organizacijomis, taip pat ir Lietuvių fronto bičiuliais (LFB), buvo priimta į VLIK'ą.

Kokia tai buvo organizacija? Kuo ji išsiskyrė iš jau esamų ir veikusių organizacijų? Ką LNT pavyko nuveikti per savo veiklos dešimtmetį? Ar tai buvo tik eilinis lietuvių organizacijų tarpusavio konkurencijos, kovos dėl valdžios pasireiškimo atvejis? Ar su šios organizacijos sukūrimu buvo bandoma žengti žingsnį pirmyn sprendžiant aktualias politinės veiklos ir pagrindinių institucijų nesutarimų ir konkurencijos problemas? Prie šių klausimų pabandysime stabtelėti šiame straipsnyje.

Opozicijos Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui kūrimas

Po Antrojo pasaulinio karo išeivijos politiniame gyvenime didelį vaidmenį suvaidino 1945 m. Vokietijoje atkurtas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, 1955 m. perkeltas į JAV. Antinacinės rezistencijos laikotarpiu Lietuvoje gimusi pasipriešinimo organizacija apjungė beveik visas to meto Lietuvos politines jėgas bei okupacijos metu Lietuvoje susikūrusias pasipriešinimo organizacijas. Nuo pat atkūrimo emigracijoje išvystęs gana aktyvią propagandinę politinę veiklą, vadovaujamas ryškiausių nepriklausomos Lietuvos politikos lyderių (kun. Mykolo Krupavičiaus, Vaclovo Sidzikausko, Stepono Kairio, Juozo Brazaičio, Petro Karvelio, Liudviko Šmulksčio ir kt.) VLIK'as išeivijoje tapo lietuvių politinio gyvenimo centro simboliu, organizacija, turinčia ir išeivijos bendruomenės, ir pagrindinių organizacijų moralinį bei finansinį palaikymą. VLIK'as laikė save aukščiausia Lietuvos politine vadovybe, turinčia Lietuvos Respublikos Prezidento ir Seimo prerogatyvas, ilgus metus pretendavo į egzilinės vyriausybės statusą emigracijoje⁶. Kita vertus, dėl tokios Komiteto pozicijos ir nesutarimų su kitomis institucijomis (ypač konflikto su Lietuvos diplomatine tarnyba ir diplomatijos šefu Stasiu Lozoraičiu), VLIK'as susilaukdavo nemažai priekaištų ir nepasitenkinimo išeivijoje.

Netrūko nesutarimų ir organizacijos viduje. Neretai į emigraciją buvo perkeltos (kai kuriais momentais šie bruožai emigracijoje dar labiau išryškėjo) nepriklausomoje Lietuvoje virusios politinės kovos, politinės rietenos tarp atskirų politinių ideologinių grupuočių. Ne išimtis ir VLIK'as, kurio veiklą emigracijoje lydėjo nuolatiniai politinių jėgų ir lyderių nesutarimai, konkurencija, politinės varžybos dėl valdžios.

Vokietijoje atkurtame VLIK'e buvo padaryta keletas esminių pakeitimų, kurie sąlygojo Komiteto sudėtį ir kitus principinius reikalus. Priėmus į VLIK'ą katalikiškąją Ūkininkų sąjungą ir liberaliąją Ūkininkų partiją bei atėmus mandatą iš Nacionalistų partijos⁷, laicistų ir katalikų grupių santykis VLIK'e tapo lygus (penki ir penki)⁸. Taigi susidarė du priešiški blokai: laiscistinis blokas nepasižymėjo vienybe, neturėjo nesutarimų tarp tautininkų ir liaudininkų, priklausė tautininkams dėl nedemokratinės praeities ir pan.; katalikiškasis blokas (jame taip pat nerūko nesutarimų) atrodė ideologiškai vieningesnis ir iki VLIK'o skilimo 1952 m. susivienijęs galėjo nesunkiai atmesti jiems nepriimtinius nutarimus. Šis jėgų santykis lėmė ilgalaikius nesutarimus ir konfliktus organizacijos viduje, o vidinis konfliktas ilgus metus turėjo įtakos VLIK'o politinei veiklai⁹.

Vidiniai Komiteto nesutarimai tarp katalikų ir laicistų bloko, noras dominuoti išėivijos politiniame gyvenime, pagaliau ilgus metus užsitęsęs VLIK'o konfliktas su Lietuvos diplomatine tarnyba ir jos šefu Lozoraičiu, palaipsniui smukdė VLIK'o prestižą visuomenės akyse. Šeštajame dešimtmetyje vis didėjantys nesutarimai pačioje organizacijoje greitino VLIK'o skilimą. Rimtą krizę Komitetas išgyveno 1952 m., kai iš jo pasitraukė Lietuvių frontas¹⁰, o 1955 m. Lietuvių tautinis sąjūdis pareiškė nebematąs prasmės toliau dalyvauti VLIK'e, kuris yra netekęs Lietuvoje sukurtąjo laisvinimo organo pobūdžio, ir atšaukė savo atstovą iš organizacijos. Tuo pačiu metu iš VLIK'o pasitraukė ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga.

Nepasitenkinimas VLIK'e susiklosčiusiomis aplinkybėmis LTS ir LLKS gretose bren-do jau anksčiau. Tautininkai nuo 1953 m. kėlė Komiteto reformos klausimą. Buvo siūloma iš pagrindų jį reformuoti: pakeisti statuto 3 straipsnį (jis VLIK'o pertvarkymui numato *veto teisę*); keisti VLIK'o sudėtį ir

struktūrą, didesniai visuomenės konsolidavimui įjungti į VLIK'ą kitas organizacijas, siekiančias Lietuvos nepriklausomybės (tokias kaip LRS, LAS, Mažosios Lietuvos ir Vilniaus krašto atstovai¹¹ ir t. t.); sutvarkyti santykius su Diplomatine tarnyba; atsisakyti pretenzijų į vyriausybės ir seimo funkcijas; persikelti į JAV. Visi šie bandymai tuo metu, kaip ir reikėjo tikėtis, liko be atgarsio. Nepasitenkinimą esama padėtimi dar labiau didino VLIK'e kilusi opozicija ir prasidėjęs puolimas prieš LTS atstovą Tomą Šidiškį, reikalaujant jį atšaukti ir pakeisti kitu¹², bei paastrėję Komiteto nesutarimai su diplomatais dėl atstovavimo Bonoje¹³.

Nepatenkinti susidariusia padėtimi tautininkų atstovai svarstė įvairias galimybes nuo bandymų organizuoti opoziciją Komiteto viduje iki radikalesnių priemonių – pasitraukimo iš organizacijos ir „naujo VLIK'o“ sukūrimo. „Dabar po paskutinio posėdžio Vlike jaučiamės kiek pralaimėję... Ir mąstome, kas toliau daryti: ar ir toliau vis ieškoti kablukų, vis aiškinti „mūsų priešų“ negarbingumą; ar imtis kokių kitų radikalesnių priemonių: gal imti šaudyti į Vliką, kaip į visai nereikalingą daiktą? Gal siūlyti sudaryti naują Vliką? Gal kelti mintį, kad mes turime iš Vliko pasitraukti?“¹⁴

Pradžioje idėja pasitraukti iš VLIK'o neturėjo daug šalininkų, tačiau vėliau ji vis stiprėjo. LTS narys Algimantas Gureckas laiške Lietuvių tautinio sąjūdžio valdybai siūlė LTS trauktis iš VLIK'o: „Man atrodo, LTS visų narių nuomonė sutinka, kad Vliko akcija prieš mūsų Diplomatinę Tarnybą (kuri dabar pasidarė pirmoji Vliko veikloj) yra visai nepriimtina, Vliko veiklos metodai nepateisinami ir vidaus atmosfera nepakenčiama. Nuomonių skirtumas gali kilti tik klausimu kas tokioj padėtyj darytina: ar laikytis opozicijos prieš daugumos žygius liekiant Vliko viduje, ar pasitraukti ir atsisakyti bet kokios atsakomybės už Vliko veiklą <...> Nors ir nemanau, kad išėję iš Vliko galėtume itin

didelius darbus nuveikti, bet tikiu, kad Vli-ko žalingai veiklai ir užmačioms galėtume žymiai efektyviau pasipriešinti. Priešingai, likę Vlike greit nustosim bet kokio svorio ir reikšmės, laikydamiesi beviltiškos ir mažai pastebimos opozicijos, su kuria niekas nesiskaitys⁴⁵.

Panašios nuomonės laikėsi ir kiti LTS nariai, svarstydami, kad vienai organizacijai pasitraukus nieko nebūtų galima pakeisti. Kaip pastebėjo Jonas Paplėnas, išeidami veikti savarankiškai, tautininkai privalėtų turėti dvi sąlygas: jau sutartą ir sudarytą VLIK'o pakaitalą ir Diplomatinės tarnybos principinį sutikimą bendradarbiauti su nauju organu⁴⁶. Todėl tuo pačiu metu bandoma tartis su kitomis organizacijomis, pirmiausia su nepatenkintais padėtimi VLIK'e LLKS atstovais, taip pat užmegzti kontaktai su LRS (ilgus metus buvusia opozicijoje VLIK'ui) ir LAS atstovais. Pastarieji, dar nepamiršę nuoskaudos dėl pašalinimo iš VLIK'o, taip pat siūlė susaukti politinę „vidurio srovių konferenciją“ ir suvienyti jėgas. „Iki šiol mes dirbame kartais net vieni kitiems kliudydami, ir tai yra mūsų tragedija. Tuo būdu krikai [krikdemail] mus sunaikins: po vieną. Jei sudarysime bendrą ir stiprų frontą, mes priversime jus anksčiau ar vėliau kapituluoti.“⁴⁷

1954 m. prasideda šių keturių grupių atstovų pasitarimai, kuriuose ieškoma būdų, kaip suartinti organizacijų veiklą, suaktyvinti bendradarbiavimą. Svarbiausią vaidmenį bandant suderinti šių organizacijų veiklą bendrais klausimais suvaidino Europa, t. y. šių organizacijų nariai Europoje. 1954 m. rugpjūtį keturių organizacijų atstovai – Juozas Bataitis (LLKS), Karolis Drunga (LRS), Tomas Šidiškis (LTS) ir Stepas Vykintas (LAS) – sudarė draugiško susitarimo dėl bendradarbiavimo projektą⁴⁸, o 1954 m. gruodžio mėnesį Niujorke keturios grupės sutarė „organizuotai derinti savo politinius veiksmus ir viešus pareiškimus taip, kad

padėtų stiprinti pagalbą tautos atsparumui bei pasipriešinimui prieš nelaisvę, politinių santykių kultūros ugdymą ir kovą su žalingais reiškinais užsienio lietuvių veikloje ir Lietuvos valstybės teisinio tęstinumo dėsnio paremtą bendradarbiavimą su užsieniuose veikiančiomis Lietuvos valstybės institucijomis“⁴⁹.

Vienijant jėgas nuo pat pradžių buvo svarstoma opozicijos VLIK'ui (tiek opozicijos viduje, tiek už Komiteto sienų) ir, žinoma, opozicijos vadovaujantį katalikiškai srovei kūrimas. Keista, kad nebuvo bandoma užmegzti kontaktų su liaudininkų atstovais, kurie taip pat priklausė laicistiniam blokui. Tarp minimų organizacijų, vėliau prisijungiančių prie šių keturių, buvo Vilniaus krašto ir Mažosios Lietuvos atstovai, karių „Ramovė“, galbūt (jei pavyktų susitarti) net ir Pasaulio lietuvių bendruomenės atstovai. Tarp organizacijų, VLIK'ui kuriančių opoziciją, LVLS nebuvo, priešingai, liaudininkai dažnai įvardijami kaip „krikdemų talkininkai“ VLIK'e. Įtakos tam galėjo turėti ir senas iš nepriklausomybės laikų besitęsiantis liaudininkų-tautininkų konfliktas – liaudininkai neprisijungė niekur, kur dalyvavo tautininkai.

1955 m. sausį bendru sutarimu buvo įsteigtas Lietuvos nepriklausomybės fondas (sukėlęs nepasitenkinimą tarp VLIK'o narių vien dėl pavadinimo), o 1956 m. įkurta nauja organizacija Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT). Organizacijai taip pat ieškota skambaus pavadinimo. Jonas Paplėnas siūlė Vincui Rasteniui ir Tomui Šidiškiui, kad naujas darinys galėtų būti „Laisvosios Lietuvos taryba“, „Lietuvos nepriklausomybės taryba“ ar „Lietuvos laisvės taryba“, kurios žinioje būtų jau veikias LNF²⁰. Tačiau pavadinimas gavosi ne toks jau ir skambus ir be jokių pretenzijų. Ir priimtas jis buvo be didelio susižavėjimo, greičiau neradus geresnių variantų²¹. Gali būti, kad pavadinimas atsirado Rastenio – vieno pagrindinių šios

organizacijos iniciatorių, naujos organizacijos įstatų kūrėjo – iniciatyva. Pasak jo, organizacijos pavadinimas turėjo liudyti kitokią nei VLIK'e organizacijų bendradarbiavimo galimybę, kitokią Talkos veiklą ir funkcijas: „Lietuvos Nepriklausomybės talka, priešingai, visiškai nepretenduoja būti lyg ir ‚antru Vliku‘ ar kuo nors panašiu. LNT taip ir pasivadino, kad nebūtų jokios sugestijos į pretenziją kam nors **vadovauti**. LNT nėra niekieno **vadovybė**, o yra, arba siekia būti tik **savanoriška talka** tam tikriems darbams atlikti. LNT nesistengia nei atstovauti tautai ar visuomenei, nei jai kaip nors vadovauti, o tik stengiasi atlikti, kiek pajėgs ir pasiseks, tokių darbų, kuriuos mano esančius ir tautai, ir čionykščiai mūsų visuomenei reikalingus“²².

Įdomu tai, kad kuriant organizaciją daugiausia svarstomi politiniai dalykai, o pagrindiniu vienijančiu faktorium tampa keturių grupių nepasitenkinimas VLIK'u ir ten dominuojančiais katalikais. Tačiau jau susikūrusi organizacija buvo linkusi akcentuoti visai kitus dalykus. Prisistatant išėivijos visuomenei pirmiausia pabrėžti trys pagrindiniai klausimai, lėmę naujos organizacijos kūrimą: 1) krašto informavimo politika, organizavimas, pažiūros į informavimą, 2) tuometinės Lietuvos padėties tyrimo apleidimas arba neatsakingas požiūris į padėties tyrimo bei interpretavimo metodus, ir 3) pažiūros į teisinės Lietuvos nepriklausomybės gynimo galimybes ir jų išnaudojimą²³. LNT visuomenei pristatoma ne kaip dar viena „centrinė“, „vadovaujanti“ organizacija, siekianti emigracijoje pakeisti VLIK'ą ar sukurti jam atsvarą. Organizacijos veikla nukreipiama į tokias sritis, kurioms VLIK'as neskyrė dėmesio. Bandoma ne tik kurti opoziciją, bet ir ieškoti naujų kelių ir veiklos metodų, padėsiančių ne tik plėtoti politinę veiklą išėivijoje, bet ir užmegzti ryšius su Lietuva.

Pristatant naujos organizacijos tikslus buvo skelbiama:

- „Lietuvos nepriklausomybės talka
- seka ir tiria pajungtos Lietuvos būklę,
- rūpinasi priemonėmis palaikyti tautos atsparumui prieš vergovės naštą,
- imasi padėti nepriklausomos Lietuvos valstybės įstaigoms užsieniuose atlikti Lietuvos nepriklausomybės kovos uždavinius,
- rengia naujų duomenų visiems Lietuvos bylos gynėjams,
- stengiasi padėti laisvėje esantiems lietuviams teisingai suprasti esamas Lietuvos gyvenimo sąlygas ir palaikyti jų pasiryžimą kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės,
- rengs naujų priemonių, skleidžiančių teisingą Lietuvos reikalo supratimą laisvųjų kraštų visuomenėse ir skatinančių pagalbą Lietuvos nepriklausomybės kovai“²⁴.

Rastenio paruošti nuostatai ir organizacijos tikslai net ir kai kuriems nariams atrodė neaiškūs: „daug žodžių, bet miglotas turinys“²⁵. Dar daugiau neaiškumų galėjo kilti visuomenei stebint naujos organizacijos atsiradimą. LNT nusitaikė į tuo metu, rodos, aktualiausias problemas, klausimus, dėl kurių išėiviai diskutavo ne vienerius metus. Skirtingai nuo VLIK'o pastangų vadovauti ir dominuoti išėivijos politiniame gyvenime, LNT skelbė nesistengianti „būti vyriausia visos tautos atstovybe ir veikti galinčios lietuvių visuomenės vienintele ir vyriausia **vadovybe**“. Priešingai, jie kalbėjo apie bendradarbiavimą, bendrą veikimą, paprastą „talką“ darbuose, kuriuos esamomis sąlygomis reikia ir apsimoka daryti. Pirmiausia daugiau dėmesio raginama skirti okupuotai Lietuvai, stebėti ten vykstančius pokyčius, analizuoti ūkinius, socialinius, politinius pakitimus, Lietuvos žmonių galvoseną. „Talka mano, kad kas visų pirma ir svarbiausia daryti reikia, tai – labai kruopščiai sekti, kas pasidarė ir kas dabar darosi Lietuvoje, kitaip sakant, ką bolševikai daro Lietuvai ir kaip jiems tas nesiseka ir sekasi; kur ir kiek Lietuva atlaikė, kur ji bolševikų jau tampa mažiau ar daugiau

sužalota, užkrėsta, susilpninta, gal vietomis net įtikinta ir patraukta, arba kur dar atspari, kur nusivylusi. Vlike tas reikalas niekad nebuvo ir nėra labai vertinamas. Vlike vylauja nusiteikimas, kad gilintis į tą, ką bolševikai Lietuvoj daro, nelabai verta, nelabai reikalinga, ir kad užtenka tik šį tą pastebėti iš laikraščių ir su tuo papolemizuoti, kartais tą papeikti, iš to pasijuokti, arba papriekiaštauti, koki[e] bolševikai blogi. Todėl Lietuvos padėtis ne studijuojama, o tik **priešokomis** į ją žvilgterima, ir tik priešokomis pagautais duomenimis remiantis bandoma daryti antibolševikinę propaganda ir Vakaruose, ir bandoma daryti propaganda per radiją į Lietuvą. Dėl to paviršutiniškumo propagandos „virtuvėje“, kurioje turi būti gaminamas „maistas“ propagandai, visa propaganda ir visa akcija lieka „alkana“, serga „anemija“, tad nepasiekia tikslo nei čia, nei anapus, o jeigu nepasiekia tikslo, tai ir visos išlaidos bei pastangos išeina lyg „į balą metamos“.²⁷

Talkos nuomone, visa išeivijoje (ir pirmiausia VLIK'o) vykdoma blogai parengta propagandinė veikla pasidaro neefektyvi ir „neapsimokanti“, – juk geriau tų dalykų visai nedaryti, negu leisti juos blogai paruoštus, neįtikinančius, vietoj teigiamo, greičiau neigiamą poveikį paliekančius. Geram ir efektyviam politiniam veikimui pirmiausia reikia surinkti informaciją ir ją apdoroti, kad būtų galima panaudoti propagandai. Būtent čia Talka matė svarbiausią savo veiklos sritį.

Kitas Talkos bruožas, apie kurį kalbėjo Rastenis – tai ryšių palaikymas su lietuviais skleidžiant viltį ir tikėjimą Lietuvoje: „Talka mano, kad visų įmanomų kontaktų su Lietuvos žmonėmis siekti reikia, bet nereikia apie tai kalbėti, nereikia skelbti jokių instrukcijų ir jokių manifestų, ir kad dėl viešai pasirodančių paskirų asmenų pasielgimų, net ir netikusių, nerodyti viešo susijaudinimo, o jei atrandama ką ta prasme padaryti – vis tiek bandyti padaryti. O čia gal dar labiau

negu kur kitur yra nepaprastai reikalinga orientacija apie tai, kas Lietuvoje dedasi, kurių yra nuotaikų ir ypač kas yra kas“²⁸.

Šios idėjos nebuvo itin naujos, bet gana aktualios to meto išeivijai. Raginimai domėtis gyvenimu okupuotame krašte ypač suaktyvėja šeštojo dešimtmečio viduryje, kai išeivijoje vis skaudžiau pradedama suvokti, kad jie nežino, kas iš tikrųjų vyksta Lietuvoje ir kaip vykstantys pokyčiai gali pakeisti Lietuvą ir ten likusius žmones. Daugiausia dėmesio šiam klausimui skyrė liberalūs išeivijos sparnas, tuo metu besiburiantis aplink Lietuvių rezistencinę santarvę ir *Santarvės* žurnalą²⁹. Vienas iš šių idėjų propaguotojų tapo ir Rastenis, išvelgęs čia platesnes veiklos galimybes.

Lietuvos nepriklausomybės talkos veiklos bruožai

Po skambaus išėjimo iš VLIK'o ir naujos organizacijos prisistatymo visuomenei laukė darbas. Organizacija buvo sudaryta iš keturių skirtingų organizacijų. LNT pavadinimas atspindėjo ir šios organizacijos pobūdį: realiai tai buvo joje dalyvaujančių organizuotų vienetų (junginių) tam tikroje srityje tam tikra bendradarbiavimo forma. LNT turėjo savo vadovybę – tarybą (jai kiekviena organizacija skirdavo po 6 narius), 4 žmonių valdybą ir valdybos pirmininką²⁹. Tačiau veikla dažnai vystyta per atskiras organizacijas ir jų narius. LNT pirmininku tapo vienas iš šios organizacijos iniciatorių ir kūrėjų Vincas Rastenis, vėliau jį pakeitė Bronius Nemickas.

Dėl veikimo per atskiras organizacijas dažnai LNT veikla buvo nelabai pastebima. Visos organizacijos (LTS, LLKS, LRS, LAS) turėjo atskirą organizacinį gyvenimą, toliau tęsė savo veiklą, kai kada ši veikla buvo pristatoma kaip atskirų organizacijų, kai kada – kaip visos LNT nuopelnas. Per LRS toliau

buvo tęsiamas atstovavimas lietuviams tarp-tautiniame Liberalų internacionale, bendradarbiavimas žurnale *East and West*. Didelį dėmesį LNT skyrė Baltų draugijai Vokietijoje ir jos veiklos rėmimui. LNT taip pat rūpinosi lietuviškų kultūrinių vertybių populiarinimu Vakaruose: buvo suorganizuotas lietuvių kompozitorių gaidų parengimas orkestrams, lietuviški kūriniai įrašinti į plokšteles, lietuviška muzika platinta Europos radiofonuose, surengtas Pabaltijo muzikos festivalis Brėmene ir pan.

Bene labiausiai LNT buvo pastebima dėl santykių su Diplomatine tarnyba ir jos šefu Stasiu Lozoraičiu. Visą laiką ir tautininkai, ir LRS palaikė gana gerus santykius su Lozoraičiu, buvo ištikimi jo veiklos rėmėjai. Diplomatinės tarnybos palaikymas (ypač kovoje prieš VLIK'ą) buvo svarbu ir LNT. Nemaža Lozoraičio įtaka galėjo būti jau kuriant LNT, naujos organizacijos atsiradimas buvo derintas su diplomatijos šefu: prieš pasitraukiant iš VLIK'o, Rastenis susirašinėjo su Lozoraičiu apie tokią galimybę, svarstė galimos veiklos (pasitraukus iš VLIK'o) perspektyvas³⁰. Vienu iš uždavinių steigimosi akte LNT nurodė „tinkamą visuomeninės veiklos suderinimą su Lietuvos diplomatinės tarnybos veikla“. Susikūrusi LNT stengėsi aktyviai talkininkauti Lozoraičiui: pateikdavo siūlymus, vykdavo į pasitarimus su diplomatijos šefu, LNT atstovai netgi dalyvaudavo Lozoraičio susitikimuose ir derybose su VLIK'u³¹.

Ką naujo ir svarbaus dar pavyko nuveikti LNT?

Pirmiausia, kaip jau minėta, buvo bandoma užsiimti ta veikla, kuriai VLIK'as neskyrė per daug dėmesio – pradėta domėtis Lietuvos padėtimi. Išeivijoje tuo metu per mažai buvo skiriama dėmesio Lietuvos būklės studijavimui, buvo jaučiamas tokios informacijos trūkumas. Išeivijos nepasitenkinimą kėlė tai, kad informacija kraštui ir informacija apie Lietuvą laisvajam pasauliui dažniausiai buvo

paremta vos ne penkiolikos metų senumo duomenimis, prijungiant prie jų tik atsitiktines, pavienes, nepatikrintas, nesuderintas ir nesusistemintas, ne kartą prieštaraujančias ir patikimumo stokojančias žinias apie Lietuvą³². LNT bandė šią spragą užpildyti. Būtent tam 1955 m. buvo įkurtas Lietuvos būklės studijų centras (LBSC), finansuojamas Lietuvos nepriklausomybės fondo. Buvo numatyta, kad Centras „rinks visus prieinamus duomenis apie dabartinę Lietuvos būklę, juos sistemingai tvarkys, palygins, vertins, tikrins ir rengs studijas apie įvairių Lietuvos gyvenimo sričių kitėjimą Sovietų Sąjungos okupacijoje. Tuo būdu bus rengiama medžiaga, būtina Kraštui ir laisvajam pasauliui informuoti bei Lietuvos problemas spręsti“³³. Pagrindinį vaidmenį čia suvaidino Rastenis. Jis buvo berods ir vienintelis šio centro darbuotojas (tik 1957 m. papildomai į Centrą buvo priimtas Leonas Sabaliūnas).

Rastenio nuomone, svarbu, kad tinkamai surinkta ir apdorota informacija pasiektų abi puses – ir išeiviją, ir Lietuvos žmones. Kadangi išeivija Lietuvai nieko negali padaryti ir neturi pagrindo patarinėti, reikia keisti taktiką – jų pareiga teikti patikimą informaciją apie padėtį pasaulyje: „Lietuvoje žmonėms trūksta tikros padėties žinojimo. Mūsų, laisvėje esančių uždavinys yra gerai apčiuopti realų padėties vaizdą ir suorganizuoti priemones tam vaizdai Lietuvos žmonėms perduoti, o ten jau jie patys žinos, kaip jie gali tinkamesnes išvadas iš to pasidaryti“³⁴. Taip pat reikia rūpintis, kad Vakaruose nebūtų pamirštas Lietuvos vardas, Lietuvos gyventojų padėtis. Tam, anot LNT vadovo, reikia tinkamos „amunicijos“, t. y. gero, patikimo ir ekspertiško informavimo atitinkamų institucijų bei laisvųjų visuomenių apie tikrąją padėtį Lietuvoje: „ne apie tą padėtį, kurią mes išeiviai pergyveno tenai būdami 1940–1941 m., bet apie padėtį, kuri yra dabar, kuri ten yra šiandien, kuri bus rytoj.

Tos informacijos paklausa yra labai didelė ir intensyvi (Ypač po įvykių Egipte, Vengrijoje, po Mečislovo Gedvilo pašalinimo iš posto (1955 m. iš LTSMR MT pirmininko), Motiejus Šumausko (1956 m. tapo LTSMR MT pirmininku vietoj Gedvilo), o ir duomenų apie Lietuvos padėtį yra daug. Yra iš neoficialių šaltinių šiek tiek, bet ir turima gausybė medžiagos iš oficialių režimo šaltinių duoda labai daug pasakančių atsakymų, jeigu tik ta medžiaga atsidėjus išanalizuojama, ir analizuojama atidėjus į šalį visas galimas pagrindas daryti išankstinius sprendimus pagal savo pageidavimus, o stengiantis neužmerkti akių prieš tikrovę, vis tiek, ar ji mūsų širdžiai maloni ar ne³⁵.

Augant susidomėjimui Rytų Europa ir ten vykusiems procesais, didėjo informacijos reikalavimas apie Lietuvą. Greta Lietuvos būklės studijų centro buvo pradėta leisti *Lietuvos naujienų atranka* (LNA) – neperiodiniai biuletiniai lietuvių (vėliau ir anglų) kalbomis, kuriuose buvo telkiama informacija iš Lietuvos ir apie Lietuvą. Biuletinį redagavo Rastenis.

Renkant informaciją apie Lietuvą buvo susiduriama su tam tikromis problemomis, pirmiausia šaltinių trūkumu. Informacija Vakarais pasiekdavo įvairiais kanalais – iš sovietinės spaudos bei knygų, radijo pranešimų, gaunamų laiškų, pabėgėlių pasakojimų. Nei vienas iš šaltinių nebuvo pilnas, nei vienu nebuvo galima pasitikėti, tik sudėjus visą informaciją į vieną vietą ir kritiškai ją įvertinus buvo galima gauti apytikrą vaizdą. Tačiau ir tai buvo sudėtinga pasiekti. Visos žinios nesuplaukdavo į vieną vietą, jos buvo išsibarsčiusios spaudoje, dažnai skelbiamos tik gautos ir be jokios atrankos. Ne kartą ir ne vienas asmuo išeivijoje kėlė idėją apie vieningo centro įkūrimą, informacijos apdorojimą, paruošimą propagandiniam darbui, tačiau tai ir likdavo tik neįgyvendintomis idėjomis. Istoriografijoje minima, kad Rastenis netgi siūlė Lozoraičiui prie Diplomatinės

tarnybos kurti Koordinacinį centrą, kurio pagrindinis uždavinys būtų duomenų rinkimas ir informacija (t. y. propagandinis informacinis darbas)³⁶. Prie LNT įkurtas Lietuvos būklės studijų centras ir leidžiami *Lietuvos naujienų atrankos* biuletiniai buvo vienas iš bandymų įgyvendinti panašias Rastenio ir kitų asmenų idėjas. Rastenis tuo metu gaudavo beveik visą spaudą, leistą išeivijoje ir sovietinėje Lietuvoje. Jis smulkmeniškai rinko visą informaciją apie Lietuvą iš sovietinės spaudos, bendraudavo ir rinkdavo žinias iš atvykusiųjų iš Lietuvos, klausydavo Lietuvą aplankiusiųjų išpūdžių, viską lygindavo, studijuodavo, analizuodavo.

Jei išeivijoje dažniausia buvo naudojama pogrindžio šaltiniais, Rastenis ir LNT siekdami surinkti informaciją nevengė pasinaudoti ir kitais, t. y. sovietiniais šaltiniais. LNA leido biuletinius, kuriuose buvo spausdinamos atrinktos žinios, kaip skelbė leidėjai, „būdingos bendrai padėčiai Lietuvoje, tik patikimai atrodančios, nors ir iš okupantinių šaltinių“³⁷. LNA stengėsi apčiuopti ir sąžiningai atspindėti Lietuvai prieš daromą žalą, išvelgti ne tik jo nesėkmes, bet ir laimėjimus vengiant išankstinių sprendimų ir spėliojimų. Stengtasi pateikti informaciją nesileidžiant į tiesioginę polemiką su Lietuvoje esančiu režimu, platesnius komentarus paliekant patiems laikraščių redaktoriams ir bendradarbiams. Reakcija į šiuos biuletinius buvo įvairi: vieni sutiko palankiai ir informaciją (kartu su užsienio informacinių tarnybų) naudojo savo leidiniuose (*Margutis, Dirva, Australijos lietuvis, Laisvoji Lietuva, Vienybė, Santarvė*, kita išeivijos spauda), kiti ignoruodavo LNA biuletinius, vengė naudotis jų žiniomis, nes, jų nuomone, tai buvo „VLIK'o opozicijos“ ir „VLIK'o ardytojų“ darbas, ir todėl su jais geriau neturėti nieko bendra³⁸. Kitų nuomonės buvo dar aiškesnės, *Nepriklausomos Lietuvos* redaktorius rašė: „teikiamos žinios yra daugiausia sovietinės propagandos turinio. Mums gi sovietinės

propagandos ir taip jau perdaug. **Jeigu taip būtų kokių vertingų informacijų iš neigiamos pusės, jos būtų naudingesnės** [išskirta D. D.]³⁹. Pakeisti įsigalėjusias tradicijas bei kalbėjimo apie Lietuvą būdus nebuvo taip lengva.

Turėdama keliolika kartų mažiau finansų, keliasdešimt kartų mažiau darbuotojų LNT bandė ne tik kritikuoti, kelti problemas, bet ir nuveikti kažką konkrečiau. Viena vertus, LNT dešimtmečio veiklos rezultatai atrodytų gan nedideli. Kita vertus, greta pastačius kitų organizacijų (taip pat ir VLIK'o) per tą patį laikotarpį atliktus darbus, rezultatai atrodys ne tokie ir menki. Prabėgus keleriems metams tautininkai svarstydami LNT padėtį kalbėjo: „Talka veikia ne taip blogai, kaip Rastenis sako. Sutinka, kad ne taip gerai, gal ir labai toli ne taip gerai, kaip Rastenis reikalauja, bet visgi, kai palygini su tuo, ką didysis Vlikas nuveikė pastaruoju laiku, tai Talka nėra tuščia vieta“⁴⁰. Jei kitose srityse LNT nelabai buvo pastebima, tai informacijos rinkimo ir pateikimo srityje LBSC ir LNA buvo pavyzdžiu kitoms institucijoms, skatino išseiviją labiau domėtis tuometinės Lietuvos reikalais, kritiškiau atrinkti ir skelbti žinias, vengti tuščios polemikos, senų žinių naudojimo.

LNT likimas

Per LNT veiklos dešimtmetį keitėsi išseivijos politinio gyvenimo situacija. Paaiškėjus, kad VLIK'ui nepavyks gauti užsienio valstybių pripažinimo ir virsti egziline vyriausybe, Komitetas 1955 m. persikėlė į JAV, keitėsi organizacijos pobūdis, ji tapo panašia į kitas egzilines politines organizacijas. VLIK'o derybės ir nuolatiniai pasitarimai su diplomatais ir Diplomatinijos tarnybos šefu Lozoraičiu konkrečių rezultatų nedavė, padėtis ir toliau liko įtempta. Išseivijos politinių jėgų susiskaldymas, nuolatiniai nesutarimai vis labiau kėlė visuomenės nepasitenkinimą ir skatino

pagrindines lietuvių organizacijas (VLIK'ą, Amerikos lietuvių tarybą, Lietuvos laisvės komitetą, PLB) ieškoti sprendimų ir derinti savo politinę veiklą. Nuolat vykstančiuose politinių organizacijų pasitarimuose dalyvavo ir LNT atstovai. 1962 m. vasario 16-osios proga VLIK'as, LLK, PLB, LNT ir LFB paskelbė bendrą atsišaukimą ir pabrėžė, kad šios organizacijos sutarė sujungti laisvinimo jėgas bendram darbui⁴¹. Tiesa, įvairūs vienijimosi procesai užtruko dar ne vienerius metus, kol pagrindinės organizacijos priėmė vienokius ar kitokius sprendimus.

Bėgant metams LNT veikla po truputį pradėjo blėsti, o galbūt pavargo ir pagrindinis tokios veiklos iniciatorius Rastenis. Galima teigti, kad LNT dėl savo organizacinio pobūdžio nuo pat pradžios buvo užprogramuota nesėkmei. Keturias LNT organizatorės – LTS, LLKS, LRS, LAS – nedaug kas siejo. Nepasitenkinimo esama padėtimi ir noro sukurti opoziciją VLIK'ui užteko, kad šių organizacijų atstovai susitartų dėl bendradarbiavimo ir bendros organizacijos steigimo. Tačiau to užteko vėliau bandant vystyti bendrą veiklą. Nepavyko pritraukti daugiau organizacijų, kurios būtų įsijungusios į LNT ir sustiprinusios Talkos darbus.

Greitai LNT pradėjo nesutarti dėl darbo pobūdžio, santykių su kitais veiklos židiniais, laisvinimo politikos sampratos bei tos politikos pasekmių. Reikia pripažinti, kad nesutarimų buvo nuo pat pradžios. Pagrindiniai LNT iniciatoriai – keturių organizacijų atstovai Europoje – vėliau sudarė LNT Europos komitetą. Tačiau nesutarimų tarp šių asmenų kildavo neretai, pvz., nesantikos šešėlis perbėgo tarp Bataičio ir Šidiškio, vėliau Šidiškio nepasitenkinimą ir pyktį sukėlė tai, kad Lozoraitis į Romą kaip LNT atstovus pasikvietė Karolį Drungą ir Stasį Žymantą⁴¹. Vykintas laiškuose Rasteniui⁴² taip pat nuolat skųsdavosi dėl finansų ir žmonių trūkumo, siūlydavo daugiau žmonių įtraukti į LNT Europos komitetą.

Nesutarimų būta ir tarp organizacijų. Nepasitenkinimų reiškė LRS: vienus jų narius piktino LTS vadovavimas ir dominavimas organizacijoje, kitiems nepatiko, kad LNT nutarimai priimami Niujorke (LRS centras tuo metu buvo Europoje – Londone ir Vokietijoje). Kildavo nesutarimų ir dėl finansų, pvz., Žymantas tikėjosi per LNT gauti daugiau pinigų dalyvavimui tarptautinėse konferencijose ir kongresuose ir buvo nepatenkintas, kai to nepavyko pasiekti. Dar didesnė nesantaika kilo su LAS, iš kurių pusės, pasak Rastenio, talkininkavimo buvo ne per daugiausia. Po kelerių metų LAS išstojo iš LNT ir pasiprašė priimami į VLIK'ą. „Taigi, lasininkai‘ šiuo metu yra pakibę ore: iš LNT pabėgo, o į Vliką nepateko...“⁴³

Nors LNT kūrėsi kaip keturių organizacijų junginys, iš dalies ją būtų galima vadinti tautininkų organizacija – tautininkų lyderiai buvo pagrindiniai šios organizacijos iniciatoriai ir kūrėjai, tautininkai (Rastenis, Nemickas) buvo šios organizacijos vadovai. Galima spėti, kad toks tautininkų vaidmuo ir LTS vadovavimas daug kam netiko. Dažnai kliūdavo ir LNT vadas Rastenis bei jo veiklos metodai. Net ir tarp pačių tautininkų netrūko nepasitenkinimo Rasteniu, dažnai visa LNT buvo vadinama „Rastenio reikalu“, „Rastenio ambicija“, „Rastenio kromeliu“. Nepasitenkinimas dažnai kildavo ne tiek Rastenio vadovavimu, kiek jo vedama linija. Juk buvo kurta politinė organizacija, opozicija VLIK'ui, o gavosi kažkokia Talka, paremta daugiausia studijiniu-politiniu metodu, Lietuvos padėties analize, informacijos rinkimu ir pan. Išsiskyrė LNT narių pozicijos ir dėl požiūrio į Lietuvą – dėl galimų ryšių su okupuota Lietuva. Pasirodė, kad dalis LNT narių galvoja ir laikosi tokios pat pozicijos, kaip ir jų anksčiau kritikuotas ir smerktas VLIK'as. „Vadinasi, opozicijos būtų ne dėl esmės, o dėl kurių nors išviršinių priežasčių, dėl kokių neesminių dalykų nepatikimo, o gal tik tai

būta tik opozicijos ,dėl kompanijos“⁴⁴ – rašė Rastenis. „Ilgainiui paaiškėjo, kad dažnas iš mūsų tarpo neišdrįso visai sąmoningai būti pragmatikais ir pasijuto gal saugiau, gal ir teisingiau konservatoriškai ,laikytis kietai‘ ir ištikimai kartoti tai, kas populiariu, įtikėta, priimta. **Ieškojimas dažnam atrodo pavojingas, nes galima suklysti...** Tad saugiau laikytis įsikibus tos pačios tvoros, už kurios įsitverta. Dažnam žodiniai protestai ir graudūs ,klabenimai į pasaulio sąžinę‘ rezoliucijomis, memorandumais, lankymais pas senatorius ar gubernatorių, proklamacijų vasario 16 proga išgavimai atrodo patys didžiausi, apčiuopiamiausi žygiai ar beveik ir laimėjimai kovoj dėl Lietuvos nepriklausomybės. Tad – gal be reikalo mes tą Vliką kritikavom, dar labiau be reikalo nuo jo pasitraukėm, o gal didžiausiais laimėjimas Lietuvos laisvei būtų, jei atstatytumėm tą vienybę po vieningos vadovybės iškaba, nesgi vienybėj galybė ir t. t. ,Šnipinėti‘, ką bolševikai Lietuvoj daro? O kam to reikia? Argi mes ir taip nežinom, kad bolševikai svoločiai?“⁴⁴

Kylant vis didesniai nepasitenkinimui, Rastenis pasitraukė iš pirmininko posto, 1961 m. jį pakeitė Bronius Nemickas. Simboliška, tačiau su Rastenio pasitraukimu iš pirmininkų prasideda organizacijos smukimas. Žinoma, prie to labai daug prisideda ir LAS pasitraukimas bei kitos minėtos priežastys. Jau 1962 m. tautininkams svarstant galimą LNT ateitį kaip viena iš galimybių minimas įsijungimas į VLIK'ą. Tuo pačiu metu gerai suvokiama situacija, kad priėmus tokį sprendimą, t. y. likvidavus LNT ir įstojus į VLIK'ą, situacija nepagerėtų: gal tik būtų pakeltas VLIK'o autoritetas, bet VLIK'as neperimtų ir netęstų darbų, kuriuos daro Talka. Dėl to tautininkai buvo linkę toliau tęsti darbą, net jei kitos grupės pasitrauktų ir jie liktų vieni⁴⁶.

Nepaisant gerų norų, LNT pradeda gesti: sustoja LBSC veikla ir *Lietuvos naujienų*

biuletenis, organizacijos pradeda derybas dėl susijungimo su VLIK'u. 1963 m. birželio 22 d. tarpininkaujant Pasaulio lietuvių bendruomenei Niujorke sudaroma Birželio 22 komisija, į kurią įėjo VLIK'o, LNT ir Lietuvių fronto bičiulių atstovai (Juozas Audėnas, Martynas Brakas, Stasys Lušys, Nemickas, Jonas Puzinas, Vytautas Vaitiekūnas)⁴⁵. Prireikė dar poros metų, ne vieno pasitarimo, kol buvo priimtas bendras sprendimas. 1964 m. gegužės 22 d. Niujorke buvo pasirašytas VLIK'o „apsijungimo“ protokolas, pagal kurį LNT kartu su visomis keturiomis organizacijomis, taip pat ir LFB, buvo priimta į VLIK'ą, kuris skelbiamas „Lietuvos laisvės kovos vieninga vadovybe laisvajame pasaulyje“⁴⁷. VLIK'ą tuomet sudarė jau 15 grupių: Lietuvos atgimimo sąjūdis, Lietuvos darbo federacija, Lietuvos krikščionių demokratų partija, Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga, Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga, Lietuvių fronto bičiuliai, Mažosios Lietuvos rezistencinis sąjūdis, Lietuvių rezistencinė santarvė, Rytų Lietuvos rezistencinis sąjūdis, Lietuvos socialdemokratų partija, Lietuvių tautinis sąjūdis, Lietuvių ūkininkų partija, Lietuvos ūkininkų sąjunga, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, Lietuvių vienybės sąjūdis⁴⁸. Kuriam laikui išėivijos politiniame gyvenime aprimo politinės kovos.

Išvados

Lietuvos nepriklausomybės talka buvo organizacija, atsidūrusi tarp dviejų polių: iš vienos pusės senųjų politinių veikėjų ir tradicinių politinių organizacijų, jų noro sukurti opoziciją VLIK'ui, užsiimti įprasta tradicine politine veikla, iš kitos pusės – organizacijos lyderių (pirmiausia Vinco Rastenio) bandymo ieškoti naujų veiklos kelių bei metodų, orientuotis į padėties Lietuvoje analizę, studijinį politinį veikimą. Visa tai

automatiškai užprogramavo vidinį nepasitenkinimą, konfliktą, lėmusį neilgą organizacijos veiklos laikotarpį.

Nors veikusi nepilną dešimtmetį, organizacija paliko savo žymę išėivijos politiniame gyvenime. Dviejų politinių organizacijų (LLKS ir LTS) pasitraukimas iš VLIK'o ir LNT sukūrimas buvo nemažas smūgis Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui, paskatinęs imtis Komiteto reformų. 1964 m. VLIK'ui pagaliau pavyko išspręsti buvusius prieštaravimus su kitomis organizacijomis ir sutelkti jas bendrai veiklai po bendra vėliava.

Galima teigti, kad kai kuriais bruožais LNT buvo organizacija, pretendavusi „aplenkti laiką“, t. y. siūlusi naujus veiklos metodus politinei išėivijos visuomenei, kuri dar nebuvo tam pilnai pasirengusi. Galiausiai vėl buvo sugrįžta į pradinį tašką, nuo kurio pradėta – sugrįžta į VLIK'ą. Tačiau LNT veiklos įtaka liko – pirmiausia dėl požiūrio į kraštą, dėl informacijos apie Lietuvos būklę rinkimo ir analizavimo. Šias idėjas ir panašią veiklą vėliau tęsė kiti išėivijos spaudos leidiniai ir kitos organizacijos.

Nuorodos

¹ Galima būtų paminėti naujausius istorikų Lauryno Jonušausko, Astos Petraitytės-Briedienės, Kristinos Ūsaitės, Juozo Banionio ir kitų autorių tekstus. Jonušauskas L., *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002; Petraitytė-Briedienė A., *Tylieji priesaikos riteriai: Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone Šaltojo karo metais*, Vilnius: Versus aureus, 2014; Petraitytė-Briedienė A., *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis: (1940–1983)*, Vilnius: Versus aureus, 2012; *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, sud. V. Stravinskienė, Vilnius: Artlora, 2004; Ūsaitė K., *Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga XX a. 6–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Versus aureus, 2013; Banionis J.,

Lietuvos laisvinimo byla Vakaruose, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002; Banionis J., *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010 ir kt.

- ² 1946 m. Vokietijoje tautininkų konferencijoje buvo nuspręsta neatkurti emigracijoje buvusios Tautininkų sąjungos, įkurtas Lietuvių tautinis sąjūdis (LTS). LTS atstovavo tautininkams VLIK'e.
- ³ Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS) – emigracijoje atgaivinta rezistencinė organizacija, veikusi vokiečių okupacijos metais Lietuvoje.
- ⁴ Lietuvių rezistencinė santarvė (LRS) – liberalios krypties politinė ir kultūrinė organizacija, Stasio Žymanto ir Stasio Lozoraičio iniciatyva įkurta 1950 m. Londone.
- ⁵ 1946 m. Nacionalistų partiją pašalinus iš Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto, partijos nariai emigracijoje persiorganizavo ir 1948 m. balandį įkūrė naują organizaciją – Lietuvos atgimimo sąjūdį (LAS).
- ⁶ Petraitytė-Briedienė A., *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis: (1940–1983)*, p. 218–220; Dapkutė D., Nuo Berno iki Paryžiaus: Lietuvos diplomatinės tarnybos ir VLIK'o santykiai, in: *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai*, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 11–12.
- ⁷ 1946 m. vasario 29 d. VLIK'ą sudarančių grupių susitarimu buvo atimtas mandatas iš Nacionalistų partijos, nes iš Niurnbergo archyvų, sudarytų teisti karo nusikaltėlius, buvo gauti kai kurie slapti dokumentai, susiję su prieškarinės Vokietijos politika Lietuvos atžvilgiu ir kompromitavę kai kuriuos voldemarininkų (nacionalistų) veikėjus. Mockūnas L., *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 109.
- ⁸ Į atkurtą VLIK'ą įėjo: krikščionys demokratai (vadovavo Mykolas Krupavičius), socialdemokratai (Steponas Kairys), liaudininkai (Liudvikas Šmulskštys), tautininkai (Balys Gaidžiūnas), Darbo federacija (Juozas Katilius), katalikiškoji Ūkininkų sąjunga (Petras Karvelis), Lietuvių frontas (Juozas Brazaitis), Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (Mečys Valiukėnas), Vienybės sąjūdis (Juozas Pažemeckas), liberalioji Ūkininkų partija (Vaclovas Sidzikauskas).
- ⁹ Vieni kalbėdami apie VLIK'o vienybės trūkumą ir vidaus nesutarimus matė tik „demokratinų“ ir „vadistinių“ principų kovą, tautininkų-liaudininkų konfliktą, tebesitęsiantį nuo nepriklausomos Lietuvos laikų. Kiti pripažino, kad ši vidaus kova tapo ideologine, skatinanti laicistų ir katalikų grupių nesutarimus ir katalikiškojo bloko vyravimą VLIK'e. Žr.: Demokratinio ir vadistinio principų tarpusavinė kova laisvinimo organizacijoje, *Į laisvę*, 1955, nr. 5 (42), p. 28; Dapkutė D., *Lietuvių išėivijos liberaliosios srovės genezė: politiniai-organizaciniai aspektai 1945 m. – šeštojo dešimtmečio pabaiga*, Vilnius: Vaga, 2002, p. 47.
- ¹⁰ 1952 m. rugpjūčio 3 d. iš VLIK'o pasitraukė Lietuvių frontas (LF) ir Lietuvių vienybės sąjūdis (LVS). Oficiali priežastis – „pakitęs VLIK'o veiklos pobūdis iš rezistencinio į grynai politinį“. Tačiau priežasčių būta ir daugiau, viena pagrindinių – VLIK'o narių nepasitikėjimas LF vadovu Juozu Brazaičiu, reikštas nepasitenkinimas ir Leono Prapuolenio (LVS atstovo) veikla. Banionis J., *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, p. 134.
- ¹¹ Diskusijos dėl VLIK'o sudėties virė nuo XX a. penktojo dešimtmečio. Į VLIK'ą prašėsi priimami Mažosios Lietuvos rezistencinio sąjūdžio ir Vilniaus krašto lietuvių sąjungos atstovai. Šis klausimas buvo atidėliojamas, jį VLIK'as ėmė spręsti tik po persikėlimo į JAV, 1956 m. šios organizacijos buvo priimtos į VLIK'ą. Banionis J., *min. veik.*, p. 134–135.
- ¹² VLIK'o VT pirmininkas Karolis Žalkauskas kaltino Tomą Šidiškį dėl konfidencialios informacijos apie VLIK'o VT veiklą perdavimo pašaliniam asmeniui, tarnybinio nerūpestingumo ir negebėjimo tvarkytis su finansais, t. p. dėl netinkamų asmeninių sąvybių, pirmiausia polinkio išgerti. (VLIK'o VT pirmininko K. Žalkausko 1954 11 05 laiško VLIK'o spec. komisijos pirmininkui E. Simonaičiui T. Šidiškio bylos reikalu

- nuorašas, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išėivijos institutas (toliau – VDU LII), F. 2, ap. 7, b. 5861-34, l. 1-6). Šidiškis visus jam mestus kaltinimus neigė ir kaltino Žalkauską asmeniniu nusistatymu ir asmeniniu kerštu. (T. Šidiškio 1954 11 27, 1954 12 11 laišakai VLIK'o spec. komisijai dėl VT pirmininko K. Žalkausko pateiktų kaltinimų, VDU LII, F. 2, ap. 7, b. 5862-35; b. 5863-36). Tautininkai taip pat neskubėjo smerkti ir atšaukti savo atstovo, jų nuomone, tokius mestus kaltinimus pirmiausia reikia iširti ir įrodyti. (VLIK'o VT pirmininko K. Žalkausko 1954 11 05 laiško VLIK'o spec. komisijos pirmininkui E. Simonaičiui T. Šidiškio bylos reikalu nuorašas, VDU LII, F. 2, ap. 7, b. 5861-34, l. 6; LTS pirmininko V. Rastenio 1954 11 25 laiškas VLIK'o spec. komisijos pirmininkui E. Simonaičiui dėl VT pirmininko K. Žalkausko pareiškimo T. Šidiškio bylos klausimu, VDU LII, F. 2, ap. 2, b. 5807-3).
- ¹³ Tuo metu Vokietijoje ir Stasys Lozoraitis, ir VLIK'as ieškojo galimybių atidaryti lietuvių atstovybę Bonoje. Lozoraitis tarėsi su Vakarų Vokietijos užsienio reikalų ministerija ir rūpinosi lietuvių reikalais, bandydamas įkurti neoficialią pasiuntinybę. VLIK'as (Zenonas Ivinskis ir Petras Karvelis) žinodami, kad Vokietijoje diplomatinis reikalus tvarko Lozoraitis, ėjo savais keliais į Vokietijos užsienio reikalų ministeriją. Po tarpusavio ginčų, kam priklauso teisė skirti diplomatinį personalą ir atstovą prie Bonos, 1954 m. kovo 19 d. Lozoraitis paskyrė Albertą Gerutį rūpintis Lietuvos reikalais Bonoje. VLIK'as neatsiliko – savo atstovu Bonoje paskyrė Karvelį. Vakarų Vokietijos užsienio reikalų ministerija atsiribojo ir nusišalino nuo lietuvių tarpusavio santykių aiškinimosi, nesutiko, kad Vokietijoje būtų įsteigta Lietuvos atstovybė. Jonušauskas L., *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*, p. 211–222.
- ¹⁴ B. Dirmeikio 1954 10 10 laiškas V. Rasteniui, VDU LII, F. 2, ap. 4, b. 9213-113.
- ¹⁵ A. Gurecko 1954 10 16 laiškas LTS valdybai, VDU LII, F. 2, ap. 7, b. 9575-250.
- ¹⁶ J. Paplėno 1955 07 11 laiškas T. Šidiškiui, VR ir BG, VDU LII, F. 2, ap. 4 b. 11082-208, l. 7.
- ¹⁷ LAS pirmininko S. Vykinto laiškas LTS atstovui VLIK'e T. Šidiškiui, VDU LII, F.2, ap. 7, b. 5878-51.
- ¹⁸ J. Bataičio, K. Drungos, T. Šidiškio, S. Vykinto pareiškimo LLKS, LRS, LTS, LAS vadovybėms ir LLKS, LRS, LTS, LAS draugiško bendradarbiavimo sutarties projektai, 1954, VDU LII, F. 2, ap. 10, b. 5949-28.
- ¹⁹ Pareiškimą pasirašė V. Abraitis, P. Ališauskas, V. Alksninis, B. Bieliukas, S. Mackevičius, B. Nemickas, V. Rastenis, A. Senikas, K. Siliūnas, A. Sodaitis, L. Virbickas, V. Žilinskas, VDU LII, F. 2, ap. 10, b. 5951-30.
- ²⁰ J. Paplėno 1955 07 11 laiškas T. Šidiškiui, VR ir BG, VDU LII, F. 2, ap. 4, b. 11082-208, l. 7.
- ²¹ J. Paplėno 1955 12 27 laiškas VR, BG, TŠ, VDU LII, F. 2, ap. 4, b. 11082-208, l. 27.
- ²² V. Rastenio 1962 11 12 laiškas J. Bačiūnui, VDU LII, F. 2, ap. 10, b. 9281-71.
- ²³ V. Rastenio kalba Monrealyje apie padėtį Lietuvoje ir LNT įkūrimą, 1955 02 16, VDU LII, F. 2, ap. 1, b. 10907-97, l. 8.
- ²⁴ Eikim Lietuvos keliu. LNT sudarymo protokolas, VDU LII, F. 2, ap. 10, b. 8122-40, l. 3.
- ²⁵ J. Paplėno 1955 12 27 laiškas VR, BG, TŠ, VDU LII, F. 2, ap. 4, b. 11082-208, l. 27.
- ²⁶ V. Rastenio 1962 11 12 laiškas J. Bačiūnui, VDU LII, F. 2, ap. 10, b. 9281-71.
- ²⁷ *Ten pat.*
- ²⁸ Dapkutė D., *Liberaliosios srovės genezė*, p. 144–149.
- ²⁹ LNT valdybą sudarė: pirmininkas Vincas Rastenis, nariai: Vaclovas Alksninis (LLKS), Bronius Bieliukas (LRS), Bronius Nemickas (LTS), Leonas Virbickas (LAS).
- ³⁰ Dapkutė D., Stasio Lozoraičio politiniai sprendimai XX a. 5–6 dešimtmetyje, in: *Lietuvių diplomatija išėivijoje 1940–1991 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 207–208.
- ³¹ *Ten pat*; Petraitytė-Briedienė A., *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis: (1940–1983)*, p. 214–215.
- ³² Antrasis pranešimas. Lietuvos nepriklausomybės fondo reikalu, VDU LII, F. 2, ap. 10, b. 9280-70.
- ³³ *Ten pat.*
- ³⁴ Rastenio kalba Monrealyje apie padėtį Lietuvoje ir LNT įkūrimą, VDU LII, F. 2, ap. 1, b. 10907-97.

- ³⁵ *Ten pat.*
- ³⁶ Petraitytė-Briedienė A., *min veik.*, p. 314.
- ³⁷ LNT pirmininko V. Rastenio 1956 02 22 laiškas Lietuvos diplomatinės šefui, Lietuvos pasiuntinybėms ir konsulatams, VDU LII, F. 2, ap. 2, b. 9348-127.
- ³⁸ V. Rastenio 1956 03 30 laiškas *Žinių* redaktoriui Al. Bumbliui, VDU LII, F.2, ap. 2, b. 9350-129.
- ³⁹ *Nepriklausomos Lietuvos* redaktoriaus J. Kardelio 1956 02 16 laiškas LNA, VDU LII, F.2, ap. 7, b. 9387-162.
- ⁴⁰ V. Rastenio 1962 11 12 laiškas J. Bačiūnui, VDU LII, F. 2, ap. 10, b. 281-71, l. 2.
- ⁴¹ Banionis J., *min veik.*, p. 267.
- ⁴² V. Rastenio 1956 04 24 laiškas J. Bačiūnui, VDU LII, F. 2, ap. 2, b. 1111-147.
- ⁴³ S. Vykinto laiškas V. Rasteniui, VDU LII, F. 2, ap. 4, b. 8015-71.
- ⁴⁴ V. Rastenio 1962 11 12 laiškas J. Bačiūnui, VDU LII, F. 2, ap. 10, b. 9281-71.
- ⁴⁵ V. Rastenio 1962 spalio mėn. laiškas ALTS/CV nariams, *Dirvos* redaktoriams, VDU LII, F.2, ap. 2, b. 11133-169.
- ⁴⁶ *Ten pat.*
- ⁴⁷ V. Rastenio 1962 11 12 laiškas J. Bačiūnui, VDU LII, F. 2, ap. 10, b. 9281-71, l. 2.
- ⁴⁸ Banionis J., *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940-1975*, p. 229.
- ⁴⁹ *Lietuva ir VLIK'as: Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – VLIK'o šaknys, praeitis ir dabartis*, red. A. V. Rinkūnas, Chicago: Tautos fondo leidinys, 1984, p. 145-147.
- ⁵⁰ Banionis J., *min veik.*, p. 230.

Daiva DAPKUTĖ

LITHUANIAN INDEPENDENCE ALLIANCE (LNT): BETWEEN AN OPPOSITION TO VLIK (THE SUPREME COMMITTEE FOR THE LIBERATION OF LITHUANIA) AND THE SEARCH FOR NEW METHODS OF POLITICAL ACTIVITY

S u m m a r y

Lithuanian Independence Alliance, an organization called *Lietuvos nepriklausomybės talka* (LNT) in Lithuanian, was founded in 1955 in the emigration and joined together four influential political forces: the Lithuanian National Alliance (*tautininkai*), the Lithuanian Freedom Fighters' Union, Resistance Union of Lithuanian, and the Lithuanian Rebirth Movement. This new organization was active in the late 1950s and early 1960s when émigré institutions actively competed with each other for reasons of ideological partisanship and because of personal and group disagreements on how best to promote the Lithuanian cause. Initially LNT was created in opposition to the central Lithuanian

political organization known as the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK). But gradually it turned to other activities, primarily attending to the study of developments in Lithuania itself. This article analyzes the circumstances that brought LNT into existence, its activities, and its relations with other organizations. In 1964, LNT together with its component organizations joined the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania.

Keywords: Lithuanian Diaspora, political activities, The Supreme Committee for Liberation of Lithuania, Lithuanian Independence Alliance, relations with Lithuania.

Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ

Istoriografinės pozicijos ir šaltiniai Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tema

Santrauka: 1940 m. birželį Lietuvą, Latviją ir Estiją okupavo Sovietų Sąjunga. Tačiau kai kurios užsienio valstybės nepripažino Baltijos valstybių okupacijos ir nenutraukė diplomatinį santykių su jų atstovais savo šalyse. Taip toliau veikė Lietuvos, Latvijos ir Estijos pasiuntinybės ir / ar konsulatai JAV, prie Šv. Sosto, Didžiojoje Britanijoje, Australijoje, keliose kitose demokratinėse šalyse. Daugiau nei penkiasdešimt metų diplomatai saugojo savo kraštų valstybingumą ir jiems šis periodas gali būti įvardijamas kaip ilgas Šaltasis karas. Apie Baltijos šalių padėtį tarptautinės teisės rėmuose rašė ir patys diplomatai, ir jų amžininkai. Susidomėjimas išskirtiniu epizodu tarptautinės diplomatijos istorijoje neatslūgo ir po 1991-ųjų, kai Baltijos šalys išsilaivino nuo sovietų. Kita istoriografinė pozicija kalbant apie Baltijos šalių diplomatų likimus – padidintas dėmesys lūžiniui 1989–1991 m. periodui, kai Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatai sugrįžo savo valstybinių institucijų žinion, iš nepaprastųjų pasiuntinių ir įgaliotųjų ministrų ar generalinių konsulų ir konsulų tapo nepaprastaisiais ir įgaliotaisiais ambasadoriais ir toliau tęsė diplomatinę tarnybą. Tačiau šios dvi dominuojančios istoriografinės pozicijos neatveria bendro Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimo vaizdo, jų tarpusavio santykių (nuo bendrų pasitarimų, dokumentų rengimo iki moralinės ir finansinės paramos). Šią spragą gali padėti užpildyti pavieniai tekstai lietuvių, latvių, estų ir anglų kalbomis, o taip pat Baltijos šalių diplomatų asmeniniai archyvai, saugomi Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Raktiniai žodžiai: Baltijos šalys, Lietuva, Latvija, Estija, diplomatija, Šaltasis karas, tarptautinė teisė, istoriografija, archyvai.

1940 m. birželį Sovietų Sąjunga padieniu (15, 16, 17 dienomis) okupavo Lietuvą, Latviją ir Estiją. Užsienyje veikę Baltijos šalių diplomatai liko vieni, be valstybių, be ministerijų ir be iš šalių gaunamų instrukcijų. Tolimesnis jų likimas priklausė nuo svetimųjų, t. y. nuo juos priimančios valstybės laikysenos

tarptautinės teisės klausimais, taip pat jos dvišalių santykių su sovietais ir pastarųjų įtakos bei galios tarptautiniuose santykiuose. Sovietų Sąjungos reikalavimams nutraukti oficialius ryšius su Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatiniais atstovais pakluso Italija, Švedija, Danija, Suomija, kiek vėliau – Šveicarija.

Baltijos šalių diplomatai, tiesiogiai pakliuvę į sovietų rankas, buvo pasmerkti tremčiai ir mirčiai. Tačiau kelios kitos Vakarų demokratinio pasaulio valstybės, pirmiausia JAV ir Šv. Sostas, atsisakė pripažinti Baltijos šalių okupaciją ir aneksiją, todėl nenutraukė oficialių diplomatinių santykių su jų atstovais. Taip Lietuvos, Latvijos ir Estijos pasiuntinybės ir / ar konsulatai tęsė savo darbą, atstovavo iš tarptautinės politikos žemėlapiu *de facto* išbrauktoms, bet *de jure* ir toliau egzistuojančioms valstybėms. Pagrindinis savarankiškai veikusių Baltijos šalių diplomatinių tarnybų šefų ir jų kuruojamų tarnybų tikslas buvo išsaugoti pripažįstamus diplomatinius postus, tęsti tarnybą ir naudojantis savo turimomis galiomis siekti savo šalių nepriklausomybių atstatymo.

Antrojo pasaulinio karo metais Baltijos šalyse vykę istoriniai lūžiai – sovietų, nacių ir vėl sovietų okupacija – ir tarptautinės sąjungininkų konferencijos bei laukta taika šiems kraštams nepriklausomybės neatnešė. Tad po 1940 m. birželio prasidėjusi Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatų kova už savo šalių laisvę vyko toliau ir tęsėsi daugiau kaip penkiasdešimt metų. Šis periodas gali būti įvardijamas kaip diplomatams kiek anksčiau prasidėjęs ir tik 1991 m. rugpjūtį pasibaigęs Šaltasis karas.

Užsienyje likę pripažįstami Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatai toliau ėjo savo pareigas, nors ir buvo priversti veikti ribotai, atsargiai. Jiems vadovavo diplomatijos šefai. Estai ir lietuviai turėjo po du, vienas kitą mirties atveju pakeitusius diplomatijos šefus: Johannesas Kaičas ir Ernstas Jaaksonas, Stasys Lozoraitis ir dr. Stasys Antanas Bačkis¹. Latvijos diplomatiniai tarnybai vadovavo trys, vienas kitą po mirties pakeitę šefai – Kārlis Zariņš, Arnoldas Spekke² ir Anatols Dinbergs. Visi trys Baltijos šalių diplomatinių tarnybų šefai – estas Jaaksonas, latvis Dinbergs ir lietuvis Bačkis – savo diplomatinės karjeros pradėjo dar iki 1940-ųjų, kaip ir keletas jų kolegų (Anicetas Simutis, Vincas

Balickas, Emīls Dēliņš), o baigė po savo šalių nepriklausomybių atkūrimo.

Paskutiniaisiais Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvos diplomatinės tarnybos sąrašuose buvo daugiau nei pusšimtis įvairaus rango diplomatų. Tačiau vėliau jų ženkliai sumažėjo: vieni pasitraukė netekę juos priimančių šalių pripažinimo, kiti – dėl pačių diplomatų pasirinktos personalo mažinimo strategijos, kurią lėmė riboti finansai. Bėgant metams, savo postuose išlikusių Lietuvos, kaip ir Latvijos bei Estijos, diplomatų gretos retėjo jiems iškeliaujant anapilin.

Latvijos diplomatinė tarnyba tarp visų trijų Baltijos šalių buvo didžiausia personalo skaičiumi. Tačiau jų diplomatinių rangų sąrašas solidumu buvo kiek kuklesnis nei lietuvių, nes latviai turėjo mažiau nepaprastųjų pasiuntinių ir įgaliotųjų ministrų ir daugiau generalinių konsulų, konsulų ar garbės konsulų. Antra, jei lietuviai mažino tik kiekvienos pasiuntinybės ar konsulato personalo skaičių, tai latviai ne dėl svetimųjų sprendimo, o dėl savų finansinių apskaičiavimų patys uždarydavo savo diplomatinius postus. Pavyzdžiui, 1941 m. sausį buvo uždarytas Latvijos konsulatas Niujorke, o jo personalas perkeltas į Latvijos pasiuntinybę Vašingtone. Praėjus beveik dvidešimčiai metų latviai norėjo atkurti konsulatą, bet JAV Valstybės departamentas nesutiko³. Kitas latvių diplomatų išskirtinumas – plačiausias „geografinis rezidavimo laukas“, nes, skirtingai nei, pavyzdžiui, lietuviai, jie savo atstovus turėjo Australijoje, Ispanijoje, Nyderlanduose.

Estijos diplomatinis korpusas buvo itin mažas – tik dešimt narių, kurie ilgiau trumpiau rezidavo Didžiojoje Britanijoje, Brazilijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, JAV, Kanadoje, taip pat kurį laiką simboliniu statusu Suomijoje, Švedijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje. Visų trijų Baltijos šalių diplomatai, nepaisant skirtingo personalo skaičiaus bei finansinių resursų, savo postus stengėsi išsaugoti, nors ir netradicinės diplomatijos rėmuose bei ribotai

veikdami. 1991 m. rudenį Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatinės tarnybos oficialiai „sugrižo“ savo vėl nepriklausomų valstybių žinion, taip išsaugojusios savo ir savo šalių valstybingumo tęstinumą.

Atskirai peržiūrint Lietuvos, Latvijos bei Estijos diplomatinį tarnybų sudėtis, rezidavimo geografijas bei finansus, tarp visų jų atrasime panašumų ir skirtumų. Skaitant įvairius lietuviškus archyvinis dokumentus apie Lietuvos diplomatinę tarnybą ir jos asmenybes galima nesunkiai užčiuopti ir bendros Baltijos šalių diplomatų veiklos pulsą. Tą liudija ir archyvai, ir jų pagrindu parengti monografijų tekstai. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur buvo pripažįstami ir veikė visų trijų Baltijos šalių diplomatai, buvo susiformavęs tam tikras „triumviratas“. Kas mėnesį ar kelis diplomatai susitikdavo vienas pas kitą paeiliui, kad galėtų pasitarti, pasidalinti idėjomis ir darbais³. Kitas pavyzdys, iliustruojantis Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimą, randamas istoriko Juozo Skiriaus monografijoje apie lietuvių diplomatą Bronių Kazį Balutį, kuris po Lietuvos okupacijos ir aneksijos liko dirbti Londone, kaip ir jo kolegos latvis Zariņš ir estas Augustas Torma (Didžioji Britanija pripažino Baltijos šalių okupaciją ir aneksiją *de facto*, bet niekada *de jure*). Monografijoje užsimeinama, kad prieš atvykstant sovietų lyderiui Nikitai Chruščiovui į Londoną, Baltijos šalių diplomatai ketino parengti notą šiuo reikalu ir įteikti britų Užsienio reikalų ministerijai. Tačiau Balutis sirgo, o kolega latvis buvo išvykęs, tad estų diplomatiniam atstovui Didžiojoje Britanijoje „teko vienam visų vardu atlikti šią misiją“⁴. Dar vienas faktas, iliustratyviai rodantis bendrą trijų Baltijos šalių diplomatų laikyseną, yra lietuvių ir latvių diplomatų žodinis susitarimas dėl paskolos. 1980 m. Lietuvos diplomatinė tarnyba, atsidūrusi sunkioje finansinėje padėtyje, skolinosi lėšas iš Latvijos diplomatų „kasos“⁵. Lietuviai skolą grąžino latviams jau atkurtos

nepriklausomybės metais⁶. Tokių Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos ir vieningumo pavyzdžių esama daug ir visi jie gali būti apibūdinami kaip *de facto* veikianti „Baltijos Antantė“ ar atskirose šalyse, kaip JAV ar Didžiojoje Britanijoje veikiantys diplomatų triumviratai.

Racionalumas, bendrumo jausmas, teisinis pagrindimas, atsakomybė ir duota priešaika tapo tvirtomis grandinėmis, kurios neleido Baltijos šalių diplomatams, net ir atsidūrusiems už tradicinės tarptautinės diplomatijos ribų, pasitraukti iš savo pareigų. Antrojo pasaulinio karo ugnys, tarptautinės politikos audros ir Šaltojo karo speigai neužgesino bendro jų ryžto išsilaikyti diplomatinuose postuose iš pradžių tik iki karo pabaigos, o laikas parodė, kad ir iki savo valstybių nepriklausomybių atstatymo. Tad ši tema iki šiol lieka gyva ir aktuali, svarbi XX a. Baltijos šalių istorijos, tragiškiausio 1940–1990 m. laikotarpio dalis.

Siekiant išsiaiškinti Baltijos šalių bendros veiklos mechanizmą, jų triumviratus, būtina susipažinti ir su lietuvių, ir su latvių, ir su estų diplomatinį tarnybų, veikusių Šaltojo karo metais, archyviniais šaltiniais ir istoriografija, taip pat tekstais apie Baltijos šalių diplomatų likimus bendrai. Tačiau išvardyti ir pristatyti viename straipsnyje visus įvairios apimties ir turinio pasakojimus, kuriuose bent kartą minimi visi ar vienas kuris lietuvių, latvių ar estų diplomatas, veikęs Šaltojo karo metais, būtų sudėtinga, nes diplomatų pavardės nesunkiai randamos XX a. Baltijos šalių istorijos tyrinėjimuose, Lietuvos, Latvijos ar Estijos užsienio politikos ir diplomatijos gaires pristatančiuose tekstuose ar šių kraštų išeivijos istorijos pasakojimuose. Tiesa, daugumoje tekstų diplomatų pavardės minimos epizodiškai, apsiribojama enciklopediniais faktais. Šiame tekste iliustruojant pavieniais charakteringais pavyzdžiais bus mėginama pristatyti istoriografines pozicijas ir šaltinius, kurie liudija apie bendrą visų

trijų Baltijos šalių diplomatų veiklą Šaltojo karo metais.

Renkant informaciją buvo pasirinkti raktiniai žodžiai: diplomatija, diplomatas, konsulas, generalinis konsulas, Baltijos šalys, Lietuvos pasiuntinybė, Latvijos pasiuntinybė, Estijos pasiuntinybė, Lietuvos generalinis konsulas, Latvijos generalinis konsulas, Estijos generalinis konsulas, Lietuvos konsulas, Latvijos konsulas, Estijos konsulas, Šaltasis karas, tarptautinė teisė, diplomatijos šefas. Jie buvo vartojami lietuvių, latvių, estų ir anglų kalbomis. Tokio pat keturių kalbų vartojimo principo buvo laikomasi ir raktiniais žodžiais paieškos langeliuose įrašant Baltijos šalių diplomatų pavardes, nes archyvuose galima rasti duomenų su skirtingai užrašomu vieno asmens vardu ir pavarde. Pavyzdžiui, apie 1935–1957 m. Vašingtone rezidavusį Lietuvos nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliootąjį ministrą Povilą Žadeikį galima rasti įrašų ir kaip „Povilas Zadeikis“, ir kaip „Paul Zadeikis“. 1931–1933 m. buvusio Latvijos užsienio reikalų ministro ir krašto okupacijos metais buvusio pirmojo diplomatijos šefo Zariņš'o (liet. Zarinis) pavardė lietuviškoje istoriografijoje rašoma „Karlis Zarinšas“⁷, o angliškuose tekstuose rašoma kaip „Charles Zarin“⁸. Su estų diplomatų pavardėmis taip pat būta sumaišties: ilgametis estų pasiuntinys Londone Augustas Torma iki 1940 m. vadinosi „August Schmidt“⁹.

Baltijos šalių diplomatų istorijos tema šaltinių ieškota šių šalių valstybiniuose ir nacionaliniuose archyvuose, taip pat įvairiose institucijose – universitetuose, muziejuose, institutuose. Taip pat buvo patikrinti Baltijos šalių bibliotekų ištekliai ir užsienio reikalų ministerijų¹⁰ teikiama informacija. Pastarųjų internetinėse svetainėse yra ne tik enciklopedinių žinių apie buvusius ir esamus diplomatus, bet ir nuorodų į publikacijas Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tema. Tiesa, vaizdinė jų medžiaga gali ir suklaidinti. Pavyzdžiui, Latvijos

užsienio reikalų ministerijos puslapyje¹¹ yra pateikiami ir kelių monografių viršeliai, ir informaciniai žinyrai¹² bei įvairios apimties bukletai¹³. Reikia pastebėti, kad latvių kalba rašantieji apie Latvijos diplomatinę korpusą dažnai pasiremia būtent šiuo internetiniu puslapiu.

Okupuotos Baltijos šalys ir tarptautinė teisė

Apie Baltijos šalių likimus Antrojo pasaulinio karo metais ir iškart po jo bei apie diplomatus, veikusius Šaltojo karo metais, buvo rašoma Lietuvai, Latvijai ir Estijai dar esant okupuotoms. Pavyzdžiui, 1975 m. buvo išleista 300 puslapių apimties knyga *The Baltic dilemma: the case of the de jure recognition by Australia of the incorporation of the Baltic States into the Soviet Union*¹⁴. Jos autorius latvių istorikas Edgars'as Dunsdorfs'as, iki tol daugiau dėmesio skyręs XVII–XVIII a. Latvijos istorijai, į Baltijos šalių ir jų diplomatų likimus pažvelgė per juridinę reikalo pusę. Neabejotina, kad šioje anglų kalba išleistoje knygoje galima užčiuopti ir bendrą Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimo pulsą, žinant, kad nei Lietuva, nei Estija savo atstovo Australijoje neturėjo. Šalia Dunsdorfs'o monografijos būtina dar kartą paminėti Emilio Dēliņš'o (liet. Delinis) pavardę. Tai latvių diplomatas ir žurnalistas, kuris 1979–1982 m. buvo Latvijos garbės vicekonsulu, 1982–1991 m. garbės konsulu ir 1991–1993 m. generaliniu garbės konsulu Melburne (Australija), o 1993–2001 m. Naujojoje Zelandijoje. Iš visų jo tekstų išskirtume vieną nedidelę brošiūrą, kuri buvo parašyta kartu su Australijos senatoriumi Johnu W. Knightu – *Baltic States: a Domestic Issue, an International Problem*¹⁵. Trisdešimt dviejų puslapių apimties tekstas, kurį išleido Švedijos latvių tautinis fondas, išsiskiria tuo, kad jame paneigiamas sovietinis teiginys, kad „Šveicarija, Švedija ir Suomija yra pripažinusios de jure

Pabaltijo inkorporavimą⁶⁶. Panašius ir panašios apimties tekstus Šaltojo karo metais leisdavo ir lietuviai bei estai. Tiesa, leidinių kiekiu ir tiražu bei atskiro teksto apimtimi kiek kuklesnius, tačiau svarbiausia – anglų kalba, t. y. žinia buvo skelbiama „ne sau“, o „svetiemiems“. Kitaip tariant, Baltijos šalių okupacijos metais ir istorikai, ir ypač diplomatai apie savo atstovaujamų šalių (taip pat ir savo) statusą išimtinai rašė „Baltijos šalių“ vardu ir tik kaip apie savo teises praradusius juridinius objektus tarptautinės teisės rėmuose, o tai rodo atskirą istoriografinę poziciją.

Baltijos šalių ir jų diplomatų juridinio statuso tema buvo tęsiama ir po nepriklausomybių atgavimo. Beveik 300 puslapių monografinį tekstą Baltijos šalių diplomatų juridinio statuso klausimu paskelbė Jamesas T. McHugh'as ir Jamesas S. Pacy'as – *Diplomats Without a Country: Baltic Diplomacy, International Law, and the Cold War*⁶⁷. Monografija, buvo išleista 2001 m. anglų kalba. Jos autoriai rėmėsi JAV Kongreso ir Valstybės departamento, taip pat ir Didžiosios Britanijos, Danijos, Suomijos užsienio reikalų ministerijų dokumentais bei Švedijos, Norvegijos nacionaliniais archyvais ir JAV esančiais Baltijos šalių archyvais (Lietuvių tyrimų ir studijų centro, Estų archyvų ir Latvijos studijų centro bibliotekos ištekliais). Pastebėsime, kad rengiant monografiją buvo panaudota tuo metu dar nepaskelbta Amerikos lietuviu Roberto A. Vito disertacija *U.S. Nonrecognition of the Soviet Occupation of Lithuania* (1989 m. disertacija buvo apginta Lojolos universitete JAV) ir monografijos autorių McHugh'o ir Pacy'o prašymu estų diplomato Jaaksono parašyta autobiografija *A Short Biography by of Ernst Jaakson* (1996 m. birželio 6 d. data). Tarp talkinusių duodant interviu, teikiant konsultacijas ar vertėjaujant buvo ne tik minėtų šalių ministerijų, archyvų ir bibliotekų darbuotojai, bet ir diplomatai, tiesioginiai įvykių liudininkai: Bačkis, Balickas, Jaaksonas, Dinbergs (atkreiptinas dėmesys,

kad monografijoje lietuvių, latvių bei estų diplomatų vardai ir pavardės rašomos originalo kalba). McHugh'as ir Pacy'as savo tekste pagrindinį dėmesį skiria tarptautinės diplomatijos teisei ir jos išimtims Baltijos šalių diplomatų atveju. 2003 m. šią temą pratęsė Lauri Mälksoo knygoje *Illegal Annexation and State Continuity – The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR: a Study of the Tension Between Normativity and Power in International Law*⁶⁸, o 2008 m. – Johnas Hidenas, Vahur'as Made'as, Davidas J. Smith'as knygoje *The Baltic Question During the Cold War*⁶⁹. Atskirai reiktų paminėti dar kelias publikacijas, kurios taip pat susijusios su tarptautine teise. Viename iš Kaarel'o Piirimäe'aus monografijos *Churchill, and the Baltic Question – Allied Relations During the Second World War*⁷⁰ skyrių ir Paulo A. Goble'io straipsnyje „Organizational Charts and Policy Outcomes“⁷¹ rašoma apie pokarinius Baltijos šalių diplomatų santykius su JAV Valstybės departamentu. Taigi šios kelios paminėtos istoriografinės iliustracijos liudija, kad ir Šaltojo karo metais, ir šiandien išlieka itin aktualus tarptautinės teisės klausimas sprendžiant atskiros šalies ar viso regiono likimą. Pirmieji šį klausimą kėlė ir tekstus anglų kalba visų trijų vardu skelbė Baltijos šalių diplomatai, kurie patys penkiasdešimt metų balansavo ant *de jure* ir *de facto* pripažinimo / nepripažinimo ribos.

Baltijos šalių diplomatai ir lūžiniai metai

Minėta, kad pristatyti visą istoriografiją Baltijos šalių diplomatų tema būtų sudėtinga – pavyzdžiu gali būti kolektyvinė Thomaso Lane'o, Artis'o Pabriks'o, Aldis'o Purs'o ir Davido J. Smith'o monografija *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*⁷². 700 puslapių apimties monografijoje keliais punktais trumpai pristatoma XX a. Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybingumo istorija, o pagrindinis

dėmesys joje skiriamas pereinamiems XX a. pabaigos – XXI a. pradžios metams, Baltijos šalių sugrįžimui į tarptautinės diplomatijos ir politikos areną. Šioje monografijoje labai epizodiškai minimi tie Baltijos šalių diplomatai, kurie veikė pirmaisiais Šaltojo karo metais, ir kiek daugiau – diplomatai, kurie dirbo pereinamuoju laikotarpiu – 1985–1991 metais. Solidžios apimties tekste autoriai viena išvalga – „senas vynas naujuose buteliuose“ – atskleidė visą 9–10 dešimtmečių, t. y. lūžinio momento esmę. Ši išvalga tinka ir Baltijos šalių diplomatams: penkiasdešimt metų saugoję savo šalių valstybingumo tęstinumą, po nepriklausomybių atkūrimo tapę ambasadoriais jie dar kelis metus dirbo diplomatinę darbą, dalijosi patirtimis. Tekstų, kuriuose dėmesys diplomatams paskirstytas nevienodai (daugiau susitelkiama į minėtus XX a. pabaigos lūžinius metus), yra paskelbta ir lietuvių, ir latvių, estų, anglų kalbomis. Pavyzdžiai: 1998 m. buvo išleista Stefano Talmono *Recognition of Governments in International Law*²³; 1999 m. publikuota Jānio Ritenio *Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu*²⁴; 2007 m. – Larso P. Fredēno *Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991*²⁵. Juose galima apčiuopti Baltijos šalių diplomatų tarpusavio santykių pulsą, tačiau remiantis tik paskutiniaisiais jų veiklos metais. Tad iš šių ir panašių tekstų sudaryta istoriografinė pozicija neatskleidžia penkis dešimtmečius trukusios vidinės Baltijos šalių diplomatų tarpusavio santykių dinamikos, bendrų svarstymų ir priimtų sprendimų „virtuvės“, buvusių nesutarimų (kaip problemos iliustracija: Skiriaus monografijoje užsimenama apie Londone rezidavusių Baltijos šalių diplomatų sutartinai rengiamas bendras notas ir nesutarimus, pavyzdžiui, dėl kelionės į Vokietiją, į britų valdomą zoną²⁶). Dviejų pristatytų istoriografinių pozicijų spragą galėtų padėti užpildyti archyvai, kurie geografiškai apima Lietuvą, Latviją, Estiją, JAV. Tai Baltijos šalių

diplomatų asmeniniai archyvai ir atskiros šalies pasiuntinybių bei konsulatų archyvai, kurie yra nuolat pildomi, tvarkomi, tampa prieinami ir todėl Baltijos šalių diplomatų likimo tema yra vis dar aktuali.

Baltijos šalių diplomatų archyvinis palikimas

Lietuviški šaltiniai ir istoriografija

Apie Lietuvos diplomatinę tarnybą bei jos asmenybes yra išleista keletas monografijų, keliolika straipsnių, šaltinių publikacijų. Jie buvo parengti remiantis pirmiausia Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) esančiais dokumentais, kurių rankraščiai ar mašinraščiai yra parengti lietuvių, anglų, prancūzų, italų, estų, latvių, vokiečių, ispanų, portugalų, lenkų, rusų kalbomis. Regis, pirmasis LCVA pasiekęs archyvas buvo Lietuvos pasiuntinybės Londone²⁷ (fondo nr. 648), gautas 1993 metais. 1995–1996, 1998 ir 2000 m. šis fondas buvo papildytas dar keliais dokumentais. Lietuvos diplomatinės tarnybos veiklos istoriją liudijantis antrasis aprašas chronologiškai apima 1940–1993 metus (pirmasis aprašas chronologiškai „sustoja“ ties 1940 m. riba). Tuo pat metu, kaip ir archyvas iš Londono, į LCVA buvo gautas ir Lietuvos generalinio konsulato Ciuriche archyvas²⁸ (fondo nr. 650), kuriame esantis tradicinis, nuo 1940 m. prasidedantis antrasis aprašas chronologinėmis ribomis siekia tik 1945 metus, t. y. iki konsulato uždarymo.

1994 m. į LCVA buvo perduotas Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone archyvas²⁹ (fondo nr. 656), kuris 1995 ir 1996 m. buvo papildytas dar keliais dokumentais. Sutvarkius archyvą, buvo sudaryti du aprašai – antrojo chronologinės ribos yra 1940–1997 metai. 2011 m. archyvas buvo dar kartą papildytas diplomato Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) dokumentais, perimtais iš Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto (fondo nr. 673³⁰). Todėl

Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone archyvas buvo suskirstyti į tris naujus aprašus (nr. 3, 4 ir 5). Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimo istorijai būtų naudingi ketvirtasis ir penktasis aprašai, kurių chronologinės ribos siekia 1994 metus. Kartu su pasiuntinybės Vašingtone archyvu į LCVA buvo perduoti ir Lietuvos generalinio konsulato Čikagoje³¹ (fondo nr. 663), Lietuvos generalinio konsulato Niujorke³² (fondo nr. 658) ir Lietuvos konsulato San Paule³³ (fondo nr. 664) dokumentai. Skirtingai nuo ankščiau minėtų archyvų, Lietuvos generalinio konsulato Čikagoje dokumentų ir pirmojo, ir antrojo aprašų chronologinės ribos (1921–1988–1989) bei dokumentų pobūdis sutampa. Tokios pačios aprašų struktūros laikytasi minėtam Lietuvos generalinio konsulato Niujorke archyve, kuris taip pat buvo pildomas 1997 ir 2000 metais. Tik pastebėsime, kad antrajame šio fondo apraše yra saugomos privačios palikimų bylos. Lietuvos konsulato San Paule archyvas, 2008 m. papildytas naujais Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) dokumentais (kaip minėta, gautais iš Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto archyvo), turi tik vieną aprašą (chronologinės ribos 1919–1966).

Po santykinai ilgesnio laiko, 2002 m. LCVA pasiekė Lietuvos generalinio konsulato Toronte³⁴ (fondo nr. 665) dokumentai (9 aplankalai su raštais apie generalinio konsulato darbą, pranešimai politiniais ir ekonominiais klausimais). Archyvas 2007 ir 2011 m. buvo papildytas dokumentais, kurie sugulė į vienintelį aprašą (chronologinės ribos išskirtinės – 1810–1989). Dar po dvejų metų pertraukos LCVA pasipildė personalinių Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo Stasio Lozoraičio archyvu³⁵ (fondo nr. 668; vienintelio aprašo chronologinės ribos – 1915–1987). Didžiuoju Lietuvos diplomatinės tarnybos archyvų sugrįžimu buvo 2008 ir 2010–2012 m., kai LCVA pasiekė Lietuvos pasiuntinybių Montevidejuje³⁶ (fondo nr. 669), Vokietijoje (fondo nr. 671³⁷), Italijoje³⁸ (fondo nr. 672),

prie Šv. Sosto (fondo nr. 673), Prancūzijoje³⁹ (fondo nr. 676) dokumentai, taip pat diplomato Igno Šeiniaus⁴⁰ (fondo nr. 675) archyvai. Visi jie turi tik vieną aprašą, jų chronologinės ribos iš esmės sutampa su diplomatinė postų veikimo pradžios ir pabaigos datomis (išimtimi būtų pasiuntinybės prie Šv. Sosto fondas, susidedantis iš trijų aprašų). Visuose šiuose archyvuose galima rasti daug vertingos medžiagos, kuri padėtų rekonstruoti Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos istoriją. Trumpa lietuviškų archyvų apžvalga įrodo, kad Baltijos šalių bendradarbiavimo tema sunkiai išsemiama, nes LCVA fondų sąrašas toliau pildosi naujais diplomatinė archyvų fondo numeriais, o jau esantys archyvai pildosi naujais dokumentais: 2015 m. į LCVA buvo gauti Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto, kurio istorija yra tampriai susijusi su Lietuvos diplomatinės tarnybos veikla, archyviniai dokumentai⁴¹ (fondo nr. 677), naujais dokumentais papildytas Lietuvos konsulato Toronte fondas.

Didžiausi Lietuvos diplomatijos istoriją liudijantys archyvai yra saugomi LCVA, bet keletas jų yra ir Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institute (toliau – VDU LII). Tarp daugiau nei 70 lietuvių išeivijos organizacijų ir personalinių archyvų čia yra ir kelių Lietuvos diplomatinės tarnybos narių archyvai – dalis Eduardo Turausko (fondo nr. 11⁴²), dalis Aniceto Simučio (fondo nr. 34⁴³), dalis dr. Kazimiero Graužinio (fondo nr. 46⁴⁴), taip pat lūžiniais 1990–1991 m. diplomatinę darbą dirbusių diplomatų Ugnės Karvelis (fondo nr. 27⁴⁵) ir Adolfo Venskaus (fondo nr. 38⁴⁶) archyvai. Daug kuklesnė diplomatų Lozoraičių archyvų dalis yra saugoma to paties vardo muziejuje⁴⁷ Kaune, Vytauto Didžiojo universitete.

Nors išvardyti įvairiose institucijose esantys archyvai turėtų didesne ar mažesne dalimi dubliuoti vienas kitą dėl vestos bendros Lietuvos diplomatinės tarnybos korespondencijos, tačiau vis tik asmeniniai diplomatų

laiškai arba raštai siunčiami tik vienam dviem adresatams vertingai papildo ir lietuviškos diplomatijos istorijos tyrinėjimų lauką, ir Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos istoriją. Ne iš karto, o tik suarchyvavus dokumentus, tad praėjus metams ar keliems, Lietuvos diplomatų ar atstovybių archyvai tapo prieinami naudojimui, publikuojami ir taip dedantys pagrindą naujoms istoriografinėms pozicijoms.

Pirmieji pasakojimai apie Lietuvos diplomatus, apie Šaltojo karo metais veikusių Lietuvos diplomatinės tarnybą prasidėjo nuo atskirų diplomatų atsiminimų paskelbimo. Pavyzdžiu galėtų būti 1999 m. paskelbti diplomato Bačkio prisiminimai, kuriuos galima vertinti ir kaip kroniką, ir kaip Lietuvos diplomatinės tarnybos istorijos santrauką. Kitas lietuviškoje istoriografijoje žengtas žingsnis buvo diplomatų biografijos, pvz., istoriko Skiriaus dvi monografijos: minėta apie diplomata Bronių Kazį Balutį⁴⁸ (2001) ir pasakojimas apie diplomata Julijų Joną Bielskį⁴⁹ (2004). Tęsiant biografinių pasakojimų apie diplomatus sąrašą, 2007 m. pasirodė du leidiniai, skirti lietuvių diplomatų likimams: Arūno Streikaus monografija apie jau paminėtą dr. Stasį Antaną Bačkį⁵⁰ ir dokumentų rinkinys apie diplomata Anicetą Simutį⁵¹. 2012 m. buvo išleista monografija apie Lietuvos diplomatinės tarnybos šefą Lozoraitį⁵². Apie jo sūnus, Stasį ir Kazį Lozoraičius, yra paskelbtos kelios šaltinių publikacijos: *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*⁵³, *Diplomatas par excellence: Kazys Lozoraitis (1929–2007)*⁵⁴, *Gyvenimas – Lietuva. Daniela ir Stasys Lozoraičiai*⁵⁵.

Greta biografijų buvo rengiama visos lietuvių diplomatinės tarnybos istorija, kuri paskelbta 2003 metais: Laurynas Jonušauskas *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla, 1940–1991*⁵⁶. Paraleliai atsiminimams, asmens biografijoms ir bendrai Lietuvos diplomatinės tarnybos istorijai buvo išleisti diplomatinių dokumentų rinkiniai ir

atskirų Lietuvos pasiuntinybių ar konsulatų istorijos (2004 m. buvo išleistas dokumentų rinkinys *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje: Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai*⁵⁷ ir diplomatų, minėto Jonušausko ir Vaclovo Kleizos parengtas pasakojimas *Lietuvos konsulatas Čikagoje 1924–2004 metais dokumentuose ir nuotraukose*⁵⁸ bei dar 1996 m. istoriko ir diplomato Alfonso Eidinto išleista *Lietuvos ambasados rūmų Washington, D.C. istorija*⁵⁹). Visos išvardytos tyrimų kryptys Lietuvos diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tema tęsiamos toliau, nes tam nemažą impulsą davė ir, kaip minėta, tebeduoda Lietuvą pasiekiantys diplomatų ar pasiuntinybių bei konsulatų archyvai.

Lietuviškuose moksliniuose tekstuose Latvijos ir Estijos diplomatai minimi tik tiek, kiek jie minimi Lietuvos diplomatų oficialiuose ar privačiuose dokumentuose, laiškuose, dienoraščiuose, archyvuose, spaudoje. Tačiau patys Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos faktai skatina žvelgti į kiekvieną, net ir atskiros šalies diplomatijos istorijos epizodą giliau. Pavyzdžiui, kai 1961 m. naujasis Brazilijos prezidentas nurodė atšaukti Lietuvos ir Latvijos pasiuntinybių Brazilijoje pripažinimą, Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas kreipėsi per spaudą į „užsienio lietuvius, o ypač Amerikos lietuvių visuomenę, tuojau masiniai siųsti Brazilijos prezidentui Janio Quadros'ui telegramas ir raštus, prašant, kad Lietuvos pasiuntinybė ir Latvijos pasiuntinybė Brazilijoje būtų leista nekliudomai veikti kaip ligšiol“⁶⁰. Kitaip tariant, lietuvių kova buvo ne vien už save ir dėl savęs.

Latviški šaltiniai ir istoriografija

Šaltiniai Latvijos diplomatinės tarnybos istorijos tema žymi kelis lobius. Pirmiausia, tai tėvo ir dukters Zariņšų archyvai⁶¹. Ilgamečio Latvijos pasiuntinybės vadovo (nuo 1933) ir latvių diplomatijos šefo Zariņšo archyvas yra saugomas Latvijos nacionaliniame archyve, 2263 numeriu pažymėtame fonde. 183 bylų

chronologinės ribos peržengia diplomato gyvenimo datas, nes apima 1915–2000 metus. Fonde yra saugomi įvairūs oficialūs diplomatiniai, taip vadinami „vidaus“ ir mūsų temai svarbūs „išorės“, t. y. bendrą Baltijos šalių diplomatų veiklą nušviečiantys dokumentai, susirašinėjimai, asmeniniai dokumentai ir dokumentai, susiję su visuomenine Zariņš'o veikla. Tame pačiame archyve yra saugoma dar viena diplomato Zariņš'o archyvo dalis⁶² (fondo nr. 5480, 142 bylos), kuri chronologiškai apima 1879–1963 metus.

Diplomatas mirė 1963 metais, o jo įpėdinis, Latvijos pasiuntinybės vadovu tapęs Paulas Reinhardas – 1990-aisiais. Tuomet pasiuntinybės likimą į savo rankas perėmė muziko išsilavinimą turinti Mari Ana Zariņš, diplomato Zariņš'o duktė. Taip ji tapo Latvijos pasiuntinybės virsmo į Latvijos Respublikos ambasadą dalyve, tiesiogine įvykių liudininke. Tokį pat virsmą po visuotinio savo šalių nepriklausomybių atstatymo išgyveno ir jos kolegos latviai, reziduojantys kitose šalyse, ir kolegos lietuviai bei estai. M. A. Zariņš diplomatinės pareigas ėjo trejus metus, iki 1993 m. lapkričio. Jos veiklos oficialūs dokumentai, įvairi korespondencija, dienoraščiai, prisiminimai yra saugomi minėtame diplomato K. Zariņš'o fonde. Tad galima numanyti, kad ši archyvo dalis, pridėjus duomenis iš lietuviškų archyvų, padėtų rekonstruoti 1990–1991 metų Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos istoriją ir naujai papasakoti apie senosios, tradicinės diplomatijos perėjimą į naująją diplomatiją, apie naują žingsnį į kitą Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybingumo etapą (pavyzdžiui, kai lūžiniais Baltijos šalims metais buvo svarstomos idėjos rengti įvairius referendumus Lietuvoje, S. Lozoraitis jaunesnysis perspėjo, kad tai gali pakenkti Latvijai bei Estijai, kur surengus analogiškus referendumus rezultatai būtų su minuso ženklu, nes ten ne tik pilna rusų, bet visose trijose Baltijos valstybėse vis dar yra sovietinė kariuomenė⁶³).

Tame pačiame Latvijos nacionaliniame archyve yra saugomi Latvijos pasiuntinybės Vašingtone senieji dokumentai (fondo nr. 293). Iš jų sudarytos 5779 bylos chronologiškai apima 1922–1940 metus. Taip pat yra išskirti Latvijos diplomatijos šefo dokumentai, apimantys 1940–1963 ir atskirai 1963–1991 metų laikotarpius, jie pažymėti grifu „diplomatinis aptarnavimas“. Archyvas buvo gautas ir pradėtas tvarkyti 1998 m., o baigtas 2002 metais. Į tą patį nacionalinį archyvą sugrįžo ir Latvijos pasiuntinybės Londone bylos (fondo nr. 295). Į dvi dalis padalytas 4229 bylų archyvas chronologiškai apima 1918–1940 metus su užrašu „Latvijos užsienio reikalų ministerija“ ir 1918–1991 metus su užrašu „Diplomatinis aptarnavimas“.

Latvijos, bet neabejotina, kad ir Lietuvos bei Estijos atskirai ar bendros jų diplomatijos istorijos tyrinėjimams praverstų Latvijos nacionaliniame archyve saugoma jos generalinio konsulato Berne archyvinė medžiaga, kurią sudaro 727 bylos. Nors didesnę archyvo dalį sudaro dokumentai, chronologiškai apimantys 1919–1927 metus ir savo dalių pavadinimais iliustruojantys konsulato raidos istoriją („Latvijos konsulinė įstaiga“, „Latvijos vicekonsulatas Berne“, „Latvijos konsulatas Berne“), tačiau dar dvi dokumentų dalys – 1927–1946 m. „Latvijos generalinio konsulato archyvai“ ir atskirai „Latvijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro“ archyvai – gali būti puikiai medžiaga palyginamiesiems pasakojimams apie Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šveicarijoje, likimus.

Tęsiant Latvijos diplomatinių atstovybių archyvų temą, pasakysime, kad Latvijos nacionaliniame archyve yra saugomos dar keliolikos Latvijos diplomatinių ir konsulinių atstovybių bylos, kurios gali būti tik įvadine medžiaga tyrinėjant Baltijos šalių diplomatų veiklos istoriją Šaltojo karo metais, nes šios bylos, kurių chronologinės ribos 1918–1940 m., yra mažos. Pavyzdžiui, Latvijos pasiuntinybės Argentinoje archyvus sudaro tik

viena byla, datuota 1935–1936 metais. Beveik toks pats apibūdinimas tenka Latvijos generaliniam konsulatui Rio de Žaneire – tik keturi įrašai, daryti 1931–1933 m., ir Latvijos konsulatui Šanchajuje, kur taip pat yra tik keturi įrašai, datuoti 1930–1932 metais. Išvardijus mažuosius archyvus būtina pabrėžti, kad didžiausius archyvas yra Latvijos pasiuntinybės Paryžiuje ir konsulatų Bordo (Bordeaux), Nansi (Nancy) ir Havro archyvas, kurių sudaro 4372 įrašai, deja, apimantys taip pat tik 1919–1940 metus.

Norint papasakoti bendrą Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tarpusavio santykių istoriją, vertingi būtų amžininkų atsiminimai, ir čia vėl minime K. Zariņš'ą. Diplomato atsiminimų rankraščiai yra saugomi Latvijos valstybiniame archyve, minėtame 2263 fonde ir pažymėti kaip A1, L.1 ir A.1, L.3. Patys atsiminimai, o tiksliau pirmoji jų dalis „Per Latvijas tapšanu. Isas atminas“⁶⁴ buvo paskelbti 1945 ir pakartotinai 1962 metais. Antroji, 34 puslapių apimties atsiminimų dalis „35 gadi Latvijas valsts darba“⁶⁵ buvo paskelbta 1954 metais. Beje, keleri metai iki diplomato mirties Artūras Bērziņš parengė ir Londone išleido virš 300 puslapių apimties monografiją *Kārlis Zariņš dzīvē un darbā*⁶⁶. Diplomato Zariņš'o asmenybei skirtų tekstų sąrašą užbaigia 2004 m. Tereze'os Svilane'os ir Mariana'os Zariņa'os parengtas pasakojimas *Bezpavalstniece ar diplomāta pasi*⁶⁷.

Kitas Latvijos diplomatijos istoriografijai svarbus asmuo yra Alfredas Bilmanis (Alfrēds Bilmaņis). Diplomatas dar valstybės nepriklausomybės metais rašė pačiais įvairiais klausimais, nuo žemėlapių iki diplomatinio protokolo instrukcijų ir Latvijos istorijos: 25 puslapių apimties *La Lettonie d'aujourd'hui*⁶⁸ (1920); 160 puslapių pasakojimas *Latvia in the making 1918–1928 (Ten years of independence)*⁶⁹ (1928); 45 puslapių *La presse Lettonne*⁷⁰ (1930); 224 puslapių apimties vokiečių kalba paskelbta *Latvijas Werdengang: vom Bischofstaat Terra Mariana bis*

*zur freien Volksrepublik: Ein Handbuch über Lettlands Geschichte und Gegenwart*⁷¹ (1934). Savo tekstais Bilmanis išsiskiria ne tik iš Latvijos diplomatinio korpuso, bet ir iš visų Baltijos šalių diplomatų, nes JAV Valstybės departamentas nebuvo patenkintas jo aktyvumu rengiant ir leidžiant tekstus apie Latvijos, o taip pat Lietuvos ir Estijos okupacijas. Antrojo pasaulinio karo metais ir pirmaisiais pokario metais Bilmanis paskelbė apie 30 knygų ir straipsnių, kurių pavadinimai kalba patys už save: 71 puslapio apimties *The Baltic States and the problem of the freedom of the Baltic Sea*⁷² (1943), 23 puslapių apimties *What Latvia Wishes From This War? – Background, Actual Situation, Hopes for Future*⁷³ (1943), 86 puslapių apimties *The Baltic States in post-war Europe*⁷⁴ (1943), 67 puslapių *Baltic States and World Peace and Security Organization*⁷⁵ (1945), 82 puslapių *Law and courts in Latvia*⁷⁶ (1946), vos 6 puslapių apimties *Relations between Latvia and Soviet Russia in the light of International law*⁷⁷ (1946), 64 puslapių *Baltic problem and United Nations*⁷⁸ (1947), 405 puslapių *Latvia as an independent state*⁷⁹ (1947). Paskutinis jo darbas – 1951 m. išleista 441 puslapio *A history of Latvia*⁸⁰. Reikia atkreipti dėmesį, kad dauguma Bilmanio tekstų, išspausdintų Antrojo pasaulinio karo metais ir po jo, yra pažymėti kaip leisti Vašingtone, Latvijos pasiuntinybėje. Antras pastebėjimas – diplomatas rašė ne tik Latvijai svarbiais klausimais, bet ir dėl visų trijų Baltijos šalių, tai atsispindi ir tekstų pavadinimuose. Praėjus 20 metų po Bilmanio mirties, buvo paskelbti jo rašyti esė ir atsiminimai *Res Baltica: A coll of essays in honor of the memory of Dr. Alfred Bilmanis (1887–1948)*⁸¹. Tekstą sudaro 304 puslapiai. Monografinio pasakojimo apie šį diplomatą nėra. Kiti latvių diplomatai taip pat vis dar laukia didesnio mokslininkų dėmesio. Išimtimi būtų 2013 m. išleista daugiau kaip 200 puslapių apimties biografinė monografija *Emīls Dēliņš: patriots, žurnālists, diplomāts*⁸², kurios autorė Ilona Bērziņa.

Kalbant apie istoriografines pozicijas latvių kalba, čia dominuoja prieškarui dirbę Latvijos diplomatai, tačiau neužmiršti ir veikusieji Šaltojo karo metais. Pavyzdžiui, 2003 m. buvo išleistas didelės apimties (436 puslapių) biografinis vardynas *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991*⁸³. Jame yra ir įvadinis Ēriko Jēkabsono ir Valterio Ščerbinskio straipsnis „Latvijas ārlietu resors un tādardarbinieki 1918–1991 gadā“⁸⁴, kuriame užsimenama ir apie Šaltojo karo metais dirbusius latvių diplomatus. Šis tekstas taip pat yra paskelbtas ir Latvijos užsienio reikalų ministerijos internetiniame puslapyje⁸⁵. Beje, 2000 m. buvo išleistas dokumentų rinkinys *Latvijas ārlietas. The Foreign Affairs of Latvia*⁸⁶, kurio turinį sudaro pirmųjų šalies asmenų oficialios kalbos ir dokumentai. Tęsiant paskelbtų dokumentų temą, reikia paminėti kitą svarbų leidinį – *Latvijas archivi*⁸⁷, kuriame galima rasti aptariamai temai naudingos informacijos: 2003 m. buvo paskelbti minėto diplomato ir senosios Latvijos istorijos tyrinėtojo Spekke'o atsiminimų knyga *Atmiņu brīži: Ainas, epizodes, silueti*, kurie buvo atskirai išleisti dar 1967 m. Stokholme⁸⁸. 2015 m. leidinyje *Latvijas archivi* buvo publikotas straipsnis apie Latvijos diplomatijos atstovus Australijoje 1921–1991 m.: „Izgādāt atļauju priekš viena latviešu pilnvarnieka“. Latvijas konsulārā dienesta darbinieki Austrālijā, 1921.–1991. gads“⁸⁹. Teksto autorei Inetai Didrihsone-Tomaševskai pasakojimas apie konsulus tolimajame žemynе buvo tarsi jos tyrimų tūša, nes prieš metus, 2014 m., ji išleido monografiją *Latvieši Austrālijā: skats no tālienes. Trimdas gadi*⁹⁰.

2008 m. Latvijos universitetas išleido daugiau kaip 200 puslapių apimties publikacijų rinkinį *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic partner*⁹¹ (redaktorius Daunis Aueris). Leidinį finansavo Latvijos užsienio reikalų ministerija. Jame publikuojamas ir Aināro Lerhio tekstas „The Development of Latvia – U.S. Relations, 1918–1991:

Continuous Diplomatic Relations and Support for Latvia's State Continuity“⁹², kuris pritaптų prie anksčiau paminėtų tekstų apie Baltijos šalių ir JAV santykius.

Dar būtina paminėti ir straipsnių rinkinių bei archyvinių dokumentų rinkinius. Pavyzdžiui, 1999 m. buvo išleistas daugiau nei 500 puslapių apimties dokumentų rinkinys *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem (1918–1998)*⁹³. Jame esančios antros dalies (p. 127–186)⁹⁴, skirtos 1940–1991 m. rezidavusių latvių diplomatų istorijai, rengėjai yra Inesis Feldmanis, Astra Aleksandra Feldmanis, Aināras Lerhis ir Ineta Ziemele. Dokumentų rinkinio turinys iliustruoja Latvijos diplomatijos istoriografinių pozicijų „dalybas“: kaip minėta bei akcentuota, didžiausias dėmesys skiriamas lūžiniams 1989–1991 metams, o mažiausias – visam 1940–1991 metų laikotarpiui. Kitas pastebėjimas: peržvelgus latvių istorikų paskelbtus tekstus, jų istoriografinius duomenis, taip pat panaudotų archyvų fondų sąrašus, galima pastebėti, kad latviai daugiausia dėmesio skiria diplomatams, ir ypač tiems, kurie dirbo iki 1940 m., t. y. iki krašto okupacijos.

Estų šaltiniai ir istoriografija

Minėta, kad sąrašas estų diplomatų, dirbusių Šaltojo karo metais, žymiai trumpesnis nei kolegų lietuvių ir latvių. Tad archyvinė medžiaga Estijos diplomatijos istorijos tema yra žymiai mažesnė. Estų diplomatų archyvai yra saugomi Estijos nacionaliniame archyve Tartu⁹⁵ ir Estijos užsienio reikalų ministerijos archyve. Pastarajame archyve ir yra saugomas minėto diplomato Augusto Torma'os archyvas, vadinamas „kolekcija“. Pastebėsime, kad paminėto Estijos nacionalinio archyvo elektroninė sistema (sudaryta kartu su Talino miesto archyvu) nurodo ne į Torma, bet į A. Schmidto pavarde pažymėtą archyvą⁹⁶ (kodo nr. ERA. 1623); chronologinės ribos tik

1920–1930. Tame pačiame archyve yra ilgus metus Ispanijoje rezidavusio diplomato Kaa-relo Roberto Pusta'o archyvas, padalytas į dvi dalis: 1914–1924 metų nuotraukos (kodo nr. EFA. 474⁹⁷) ir 1900, 1904–1963 metų dokumentai⁹⁸ (kodo nr. ERA. 1622). Dar viena nedidelė archyvo dalis, kurią sudaro dvylika 1927–1952 m. darytų diplomato ir jo šeimos nuotraukų, saugoma atskirame fonde (kodo nr. ERA. 1622.1.965⁹⁹).

Estijos diplomatijos šefo Johannes'o Kaiv'o archyvas¹⁰⁰ (kodo nr. ERAF. 9619) buvo suformuotas iš Jaaksono archyvo, gauto 2001 metais. Kaiv'o archyvo chronologinės ribos siekia vos trisdešimt metų (1938–1966), tačiau jame, greta dokumentų estų ir anglų kalbomis, asmeninės korespondencijos ir nuotraukų, yra ir diplomato dienoraštis, kuris gali liudyti, patvirtinti ar iliustruoti ir Estijos diplomatų veiklą, ir Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos istoriją. Kitas archyvas, kuris saugomų dokumentų skaičiumi pasidalija lygiomis dalimis į laikotarpį iki 1940 metų ir po jų, yra Estijos užsienio reikalų ministro ir diplomato Karlo Selterio archyvas¹⁰¹ (kodo nr. ERA. 4940, chronologinės ribos 1917–1957).

Minėto Jaaksono archyvas¹⁰² (kodo nr. ERA. 4944; chronologinės ribos, kaip nurodo archyvas: 1888–2000?) daug platesnis ir turiniu naudingesnis, nes 60 metų vesta korespondencija ir išlikę rankraščiai gali ženkliai praturinti Estijos diplomatijos istoriją. Tikėtina, kad ir pats Jaaksonas ne viską sudėjo į savo paskutiniaisiais gyvenimo metais paskelbtus atsiminimus.

Kitas toks pat chronologiškai platus (1917–2002) ir turiniu vertingas yra diplomato (iki Estijos okupacijos rezidavusio Kaune, o 1964–1970 m. – Paryžiuje) Aleksanderio Warma'os archyvas¹⁰³ (kodo nr. ERA. 4962). Greta plačios tarnybinės bei asmeninės korespondencijos, įvairių dokumentų, kurie atskleidžia ne vieno Estijos diplomatinio posto istoriją dar iki Antrojo pasaulinio karo ir po jo,

šiam archyve yra išlikę ir diplomato dienoraštis. Dar viena, tiesa, nedidelė šio diplomato archyvo dalis (vos 23 lapai), kurią sudaro laišakai iš Švedijos, yra saugoma dar viename „stalčiuje“ – Estijos meno muziejuje (kodo nr. EKMA. 69.3-2.52¹⁰⁴). Šiame muziejuje saugomas ir kuklus Belgijoje ir Argentinoje rezidavusio konsulo Aleksanderio Massakalt'o archyvas¹⁰⁵ (chronologinės ribos 1940–1952, kodo nr. EKMA. 69.3-2.35), kurį taip pat sudaro keli laišakai (14 lapų).

Dar vienas pastebėjimas apie Estijos nacionalinį archyvą: jame saugoma ir nemažai užsienio diplomatų, rezidavusių Estijoje iki 1940 metų, personalinių archyvų: italų Alfiero Dino (kodo nr. ERA. 4416.2.8¹⁰⁶), Ludovisi Boncompagni (kodo nr. EAA. 2111.1.5818¹⁰⁷), prancūzų Francois'o Albert'o (kodo nr. 2111.1.5404¹⁰⁸), Louiso Barthou (kodo nr. 2111.1.5657¹⁰⁹), amerikiečių J. Borden Harri-man (kodo nr. EAA. 2111.1.5830¹¹⁰), Theodoro Brentano (kodo nr. EAA. 2111.1.5889¹¹¹), Marko Lamberto Bristolo (kodo nr. EAA. 2111.1.5901¹¹²), kitų jų tautiečių, o taip pat tuometinių čekoslovakų, rumunų, japonų, vengrų diplomatų archyvai. Tiesa, jų chronologinės ribos užima vos vienerius metus ir atskiro diplomato byloje gali būti vos vienas dokumentas ar nuotrauka. Kitas pastebėjimas – beveik visi jie buvo sutvarkyti 2003 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais.

Minėta, kad lietuvių ir latvių diplomatų archyvų esama ne tik pagrindiniuose šalies archyvuose, bet ir kitose institucijose. Ne išimtis ir estai, nes Estijos užsienio reikalų ministerijos žinioje yra Jaaksono kolekcija. Estijos pasiuntinybių archyvai saugomi Estijos valstybės archyve (Estijos pasiuntinybės Londone fondo nr. 1583, pasiuntinybės Paryžiuje – nr. 1585). Šiek tiek archyvinės medžiagos yra Estų istorijos archyve Tartu ir tame pačiame mieste esančiame Estijos literatūros muziejuje¹¹³. Estų Kultūros istorijos archyve yra saugoma Torma'os korespondencija (fondo nr. 193, 194).

Estijos diplomatų istorijos tema monografinių, biografinių, memuaristinių tekstų taip pat esama mažiau nei lietuvių ar latvių. Tačiau ir esantieji išryškina bendras, šiame tekste jau paminėtas istoriografijos tendencijas. Estijos okupacijos metais Jaaksonas parašė *Soviet Russian imperialism*¹¹⁴. Jo kolega, Pietų Amerikoje rezidavęs Karlus Astas (slap. Karl Rumor), iki Antrojo pasaulinio karo daugiau atsidėjęs romanų, novelių ir apysakų kūrėjas (ir todėl sulaukiantis didesnio mokslininkų dėmesio kaip rašytojas, o ne diplomatas), 1943 m. parašė politinę apybraižą *Kahe tule vahel*¹¹⁵ (1999 m. II leidimas). 1962 m. paskelbti Asto atsiminimai *Aegade sadestus I-II*¹¹⁶ buvo pakartotinai išleisti dar du kartus. Pastebėsime, kad esama ir tokių leidinių, kurių autoriai yra visi trys Baltijos šalių diplomatai, tai dar kartą liudija apie bendrą jų veiklą. Pavyzdžiui, 1944 m. buvo išleista 49 puslapių brošiūra: Kaiv'o, Bilmanio ir Žadeikio *Estonian Nationalism: Free Latvia in Free Europe: An Aspect of the Lithuanian Record of Independence*¹¹⁷.

Iš šiandieninių pasakojimų Estijos diplomatijos istorijos tema didžiausia figūra yra ne kartą minėtas Jaaksonas, kuris Estijos diplomatinėje tarnyboje išdirbo 69 metus ir dar 10 metų prieš tai Estijos užsienio reikalų ministerijoje. Dar 1932 m. pradėjęs dirbti Niujorke nuo 1965 m. jis buvo Estijos generalinio konsulato vadovu ir faktiniu estų diplomatijos vadovu. Po 1991-ųjų Jaaksonas kartu su kolega lietuviu Simučiu dirbo savo šalių ambasadoriais Jungtinėse Tautose (abu diplomatai mėgo ryšėti peteliškes). 1995 m. Jaaksonas išleido autobiografinę knygą, pavadinimu *Eestile*¹¹⁸. Knyga sulaukė dar dviejų leidimų (2001, 2011). 2000 m. buvo išleista biografinė Anne Velliste knyga *Ernst Jaaksonille*¹¹⁹. Būtina paminėti, kad kitas estų diplomatas, Torma su savo kolega – Ispanijoje rezidavusiu Wilibaldu Raudu taip pat išleido, nors ir kiek kuklesnės apimties, bet beveik tokiu pat pavadinimu knygą – *Estonia: 1918–1952*¹²⁰. Diplomas

Torma būtų dar viena išimtis estų diplomatijos istorijos istoriografijoje. Tina Tamman, istorikė, Glazgo universiteto absolventė, kuri ir savo publikacijose („The Making of an Officer-Diplomat: August Torma's Early Years“¹²¹), ir 2011 m. paskelbtoje išsamioje, 250 puslapių apimties monografijoje apie Torma'ą (*The last ambassador: August Torma, soldier, diplomat, spy*¹²²) atskleidžia estų diplomatų likimus, taisy jų gyvenimo faktografijos klaidas. Monografijoje iš lietuvių diplomatų minimas tik Balutis ir vieną kartą paminimas kartu su jais dirbęs Balickas.

Istoriografijoje Estijos diplomatinės tarnybos tema esama ir enciklopedinių tekstų, tokių kaip *Estonian diplomats: Ambassadors of Estonia*, Lennart Meri, Toomas Hendrik Ilves, Otto Stradman, Aleksander Warma, Jaan Poska, Ado Birk¹²³.

Baltijos šalių diplomatų archyvai JAV

Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, istorijai papasakoti praverstų ir JAV archyvai, pirmiausia Stanfordo universiteto Huverio (Hoover) instituto fondai¹²⁴ (2011 m. instituto ir Lietuvos archyvai pasirašė bendradarbiavimo memorandumą, kuriame numatyta galimybės institucijoms keistis dokumentų kopijomis), taip pat JAV Nacionalinis archyvas ir Minesotos universiteto Emigracijos istorijos centro archyvas. Pastarajame yra saugomi Kaiv'o, Estijos generalinio konsulo Niujorke ir estų diplomatijos šefo, dokumentai, kurių chronologinės ribos 1944–1965 metai¹²⁵.

JAV Nacionaliniame archyve yra saugomi dokumentai, kurie yra tiesiogiai susiję su Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatų santykiais su JAV Valstybės departamentu: Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatų memorandumai ir notos, pokalbių aprašymai, personalo duomenys, taip pat finansinių dokumentų originalai ir / ar jų kopijos (chronologinės ribos 1940–1960). Vėlesne data pažymėti dokumentai vis dar neprieinami, pažymėti

restricted („ribotas susipažinimas“) ženklu. Tačiau kai kurie jų yra publikuoti ir taip prieinami per internetines erdves¹²⁶. Šiuose dokumentų rinkiniuose Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybės tik epizodiškai minimos tarptautinių konferencijų, derybų ir memorandumų, *pro memoria* tekstuose.

Huverio institute saugomi trijų lietuvių diplomatų archyvai: Eduardo Turausko¹²⁷ (fondo chronologinės ribos 1934–1963 m.), Petro Klimo¹²⁸ (fonde yra saugomi diplomato dienoraščio fragmentai, kurių chronologinės ribos 1910–1939 m., kelios knygos) ir didžiulis Petro Povilo Daužvardžio¹²⁹ (antrasis diplomato vardas rašomas „Paulius“; fondo chronologinės ribos 1931–1971) archyvas.

Be to, kad Huverio institute yra saugomi lietuvių diplomatų archyvai, jame taip pat yra latvių ir estų diplomatų archyvai (remiantis instituto informacija, apie lietuvius yra 32 įrašai, latvius – 38, estus – 26). Austrų kilmės žurnalisto Julijaus Epsteino archyve esama latvio Bilmanio dokumentų (1919–1968 metų korespondencija, pasakytų kalbų tekstai). Atskirame fonde saugomas buvusio Latvijos užsienio reikalų ministro Felikso Cielens'o 1926–1928 metų archyvas. Taip pat Peterio Z. Olino, latvių diplomato, dirbusio Argentinoje ir Brazilijoje, archyvas, kuriame, be įvairios korespondencijos ir finansinės medžiagos, yra rankraštis, parengtas kartu su lietuvių diplomatais Petru Babicku ir Friku Meieriu ir estų diplomatu Karlu Astu: *Os Estados Balticos: Estonia, Letonia, Lituania* (šis 70 puslapių leidinys buvo išleistas 1951 m., o vienas jo egzempliorius yra saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Lozoraičių šeimos kolekcijoje). Tęsdami Huverio instituto archyvo apžvalgą, paminėsime, kad latvių diplomatų pavardės randamos jų tautiečio Indulis'o Ronis'o (liet. Indulis Ruonis) 1940–1952 m. kolekcijoje. Joje yra Liudvigs'o Sēja'os (liet. Liudvigas Sėja) dienoraščiai (diplomata ištiko panašus likimas, kaip ir Klimą, abiem teko nacių ir

sovietų kalėjimų dalia). Lietuviškų, latviškų ir estiškų pėdsakų esama ten pat institute saugomame Lenkijos ambasados JAV archyve. Jo chronologinės ribos yra 1918–1956 metai, didesnę lietuviškos, latviškos ir estiškos medžiagos dalį sudaro Antrojo pasaulinio karo metais diplomatų rengti biuletiniai, kurių nesunkiai galima rasti ir kituose diplomatų archyvuose.

Pabaigai keli pastebėjimai. Kalbant apie Baltijos šalių diplomatus ir šios temos istoriografiją reikia pabrėžti dar vieną poziciją: tai periodiniai leidiniai, kuriuose esama publikacijų apie trijų Baltijos šalių diplomatus. Pavyzdžiui, 2001 m. buvo pradėtas leisti tęstinis leidinys *Baltic Yearbook of International Law*¹³⁰ (redaktorė Ineta Ziemele). Tarptautinės teisės aktualijoms skirtame leidinyje buvo paskelbtas Thomo D. Grant'o (Oksfordo universitetas, Šv. Anos kolegija) straipsnis „United States Relating to the Baltic States, 1940–2000“¹³¹, kuriame esama nuorodų į jau minėto Roberto A. Vito tekstus. Kitas leidinys – estų Baltijos gynybos koledže leidžiamas du kartus per metus *Baltic Security and defence review*¹³², 2006–2014 m. publikacijos prieinamos internete. Lietuviškiems tęstiniams leidiniams, kuriuose galima rasti medžiagos apie Baltijos šalių diplomatus, atstovauja Lietuvių išėivijos instituto leidžiamas tęstinis žurnalas *Oikos*¹³³.

Išvados

Peržvelgus ir glaustai pristačius istoriografines pozicijas ir šaltinius Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tema galima daryti kelias išvadas.

Iki šiol paskelbtos monografijos, memuarai ar straipsniai apie Baltijos šalių diplomatus, veikusius Šaltojo karo metais, telpa į dvi istoriografines pozicijas. Pirmiausia, istoriografija anglų kalba, kurios sąrašo pradžioje yra lietuvių, latvių ir estų diplomatų, rašiusių dar Šaltojo karo metais, pavardės.

Ši istoriografija iliustruoja padidintą dėmesį Baltijos šalių juridiniam statusui tarptautinės diplomatijos rėmuose. Tokios tendencijos išliko per visus Baltijos šalių okupacijos metus ir pastebimos naujausiuose XXI a. tyrimuose.

Antrą istoriografinę poziciją užima įvairaus pobūdžio tekstai, skirti lūžiniams metams, t. y. Baltijos šalių diplomatų veiklai 1989–1991 metais. Šios tendencijos pastebimos ir lietuviškoje, ir latviškoje, ir ypač estiškoje istoriografijoje. Galima spėti, kad pastariesiems įtakos turėjo paskutinio estų diplomatijos šefo Ernsto Jaaksono atsiminimai, parašyti jam jau pasitraukus iš diplomatinės tarnybos. Reikia akcentuoti, kad memuaristikos srityje pirmieji buvo latviai, kurie dar krašto okupacijos metais pradėjo leisti savo diplomatų atsiminimus.

Ir šiame tekste epizodiškai minimuose ir čia neišvardytuose istorikų darbuose, kurie buvo skelbiami atskiromis monografijomis ar glaustais tekstais įvairiuose straipsnių rinkiniuose, galima rasti tik užuominų apie Baltijos šalių diplomatų tarpusavio santykius, nes jų autoriai necituoja arba mažai cituoja ir remiasi kitų šalių archyvais. Net glausta Lietuvos, Latvijos, Estijos ir JAV archyvų apžvalga parodė, kad jie gali padėti pilnai rekonstruoti visą Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimo istoriją, mažųjų triumviratų veiklos schemą. Tačiau nežiūrint to, kad visi išvardyti archyvai yra prieinami, jie turi kitą didelę problemą – parašymo kalbą. Dokumentai yra parašyti lietuviškai, latviškai, estiškai ir tik nedidelė dalis angliškai, kuri, deja, neatskleistų Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, veiklos, jų tarpusavio santykių, diskusijų, geriausių sprendimų ieškojimų, susitarimų.

Kita šaltinių grupė – dokumentų publikacijos, dokumentų rinkiniai. Tačiau jų paskelbta taip pat labai mažai. Šioje srityje lyderiauja lietuviškas sąrašas, o latviškuose ir estiškuose dokumentų rinkiniuose, kaip parodė istoriografinės paieškos, dažniau

apsiribojama keliomis senųjų dokumentų iliustracijomis, kurie datuoti iki 1940 metų ir 1990–1993 m. savo šalių prezidentų ar užsienio reikalų ministrų kalbomis.

Nuorodos

- ¹ Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvos diplomatinei tarnybai laikinai vadovavo dr. Jurgis Šaulys, kuris dar iki krašto okupacijos paskutinio Lietuvos užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio buvo paskirtas diplomatijos šefo pavaduotoju.
- ² J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, 1960 m. gegužės 11 d., VDU, S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ³ Petraitytė-Briedienė A., *Tylieji priešaikos riteriai: Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone Šaltojo karo metais*, Kaunas: VDU, 2012, p. 160.
- ⁴ Skirius J., *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 581–582.
- ⁵ Ateitis priklauso ryžtingiesiems. Pokalbis su nepriklausomos Lietuvos atstovu dr. S. A. Bačkiu Vašingtone, *Tėviškės žiburiai*, 1982, vasario 18 d., nr. 8 (1671), p. 3.
- ⁶ Bačkis S. A., *Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15–1990 03 11)*, Vilnius: VPU leidykla, 1999, p. 41.
- ⁷ Skirius J., *min. veik.*, p. 476.
- ⁸ Tamman T., *The last ambassador: August Torma, soldier, diplomat, spy*, Amsterdam–New York: Rodopi, 2011, p. 5.
- ⁹ *Ten pat*, p. 8.
- ¹⁰ Žr. <http://www.urm.lt>, <http://www.mfa.gov.lv/en/>; <http://www.mfa.ee/et>.
- ¹¹ Žr. <http://www.mfa.gov.lv/ministrija/publikacija>.
- ¹² *Ārlietu ministrijas nams laiku lokos (1914–2008)*, 2009, prieiga internete: http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/1/aarlietu_ministrijas_izdevums_atveerumaa_lv.indd.pdf.
- ¹³ *Latvijas valstiškumā sardzē. Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieši okupācijas gados trimdā (1941. Gada 17. Jūnijs – 1991. Gada 21. Augusts)*, 2004, prieiga internete: <http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/1/Buklets.pdf>; *Laiku lokos: Latvijas un ASV starptvalstu*

- attiecības 1922-2001, 2001, dar žr. http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/p/laiku_lokos.pdf; *Latvijas neatkarības atjaunošanas starptautiskā atzišana 1991. gadā*, 2006, prieiga internete: <http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/p/buklets%20atkalatzisana%201991.pdf>; *Latvijas Republikas Ārlietu ministrija*, 2008, prieiga internete: <http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/am-buklets.pdf>; *Latvijas starptautiskajai atzišanai 90 gadi*, 2011, prieiga internete: <http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/atzisanai-90.pdf>.
- ¹⁴ Dunsdorfs E., *The Baltic dilemma*, New York: Robert Speller & Sons, 1975.
- ¹⁵ Knight J. W., Dēliņš E., *Baltic States: a Domestic Issue, an International problem*, Stockholm: Latvian National Foundation, 1980.
- ¹⁶ Lembergas A., Pabaltijo klausimas ir Vakaram, *Aidai*, 1981, nr. 1, p. 63–64.
- ¹⁷ Hugh J. T., Pacy J. S., *Diplomats Without a Country: Baltic Diplomacy, International Law, and the Cold War*, Westport–London: Greenwood Press, 2001.
- ¹⁸ Mälksoo L., *Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR: a Study of the Tension Between Normativity and Power in International Law*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2003.
- ¹⁹ Hiden J., Made V., Smith D. J., *The Baltic Question During the Cold War*, London–New York: Routledge, 2008.
- ²⁰ Piirimäe, K., Roosevelt, Churchill, and the Baltic Question: *Allied Relations During the Second World War*, New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- ²¹ Goble P. A., Organizational Charts and Policy Outcomes, *Diplomaatia*, 2005, february, nr. 17; prieiga internete: <http://www.diplomaatia.ee/en/article/organizational-charts-and-policy-outcomes/>.
- ²² Lane T., Pabriks A., Purs A., Smith D. J., *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*, New York: Rotledge, 2013.
- ²³ Talmon S., *Recognition of Governments in International Law*, Oxford, 1998.
- ²⁴ Ritenis J., *Diplomātiskā cīņa par Latvijas republikas suverenitātes atjaunošanu*, Rīga: LV fonds, 1999.
- ²⁵ Fredēns L. P., *Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991*, Rīga: Atēna, 2007.
- ²⁶ Skirius J., *min. veik.*, p. 539, 607–608.
- ²⁷ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f648.html.
- ²⁸ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f650.html.
- ²⁹ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f656.html.
- ³⁰ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f673.html.
- ³¹ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f663.html.
- ³² Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f658.html.
- ³³ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f664.html.
- ³⁴ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f665.html.
- ³⁵ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/asmenu_dokumentu_fondai/lcva_f668_pazyma.html.
- ³⁶ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f669.html.
- ³⁷ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f671.html.
- ³⁸ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f672.html.
- ³⁹ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f676.html.
- ⁴⁰ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/asmenu_dokumentu_fondai/lcva_f675_pazyma.html.
- ⁴¹ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/nauji/2015_metai_lcva.html.
- ⁴² Žr. http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/F_%2011.pdf.

- ⁴³ Žr. <http://www.iseivijosinstitutas.lt/archyvai>.
- ⁴⁴ *Ten pat.*
- ⁴⁵ Žr. http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/F_%2027.pdf.
- ⁴⁶ Žr. <http://www.iseivijosinstitutas.lt/archyvai>.
- ⁴⁷ Žr. <http://www.vdu.lt/lt/laisvalaikis/meno-erdves-ir-muziejai/s-ir-s-lozoraiciu-muziejus-vdu-istorijos-mene/>.
- ⁴⁸ Skirius J., *min. veik.*
- ⁴⁹ Skirius J., *Julius J. Bielskis (1891–1976): Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.
- ⁵⁰ Streikus A., *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.
- ⁵¹ *Anicetas Simutis – 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.
- ⁵² Petraitytė-Briedienė A., *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis (1940–1983)*, Kaunas: VDU LII, 2012.
- ⁵³ Landsbergis V., *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, Vilnius: Vaga, 2002.
- ⁵⁴ *Diplomatas par excellence: Kazys Lozoraitis (1929–2007)*, Kaunas: Artuma, 2008.
- ⁵⁵ *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai*, Vilnius: Versus aureus, 2015.
- ⁵⁶ Jonušauskas L., *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla, 1940–1991*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003.
- ⁵⁷ *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje: Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai*, Vilnius: Versus aureus, 2004.
- ⁵⁸ Jonušauskas L., Kleiza V., *Lietuvos konsulas Čikagoje 1924–2004 metais dokumentuose ir nuotraukose*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.
- ⁵⁹ Eidintas A., *Lietuvos ambasados rūmų Washington, D.C. istorija*, Washington, 1996.
- ⁶⁰ LDT šefo S. Lozoraičio kreipimasis „Į Užsienio Lietuvių visuomenę“, *Prancūzijos lietuvių žinios*, 1961, vasario 16 d., nr. 23, p. 9.
- ⁶¹ Žr. <http://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/LV-LNA/type/fa/id/LV-LNA-AVIA-F2263>.
- ⁶² Žr. <https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/LV-LNA/type/fa/id/LV-LNA-VA-F5480>.
- ⁶³ Lietuvos atstovo prie Šv. Sosto S. Lozoraičio (jaunesniojo) *pro memoria*, 1989 m. lapkričio 8 d., LCVA, f. 656, ap. 2., b. 50, l. 80.
- ⁶⁴ Zariņš K., *Per Latvijas tapšanu. Isas atminas*, London, 1945.
- ⁶⁵ Zariņš K., *35 gadi Latvijas valsts darbā*, London, 1954.
- ⁶⁶ Berziņš A., *Kārlis Zariņš dzīvē un darbā*, London: Rū-ja, 1959.
- ⁶⁷ Svilāne T., Zariņa M., *Bezpavalstniece ar diplomāta pasi*, Pētergailis, 2004.
- ⁶⁸ Bilmanis A., *La Lettonie d'aujourd'hui*, Rīga, 1920.
- ⁶⁹ Bilmanis A., *Latvia in the making 1918–1928 (Ten years of independence)*, Rīga, 1928.
- ⁷⁰ Bilmanis A., *La presse Lettonne*, Rīga, 1930.
- ⁷¹ Bilmanis A., *Latvijas Werdegang. Vom Bischofstaat Terra Mariana bis zur freien Volksrepublik. Ein Handbuch über Lettlands Geschichte und Gegenwart*, Leipzig, 1934.
- ⁷² Bilmanis A., *The Baltic States and the problem of the freedom of the Baltic Sea*, Vašingtona D.C., 1943.
- ⁷³ Bilmanis A., *What Latvia Wishes From This War? – Background, Actual Situation, Hopes for Future*, Vašingtona D.C., 1943.
- ⁷⁴ Bilmanis A., *The Baltic States in post-war Europe*, Vašingtona D.C., 1943.
- ⁷⁵ Bilmanis A., *Baltic States and World Peace and Security Organization*, Vašingtona D.C., 1945.
- ⁷⁶ Bilmanis A., *Law and courts in Latvia*, Vašingtona D.C., 1946.
- ⁷⁷ Bilmanis A., *Relations between Latvia and Soviet Russia in the light of International law*, Stockholm, 1946.
- ⁷⁸ Bilmanis A., *Baltic problem and United Nations*, Vašingtona D.C., 1947.
- ⁷⁹ Bilmanis A., *Latvia: as an independent state*, Vašingtona D.C., 1947.
- ⁸⁰ Bilmanis A., *A history of Latvia*, Ņūdžersija, 1951.
- ⁸¹ *Res Baltica: A coll of essays in honor of the memory of Dr. Alfred Bilmanis (1887-1948)*, sud. A. Sprudz, A. Ruis, Leyden, 1968.
- ⁸² Bērziņa I., *Emīls Dēliņš: patriots, žurnālists, diplomāts*, Rīga: Jumava, 2013.

- ⁸³ *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991*, Rīga, 2003.
- ⁸⁴ Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V., Latvijas ārlietu resors un tādarbinieki 1918.–1991. gadā., in: *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991*, Rīga, 2003, p. 13–37.
- ⁸⁵ Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V., *Latvijas ārlietu resors un tādarbinieki 1918.–1991. gadā.*, pieiņa internete: http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/Biografiska_vardnica.pdf.
- ⁸⁶ *Latvijas ārlietas. The Foreign Affairs of Latvia*, Rīga: Rasa ABC, 2000.
- ⁸⁷ Žr. <http://www.latvijasarhivi.lv/index.php?&198>.
- ⁸⁸ Spekke A., *Atmiņu brīži: ainas, epizodes, silueti*, Stokholm: Zelta ābele, 1967.
- ⁸⁹ Didrihsone-Tomaševska I., Izgādāt atļauju priekš viena latviešu pilnvarnieka. Latvijas konsulārā dienesta darbinieki Austrālijā, 1921.–1991. Gads, *Latvijas arhivi*, 2015, nr. 1, p. 141–170; pieiņa internete: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/Ineta_Didrihsone.pdf.
- ⁹⁰ Didrihsone-Tomaševska I., *Latvieši Austrālijā: skats no tālienes. Trimdas gadi*, Sauth Yarra: Sterling Star, 2014.
- ⁹¹ *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic partner*, Rīga: Academic Press of the University of Latvia, I leid. 2008, II leid. 2012.
- ⁹² Lerhis A., The Development of Latvia – U.S. Relations, 1918–1991: Continuous Diplomatic Relations and Support for Latvia’s State Continuity, in: *Latvia and The United States: a new chapter in the partnership*, Rīga: Centre for European Policy Studies, 2012, p. 19–33.
- ⁹³ *Dokumenti par Latvijas valsas starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem (1918–1998)*, Rīga: Nordik, 1999.
- ⁹⁴ *Ten pat*, p. 127–186.
- ⁹⁵ Žr. www.arhiiv.ee/en/national-archives.
- ⁹⁶ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110000010622&active=1&query=diplomaat&naita_ridu=&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ⁹⁷ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=122000000418&active=19&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ⁹⁸ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110000010619&active=1&query=diplomaat&naita_ridu=&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ⁹⁹ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110100400523&active=24&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰⁰ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=111100437808&active=19&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰¹ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110000019627&active=2&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰² Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110100439436&active=19&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰³ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110701365938&active=19&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰⁴ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=129000001686&active=21&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰⁵ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110000010622&active=1&query=diplomaat&naita_ridu=&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.

- id=20160531161810035806&id=129000001653&active=30&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰⁶ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110702305571&active=19&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110702305571&active=19&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹⁰⁷ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250561811&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b-
27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250561811&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b-
27994cedcb531ca01ff).
- ¹⁰⁸ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250553865&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250553865&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹⁰⁹ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250560322&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250560322&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹¹⁰ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250561827&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250561827&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹¹¹ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250562084&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250562084&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹¹² Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250562156&active=3&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250562156&active=3&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹¹³ Žr. <http://www.kirmus.ee/est/info/in-english>.
- ¹¹⁴ Jaakson E., *Soviet Russian imperialism*, New York: Esto Press, 1970.
- ¹¹⁵ Ast K., *Kahe tule vahel*, New York, 1943.
- ¹¹⁶ Ast Rumor K., *Aegade sadistus I-II*, Lund, 1962.
- ¹¹⁷ Kaiv J., Bilmanis A., Žadeikis P., *Estonian Nationalism. Free Latvia in Free Europe. An Aspect of the Lithuanian Record of Independence*, Philadelphia, 1944.
- ¹¹⁸ Jaakson E., *Eestile*, Tallinn: SE & S, 1995.
- ¹¹⁹ Velliste A., *Ernst Jaaksonille*, Tallinn: Eesti Entsuklopeediakirjastus, 2000.
- ¹²⁰ Torma A., Raud V., *Estonia: 1918–1952*, London, 1952.
- ¹²¹ Tamman T., The Making of an Officer-Diplomat: August Torma's Early Years, *Baltic Security & Defence Review*, 2009, vol. 11, p. 114–132.
- ¹²² Tamman T., *The last ambassador, min. veik.*, 2011.
- ¹²³ *Estonian diplomats: Ambassadors of Estonia, Lennart Meri, Toomas Hendrik Ilves, Otto Stradman, Aleksander Warma, Jaan Poska, Ado Birk*, LLC Books, 2010.
- ¹²⁴ Žr. <http://www.hoover.org/library-archives/collections/get-help/using-the-archives>.
- ¹²⁵ Žr. <http://archives.ihrc.umn.edu/vitrage/all/em/EAU/pers/k/ihrc3136.html>.
- ¹²⁶ Žr. <http://history.state.gov/historicaldocuments>.
- ¹²⁷ Žr. <https://searchworks.stanford.edu/view/4088696>.
- ¹²⁸ Žr. <https://searchworks.stanford.edu/view/4089629>.
- ¹²⁹ Žr. <https://searchworks.stanford.edu/view/4089283>.
- ¹³⁰ Žr. <http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/22115897/14/1>.
- ¹³¹ Grant T. D., United States Relating to the Baltic States, 1940–2000, *Baltic Yearbook of International law*, 2001, vol. 1, p. 23–110.
- ¹³² Žr. <http://road.issn.org/issn/1736-3780-baltic-security-and-defence-review-#.ViiuAclpyDs>.
- ¹³³ Žr. <http://www.iseivijosinstitutas.lt/isleisti-numeriai>.

HISTORIOGRAPHICAL POSITIONS AND SOURCES ON BALTIC DIPLOMATS ACTIVE DURING THE COLD WAR YEARS

S u m m a r y

In June 1940 Lithuania, Latvia, and Estonia were occupied by the Soviet Union. However, some foreign countries did not recognize this occupation of the Baltic States and did not sever diplomatic relations with their representatives in those countries. In this way legations and / or consulates of Lithuania, Latvia, and Estonia continued operating in the United States, the Holy See, Great Britain, Australia, and several (other) democratic states. For more than 50 years these diplomats stood in guard of their countries' statehood, and for them this period may be described as an extended Cold War. Both they and their contemporaries wrote about the situation of the Baltic States within the framework of international law. Interest in this unusual episode in international diplomatic history did not cease after 1991 when the Baltic countries had accomplished their liberation from the Soviets. Another historiographical position concerning the fate of

Baltic diplomats involves increased attention to the transition period from 1989 to 1991 when the diplomats of Lithuania, Latvia, and Estonia returned to the jurisdiction of their state institutions, envoys and consuls became ambassadors, and they continued rendering diplomatic services. But these two dominant historiographical positions do not reveal an overall picture of the ways Baltic diplomats cooperated with each other and maintained mutual relations (extending from joint consultations over common document preparation to mutual moral and financial assistance). These details may be filled in by occasional texts in the Lithuanian, Latvian, Estonian, and English languages as well as the personal archives kept by Baltic diplomats and now safeguarded in Lithuania, Latvia, Estonia, and the United States.

Keywords: Baltic States, Lithuania, Latvia, Estonia, diplomacy, Cold War, international law, historiography, archives.

Marija NAVICKAITĖ

JAV lietuvių požiūris į kitataučius XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje

Santrauka: XIX a. pabaigoje į JAV emigravę lietuviai tampa daugiatautės visuomenės dalimi. Lietuviai kuriasi šalia lenkų, italų, slovakų, žydų bei ukrainiečių (rusinų), atvykusieji jau randa šaknis įleidusias ir senųjų imigrantų – britų, airių, vokiečių, olandų – bendruomenes. Su visomis šiomis skirtingomis etninėmis grupėmis mezgasi kontaktai, kurie geriausiai atsispindi to laikotarpio Amerikos lietuvių periodinėje spaudoje.

Šiame straipsnyje bandoma atskleisti JAV lietuvių santykius bei požiūrį į kitas tautines grupes XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje: analizuojami lietuvių ir lenkų santykiai, tiriama, kaip formavosi ir kito požiūris į lenkų tautinę grupę, kaip buvo žvelgiama į emigrantus iš carinės Rusijos teritorijos, pristatomi išeivijos santykiai su seniaisiais imigrantais (airiais bei amerikiečiais), taip pat lietuvių darbo santykiai su kitataučiais.

Raktiniai žodžiai: XIX a. pabaiga, XX a. pradžia, lietuvių emigrantai JAV, santykiai su kitataučiais, lenkai, žydai, amerikiečiai, airiai, tautinės savimonės formavimasis, požiūris spaudoje.

XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių emigracijos istorija jau yra nemažai tyrinėta. Mokslinėje literatūroje galima rasti daug informacijos apie pirmąsias JAV lietuvių bendruomenes, jų steigimą, imigrantų gyvenimo sąlygas, politines aspiracijas, lietuviškos tapatybės formavimąsi išeivijoje. Tačiau lietuvių emigrantų tautiniai santykiai su kitataučiais iki šiol lieka mažai tyrinėta tema. Su didžiąja emigrantų iš Rytų ir Vidurio Europos banga į JAV atvykę lietuviai atsidūrė visiškai svetimoje aplinkoje, daugiatautėje visuomenėje. Išeiviai kūrėsi šalia lenkų, italų, slovakų, žydų bei rusinų, atvykusieji rado

ir jau stipriai įsikūrusias senųjų imigrantų (britų, airių, vokiečių, olandų) bendruomenes. Lietuviai jautėsi išsiskiriantys iš senųjų gyventojų ir kitų imigrantų savo kalba, papročiais. Be to, imigrantų būrimasis tautinėmis kolonijomis (atskirai lietuviai, lenkai, airiai, italai, vokiečiai ir kt.) sudarė įspūdį, kad „naujasis pasaulis“ sudarytas iš tinklo įvairių etninių bendruomenių, tarp kurių jie turi rasti savo vietą. Neretai lietuvių organizaciniam, politiniam, religiniam gyvenimui didelę įtaką darė kitų tautų (pirmiausia lenkų, žydų, ukrainiečių) pavyzdys.

JAV lietuvių požiūris į kitataučius XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje iki šiol nėra sulaukęs platesnio tyrinėtojų dėmesio. Nedaug tyrinėti ir lietuvių santykiai su kitomis tautomis, išimtimi galima laikyti lietuvių ir lenkų santykius, kurie yra sulaukę platesnio tyrinėtojų dėmesio¹. Dažniausiai istoriografijoje pateikiamos žinios apie lietuvių santykius su kitataučiais yra ribotos ir fragmentiškos². Pagrindiniu šaltiniu analizuojant lietuvių santykius ir požiūrį į kitataučius tampa XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje išėvijoje leista periodinė spauda. Rašant darbą buvo peržiūrėti beveik visi pagrindiniai išlikę ir prieinami (*e-paveldo* internetinėje svetainėje) periodiniai leidiniai. Daugiausia naudotasi laikraščiais *Unija*³, *Lietuviškasis balsas*⁴, *Vienybė lietuvininkų*⁵, *Apšvieta*⁶, *Lietuva*⁷, *Draugas*⁸, *Laisvoji mintis*⁹ ir kt.

Lenkų įvaizdis viešajame diskurse lietuvių tautinio sąmonėjimo kontekste

XIX a. pabaigos vadinamoji *grynorių* emigracijos banga, kaip ir dauguma to meto emigrantų iš Rytų ir Vidurio Europos, pasižymėjo lokaliu geografiniu tapatumu suvokimu. Atvykę į JAV pirmieji lietuvių emigrantai jungėsi prie panašių į save, t. y. pirmiausia prie jau susikūrusių ir stiprius tautinius jausmus puoselėjančių lenkų bendruomenių¹⁰. Greitai, stiprėjant tautiniams judėjimams bei formuojantis lietuvių tautinei savimonei, prasidėjo įvairūs skilimai ir būrimasis į atskirą etninę bendruomenę.

Jau pirmuose išėvijos periodiniuose leidiniuose galima aptikti santykių su kitomis etninėmis grupėmis apraiškų, iš kurių bene ryškiausiai atsispindi glaudūs lietuvių ryšiai su lenkų diaspora. Visuose analizuotuose leidiniuose pateikta daug duomenų, kurie atskleidžia požiūrį į lenkų etninę grupę. Straipsniai labai įvairūs, liečia beveik visas

gyvenimo sritis: religiją, švietimą, kultūrinį gyvenimą, išsilavinimą, laisvalaikio kultūrą, organizacinį lenkų gyvenimą, jų politines aspiracijas. Tačiau daugiausia informacijos pateikta apie lietuvių ir lenkų tarpusavio konfliktus, ypač nesutarimus mišrioje parapijose. Daug šio pobūdžio tekstų publikuota laikraštyje *Vienybė lietuvininkų*, beveik kiekviename numeryje čia galima rasti tekstų, kuriuose atsiskleidžia požiūris į lenkus. Tuo metu tai buvo pagrindinis ir didžiausias laikraštis, turėjęs platų korespondentų tinklą, tad redakciją pasiekdavo žinios iš įvairių Amerikos kampelių, kuriuose gyveno lietuviai. Ypač daug žinių gaunama iš pagrindinių lietuvių susibūrimo vietų Pensilvanijoje: Šenandoro (Shenandoah), Šamokino (Shamokin), Skratono (Scranton) bei Wilkes-Barre'o. Šiose teritorijose buvo ne tik skaitlingiausias lietuvių bendruomenės, bet ir daugiausia kontaktų su lenkais, tad ir žinių iš šių vietų gauta daugiausia.

Lietuviai vos atvykę į JAV ėmė jungtis prie ten jau susikūrusių lenkų bendruomenių. Lenkai, kitaip nei lietuviai, jau buvo susibūrę į organizacijas ir net jau turėjo pasistatę vieną kitą bažnyčią¹¹. Šis faktorius buvo itin patrauklus lietuviams katalikams, kurių gyvenimuose tikėjimas vaidino labai svarbų vaidmenį. Kita aplinkybė, paskatinusi glaudų bendradarbiavimą su lenkais, – anglų kalbos nemokėjimas. Kalbinis barjeras ir priešiškas vietinių gyventojų požiūris į naujai atvykusiuosius skatino jungtis prie lenkų, kurių kalba buvo bent šiek tiek pažįstama ir iš kurių buvo galima tikėtis pagalbos įsitvirtinant naujoje šalyje. Be to, lietuvius su lenkais jungė ne tik religija ir kalba, bet ir bendra istorinė praeitis bei abiejų tautų siekis pasipriešinti ir išsivaduoti iš carinės priespaudos¹². Taip anapus vandenyno išsilapinę lietuviai dėl tautinio identiteto nebuvimo bei gana mažo (pirmaisiais metais) išėvių skaičiaus, emigracijos pradžioje drąsiai šliejosi prie lenkų parapijų bei draugijų.

Tarp jų jautėsi kaip tarp savų, pasitikėjo jais ir neretai „asimiliuodavosi ir ištirpdavo tarp lenkų“⁴³. Išaugus lietuvių emigrantų skaičiui ir stiprėjant tautinei savimonei, neišvengiamai kildavo konfliktai ir atsiskyrimas nuo lenkų tautinės grupės.

Vienoje iš pirmųjų lietuvių kolonijų Pensilvanijoje, Šamokine, 1871 m. lietuviai kartu su lenkais susibūrė į pirmą bendrą pašalpos organizaciją, žinomą šv. Vaitiekaus vardu⁴⁴. Po metų Šenandoro mieste, kuris vadintas „Stalica [t. y. sostinė] Lietuvos“⁴⁵, imta kalbėti apie mišrią Šv. Kazimiero parapiją. 1872 m. gavus arkivyskupo leidimą steigti parapiją įkurta ir to paties vardo draugija. Organizacijos įstatai buvo surašyti lietuvių ir lenkų kalbomis, o lietuviai galėjo sudaryti iki 95 procentų visų narių⁴⁶. Lietuviai kartu su lenkais pasistatė bažnytelę, kuriai iškart apsiėmė vadovauti lenkai, tačiau prasidėjus pamaldoms, prasidėjo ir nesutarimai: „Kai lietuviai užgiedojo lietuviškai, lenkai pradėjo baubti; o kai lenkai užgiedojo lenkiškai, lietuviai ėmė kojomis trypti“⁴⁷. Konfliktai ir patirti įžeidimai priverė lietuvius sukrusti. Analogiška situacija klostėsi ir kitose vietovėse, kur pirmiausia atvykę lietuviai organizavosi kartu su lenkais⁴⁸. Tad nestebina, kad siekiant pažadinti tautinę savimonę bei paraginti separatizmą nuo lenkų 9–10 dešimtmetyje spaudoje it iš gausybės rago pasipylė straipsnių, kuriuose agituoja kurti atskiras, tautiniu pagrindu grįstas lietuvių draugijas bei parapijas, stengiamasi pabrėžti, kokie „poliakai“ priešiški ir nusistatę Lietuvos atžvilgiu ir apskritai skatinama atsiriboti nuo bet kokio bendradarbiavimo su lenkais: „Lietuva jau gana regėjo jūsu wylu, ir jau iszsižada bicziulautiesi su jumis, iki jus isz tikro nepasitaisysite ir netapsite žmonėmis. Lietuva lenkuose szendien regi tik žwėrius, draskanczius lietuwininku wienybe, garbe, warda ir gywasti“⁴⁹. Lietuviai suprato, kad vienoje bažnyčioje nepavyks sugyventi, ir viskas veda tik į konfliktus: „Negerai brolei darome, po laikui graudysimes, kaip jau ne

wienoje parapijoje buwo girdetie baisus waidai lenku su lietuweis“⁵⁰.

Išėivijos spaudoje išskiriamos dvi esminės konfliktų priežastys, lėmusios daugumą vaidų: ekonominės bei lingvistinės. Kalbant apie finansines priežastis, galima grįžti prie jau minėtos ir geriausiai to laikotarpio padėtį atspindinčios mišrios lietuvių-lenkų parapijos Šenandore, kur situaciją vainikavo kruvinos muštynės. Kaip jau minėta, ten iš draugijos (jos daugumą sudarė lietuviai) surinktų lėšų buvo pastatyta mišri bažnyčia, tačiau klebonas Andrius Strupinskas parapijos nuosavybę užrašė lenkų vardu, tai sukėlė visuotinį lietuvių nepasitenkinimą. Kilo toks triukšmas, jog vyskupui teko iškelti Strupinską ir į jo vietą paskirti kunigą Aleksandrą Lenarkevičių (Lenarkiewicz), t. y. lenką, negbantį susišnekėti su lietuvių parapijiečiais. Kartu susidurta ir su antrąją problema – lingvistiniu barjeru, kėlusiu dar didesnę nepasitenkinimą. Pasipiktinę lietuviai nusprendė užrakinti bažnyčią ir į ją nebeįleisti klebono. Tuomet vyskupas nusprendė pašaukti policiją, kad šioji išvarytų lietuvius. Atvykusi policija smurtu tramdė parapijiečius: „Mušė lazdomis per galvas ir vyrams ir moterims. Lietuvių bažnyčioj pasipylė lietuvių katalikų kraujas“⁵¹. Šis atvejis toli gražu nebuvo vienintelis Amerikos lietuvių parapijų istorijoje. Galima pastebėti, kad tokio pobūdžio incidentai nebuvo išskirtinis reiškinys, būdingas vien tik lietuvių ir lenkų santykiams. Tokių vaidų pasitaikydavo ir tarp kitų tautų, pavyzdžiui, 1903 m. slovakiškai čekiškai lenkiškoje parapijoje susimušė parapijos klebono šalininkai bei priešininkai, buvo pasitelktos lazdos, akmenys ir net šaunamieji ginklai⁵². Muštynės bažnyčiose tarp tikinčiųjų ar nesutarimai tarp parapijonų ir dvasininkų, panašu, buvo įprasta praktika XIX a. pabaigoje. Tad trumpesnių ar ilgesnių pranešimų apie vaidus maldos namuose skelbiama nuolat, ypač jei muštynėse dalyvauja lenkai. Ir apskritai stengiamasi, kai tik įmanoma,

paminėti, kad tai bažnyčioje ar „saliūne“ lenkai pasidarbavo kumščiais ar lazdomis.

Grįžtant prie mišrių lietuvių-lenkų parapijų galima pastebėti, kad nesutarimai jose buvo visiškai įprastas reiškinys. Spauldoje teigta, kad nėra Amerikoje nei vienos mišrios parapijos, kurioje nebūtų nuolatinė pykčių ar muštynių²³, nes lenkų kunigai tik ir siekia „apsukti“ ir nevalia lietuviams su jais bičiuliautis, nes lenkai tol nusiteikę geranoriškai ir broliškai, kol jiems „kišenės pinigų pripildo“, o po to – „isz brolu mes pasidarome – przekloty litwin, poganin“²⁴. Ne viename straipsnyje akcentuojama, kad lenkų dvasininkija – tik gobšuliai, siekiantys pasipelnyti iš lietuvių tikinčiųjų, besirūpinantys savo finansine gerove, o ne „parapijonų“ dvasiniais poreikiais: „ne dusių ganymas, bet lenkinimas ir doleriai rupi“²⁵. 1894 m. *Lietuvoje* rašyta, kad nevalia organizuoti bendrų parapijų su lenkais, nes pastariesiems tik bus surinkti pinigai, o vėliau jie pareikš, kad viskas jų, ir išvys lietuvius iš bažnyčių, kaip jau buvo Plimute (Plymouth) ir ne vienoje kitoje mišrioje parapijoje²⁶. Dėl to spauldoje aktyviai kviečiama burtis į lietuviškas parapijas ir darbuotis tik Tėvynės Lietuvos labui, mesti „prolenkiškus niekus į šoną“, nes lenkai nei praeityje buvo draugai, ir nei dabar pagelbės tautiniam ir juolab valstybiniam atgimimui. Tiesa, tokio pobūdžio retorika siekta ne tiek nuteikti lietuvius prieš lenkus, kiek paskatinti lietuvių burtis prie lietuvių, įskiepyti tautiečiams sąmoningumo jausmą. Beveik visuose straipsniuose šalia griežtos ar net agresyvios kritikos (pvz., kad „Lenkai akyse Amerikos ing mėszlyna nugramėjo“²⁷ arba „lenkai yra amerikų laikomi už tamsiausius žmones“²⁸) agituojama atsiskirti nuo lenkų ir jungtis prie lietuvių bendruomenių. Per antilenkiškumą siekiama ugdyti lietuviškumą. Tos pačios tendencijos pastebimos ir tarp kitų tautų, pavyzdžiui, tarp airių skatinamas priešiškus anglams ar tų pačių lenkų priešiškus rusų ir vokiečių atžvilgiu, ar

slovakų antivengriškumas²⁹. Tuo nesiekiami sukiršinti tautas tarpusavyje, tik raginama steigti etnolingvistiniu pagrindu grįstas parapijas bei draugijas ir taip dėti tašką konfliktams su kitų tautų išeivija.

Kalbinis aspektas, kaip jau užsiminta, taip pat vaidino lemiamą vaidmenį santykiuose su lenkais. Pirmaisiais dešimtmečiais buvo ryškus trūkumas lietuviškai kalbančių dvasininkų, dauguma kunigų buvo lenkakalbiai, o tai apsunkino lietuvių religines praktikas. Nors tikintieji ir suprato lenkų kalbą, tačiau negalėdavo atlikti išpažinties lenkų kunigams³⁰. Prieš didžiūsią religines šventes buvo įprasta išpažinčių klausymui pasikviesti dvasininką lietuvių, bet tai negelbėjo padėties. Būtent negalėjimas atlikti dvasinių apeigų gimtąja kalba ir lenkų nepagarba bei menkinimas lietuvių kalbos, kaip prastesnės³¹, greitino lietuvių ir lenkų „skyrības“. Tikintieji piktinosi, kad lenkų kunigai nori ganyti „paklydusias lietuvių sielas“, tačiau nė žodžio nesupranta lietuviškai³². Iš to laikotarpio spaudos galima spręsti, kad dėl tokios situacijos nemažai kaltės buvo ir pačių lietuvių, nes jie nei kalbėjo, nei laikraščiuose rašė švaria, pavyzdine lietuvių kalba. Lietuvių leidiniuose buvo rašoma pasitelkiant lenkiškus rašmenis, vartota daug lenkiškų žodžių, nevengta siekiant pagražinti tekstą įdėti vieną kitą lenkišką priežodį. Jonas Šliūpas – bene žymiausias „tautos šauklys“ – dar dirbdamas *Unijoje* skundėsi, kad jo kolega Mykolas Tvarauskas perrašinėjo jo tekstus. Kadangi bendrinės lietuvių kalbos dar nebuvo, o suprasti Šliūpo žemaitišką dialektą buvo sudėtinga, kolega taisydavo rašybą ir kartas nuo karto „padabindavo“ tekstą vienu kitu lenkišku žodžiu³³.

Verta paminėti, kad XIX a. pabaigos išeivijos periodikoje apstu straipsnių, kuriuose intensyviai agituojama vartoti, ypač viešojoje erdvėje, lietuvių kalbą ir jokiū būdu ne lenkų. Stengtasi įskiepyti pasididžiavimą gimtąja kalba, nes senieji kunigaikščiai Gediminas ir Vytautas kalbėję lietuviškai. Buvo

kritikuojami tie, kurie vartojo lenkų kalbą įsivaizduodami, kad ji vertesnė už lietuvių. Laikraštyje *Vienybė lietuvininkų* pašiepiami lietuviai, kurie siųsdavo laiškus amerikiečiams lenkų kalba manydami, kad lenkų kalba yra „poniška“ – dėl to vietiniai gyventojai geriau galės juos suprasti³⁴. Vėliau buvo pajukiami ir jau „suamerikonėję“ lietuviai. Vis tik, nors intensyviai skatinama kalbėti lietuviškai, tačiau lenkų kalba nebuvo peikiama. Netgi priešingai – sakyta, kad galima mokėti ir lenkiškai, tik svarbiausia nepeikti, o gerbti ir mylėti savo kalbą bei Tėvynę³⁵.

Panašios tendencijos pastebimos ir kalbant apie mišrias santuokas. Periodikoje kartas nuo karto brūkšteltas vienas kitas sakinukas apie lietuvių santuokas su lenkų emigrantais, tačiau tai didesnio dėmesio ar kritikos spaudoje nesusilaukė. Tiesiog išreikštas nerimas, kad tokiose šeimose lengviau nutautėjama. Pastebėta, kad dažnas lietuvis, vedęs lenkaitę, namuose su žmona ir vaikais pradeda kalbėti lenkiškai. Šis reiškinys veda į polonizaciją, tad raginta nepasiduoti ir kuo daugiau su namiškiais kalbėti lietuviškai.

Tiriamuoju laikotarpiu JAV lietuvių spaudoje pastebimas didelis susidomėjimas Lietuvos istorija. Ėmė rasti vis daugiau straipsnių apie didingą, bet tuo pačiu ir skausmingą Lietuvos istoriją, apžvelgiant Lietuvos gyvavimo šimtmečius, stengtasi įrodyti kaimynų skriaudas. Buvo skelbiami Lietuvoje rašyti istoriniai tekstai (publikuoti Petro Armino-Trupinėlio istoriniai straipsniai, Simono Daukanto darbai, susiję su Lietuvos istorija bei kultūra), taip pat pačių išeivių rašyti pasakojimai. Nenuostabu, kad daugiausiai tokio pobūdžio straipsnių pasirodė laisvamanų „generolo“ Jono Šliūpo leistuose periodiniuose leidiniuose. Tarp Amerikos lietuvių jis suvaidino didžiulį vaidmenį žadindamas tautinę savimonę, kovodamas už lietuvių atskiskyrimą nuo lenkų tiek religiniame, tiek pasaulietiniame gyvenime. Aušrininkų dvasią³⁶ Šliūpas perkėlė į Amerikos lietuvių

spaudą, istoriniais straipsniais siekdamas ne tik sukelti pasididžiavimą ir pagarbą savo tautos praeičiai, bet ir pasipriešinti prolenkiškoms nuotaikoms. Tiek jis, tiek ir kiti inteligentai puikiai suprato, kad poezija, proza ir ypač istoriniai naratyvai vaidina svarbią rolę siekiant pažadinti tautinius jausmus bei yra fundamentalus tautinės tapatybės pagrindas³⁷.

JAV kurti lietuvių istoriniai naratyvai atspindi išeivijos nuotaikas, inteligentų pastangas žadinti lietuvių tautinę savimonę, skatinti susidomėjimą bei pasididžiavimą savo istorine praeitimi. Kita vertus, per istorinius straipsnius buvo vedama antilenkiška propaganda, skatinamas atsiskyrimas nuo lenkų. Šia istorine retorika siekta parodyti, kad iš bendradarbiavimo su lenkais nieko gero ir sėkmingo laukti nereikia, nes, kaip ir praeityje, taip ir dabar, jie nori tik išnaudoti lietuvius: „pradedama iš Lenkijos traukti į naują krasztą wisokie wałkatos ir dykaduoniai tikėdamiesi prisiplėszti įwairiu turtybiu arba įgyti no sawa szalininku dowanai sodžius, su žmonėmis, kuriuos galėjo cziułpti, kaip įmanė“³⁸.

Nepaisant fakto, kad XIX–XX amžių sankirtoje išeivijos spaudoje galima rasti labai daug straipsnių, negatyviai atsiliepiančių apie lenkus, paraleliai, nors ne taip dažnai, pasirodo ir palankių publikacijų. Į lenkus žiūrima kaip į pavyzdį, jie buvo savotiški mokytojai, kai reikėjo burtis į įvairias draugijas, organizuoti etninį gyvenimą. Pvz., *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorijoje* teigiama, kad lietuviai idėją susivienijimui perėmė iš lenkų, kurie įsteigė visų lenkų susivienijimą Amerikoje³⁹. Iš lenkų nusižiūrėta ir lietuviško laikraščio idėja. Pirmajame lietuviškame laikraštyje JAV – *Gazietą Lietuwiszka* – Tvarauskas rašė, kad broliai lenkai turi net keletą laikraščių gimtąją kalbą, tad ir lietuviams reikia periodinio leidinio, su kuriuo galėtų stoti lygūs greta kitų tautų⁴⁰. Pasigėrėjimą kėlė ir kaimynų vienybė. Ne viename straipsnyje su pavydo gaidele rašoma, kad jie stovi

greta vienas kito ir kartu dirba tautos labai siekdami paremti „maskoliaus“ prispaustą gimtinę. Be to, lenkai buvo ne tik pavyzdys, bet neretai ir palaikydavo lietuvius sunkiu momentu. Po 1893 m. įvykių Kražiuose, visoje lenkų parapijose Čikagoje buvo meldžiamasi už nukentėjusiuosius, laikyti atlidai už žuvusius kražiečius⁴¹.

Analizuojant XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių spaudą galima pastebėti, kad pirmaisiais metais (galima sakyti nuo laikraščio *Unija*, o ypač gerai lietuvių ir lenkų santykiai atsispindi laikraščiuose *Lietuviškasis balsas* ir *Vienybė lietuvininkų*) joje ypač gausu straipsnių, kuriuose paliečiami santykiai su lenkų diaspora. Tačiau XIX a. 10 dešimtmečio viduryje galima matyti lūžį, temų pokytį. Straipsnių, kuriuose būtų liečiami santykiai su lenkais, ženkliai sumažėja, jų išlieka, tačiau jie fragmentiški ir dažniausia susiję ne su pačiais lenkais, o su „lenkberniais“, t. y. sulenkėjusiais lietuviais. Norėta juos „atvesti į protą“, tad nevengta dygaus tono, pagrūmojimų pirštu, o neretai ir atviros pašaipos. Šaipomasi iš jų noro būti „ponais“, menko išsilavininimo, lietuvių kalbos, kaip menkesnės, nevartojimo. Pajuokiama, kad jie, nors ir dorai lenkiškai nemoka, tačiau pasiryžę galvas už Lenkiją ir lenkus padėti⁴². Tokie „nei lenkai, nei lietuviai“ kėlė didžiausią nerimą jau tautiškai apsisprendusios visuomenės daliai bei pasipiktinimą kovojantiems už lietuvių, kaip atskiro etnosu JAV, pripažinimą. Taip dėmesys spaudoje nuo lenkų nukrypsta į pačius lietuvius: susivienijimus, organizacijas, politinę diferenciaciją. Keičiasi aktualijos, pasirodo daug straipsnių, susijusių su Lietuva, jos politinė padėtimi bei perspektyvomis, raginama padėti tėvynainiams bei apvarstomi vis nauji pagalbos būdai. Be to, daugiau dėmesio imta skirti darbininkų reikalams. Palaipsniui susiformuoja net atskiros skiltys laikraščiuose, skirtos darbininkų problemoms, emigracijos įstatymams ir kitoms einamosioms problemoms. Periodikoje

vykstantys temų pokyčiai atspindi istoriografijoje įsigalėjusių nuomonę, kad maždaug apie 1895 m. įvyksta „didysis“ lenkų ir lietuvių skilimas. Ši problema tampa nebe tokia aktuali, tad kinta ir periodinių leidinių turinys.

„Delko žydai nera mylimi net laisvoje Amerikoje?“

1909 m. katalikiškame Amerikos lietuvių laikraštyje *Draugas* pasirodė straipsnis provokuojančia antrašte *Delko žydai nera mylimi net laisvoje Amerikoje?*⁴³ Skambus pavadinimas, aiškiai skleidžiantis negatyvias vibracijas, verčia klausti, ar tikrai žydai buvo nemėgiami JAV, kokius santykius lietuviai palaikė su žydų išėivija, ar tikrai jie buvo vertinami tik neigiamai, koks jų įvaizdis formuotas Amerikos lietuvių spaudoje.

Žydai buvo skaitlinga emigrantų grupė, kuri buvo atpažįstama ir matoma lietuvių. Naujienų, susijusių su žydais, randama toli gražu ne kiekviename spaudos numeryje, tačiau tokių tekstų gausa nusileidžia tik straipsniams, atspindintiems požiūrį į lenkų tautinę grupę. Domėtasi žydų padėtimi ir JAV, ir carinėje Rusijoje ar Europoje. *Laisvojoje mintyje* bei *Apšvietoje* publikuoti straipsniai apie „išrinktąją žydų tautą“, senąją hebrajų kultūrą, tradicijas bei tikėjimą. Tačiau greta tokių straipsnių spaudoje (ypač *Vienybė lietuvininkų*) pasitaiko nemažai trumpų naujienų, kurias šiandien priskirtume „geltonajai spaudai“.

Kartu su lietuviais XIX a. pabaigoje Lietuvos teritoriją apleido ir nemažas skaičius litvakų. Beje, jų emigracija prasidėjo dar anksčiau nei lietuvių⁴⁴. Dėl to atvykėliai lietuviai JAV neretai kūrėsi ten, kur jau būdavo susikūrusi žydų bendruomenė, arba abi bendruomenės kurdavosi paraleliai. Ne viename straipsnyje lietuviai aprašydami savo gyvenamąją aplinką pamini ir žydus: „Gyventoju ten daugiausei yra airiu <...> lietuvininkai

(23000), lenkai, <...> mažumas žydu, angli, welszių ir szkotų⁴⁵, „Musų miestelyj <...> yra keletas žydelių“⁴⁶. Kadangi gyventa šalimais, kontaktų nebuvo įmanoma išvengti.

Su žydais daugiausia palaikyti komercinio pobūdžio ryšiai, todėl, kaip ir Lietuvoje, taip ir Amerikoje į juos žiūrima pirmiausia kaip į verslininkus: krautuvinkus, vertėjus ar bankininkus. Tad nenuostabu, kad į žydą žvelgiama kaip godų, suktą, tik pasipelnyti siekiantį „ypatą“. Spauldoje pasitaiko raginimų nebendradarbiauti su šia tautine grupe. Galima išskirti dvi priežastis, lėmusias susiklosčiusią padėtį: pirmiausia, tai mitologizuotas požiūris apie žydų gobšumą, kad jų tikslas iš prigimties yra kuo labiau pasipelninti iš lietuvių, dažnai net nešvariais būdais (kuo daugiau nusukti ir būtinai apgauti). Formuojamą neigiamą požiūrį taip pat galima sieti ir su tautinės savimonės formavimusi, bendrystės tarp lietuvių skatinimu. Raginta savo bendruomenės viduje patiems tvarkyti reikalus „neįsileidžiant nei vieno svetimtaucio, ypatigai žydo“⁴⁷. Ši citata atskleidžia, kad antagonizmas žydų atžvilgiu, taip pat kaip ir lenkų atveju, sietinas su vienybės skatinimu, ir nusistatymas prieš žydus yra tapatus požiūriui ir į kitus kitataučius.

Periodikoje išryškėja, kad to meto lietuviai buvo linkę labiau naudotis žydų verslininkų paslaugomis nei bendrataučių⁴⁸. Laikraštyje *Vienybė lietuvininkų* rašyta, kad lietuviai dažnai eina apsipirkti pas žydą, nes pas pastarąjį pigiau nei apsipirkti pas tautietį. Čia pat autorius bando apeliuoti į produkto kokybę – teigia, kad produktas gal ir pigesnis, tačiau jis yra nebetinkamas vartojimui, tik išmetimui, ir kiti net už dyką tokio neimtų⁴⁹. Pas lietuvius nors kainos ir didesnės, tačiau ir produkto kokybė geresnė, o žydelis, nors parduoda pigiau, tačiau dar ir „apsuka“. Panašių straipsnių, kuriuose stengiamasi atskleisti „žydų suktumą“ ir taip paraginti lietuvius naudotis lietuvių verslininko paslaugomis, pasirodo dažnai. *Lietuvoje*

rašoma, kad nei vienos krikščytos ar laidotuvės negali apsieiti neapsilankius pas žydą: „tartum kad wisame mieste nera daugiau pas nieka alaus, kaip tiktai pas zyda“⁵⁰. Įdomu, kad tiek pastarojoje citatoje, tiek ir kituose straipsniuose jaučiamas ne tik priešiškusmas žydų atžvilgiu, bet ir nepasitenkinimas lietuviais, nešančiais pelną kitataučiams. Lietuviai kritikuojami, kad patys leidžiasi apgaudinėjami ir apskami žydo. Skrantono Šv. Stanislovo draugijos nariai netgi atvirai ragino neiti į žydų krautuves. Jie nusprendė boikotuoti žydišką verslą ir geriau paremti brolių krikščionių lietuvių, o jei kuris iš lietuvių sulaužytų pasižadėjimą, turėtų susimokėti penkis dolerius baudos. Per spaudą raginta ir kitų vietovių lietuvius pasekti jų pėdomis ir imtis analogiškų priemonių⁵¹.

Panaši situacija klostėsi ne tik prekybos, bet ir bankininkystės srityje. Čikagoje ir kituose miestuose bankus kūrė ir iš Lietuvos atvykę žydai, kurių paslaugomis mielai naudojosi lietuvių diaspora⁵². Aleksas Ambrose'as knygoje *Chicagos lietuvių istorija* cituoja tekstą iš 1896 m. vasario mėnesio *Lietuvos* numerio, kuriame pasakojama, kaip bankininkas žydelis susikrovęs lietuvių, lenkų ir kitų tautybių žmonių pinigus apleido Čikagą. Pinigus praradę žmonės susirinkę aplink žydo namą liejo karčias ašaras, tačiau pasiekė tik tai, kad patraukė anglakalbės spaudos dėmesį: lietuviai aprašyti kaip neišmanėliai tamsuoliai⁵³. Ši ištrauka iliustruoja spaudos formuojamą požiūrį, kas atsitinka, kai susidedi su žydu: ne tik prarandi pinigus, bet dar turi rūpintis, kaip atsitaisyti savo suterštą vardą. Tad nenuostabu, kad 1911 m. pasirodžiusioje reklamoje lietuviai raginami nesileisti, kad būtų išnaudojami kitų (sueda savo sunkiai uždirbtus pinigus žydams į bankus, o šie už tuos pinigus perka žemę ir stato namus, kuriuos po to tiems patiems lietuviams ir nuomoja) ir patiems įsigyti nekilnojamojo turto⁵⁴.

Taip per visą tiriamąjį laikotarpį periodikoje pasirodo gobšaus, sukto, pinigų mėgstančio, bet tuo pačiu ir sumanaus bei galingo žydo leitmotyvas. Ne veltui *Vienybėje lietuvininkų* pristatomas ir visame pasaulyje turtingiausias asmuo, savo rankose sukaupęs daugiau valdžios ir galybės nei bet kuris caras ar kaizeris – žydas, baronas Albertas Rotschildas, per dieną uždirbantis 240 000 dolerių⁵⁵. Stereotipiškai pasakojama apie žydų apsukrumą ir meilę pinigams. *Vienybėje lietuvininkų* publikuotas komiškas, kelių eilučių pasakojimas apie žydą bei bajorą: bajoras pasibalnoja žirgą už 300 rublių, pasiima kurtą už 50 ir trise visą dieną vaikosi zuikį už pusrublį. Žydas pasiima vežimą su arkliais, kainuojantį viso labo 15 rublių, prigriebia pagalbinių už penkis rublius ir per valandą pagauna bajorą, vertą tūkstančio⁵⁶. Taip pat klausta, kuo skiriasi bacila nuo žydo? Atsakymas aki-vaizdus: „Bacillias galima nugalaboti auksu (tam tikrai sudarytu), žydai-gi tik auksu ir gyvuoja“⁵⁷. Šie pavyzdžiai puikiai atspindi žydų įvaizdį lietuvių spaudoje, kurį iš esmės lėmė tai, kad žydai siejami išskirtinai su finansine veikla.

Įdomus epizodas patalpintas 1910 m. *Drauge*. Tekste pasakota, kaip Williamas Howardas Taftas žydų pobūvyje sveikinimo kalbos metu pasakė, kad žydai – aristokratiška tauta, turinti išpuoselėtą skonį dailei, ir yra puikūs bei pageidautini JAV piliečiai⁵⁸. Šalia prirašytas vos kelių žodžių komentaras: „Na, na!... nėra ką sakyti!“⁵⁹ Priešas, nors ir visai trumputis ir nieko neužgauliojantis, tačiau jo skleidžiama emocija idealiai atskleidžia nepalankią laikyseną žydų tautinės grupės atžvilgiu. Panašaus atspalvio turinčios „remarkos“, t. y. priešai, pastabos, pastebimos visoje XIX a. pabaigos JAV lietuvių spaudoje, kartais net straipsniuose, minimaliai susijusiuose su žydais: „židą žinoma isileidus i savo namus, tai jau namai neeina gerin“⁶⁰ arba: „czia nebus niekuomet sutarimo, o bus pjuwena, isz kurios naudos tik židai

ir czigonai“⁶¹. Bene nepalankiausiai apie žydų etninę grupę rašoma jau minėtame *Draugo* straipsnyje *Delko žydai nera mylimi net laisvoje Amerikoje?* Straipsnyje aiškinamasi, kodėl nepaisant Konstitucijos lygybės garantijų į žydus nežiūrima kaip į kitus krikščionis, įvairios draugijos ir ypač masonų ložės žydų nenori įsileisti, kai kurie universitetai riboja žydų galimybes studijuoti, o viešnamių šeimininkai viešai deklaruoja, kad pas juos draudžiama lankytis šunims bei žydams⁶². Anot Amerikos sionistų judėjimo lyderių atlikto tyrimo, apčiuopti tokį antipatijos šaltinį yra sudėtinga, nes amerikiečiai patys nesigilino ir nelabai suprato, kodėl „nemyli“ žydų⁶³. Galima pastebėti, kad ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų atveju kritiškas požiūris ir nepakantumas žydams buvo atsivežtas iš gimtojo krašto.

Visu tiriamuoju laikotarpiu periodikoje gausu straipsnių, analizuojančių žydų klausimą Lietuvoje. Žinios, atkeliavusios iš tėviškės, dar nepalankesnės, griežtesnės. Viena pagrindinių problemų – prekybos ir pramonės monopolizavimas⁶⁴. Būdinga ta pati retorika: lietuviai esą „kvaili žmonės <...> greičiaus pas žydą nei pas savo brolių eina“⁶⁵, dėl to lietuviai prekybininkai negali išsilaikyti⁶⁶, skųstasi, kad „isz prekybos žydai sau turtus renka mus apgaudinėdami“⁶⁷. Nieko keisto, kad Sintautų valsčiuje pasklidus gandams, kad valdžia ruošiasi žydus iškelti, pasak korespondento, ši žinia pasitiktą su ovacijomis ir šūkiomis, kad pagaliau atsikratyta „siurbėlių“, kurios tik „ismokina žmones visokių suktybių ir apgavimų“⁶⁸. Neabejotinai panašios naujienos iš Lietuvos buvo skaitomos ir prisidėjo formuojant viešąją nuomonę. Žinių iš Lietuvos kontekstas, praktiškai tapatus padėčiai Amerikoje (arba greičiau iš Lietuvos atsivežta tradicija bendradarbiauti su žydais komercinėje srityje sėkmingai adaptuota Amerikoje), rado atgarsį tarp Amerikos lietuvių ir stiprino stereotipinį požiūrį į žydų tautinę grupę.

Kita vertus, XIX a. pabaigos Amerikos lietuvių spaudoje žydai ne tik „pliekti“ ir kritikuoti. Atsižvelgiant į panašias istorines patirtis, t. y. carinės Rusijos priešpaudą bei bendrą migraciją, buvo jaučiamas ir tam tikras solidarumas, ypač su žydais iš carinės Rusijos, kur jie, kaip ir lietuviai ar lenkai, buvo persekiojami caro valdžios⁶⁹, juos siekta išnaikinti, kaip ir kitas nerusiškas tautas⁷⁰. Tai skatino bendrumo jausmą ir empatiją žydų atžvilgiu. Be to, į žydus neretai žiūrėta ir kaip į pavyzdį, žavėtasi jų bendruomeniniais ryšiais ir vienybės jausmu, kaip jie remia savus, ištisia pagalbos ranką vienas kitam⁷¹. Skatinta imti iš jų pavyzdį, ugdyti lietuvių tautinius bendruomeninius, savitarpio pagalbos jausmus, ugdyti tautiškai apsisprendusį, išsilavinusį sluoksnį⁷², kurio itin reikėjo lietuviams kultūrinių poreikių patenkinimui. Taip pat domėtasi jų praeitimi, istorija, kaip jie išgyveno be valstybės, po kitų tautų jungu⁷³. Rodytas susidomėjimas ir bibliiniu žydų pasakojimu⁷⁴, be kurio neišsivaizduojamas krikščioniškas naratyvas. Rašyta ir apie jų tradicijas, verslumą, bet šįkart iš gerosios pusės: kiekvienas tėvas, nors ir itin turtingas, rūpinosi, kad jų sūnūs įgytų amatą ir taip turėtų pagrindą po kojomis ir būtų pasiruošę ateities negandoms⁷⁵.

Analizuojant XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių spaudą galima pastebėti, kad požiūris į žydus buvo dvejopas, nebuvo žvelgta vien tik negatyviai. Nors dėl specifinių, išskirtinai komercinio pobūdžio kontaktų, buvo įsitvirtinęs stereotipinis godaus žydo prekybininko įvaizdis, greta galima matyti ir pavyzdinę tautą, su kuria lietuvius sieja bendros patirtys ir išgyvenimai.

Rytų slavai lietuvių išeivijos periodiniuose leidiniuose

Į JAV greta lietuvių traukėsi ir kitų rytų slavų tautų atstovai: rusai, baltarusiai,

ukrainiečiai. Analizuojant spaudą atsiskleidžia, kad lietuviai puikiai skiria vadinamuosius „maskolius“ (rusus) bei rusinus (spaudoje terminas „rusinas“ dažniausia vartotas kaip ukrainiečio sinonimas, „ukrainiečio“ terminas nefigūruoja). Baltarusiai, kaip atskira tautinė grupė, spaudoje nėra pastebima, tik retkarčiais Lietuvos istorijos kontekste pasirodo terminas „gudas“.

JAV lietuvių spauda negali pasigirti informacijos apie rusinus gausa. Jie yra matomi ir atpažįstami, tačiau žinios apie šią grupę retos ir fragmentinės. Lietuviai neturėjo tokio intensyvaus kontakto su rusiniais, kaip su lenkais, žydais ar airiais, tad ir periodiniuose leidiniuose rasti informacijos apie tiesioginius ryšius sunku. Jų emigracija į JAV prasidėjo dešimtmečiu vėliau nei lietuvių⁷⁶, kai jie išsilaipino Amerikos žemyne, lietuviai jau buvo įsikūrę. Galbūt todėl, nors rusinai ir kūrėsi greta⁷⁷, didesnių santykių nepalaikyta. Mažesnio kontakto būta ir dėl skirtingų religijų.

Nagrinėjant nedidelį kiekį informacijos matyti, kad į rusinus žvelgta gana draugiškai. Pavyzdžiui, kai gauja lietuvių per Velykų šventę įsibrovė į rusinų maldos namus ir ten sukėlė sąmyšį, spaudoje rašyta, kad lietuviai „pasielgė kaip aršiausi bepročiai, tarytum ne tarp žmonių augę ir ne tarp žmonių gyvenę“⁷⁸, kad toks elgesys daro gėdą ir suteršė visų lietuvių vardą rusinų akyse, nes rusinai niekuo nenusipelnė tokio nepagarbaus elgesio su jais.

Nemažai rašyta apie rusinų organizacinę veiklą. 9 dešimtmečio viduryje, jau susibūrus gausniam rusinų skaičiui buvo išsiųstas į Lvovą prašymas atsiųsti jiems kunigą. 1885 m. atsiųstas Ivanas Volianskis (Іван Волянський), kuris 1886 m. Šenandore pastatė pirmą bažnyčią, vėliau įsteigė dar kelias parapijas Pensilvanijoje. 1909 m. JAV jau buvo 140 bažnyčių. Volianskis iniciavo ir pirmos rusinų draugijos (pavadintos šv. Mikalojaus vardu) bei nedidelės parapijinės mokyklos įsteigimą⁷⁹. Rusinai rūpinosi savųjų švietimu

ne tik JAV, bet ir gimtuosiuose kraštuose: jie jungėsi pagal pavietus (apskritis), iš kurių atvyko, rinko lėšas savo pavieto gimnazistų stipendijoms taip prisidėdami prie švietimo plėtros⁸⁰. Be to, jie turėjo įsteigę krautuves, knygyną, puoselėjo kultūrinę veiklą, organizavo teatrališkus pasirodymus, leido dvi-savaitinį laikraštį *Amerika*⁸¹. Visa tai atskleidžia, kad rusinams per trumpą laiką pavyko pasiekti gana įspūdingų rezultatų, kurie kėlė pagarbą lietuviams. Jie žavėjosi kunigo Volianskio veikla: „Kad tai mės lietuviai czia tokius kuningus turėti galētumēme!“⁸² Į rusinus žvelgta kaip į sektinus pavydžius, stebėtasi jų vienybe ir bendradarbiavimu bei gebėjimu nuosekliai dirbti saviškiams. Klausta, „ar negalētume ir mes lietuviai panasziai daryti? Ateivių namas, susivienijimas visų lietuvių, darbo žinios, abelnos skaitinyczios, mokyklos, kolionizacija, užlaikymas savo pavargėlių – mums nemenkiaus reikalingi už rusinus“⁸³.

Reikia paminėti ir bendrą lietuvių, lenkų bei rusinų projektą „Freedom“. Pirminė idėja – išleisti bendrą, visų trijų tautų leidžiamą laikraštį anglų kalba, kuriame turėjo atsispindėti pavergtų tautų sunkumai, rūpesčiai ir vargai⁸⁴. Pitsberge (Pittsburgh) 1901 m. vasario 12 d. įvyko suvažiavimas, kurio metu sutarta, kad kiekviena tauta sutinka prisiimti finansinę bei intelektinę atsakomybę už 1/3 leidinio. Taip pat nuspręsta laikraščio leidybai rinkti po 25 dolerius per mėnesį⁸⁵. Tačiau, nors aukos ir buvo surinktos, projektas žlugo⁸⁶. Idėja nebuvo realizuota, tačiau ji sutikta palankiai, suvoktas tokio leidinio reikalingumas, raginta prisidėti prie jo įgyvendinimo.

Kitokios tendencijos atsiskleidžia tyrinėjant požiūrį į rusų tautinę grupę, kuri spaudoje įprastai vadinta „maskoliais“. Periodikoje reguliariai pranešamos naujienos iš Rusijos, daug informacijos apie politinę valstybės padėtį, pranešimų apie studentų neramumus, jų malšinimą, daug dėmesio susilaukia ir 1905 m. revoliucija. Domėtasi ir Rusijos

praėjimai (daug straipsnių apie Rusijos istoriją), ir dabartine padėtimi bei vykdoma politika. Teigta, kad reikia pažinti maskolius, nes tai padės geriau juos suprasti ir numatyti, kaip veiksmingiau nuo jų apsiginti⁸⁷. Taip pat nuolatos pateikiama žinių apie lietuvių padėtį carinėje Rusijos imperijoje, spaudoje gausu informacijos apie spaudą, represijas, daug dėmesio skirta spaudos draudimo klausimui, lietuvių kultūros persekiojimui. Tačiau, nors Rusijai spaudoje ir skirtas didelis dėmesys, apie tiesioginius JAV lietuvių ryšius su rusų išeivija informacijos praktiškai nėra, tik tiek, kiek jie minimi darbo santykių kontekste. Tai galima sieti su tuo, kad rusų išeivija nebuvo skaitlinga, be to, daugiausiai jų buvo susibūrę buvusioje Rusijos kolonijoje – Aliaskoje (The State of Alaska)⁸⁸. Tad lietuvių požiūrį į rusus labiau veikė ne kontaktai JAV, o jų pačių asmeninės patirtys ir žinios, atkeliaujančios iš Lietuvos.

Nors spaudoje daug kalbama apie carinės Rusijos spaudą, tačiau į pačią rusų tautą nežiūrėta neigiamai, jie netapo tautos priešais, nes, pasak lietuvių, rusai tiek pat engti caro, patyrę represijų ir spaudos, kiek ir kitos tautos, įeinančios į Imperijos sudėtį⁸⁹. Kita vertus, retai, bet pasitaikydavo straipsnių, nepalankių rusų išeivijai. Pavyzdžiui, *Vienybėje lietuvininkų* rašyta, kad niekur alkoholis nėra taip išplitęs, kaip tarp rusų⁹⁰, teigta, jog vogti – maskolių paprotys⁹¹, ar pasakota, kaip pagal antropologinį tyrimą išsiaiškinta, jog maskolių smegenys sveria mažiausiai – vos 1398 gramus, o lietuvių – 1455 gramus⁹². Pastarajame straipsnyje teigta, kad menkai sveriančios smegenys tik įrodo rusų kultūrinį skurdumą, ir kelta hipotezė, kad smegenų trūkumas nulemia rusų nežmonišką elgesį Lietuvoje bei Suomijoje⁹³. Tačiau, kaip minėta, tokio pabūdžio straipsnių nebūta daug ir dažniausiai dėl visų ydų kritikuotas carinis administracinis bei biurokratinis aparatas.

Senųjų imigrantų įvaizdis JAV lietuvių spaudoje

XIX a. pabaigoje lietuviai Amerikoje atsidūrė „tautų katilė“: aplink juos kūrėsi ne tik lenkų, žydų ar rusinų bendruomenės, atvykę lietuviai čia jau rado tvirtai įsikūrusias vokiečių, italų, olandų, airių ir kitų tautų (anksčiau atvykusių į JAV ir dėl to vadintų senaisiais imigrantais) bendruomenes. Galima pastebėti, kad apie šias, anksčiau atvykusias senųjų imigrantų bendruomenes, informacijos nėra daug. Daugiausia lietuviai palaikė su jais darbo santykius (jie aptariami kitame skyrelyje). Iš senųjų imigrantų neabejotinai išsiskiria airiai – su jais lietuviai turėjo daugiau kontaktų, galbūt dėl to ir spaudoje jie susilaukė daugiau dėmesio nei kitos tautinės grupės.

Airių emigracija buvo itin gausi, 1820–1870 m. į JAV galėjo atvykti per milijoną airių tautybės asmenų⁹⁴. Juos sutikti buvo galima kiekviename didmiestyje, mieste ar kaime, nuo gamyklos iki ganyklos⁹⁵. Netgi teigiama, kad nėra nė vieno lietuvių, kuriam nebūtų tekę dirbti kartu su airiais⁹⁶. Tai atsispindi ir periodikoje. Galima išskirti dvi pagrindines dominuojančias temas: lietuvių konfliktas su airiškąja dvasininkija bei airių valstybingumo siekiai.

JAV gyvenantys airiai aktyviai veikė norėdami pagelbėti savo gimtajam kraštui, morališkai ir finansiškai rėmė tėvynainius, likusius kitapus Atlanto. Tai sulaukė atgarsių ir tarp Amerikos lietuvių: „Airija duoda daug daug dėl apsimislėjimo. Mūsų tėvynė yra tokiam pat varge ir reikalauja tokios pat, jei dar ne didesnės, kovos, idant gerovė joje klestėtų“⁹⁷. Pasitelkiant airių pavyzdį drąsinta aktyviai veikti Lietuvos labui, skatinta materialinį ir intelektualinį turtą investuoti į tėvynę ir Lietuvos vardo garsinimą⁹⁸. Airių pasipriešinimas bei sėkminga kova dėl valstybingumo tapo didžiausiu įkvėpėju lietuviams, pasiryžusiems dirbti vardan Tėvynės.

Airiai pakeitė ir Amerikos katalikų bažnyčios padėtį. Nors pirmieji Jungtinių Amerikos Valstijų užkariautojai buvo katalikai (ispanai), tačiau tik XIX a. viduryje, suaktyvėjus airių imigracijai bei vėliau prasidėjus Pietų ir Rytų europiečių migracijai, savo pozicijas ėmė stiprinti Katalikų bažnyčia. XIX a. antrojoje pusėje airiai tapo vyraujančia JAV Romos katalikų bažnyčios etnine grupe⁹⁹. Tai lėmė, kad hierarchijos viršūnėje įsitvirtino airiškos kilmės kunigai¹⁰⁰.

Amerikoje lietuviai įsiliejo į stiprią airių įtaką jaučiančią Bažnyčią. Pagrindinė problema, atsiskleidžianti ir spaudoje, ir istoriografijoje – bažnyčių turto užrašymas vyskupams, kurių dažniausiai būta airių. Pasak lietuvių, „visi katalikai vyskupai, budami Irlandiečių giminės“¹⁰¹ tik nori pasinaudoti lietuvių turto. Lietuviai savo jėgomis ir lėšomis statė bažnyčias ir steigė parapijas, o vėliau jų sunėšto turto savininkais turėjo paskirti vyskupą, dėl to tikintieji jautėsi nuskriausti ir nesuprasti. Labiau išsilavinę inteligentai, o ypač vadinamieji laisvamaniai, rašė, kad žmonės vis dar menkai išsilavinę ir prietaringi, dėl to pasiduoda „Romos agentų“ gąsdinimams: „Eisite pragaran, tapsite šliuptarniais-bedieviais, jeigu airių ar vokiečių vyskupui neatiduosite savo nupirktą savastį!“¹⁰² Periodikoje bandyta atskleisti „tikrąjį“ airio – išnaudotojo dvasininko – veidą. Piktintasi, kad bažnyčios statomos iš parapijiečių aukų, tačiau jie dar turi mokėti papildomus mokesčius. Šenandoro lietuviams atsisakius užrašyti kapines¹⁰³ airių vyskupui, jei būdavo suplanuota laidoti lietuvių kapinėse, kunigai neleisdavo karsto įnešti į bažnyčią. Po ilgos kovos buvo leista nešti mirusiųjų į bažnyčią, kur juos pašventindavo šventintu vandeniu, bet į kapines nelydėdavo. Ir už visa tai imdavo nemažą užmokestį¹⁰⁴. Tokie pavyzdžiai kėlė nepasitenkinimą bei blogino viešąją nuomonę apie airių kunigiją. Spaudoje klausta, „ar mes, lietuviai Amerikoje, ir toliau remsime hierarchijos politiką? Ar ir toliau didinsime sau

jungą Romiškiosios bažnyčios?“¹⁰⁵ Raginta kovoti ir nepasiduoti „airišių“ hierarchams. Ir lietuviai kovojo, neretai pasitelkdami kumščius, akmenis bei lazdas. Dievo Apvaizdos parapijiečiai „langų šukėmis“ ir „praskelto mis galvomis“ vijo kleboną iš parapijos, nes pastarasis neleido parapijos knygų peržiūrėti parapijos komitetui, kuriam pagal tikinčiųjų konstituciją priklausė prižiūrėti finansus. Į konfliktą įsikišęs vyskupas liepė panaikinti konstituciją, kaip prieštaraujančią Bažnyčios mokymui, antraip jis bus priverstas uždaryti bažnyčią¹⁰⁶. Analogiškų susidūrimų pasitaikydavo ir kitur, taip pamažu, pabrėžiant, kad aukšto rango airių dvasininkams ne tiek svarbu tikinčiųjų poreikiai, kiek finansinė gerovė ir įtakos stiprinimas, tarp lietuvių plito neigiama apie juos nuomonė¹⁰⁷.

Kita problema – airiai (kaip ir daugelis tautų tuo metu) ne itin skyrė lenką nuo lietuvių. Tai kėlė pasipiktinimą ir nepasitenkinimą. Elizabete (Elizabeth) gyvenę lietuviai po delegatų vizito pas vyskupą liejo apmaudą dėl lietuviškos parapijos steigimo. Ten, visų pasipiktinimui, jiems buvo atsakyta, kad vyskupijoje ir taip jau daug lenkų kunigų, tad lietuviai gali glaustis prie jų, nes vyskupas nemato didelio skirtumo tarp lietuvių ir lenko, nes jų papročiai ir kalbos panašios¹⁰⁸. Aišku, kad toks atsakymas negalėjo patenkinti lietuvių, tad parapijiečiai ėmė įtikinėti vyskupą, kad jie jokiū būdu negali dalytis parapijos su lenkais, nes lietuviai nėra jokie „polenderiai“, ir lietuvių kalba nuo lenkų skiriasi kaip diena nuo nakties¹⁰⁹.

Galiausiai neigiamą požiūrį skatino ir Amerikos bažnyčios politika, kuri skelbė, kad visi katalikai, nepaisant etninės priklausomybės, privalo būti vienodai ištikimi Katalikų bažnyčiai. Tikėjimas griežtai privalo būti atskirtas nuo tautybės¹¹⁰. Bažnytinė administracija norėjo, kad visi imigrantai, taip pat ir lietuviai, melstųsi anglų kalba¹¹¹. Iš lenkiškų laikraščių atėjusi žinia, kad jiems vyskupai draudžia bažnyčias vadinti lenkų

šventųjų vardais ir liepia vartoti tarptautinius šventuosius¹¹², sukėlė nepasitenkinimą ir baimę, nes lietuvių parapijos taip pat neretai vadintos lenkų šventųjų vardais. Vykdyta politika lietuvių spaudoje vertinta kaip noras nutautinti ir suvienodinti visus tikinčiuosius: „dvasizkijos mierius yra paversti į anglus visas skirtas tautas, atėjusias iš Europos“¹¹³. Tai didino tautinius jausmus puoselėjančių lietuvių nepasitenkinimą, kėlė apmaudą, didino įtampą tarp tikinčiųjų ir bažnytinės hierarchijos bei lėmė visuomenės nusistatymą prieš airių dvasininkus.

„Jankių“ ir lietuvių priešprieša imigracijos reformos aušroje

Lietuviams, atvykusiems iš pobaudžiavinės Lietuvos, kur suvaržymų būta daugiau nei laisvių ar teisių, Amerika atrodė it neribotų galimybių žemė. Čia atvykusiems lietuviams niekas nedraudė išpažinti norimą religiją, jungtis į organizacijas, šviestis, skaityti ir rašyti lietuviškai. Be to, ir JAV visuomet „pirmutine ant neteisybiu Rusijos atsiliepia ir pirmutine prispaustiems Rusijoje žmonėms atkiszta gelbstanciją ranką“¹¹⁴. Visai tai lėmė, kad į amerikiečius (jie spaudoje dažnai vadinti „jankiais“) iš pat pradžių žvelgta išskirtinai palankiai. Tačiau pasisukę įvykiai lėmė vietinių gyventojų įvaizdžio transformacijas JAV lietuvių spaudoje. Naujieji imigrantai susidūrė su amerikiečiais ir jų neigiamu, neretai netgi niekinančiu požiūriu į naujai atvykusiuosius – bijota, kad masės naujų išėivių, atvykstančių iš Europos, gali daryti neigiamą įtaką vietos tradicijoms, suformuotoms istorinės patirties, bei sugriauti jau nusistovėjusią etninę pusiausvyrą politikoje¹¹⁵. Didžiulė ir nekontroliuojama XIX a. pabaigos atvykėlių banga iš Vidurio ir Rytų Europos, neigiamas požiūris į šiuos emigrantus vertė amerikiečius pradėti diskusijas apie imigracijos ribojimus. Tai lėmė, kad šalia

teigiamų vertinimų, lietuvių spaudoje ėmė rastis vis daugiau kritikos senųjų emigrantų atžvilgiu.

Spaudoje lietuviai ragino kovoti prieš migracijos įstatymą ir stengtėsi atsikirsti į teiginius, esą naujieji atvykėliai yra pavojingi visuomenei. Kritika amerikiečiams pirmiausia buvo nukreipta į jų nežmonišką elgesį su juodaodžiais: „ir dienos jau nėra, kur civilizuoti amerikoniai nepakartų ar nesudegintų kokio murino <...> gaujos pakvailusių amerikonų tuojaus ir karia, nesirupindamos apie tai, ar auka kalta, ar nekalta“¹¹⁶, arba: „užpuolė žudyti visus juoduosius, nes vienas iš jų pavogė arklus baltajam“¹¹⁷. Šie pavyzdžiai turėjo tikslą parodyti, kad amerikiečiai dažnai elgiasi iracionaliai bei neadekvačiai ir savo brutalumu bei žiaurumu niekuo nenusileidžia „tamsuoliams“ ateiviams iš Vidurio ir Rytų Europos. „Negrus vienval karia <...> už menkiausią nusizengimą prieš baltūsius žmones; tai ar neateis veikia tas laikas, kada ateivius, nemokančius angliszkai ir neturinczius darbo <...> pradės szaudyti ir naikinti<...>“¹¹⁸, – klausė Šliūpas. Spaudoje piktintasi ir vietinių teiginiais, kad naujakuriai, nemokantys anglų kalbos, yra ne tokie civilizuoti kaip jie, o juk naujesiems emigrantams trūko anglų kalbos žinių, o ne išminties¹¹⁹. Prisiminta, kad už Jungtinių Amerikos Valstijų nepriklausomybę kovojo ir lietuvių protėviai (pavyzdžiui, Tadas Kosciuška), todėl tai suteikė lietuviams moralinę teisę apsigyventi Amerikoje¹²⁰.

Atsakant į kaltinimus, kad naujieji atvykėliai necivilizuoti, o nusikalstamumas ir alkoholizmas – lietuvių, lenkų bei slovakų nacionalinio charakterio bruožai¹²¹, JAV lietuvių laikraščiuose spausdinta vis daugiau pranešimų apie pačių amerikiečių elgesį. Pavyzdžiui, straipsnis apie Teksaso „jankių“ pasilinksminimą, pasibaigusį susišaudymu (jo metu buvo ne tik sužeistų, bet ir žuvusių), užbaigtas prierasu: „Na, grinoriai, pasimokinkit ‚civilizacijos!‘“¹²² Arba prie žinios iš to paties Teksaso apie muštynes po futbolo

varžybų pateiktas komentaras, jog tokios žinios pateikiamos dėl redakcijos noro parodyti, kad senieji emigrantai be reikalo užsipuola svetimtaučius dėl chuliganizmo¹²³. Lietuviai netgi suskaičiavo, kad per 1897 metus Pitsberge už smulkų chuliganizmą buvo suimta virš 16 tūkstančių asmenų, kurių didžiąją dalį sudarė ne kokie nors emigrantai, o „rafinuotieji amerikiečiai“¹²³. Sakyta, kad senieji emigrantai tik siekia suversti visas bėdas ant naujakurių, nematydami, kad daug naujųjų atvykėlių yra dori gyventojai, norintys tik geresnio gyvenimo¹²⁴. Žinoma, tokio pobūdžio retorika ne tiek norėta sukelti konfliktus, kiek parodyti tautiečiams, kad amerikiečiai nėra niekuo geresni, ir reikia kovoti už savo ir atvykstančių gentainių teises.

Lietuviai daugiataučiamė darbininkų judėjime

Atsidūrę svetimame krašte lietuviai statė bažnyčias, kūrė įvairias draugijas bei organizacijas, kur praleido nemažai laiko, tačiau didžioji dalis laiko buvo skirta pragyvenimo šaltiniui – darbui. Būtent ten mezgėsi pirmoji pažintis su kitataučiais: italais, slovakais, vengrais, airiais ar tais pačiais lenkais. Visa tai atsispindėjo ir periodinėje spaudoje. Pirmuose Amerikos lietuvių leidiniuose dominavo informacija, susijusi su lietuvių tautinio identiteto formavimusi, lietuviybės klausimu, bet palaipsniui daugėjo naujienų, susijusių su darbininkijos padėtimi. Nuo XIX a. 10 dešimtmečio antrosios pusės pradėta periodiškai skelbti pranešimus apie nelaimės darbo metu, streikus, jų baigtį ir pasekmes, organizuojamus susirinkimus, darbininkų unijų veiklą. Laikraštyje *Vienybė lietuvininkų* 1896 m. pabaigoje atsiranda reguliari skiltis „Dalis darbu“, skirta naujienoms, susijusioms su darbininkų reikalais.

Didelis skaičius atvykusių lietuvių buvo menkai išsilavinę (iš 100 vyrų – 42 visiškai

nemokėjo nei rašyti, nei skaityti, moterų situacija dar liūdnescnė, iš 100 – 54)¹²⁵, atvyko iš agrarinės šalies ir nebuvo įgiję jokio amato. Be to, visi atvykėliai susidūrė su lingvistiniu barjeru, – geriausiu atveju mokėjo pasakyti *yes* arba *no*. Taigi jiems teko dirbti pačius prasčiausius, menkai apmokamus darbus. Didžioji dalis lietuvių atsidūrė Pensilvanijos anglies kasyklose ar dirbo pramonės sektoriuje, neretai žemiausioje grandyje, kur buvo pačios prasčiausios darbo sąlygos bei gaunami mažiausi atlyginimai. Dėl to straipsniuose it leitmotyvas kartojasi, kad „vienur – kitur žmogus darbininkas dirbo vergo vietoje“¹²⁶. Pasitaikydavo, kad nepakakdavo lėšų net pragyvenimui: „jau negalėjo sunkei dirbami izmaityti patys sawias nei sawo giminės“¹²⁷. Tad vis garsiau imta kalbėti apie lietuvių prisijungimą prie darbininkų judėjimo ir stojimą į kovą už būvį¹²⁸. Raginta atsigręžti į kitas tautas ir pasižiūrėti, kaip jos vienijasi bendram tikslui, kviesta dalyvauti bendruose susirinkimuose, stoti į unijas, dalyvauti streikuose. Reikia atkreipti dėmesį, kad darbininkų santykių srityje teigiamai vertintas bendradarbiavimas su kitataučiais. Kiti atvejai (mišrios draugijos, parapijos ar net apsipirkinėjimas pas „tūlą“ žydą) nebuvo vertinti palankiai, teigiant, kad tai „prie nieko gero neprives“, nebent – prie konfliktų. Dėl to dažnai kartota: „broliai, niekadose neprigulėkime prie svetimtauczių“¹²⁹. Tačiau kalbant apie darbininkų reikalus, tvirtinta, kad darbininkas gali iškovoti geresnes sąlygas tik tuomet, jei susivienys¹³⁰. Atmetant tautinius skirtumus, visa darbininkija, jei nori pasiekti rezultatų, turi stoti petis petin. Tik matydami darbininkų vienybę darbdaviai sutiks su keliamais reikalavimais, bet jei tik pamatys, kad vienybė krinka – streikas pralaimėtas. Todėl privalu laikytis drauge¹³¹. Laikraštyje *Draugas* akcentuota: „tukstančiai jų susirenka ant kalvos, vadinamos ‚Indian Mound‘, ir klausosi atsidėję oratorių, aiškinančių jiems jų reikalus pe[n]kiomis kartais

šešiomis kalbomis. Visi tautiški skirtumai ant šitos kalvos išnyksta. Amerikietis čia yra lygus ‚foreineriui“¹³². Ši citata idealiai atspindi dvasią, kurią norėta paskleisti tarp lietuvių išėivijos. Norėta parodyti, kad kovojant dėl darbininkų teisių turi išnykti visi skirtumai, neturi būti jokių konfliktų ar susiskaldymų. Visi darbininkai lygūs, nesvarbu ar naujai atvykę, ar senieji emigrantai – visi ant „kalvos“ vienodi ir eina išvien. Tik taip darbininkams pavyks pasiekti užsibrėžtų tikslų.

Ši retorika rado atgarsį lietuvių visuomenėje. Palaiapsniui vis daugiau darbininkų ėmė jungtis į bendrą darbininkų veiklą. Suaktyvėjimą skatino ir bendros patirtys, darbo sąlygos bei maži atlyginimai, nelaimės ir bendros netektys, po kurių nukentėjusiųjų sąrašuose greta italų ar slovakų pavardžių ėmė rasti ir lietuviški vardai.

Per visą Ameriką nuskambėjo 1897 m. įvykiai ir Šenandoro apylinkėse prasidėję neramumai¹³⁴. Apie 3 tūkstančius žmonių iš šešių anglies kasyklų pradėjo streiką, po mėnesio prie jų prisijungė dar apie 500 lietuvių, lenkų bei slovakų iš Hazeltono. Galiausiai streikas paplito po visą sritį. Nuo vieny kasyklų iki kitų keliaujančius ir prisijungti ten dirbusius angliakasių raginusius streikininkus ties Latimeru (Lattimer) pasitiko Luzerno apskrities (Luzerne County) šerifas James’as Martinas su apyšimčiu vyrų. Jis užblokavo praėjimą ir įsakė vyrams šaudyti į taikią minią¹³⁵. Laikraštyje *Vienybė lietuvininkų* epizodas aprašytas itin vaizdingai: „Tada szeriffas liepė jiems sustoti <...> jie sustojo ir pradėjo sznekėtis, tada szeriffas suszuko į savusius ‚One, two, three‘, ir szeriffo gauja paleido szuvious į darbĳininkus. Kraujas papludo, o isz visų szalių girdėtis buvo vaitojimai ir baisus szauksmai suzeistų“¹³³. Šis įvykis sukrėtė visą Amerikos visuomenę, tačiau tuo pačiu ir konsolidavo skirtingų tautybių darbininkus, ypač lietuvius, lenkus ir slovakus. Paskelbus nukentėjusiųjų sąrašus, pamatyta, kad žuvo 26 lenkai, 20 slovakų bei 5 lietuviai. Dar

55 buvo sužeisti, iš jų – keturi lietuviai¹³⁴. Lietuviai, slovakai ir lenkai, suvienyti netekčių, pamiršę visus konfliktus ir prie kryžiaus, ir prie alaus bokalo vieningai stėjo kovoti dėl teisybės. Net senieji emigrantai, kurie šiaip nepalankiai žiūrėjo į naujakurius, tąkart stėjo kartu su atvykėliais iš Rytų Europos¹³⁵. Visa tai lėmė, kad lietuviai pradėjo sąmoningiau žiūrėti į daugiatautį darbininkų judėjimą. Suprasta, kad ir lietuviams reikia stoti greta kitų tautų ir organizuotis į bendras darbininkų unijas.

Norint geriau suprasti lietuvių darbininkų santykius su kitataučiais reiktų atkreipti dėmesį ir į senųjų darbininkų (anglų, airių, vokiečių, olandų ir kitų) padėtį bei jų požiūrį į naujus imigrantus iš Rytų ir Vidurio Europos. Jų pastangos išsikvoti didesnius atlyginimus ir geresnes darbo sąlygas dažnai buvo nesėkmingos: darbdaviai nenorėdami nusileisti senųjų darbininkų reikalavimams pradėjo kvieisti imigrantus. Šalių užgulė masė naujos, pigios darbo jėgos, tai prilygo didžiausia nelaimė: „jūdžiausioji, placziausioji piktadarysta, kokia kūmet nors atgabenusi yra prakeiksmą ant szitos szalies <...>“¹³⁹. Taip kalbėta, nes naujieji atvykėliai sudarė visas sąlygas darbdavių savivalei, t. y. įmonių savininkai galėjo darbo sąlygomis bei užmokesčiais nepatenkintus senuosius darbininkus bet kada pakeisti naujais. Be to, jie galėjo manipuluoti darbo užmokesčiais, nes rinka buvo perpildyta bedarbiais, kurie buvo pasiryžę dirbti už bet kokią atlygį. Šenandoro apylinkių darbininkai skundėsi, kad darbdaviai iš Niujorko parsiveža naujų darbininkų, kurie pasirengę dirbti už ženkliai mažesnius atlyginimus, tad senieji turi tik du pasirinkimus: arba sutikti dirbti už 55 centais mažesnę užmokesčių, arba išeiti iš darbo¹³⁶. Prie įtemptų santykių prisidėjo ir tai, kad lietuviai kartu su kitais „foregnieriais“ negalėdami susirasti darbo dažnai pasinaudodavo kilusiais neramumais ir užimdavo streikuojančių darbininkų vietas, taip sužlugdydami

streikus. Pasitaikydavo atvejų, kad unijų bei streikininkų planus jų pastangas paleisdami vėjais išduodavo įmonių vadovams¹³⁷. Neveltui naujieji imigrantai užsitarnavo „niežulį keliančio šašo“ vardą¹³⁸.

Neigiami senųjų emigrantų darbininkų atsiliepimai leido lietuviams pažvelgti į save iš šalies. Juo labiau, kad labai greitai patys lietuviai atsidūrė panašioje situacijoje, o baimė prarasti darbus vertė kitu kampu pažvelgti į streikus ir streiklaužius. 10 dešimtmečio viduryje jau patys lietuviai spaudoje ima raginti nepasiduoti darbdaviams ir nedirbti už dyką, nes atlyginimo ir maistui nebepakanka¹³⁹. Lietuviai pradėjo patys save kritikuoti dėl vangaus dalyvavimo streikuose ir darbininkų judėjime. Imta neigiamai žiūrėti į procesus, kuriuose anksčiau patys dalyvavo: smerkė streiklaužiais tapusius tėvynainius¹⁴⁰, taip pat tuos, kurie užsidirbo iš pagalbos darbdaviams (pvz., kurie norėdami papildomai užsidirbti, važiuodavo į aplinkinius miestus bei Niujorką ir ten verbuodavo naujus darbininkus, sutikusius dirbti už mažesnius įkainius¹⁴¹). Sąmonėdami bei norėdami nusikratyti gėdos lietuviai suvokė, kad turi atsigręžti į kitas tautas ir kartu su jais įsiliesti į bendrą darbininkų judėjimą, nes tik tuomet jiems pavyks pagerinti savo gyvenimo sąlygas bei atsikratyti „šošų“ vardo. Neigiamas požiūris paspartino lietuvių integracinius procesus į daugiatautį darbininkų judėjimą.

Lietuviai, iš pradžių menkai prisidėję prie kitų darbininkų, kovojusių dėl geresnių darbo sąlygų, didesnių darbo įkainių ir socialinių garantijų, palaipsniui ėmė keisti požiūrį. Agitacija spaudoje, bendros nelaimių patirtys streikų metu bei patirtos neteisybės lėmė, jog lietuviai siekdami bendros gerovės visiems darbininkams pamažu pradėjo propaguoti bendradarbiavimą su kitomis tautomis. Teigta, kad pasipriešinti išnaudojimui galima tik veikiant visiems kartu, atmetant visus etninius skirtumus ir paliekant nesutarimus už fabriko ar kasyklos durų.

Išvados

Informacija apie lenkų tautinę grupę, kaip ir įvaizdis viešajame diskurse, JAV lietuvių spaudoje formuotas gana prieštaringas. Laikraščiuose daug straipsnių, atliepiančių lietuvių ir lenkų santykių problemas, nemažai rašyta apie bendras parapijas bei jose kylančius lingvistinio ar finansinio pobūdžio konfliktus, taip pat apie mišrias draugijas ar santuokas. Dalis straipsnių priešiški lenkų tautinei grupei, tačiau jų tikslas nebuvo nu-teikti lietuvius prieš lenkus, tiesiog norėta lietuviams įskiepyti tautinio sąmoningumo jausmą. Pasinaudojant antilenkiška retorika siekta skatinti lietuvių. Su prolenkiškomis orientacijomis kovota pasitelkus ir istorinį naratyvą. Remiantis istoriniu pasakojimu norėta parodyti, kad ir praeityje, ir dabar lenkai siekia tik išnaudoti lietuvius ir kad Abiejų Tautų Respublika žlugo, nes lietuviai persiėmė lenkiška kultūra. Kita vertus, neretai šalia antilenkiškos pakraipos straipsnių pasirodo ir palankių lenkų etninei grupei tekstų.

Lietuvių spaudoje dėmesio sulaukia ir kitos tautos, kurios kartu su lietuviais, pasirinkusios emigrantų dalią, iš carinės Rusijos vyko į JAV. Iš šių tautų išsiskiria žydai – ant-ra pagal matomumą tautinė grupė lietuvių spaudoje. Viešoji nuomonė žydų atžvilgiu gana nepalanki. Į žydus neretai žvelgta mitologizuotai, teigiant, kad jie itin gobšūs, suk-ti ir gudrūs apsimetėliai, kurių tikslas – tik pasipelnyti. Į dvi grupes galima išskirti prie-žastis, lėmusias tokį požiūrį: (1) specifiniai, išskirtinai komercinio pobūdžio lietuvių ir žydų santykiai, (2) iš Lietuvos atsivežtas ten-dencingas požiūris. Vis tik išėivijos spaudoje žydų vertinimas nebuvo vienareikšmis ir vien tik neigiamas. Į žydus žiūrėta ir kaip į pavyzdį, žavėtasi jų vienybės jausmu. Reikš-tas ir tam tikras solidarumo jausmas, ypač su žydais iš carinės Rusijos imperijos, nes ir žydai, ir lietuviai gyveno po kitų tautų jungu.

Solidarumas jaustas ne tik su žydais, bet ir su kitomis rytų slavų tautomis. Būtent tai lėmė, kad lietuviai, nors ir labai griežtai pasisakė carinės Rusijos atžvilgiu, tačiau į rusų tautą žiūrėjo gana palankiai, nes jie, kaip ir kitos pavergtos tautos, išgyveno priespaudą. Išskirtinai tik teigiamo požiūrio susilaukė ukrainiečiai (rusinai). Į juos žvelgta kaip į pavyzdį, stebėtasi jų organizaciniais gebėjimais. Baltarusiai, kaip atskiras tautinis etno-sas, spaudoje beveik nefigūruoja, retkarčiais pasirodo terminas „gudas“, bet dažniausia tik Lietuvos istorijos kontekste.

Atvykę į JAV lietuviai jau rado tvirtai įsi-kūrusias senųjų emigrantų bendruomenes. Iš jų neabejotinai išsiskiria airiai, kurie su-laukė išskirtinio dėmesio Amerikos lietuvių spaudoje. Airių vertinimas buvo dviprasmis. Periodikoje airių vyskupai dažnai vaizduoti kaip išnaudotojai, teigta, kad jie labiau rūpi-nasi savo finansine padėtimi nei parapijiečių dvasiniu gyvenimu. Lietuvių tautinius jaus-mus žeidė ir tai, kad airių vyskupai dažnai neskirdavo lenko nuo lietuvio. Be to, piktino ir Katalikų bažnyčios politika, kuria siekiant panaikinti etinius skirtumus norėta suvieno-dinti visus tikinčiuosius. Kita vertus, airiai aktyviai veikė pagelbėdami gimtajam kraš-tui, tad jų pavyzdys dažnai pasitelktas drąsi-nant lietuvius veikti savo Tėvynės labui.

Į kitus senuosius emigrantus – amerikie-čius – žiūrėta teigiamai, ypač lietuvių migra-cijos pradžioje. Tačiau pastarųjų propaguoti migracijos įstatymo projektai, negatyvus nusistatymas ir aštri kritika naujųjų imi-grantų atžvilgiu vertė keisti pozicijas. Kaip gynybos imtasi tų pačių amerikiečių kritikos. Imta viešai kalbėti, jog amerikiečiai yra tiek pat „civilizuoti“, kaip ir naujakuriai, o lietu-viai ne ką blogesni „amerikiečiai“ nei senieji Amerikos piliečiai.

Palaipsniui lietuvių spaudoje vis daugėjo naujienų bei straipsnių, susijusių su darbinin-kų padėtimi JAV. Sąmoningėjantys lietuviai ima įsitraukti į darbininkų judėjimą, siekiantį

pagerinti darbo bei gyvenimo sąlygas. Jei kitose gyvenimo srityse buvo propaguojamas lietuviškumas, atskirumas nuo kitataučių, tai kalbant apie darbinius santykius, išskirtinai teigiamai vertintas bendradarbiavimas su kitomis tautomis. Palaipsniui pasirodo vis daugiau straipsnių, kuriuose raginama bendradarbiauti su kitataučiais darbininkais. Skelbta, kad kovojant dėl darbininkų teisių turi išnykti visi tautiniai skirtumai, nes tik matydami vienybę darbdaviai bus priversti nusileisti darbininkų reikalavimams.

Nuorodos

- ¹ Daugiausia informacijos apie lietuvių ir lenkų santykius galima rasti Antano Kučo, Vinco Valkavičiaus (William Wolkovich), Dailės Dapkutės darbuose. Tačiau juose ne tiek atskleidžiamas požiūris į lenkus, kiek sukongcentuotas dėmesys į realius, dažniausiai konfliktiško pobūdžio santykius.
- ² Tyrimui buvo naudingiausi šie darbai: Milukas A., *Amerikos lietuviai XIX šimtmečiuje (1868–1900)*, Philadelphia, 1938; Michelsonas S., *Lietuvių išėvija Amerikoje*, Bostonas, 1961; Ambrose A., *Chicagos lietuvių istorija 1869–1959*, Chicago, 1967; *Amerikos lietuvių istorija*, red. A. Kučas, Bostonas, 1971; Wolkovich–Valkavičius W., *Immigrants and Yankees*, Nashoba Valley, 1981; Fainhauz D., *Lithuanians in the USA. Aspects of Ethnic Identity*, Chicago, 1991; Greene V., *For God and Country, The Rise of Polish and Lithuanian ethnic Consciousness in America 1860–1910*, Madison, 1975; Dapkutė D., Lietuvių ir lenkų ryšiai emigracijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2009, nr. 8, p. 81 – 95; Eidintas A., *Lithuanian emigration to the United States 1868–1950*, Vilnius, 2005; ir kt.
- ³ Amerikos lietuvių laikraštis *Unija*, leistas 1884–1885 metais. Leidėjas Mykolas Tvarauskas; redaktorius Jonas Šliūpas.
- ⁴ *Lietuwiszskasis balsas* – lietuvių laikraštis 1885–1888 m. leistas Niujorke, 1888–1889 m. – Šenandore. Leidėjas – draugija *Lietuviškasis balsas*, redaktorius Jonas Šliūpas.

- ⁵ *Vienybė lietuvininku* – visuomenės, literatūros ir politikos savaitinis leidinys, ėjęs 1885–1920 metais. 1920 m. pavadinimas pakeistas į *Vienybę*. Šiuo pavadinimu laikraštis ėjo iki 1985 metų.
- ⁶ *Apszvieta* – literatūros ir mokslo mėnesinis laikraštis, ėjęs 1892–1893 metais. Leistas *Lietuvių mokslo draugijos Amerikoje*. Redaktorius Jonas Šliūpas.
- ⁷ *Lietuva* – laikraštis, leistas 1892–1920 m. Čikagoje. Redaktoriai: Jonas Grinius, Pranas Zacharevičius, Antanas Olšauskas, A. Jocys, Juozas Adomaitis-Sernas, Bronius Kazys Balutis, Pijus Norkus, J. Gedeminas.
- ⁸ *Draugas* – savaitinis laikraštis, leidžiamas nuo 1909 metų. Redaktoriai: 1909–1913 m. Antanas Kaupas, 1914–1915 m. Fabijonas Kemėšis.
- ⁹ *Laisvoji mintis* – mėnesinis žurnalas, tiriamuoju laikotarpiu leistas Skrantone (1910–1914). Redaguotas Karolio Račkausko-Vairo.
- ¹⁰ Kapočius L., *Senoji išėvija ir Lietuva*, Vilnius: Mintis, 1981, p. 34.
- ¹¹ Fainhauz D., *Lithuanians in the USA. Aspects of Ethnic Identity*, Chicago: Lithuanian Library Press, 1991, p. 24.
- ¹² *Ten pat*, p. 24–25.
- ¹³ Dapkutė D., Lietuvių ir lenkų ryšiai emigracijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2009, nr. 8, p. 85.
- ¹⁴ *Amerikos Lietuvių istorija*, red. A. Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 37.
- ¹⁵ Michelsonas S., *Lietuvių išėvija Amerikoje*, Bostonas: Keleivis, 1961, p. 17.
- ¹⁶ Kučas A., *Shenandoah lietuvių šv. Jurgio parapija*, New York: Šv. Jurgio parapija, 1968, p. 22.
- ¹⁷ Michelsonas S., *min. veik.*, p. 18.
- ¹⁸ Apie lietuvių ir lenkų konfliktus atskirose parapijose yra nemažai rašyta A. Kučo, A. Michelsono, V. Valkavičiaus–Wolkovičiaus, D. Dapkutės, R. Misiūno ir kitų tyrėjų darbuose.
- ¹⁹ Nuo čia ir toliau citatos pateikiamos orginalo kalba. Varnagiris A., *Nauji metai – nauji rupesczei, Lietuwiszskasis balsas*, 1886 01 12, nr. 1, p. 7.

- ²⁰ Bostoniszkis, Isz Boston. Mass, *Lietuva*, 1894 02 10, nr. 6, p. 2.
- ²¹ Michelsonas S., *min. veik.*, p. 31.
- ²² Musztyinė bažnyčioje. Isz Amerikos, *Vienybe lietuvninku*, 1903, nr. 19, p. 225.
- ²³ Plymouth, Pa. 20 d. Sausio, *Vienybe lietuvninku*, 1891, nr. 3, p. 29.
- ²⁴ Anžuolaitis J., Lenku brolyste, *Unija*, 1885 04 11, nr. 12, p. 4.
- ²⁵ Plymouth, Pa. 20 d. Sausio, *Vienybe lietuvninku*, 1891, nr. 3, p. 29.
- ²⁶ Bostoniszkis, Isz Boston. Mass, *Lietuva*, 1894 02 10, nr. 6, p. 2.
- ²⁷ Suwienuotos Walstijos. Zinios, *Lietuwiszkas balsas*, 1885 12 22, nr. 13, p. 52.
- ²⁸ Olšauskas A., *Istorija Chicagos lietuvių, jų parapijų ir Kn. Kraučiuono prova su laikraščiu „Lietuva“, buvusi Balandžio mėnesyje, 1899, Chicago, 1900, p. 5.*
- ²⁹ Greene V., *For God and Country, The Rise of Polish and Lithuanian ethnic Conciousness in America 1860–1910*, Madison, 1975, p. 6.
- ³⁰ Eidintas A., *Lithuanian Emigration to the United States 1868–1950*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 92.
- ³¹ Kučas A., *Lithuanians in America*, Bostonas: Encyclopedia Lituanica, 1975, p. 63.
- ³² Plymouth, 30 d. Balandžio, *Vienybe lietuvninku*, 1890, nr. 18, p. 2.
- ³³ Jakštas J., *Dr. Jonas Šliūpas*, Šiauliai: Saulės delta, 1996, p. 75.
- ³⁴ Naujokas J., Reikia raszyti lietuviszkai, *Vienybe lietuvninku*, 1898, nr. 15, p. 178.
- ³⁵ Waterbury K., *Lietuwiszkas balsas*, 1887, nr. 20, p. 237.
- ³⁶ Galima daryti prielaidą, kad Šliūpas atvykdamas į Jungtines Amerikos Valstijas iš Lietuvos atsivežė bei stengėsi įdiegti tarp tautiečių ir *Aušroje* daktaro Jono Basanavičiaus suformuluotą programą bei požiūrį į tautos praeitį, kurį išlaikė ir *Varpas*. Pirmuosiuose Lietuvos laikraščiuose polemizuojant apie lietuvių ir lenkų bendrą praeitį siekta įrodyti, kad pastarieji Lietuvai nieko gero neatnešė ir „kad unija Lenkiją, o ne Lietuvą išgelbėjo nuo pražūties“. Ivinskis Z., Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimų darbai*, 1940, t. 3, p. 335.
- ³⁷ Fainhauz D., *min. veik.*, p. 163.
- ³⁸ Bewardis W., Kas mus gaiszino, *Lietuwiszkas balsas*, 1888 12 31, nr. 30, p. 229.
- ³⁹ Astramskas T., *Susivienijimo Lietuvių Amerikoje istorija*, New York, 1916, p. 5.
- ⁴⁰ Šliūpas J., Pirmutiniai lietuviški spaudiniai Amerikoje, *Laisvoji mintis*, 1910 01 28, nr. 1, p. 16.
- ⁴¹ Už duszias Kražiecziu, *Lietuva*, 1894 01 13, nr. 2, p. 1.
- ⁴² Szenandoriszkis M. J. A, Ir tykas wanduo užputime wejo suyjudyna, *Unija*, 1885 02 28, nr. 7, p. 3.
- ⁴³ Delko žy dai nera mylimi net laisvoje Amerikoje, *Draugas*, 1909 07 12, nr. 1, p. 14–15.
- ⁴⁴ Račkauskas, V. K., *Amerika arba rinkinys įvairių faktų, žinotinių Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*, New York: Jaunoji Lietuva, 1915, p. 116.
- ⁴⁵ Szl. J. [Šliūpas], Nauji metai – nauji rupesczei, *Lietuwiszkas balsas*, 1886 01 12, nr. 1, p. 7.
- ⁴⁶ Burdingierius, Harrison, N. J. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje, *Vienybe lietuvninku*, 1903, nr. 15, p. 177.
- ⁴⁷ Plymouth, Pa. 22 d. Birželio, *Vienybe lietuvninku*, 1898, nr. 25, p. 293.
- ⁴⁸ *Ten pat.*
- ⁴⁹ Burdingierius, Harrison, *min. veik.*, p. 177.
- ⁵⁰ Jakubas, Isz Waterburio. Conn. Isz Amerikos, *Lietuva*, 1894 01 20, nr. 3, p. 1.
- ⁵¹ Scranton, Pa. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje, *Vienybe lietuvninku*, 1893, nr. 40, p. 481.
- ⁵² Ambrose A., *Chicagos lietuvių istorija*, Chicago: Amerikos lietuvių istorijos draugija, 1967, p. 312.
- ⁵³ *Ten pat.*
- ⁵⁴ Klausyk gero patarimo mokėk sau o ne kitam randą, *Laisvoji mintis*, 1911, nr. 19.
- ⁵⁵ Milijonierių szejminyna. Ivairios zinios, *Vienybe lietuvninku*, 1901, nr. 6, p. 73.
- ⁵⁶ Žy das ir bjoras, *Vienybe lietuvninku*, 1891, nr. 9, p. 106.
- ⁵⁷ Priedas prie žydiszko klausymo. Margumynai, *Vienybe lietuvninku*, 1892, nr. 38, p. 457.
- ⁵⁸ Iš Amerikos, *Draugas*, 1910 04 14, nr. 15, p. 298.
- ⁵⁹ *Ten pat.*
- ⁶⁰ Sekr. prot. K. Anskaitis, Protekulas susirinkimo visuomenes lietuvininku Naujam Jorke Suffolko ulie ioje N 9. d. 15 lapkriczio 1884 m., *Unija*, 1884 11 15, nr. 4, p. 4.

- ⁶¹ J. Szl., Lietuvininkai ir Amerika, *Lietuwiskasis balsas*, 1885 12 22, nr. 13, p. 49.
- ⁶² Delko žydai nera mylimi net laisvoje Amerikoje, *Draugas*, 1909 07 12, nr. 1, p. 14.
- ⁶³ *Ten pat.*
- ⁶⁴ Chmielowskis P., Žydų klausimas Lietuvoje, prasidedant XIXtam metašimčiui, *Laisvoji mintis*, 1911, nr. 21, p. 501.
- ⁶⁵ Žaltys, Joniszkis. Isz Lietuvos, 1893, nr. 15, p. 174.
- ⁶⁶ Swalkys A., Barzdai, *Lietuwiskasis balsas*, 1888 09 14, nr. 22, p. 674.
- ⁶⁷ Rasztas isz Warszawas p. Szerno, Ko mums rejkia, *Lietuwiskasis balsas*, 1885 08 11, nr. 5, p. 17.
- ⁶⁸ Ukininkas, Sintautu valsczius. Isz Lietuvos, *Vienybe Lietuvininku*, 1980, nr. 29, p. 2. Žvalgunas, Suvalkų rėdyba. Isz Lietuvos, *Vienybe lietuvininku*, 1896, nr. 23, p. 270.
- ⁶⁹ Lietuwiu protesto atgarsiai, *Lietuva*, 1894 03 17, nr. 11, p. 1.
- ⁷⁰ Maskolija. Politiskos žinios, *Lietuva*, 1911 01 06, nr. 1, p. 1.
- ⁷¹ Jakubas, Isz Waterburio. Conn. Isz Amerikos, *Lietuva*, 1894 01 20, nr. 3, p. 1; Sliupas J., Pirmutiniai lietuviški spaudiniai Amerikoje, *Laisvoji mintis*, 1910 03 28, nr. 3, p. 65.
- ⁷² Fainhauz D., *min veik.*, p. 147.
- ⁷³ Prof. Michailas Dragomanov, Senovės žydų mintis apie jų busimą rojus viešpatystę. Rojas ir pažanga, *Laisvoji mintis*, 1910 02 28, nr. 2, p. 31–35.
- ⁷⁴ Prof. Michailas Dragomanov, Krikščionių mintis apie Dievo ir dangaus karalystę. Rojas ir pažanga, *Laisvoji mintis*, 1910 03 28, nr. 3, p. 54–59.
- ⁷⁵ Apszvieta. Žydai, *Apszvieta*, 1892 05 27, nr. 1, p. 4–5.
- ⁷⁶ Pagal A. J. Shipman'ą, Rusinai Amerikoje, *Draugas*, 1909 12 30, nr. 24, p. 279.
- ⁷⁷ Rusinai ir Roma, *Vienybe lietuvininku*, 1892, nr. 15, p. 177.
- ⁷⁸ Pažystamas Trupinėlis, Mahanoy City, Pa. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje, *Vienybe lietuvininku*, 1898, nr. 18, p. 214.
- ⁷⁹ Pagal A. J. Shipman'ą, Rusinai Amerikoje, *min. veik.*, p. 279.
- ⁸⁰ V. K. R., Dar žodis, *Laisvoji mintis*, 1910 05 28, nr. 5, p. 122.
- ⁸¹ Neseniai mirė Wilkes Barrėje, *Lietuwiskasis balsas*, 1887, nr. 20, p. 237.
- ⁸² *Ten pat.*
- ⁸³ Mikolainis P., Rusinu seimas, *Vienybe lietuvininku*, 1901, nr. 2, p. 24.
- ⁸⁴ Balsas, *Vienybe lietuvininku*, 1901, nr. 2, p. 22.
- ⁸⁵ Skriaudžiamu tautu reikaluose ir organo „Freedom“, *Vienybe lietuvininku*, 1901, nr. 11, p. 126.
- ⁸⁶ Mikolainis P., „Freedom“ aukos, *Vienybe lietuvininku*, 1904, nr. 5, p. 59.
- ⁸⁷ Kun. A. Szis tas apie maskoliu szunybes ir musu reikalus, *Vienybe lietuvininku*, 1891, nr. 15, p. 175–176.
- ⁸⁸ Plymouth, Pa, 6 d. Balandžio, *Vienybe lietuvininku*, 1897, nr. 14, p. 161.
- ⁸⁹ Michalski T. A., The National Consciousness Among Lithuanian Emigrants to the United States at the Ending of the 19th and the Early 20th Century, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Liaudis virsta tauta*, t. 4, Vilnius, 1993, p. 260; Kun A., Szis tas apie maskoliu szunybes ir musu reikalus, *Vienybe lietuvininku*, 1891, nr. 17, p. 203.
- ⁹⁰ Plymouth, Pa., 6 Balandžio, *min. veik.*, p. 161.
- ⁹¹ Popas su paczia apsigogė. Isz Amerikos, *Vienybe lietuvininku*, 1898, nr. 35, p. 417.
- ⁹² Birsztonas J., Ką sveria Lietuviu ir Maskoliu smegenes, *Vienybe lietuvininku*, 1900, nr. 17, p. 200.
- ⁹³ *Ten pat.*
- ⁹⁴ Fainhauz D., *min. veik.*, p. 52.
- ⁹⁵ Wolkowich-Valkavičius W., *Immigrants and Yankees in Nashoba Valley*, Massachusetts: Acton, 1981, p. 60–61.
- ⁹⁶ Andziulaitis-Kalnėnas J., *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 183.
- ⁹⁷ *Ten pat*, p. 195.
- ⁹⁸ Isz Airiu žiamės. Zinios, *Lietuwiskasis balsas*, 1885 12 22, nr. 13, p. 52.
- ⁹⁹ Grickevičius A., Strumickienė I., Dapkutė D., Lietuvių tautinės katalikų bažnyčios atsiradimo prielaidos, *Oikos*, 2015, nr. 1 (19), p. 13–14.
- ¹⁰⁰ *Amerikos lietuvių istorija, min. veik.*, p. 93.
- ¹⁰¹ Pažystamas Trupinėlio, Užraszymai katalikiszkuju baznycziu, *Vienybe lietuvininku*, 1897, nr. 31, p. 381.
- ¹⁰² Parygožėnas, Argi lietuviai bus amžiniais vergais?, *Laisvoji mintis*, 1911, nr. 22, p. 521.

- ¹⁰³ Pagal bažnytinę tvarką lietuviai turėjo visą bažnytinį turtą (nuosavybės teisę) – žemę, bažnyčią, vietomis turimą mokyklą ir kapines – perrašyti Katalikų bažnyčiai, t. y. vietos vyskupui.
- ¹⁰⁴ Michelsonas S., *min. veik.*, p. 21.
- ¹⁰⁵ Parygožėnas, *min. veik.*, p. 522.
- ¹⁰⁶ Chicagietis, Parapijonų sukilimas prieš kleboną. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje, *Vienybe lietuvninku*, 1906, nr. 8, p. 94.
- ¹⁰⁷ Arci-vyskupas Ireland, *Vienybe lietuvninku*, 1892, nr. 13, p. 157.
- ¹⁰⁸ Tumlaiikinis komitetas, Elizabeth N. J. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje, *Vienybe lietuvninku*, 1893, nr. 35, p. 421.
- ¹⁰⁹ *Ten pat.*
- ¹¹⁰ Greene V., *min. veik.*, p. 11.
- ¹¹¹ Dar vienas angliintojas. Isz Amerikos, *Vienybe lietuvninku*, 1901, nr. 33, p. 392.
- ¹¹² Amerikos vyskupas atmeta tautų szventuosius. Isz Amerikos, *Vienybe lietuvninku*, 1901, nr. 37, p. 440.
- ¹¹³ Plymouth, Pa. 13 d. Gruodžio, *Vienybe lietuvninku*, 1899, nr. 50, p. 593.
- ¹¹⁴ Plymouth, Pa. 8 d. Balandžio, *Vienybe lietuvninku*, 1890, nr. 15, p. 2.
- ¹¹⁵ Fainhauz D., *min. veik.*, p. 52.
- ¹¹⁶ Pakvailo yankeesai. Isz Amerikos, *Vienybe lietuvininku*, 1903, nr. 30, p. 355.
- ¹¹⁷ Iš Amerikos, *Draugas*, 1909 12 30, nr. 24, p. 274.
- ¹¹⁸ Szliupas J., Tai ko-gi laukiame?, *Vienybe lietuvninku*, 1897, nr. 31, p. 369.
- ¹¹⁹ Komitetas, Protestas. Wilkes-Barre's Lietuviu, *Vienybe lietuvninku*, 1898, nr. 6, p. 73.
- ¹²⁰ Szliupas J., Pirmsėdis, Protestas. Scranton'o lietuvių priesz apsunkinima ateivystes, *Vienybe lietuvninku*, 1898, nr. 6, p. 72.
- ¹²¹ Fainhauz D., *min. veik.*, p. 53.
- ¹²² Yankiai linksminasi. Isz Amerikos, *Vienybe lietuvninku*, 1901, nr. 44, p. 524.
- ¹²³ Amerikiecių pasilinksminimai. Isz Amerikos, *Vienybe lietuvninku*, 1901, nr. 45, p. 536.
- ¹²⁴ Apszviesti amerikonai. Isz Amerikos, *Vienybe lietuvninku*, 1898, nr. 26, p. 309.
- ¹²⁵ Agluona, Emigracija, *Lietuva*, 1894 02 03, nr. 5, p. 1.
- ¹²⁶ Račkauskas V. K., *min. veik.*, p. 127.
- ¹²⁷ J. B., Sziandienine vergija Amerikoje, *Vienybe lietuvninku*, 1906, nr. 49, p. 583.
- ¹²⁸ Wienas isz darbininku, Ko mes galime sulaukti, *Lietuwiszskasis balsas*, 1885 12 22, nr. 13, p. 51.
- ¹²⁹ Aglė, Ant Nauju metu, *Lietuwiszskasis balsas*, 1887 01 15, nr. 1, p. 1.
- ¹³⁰ Skambalas, Carbondale, Pa. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje, *Vienybe lietuvninku*, 1891, nr. 18, p. 216.
- ¹³¹ Macevičius J., Gaidys A., *Šviesos! Daugiau šviesos!*, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1998, p. 103.
- ¹³² Straikas!, *Vienybe lietuvninku*, 1900, nr. 39, p. 465.
- ¹³³ Pagal Paul U. Kellogg'ą, Straikas McKees Rocks, Pa., *Draugas*, 1909 09 09, nr. 7, p. 106.
- ¹³⁴ Būtėnas V., *Pennsylvanijos angliakasių Lietuva*, Chicago: Lithuanian Library Press, 1977, p. 21.
- ¹³⁵ Fainhauz D., *min. veik.*, p. 66.
- ¹³⁶ Hazletonietis, Antra Kražiu skerdyne Amerikos laisves szalyje, *Vienybe lietuvninku*, 1897, nr. 38, p. 453.
- ¹³⁷ Fainhauz D., *min. veik.*, p. 66–67.
- ¹³⁸ *Ten pat.*, p. 454.
- ¹³⁹ Plymouth Pa. 13 d. Spalnio, *Vienybe lietuvninku*, 1897, nr. 41, p. 485.
- ¹⁴⁰ K., Plymouth, Pa. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje, *Vienybe lietuvninku*, 1891, nr. 30, p. 361.
- ¹⁴¹ Plymouth, Pa. Dalis darbu, *Vienybe lietuvninku*, 1900, nr. 20, p. 235.
- ¹⁴² Plymouth Pa. 13 d. Spalnio., *min. veik.*, p. 486.
- ¹⁴³ Phil. Kriauczius., Straikas Kriaucziu Philadelphijoje, *Lietuva*, 1894 02 03, nr. 5, p. 1.
- ¹⁴⁴ Angliakasis Alek. Kalvaitis, Anglekasiu straiakas pralosztas, *Vienybe lietuvninku*, 1904, nr. 50, p. 598.
- ¹⁴⁵ K., Plymouth, Pa. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje, *Vienybe lietuvninku*, 1891, nr. 30, p. 361.

THE ATTITUDE OF AMERICAN LITHUANIANS TOWARDS OTHER IMMIGRANTS OF THE LATE 19th AND EARLY 20th CENTURIES

S u m m a r y

In the end of 19th century Lithuanians who emigrated to United States of America become a part of multiethnic society. Lithuanians install themselves next to Poles, Italians, Slovaks, Jews and Russians. Also upon arrival they found other immigrants – British, Irish, Germans and Dutch communities. With all these different ethnic groups they establish connections which can be reflected at that time periodicals.

This article analyzes USA Lithuanian's relationship and attitude to other national

groups of the Late 19th and Early 20th Centuries: relationship between Lithuanians and Poles, attitude towards emigrants from Tsarist Russia territory and older emigrants (Irish and Americans), also Lithuanian's relations with emigrants in the context of work relationship.

Keywords: the Lithuanians in the USA, Poles, Jews, Russians, Americans, Irish, relationship, attitude to other national groups, national identity.

Laura LAURUŠAITĖ

Užburtas ratas ar vilties diaspora? XXI a. lietuvių ir latvių (e)migracijos procesų palyginimas

Santrauka: Straipsnyje iškeliamos ir pavyzdžiais tikrinamos dvi tezės: (1) latviai suvokdami emigraciją atsiskleidžia kaip lengvi skeptikai, o lietuviai – kaip fundamentalūs pesimistai, (2) šiuolaikinės kultūros reprezentacijos (literatūra, teatras, kinas) yra per menkai aktualizuotas diasporos tyrimų domenai. Įvadinėje straipsnio dalyje apibendrinant duomenis, pristatytus abiejų šalių sociologų bei demografų tyrimuose, ypač remiantis monografijomis *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija* (2012) ir *Latvijas emigrantu kopienas: Cerību diaspora (Latvijos emigrantų bendrijos: Vilties diaspora, 2015)*, aptariamos lietuvių ir latvių migracijos tendencijos. Konstatuojama, kad Lietuvoje emigracija suvokiama kaip „nevilties diaspora“, o Latvijoje – kaip nerealizuotas potencialas. Antroje straipsnio dalyje tiriama, kaip (e)migracijos procesai ir identiteto kaita atsispindi literatūros kūriniuose, sukurtuose šiuolaikinių lietuvių ir latvių (e)migrantų autorių. Daroma išvada, kad šiuolaikinę emigracijos literatūrą ir kultūrą aktualu pasitelkti giluminei diasporos analizei greta sociologinių duomenų, nes ji yra svarbus socialinės, antropologinės, ideologinės, psichologinės informacijos bankas.

Raktiniai žodžiai: latvių emigracija, lietuvių emigracija, imagologija, statistika, sociologija, literatūra.

Tyrimo starto pozicijos

Baltijos šalių demografinė statistika ir prieštaringi migracijos atgarsiai visuomenėje liudija, kad ši problema pastaruoju dešimtmėčiu mūsų regionui pasidarė kaip niekad aktuali ir iš paraščių persikėlė į antraštės. Lietuvos atvejis paprastai nagrinėjamas kaip izoliuotas fenomenas arba aptariamas visos Rytų ir Centrinės Europos kontekste, todėl tikslinga jį kontekstualizuoti, pasitelkus

Latvijos, kaip gretimos ir etniškai bendrašaknės šalies, pavyzdį, ypač turint galvoje, kad ji patiria panašaus masto gyventojų judėjimo procesus, kuriuos lemia identiškos priežastys. Lietuvos ir Latvijos gyventojai statistiškai pirmauja pagal emigracijos skaičių ir yra vieni mobilčiausių Europoje. Tiek pagal gimstamumo rodiklius po įstojimo į Europos Sąjungą, tiek gyventojų natūralaus prieaugio atžvilgiu Lietuva ir Latvija yra iš trijų „demografiškai blogiausių atvejų“ Europos Sąjungos rytinėje

dalyje¹. Lenkų mokslininkų teigimu, šiuolaikinę Rytų–Vakarų migraciją iš „naujųjų“ Europos Sąjungos šalių apskritai prasmingiau lokalizuoti ne tiek nacionaliniame, kiek visos Europos kontekste, nes įsijungus į bendrąją visuotinai padidėjo mobilumas Vakarų kryptimi ir ženkliai padaugėjo „tarpnacionalinio įdarbinimo biografijų“². Vis dėlto reikėtų atsižvelgti į tai, kad mažoms šalims emigracijos problema yra išskirtinai opi, nes joms iškyla visuomenės fragmentacijos, nacionalinės savimonės silpnėjimo ir net nacijos nykimo grėsmės.

Šio straipsnio tyrimo centre atsiduria du analitiniai kompleksiniai tyrimai, skirti Lietuvos ir Latvijos sociologinei emigracijos reiškinių analizei: lietuvių sociologų kolektyvinė monografija *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija* (2012) ir kolegų latvių tarpdisciplininė monografija *Latvijas emigrantu kopienas: Cerību diaspora (Latvijos emigrantų bendrijos: Vilties diaspora, 2015; projekto svetainė: <http://migracija.lv>)*. Vykdydami šį tyrimą, kurį patys vadina „mažuoju tautos surašymu“ (Mārtiņš Kaprāns), latviai atliko didžiausią iki šiol Europoje emigrantų iš vienos šalies kiekybinę apklausą. Naudojantis įvairiais respondentų paieškos kanalais, nepriklausomai nuo amžiaus, lyties, kalbos, rezidencijos šalies, išsilavinimo, įsikūrimo emigracijoje metų ir svetur praleisto laiko, buvo apklausti 14 068 latviai iš 118 valstybių. Lietuviai *Užburtame rate* naudojo dviem į Lietuvą grįžusių gyventojų apklausomis, kuriose dalyvavo atitinkamai 803 ir 1939 respondentai, gyvenantys ar kurį laiką gyvenę emigracijoje. Abiejuose tyrimuose derinama kiekybinė ir kokybinė duomenų analizė. Surinkta informacija analizuojama skirtingais lygmenimis bei apdorojama naudojantis moderniausiais kompleksiniais tyrimo metodais (*makro* – makroekonominiai veiksniai, *mezo* – migracijos tinklas, *mikro* – individualaus veikėjo lūkesčiai ir interesai). Latviai teigia sukūrę

inovatyvią duomenų analizės sistemą, kuri galėtų pasitarnauti panašioms tyrimams ateityje. Abiejų šalių mokslininkai siekia atskleisti kiekybinius migracijos mastus, išvykimo priežastis, nustatyti migrantų sociodemografinius ir profesinius profilius, galimos grįžtamosios ir pakartotinės migracijos ekonominius, politinius efektus. Kadangi latvių bendraautorių komanda tarpdisciplininė (iš viso 16 skirtingų sričių mokslininkų ir ekspertų: sociologai, ekonomistai, komunikacijos specialistai, antropologai ir psichologai), atsiranda galimybė praplėsti tyrimų lauką etninio, socialinio ir politinio identiteto pjūviais, iškelti socialinių tinklų ir interneto portalų reikšmę kuriant tarpnacionalinį identitetą, ištirti emigraciją iš kaimo ir miesto, atskleisti rusakalbių emigracijos iš Latvijos specifiką.

Lietuvių ir latvių dabartinė emigracija yra ekonominė, kulminaciją pasiekusi ekonominės recesijos laikais (2009–2012). Tai suprantama, ypač turint galvoje, kad „kai kuriose VRE [Vidurio ir Rytų Europos] valstybėse (ypač Latvijoje, Lietuvoje) ji [krizė] buvo gilesnė nei daugelyje ES valstybių“³. Didžiausią dalį abiejų Baltijos šalių emigrantų yra absorbavusi Didžioji Britanija (čia bazuojasi apie 100 tūkst. latvių, 2013 m. duomenimis – daugiau nei 95 tūkst. lietuvių). Didžiausią emigrantų grupę – per milijoną – Didžiojoje Britanijoje šiuo metu sudaro lenkai, išstūmę iš lyderių pozicijos ilgą laiką dominavusius indus⁴.

Oficialiais Latvijos centrinės statistikos valdybos duomenimis per 13 metų (2000–2012) gyventojų skaičius Latvijoje dėl emigracijos sumažėjo 10%, o sudėjus metinius migracijos rodiklius⁵, šio straipsnio autorės apskaičiavimais iš Lietuvos nuo 2000 m. emigravo 13,7% gyventojų. Didžioji dalis emigrantų yra 16–35 metų amžiaus, vis daugiau žmonių emigruoja su visa šeima, planuodami pasilikti emigracijoje visam laikui⁶. Per pastarąjį dešimtmetį emigracijos pobūdis

akivaizdžiai pasikeitė nuo pagrindinio šeimos maitintojo trumpalaikės emigracijos iki visos šeimos nuolatinės emigracijos. 2016 m. duomenimis (Mihails Hazans), iš viso Latvija 2000–2014 m. dėl tarptautinės migracijos prarado 260 tūkst. gyventojų, o Lietuva – per 500 tūkst. (Vlada Stankūnienė). Remiantis šio straipsnio autorės apskaičiavimais, pagal statistinius penkerių metų migracijos parametrus, vidutiniškai per dieną iš Lietuvos emigruoja 92 žmonės, o iš Latvijos – 62 žmonės. Abiejų šalių demografi prognozuoja, kad diasporos apimtyms artimiausiais metais dar didės, ypač tai liudija išsyrškėjusios jaunų žmonių nuostatos⁷.

Šio straipsnio komparatyvinę intenciją padiktavo lietuvių ir latvių mokslininkų požiūrio skirtumas: jie pradeda savo tyrimus iš skirtingų starto pozicijų. Latvių pasirinkta metafora „vilties diaspora“ implikuoja optimistinių scenarijų, o lietuviškasis „užburtas ratas“ yra dvigubos reikšmės žymiklis – viena vertus, jis gali reikšti neigiamo migracijos rato perspektyvą (migraciją kaip ilgalaikį apsisprendimą) ir valstybės bejėgiškumą šį apsisprendimą paveikti, kita vertus, kelia teorinę sėkmingo migracijos ciklo (grįžimo) hipotezę.

Lengvi skeptikai vs fundamentalūs pesimistai

Straipsnio tezė, kurią toliau bandysime pagrįsti ir išplėtoti yra tokia: vertindami migraciją latviai atsiskleidžia kaip lengvi skeptikai, o lietuviai – kaip fundamentalūs pesimistai. Lietuviai yra linkę XXI a. emigraciją vadinti „tautos išsivaikščiojimu“, „masine tautos evakuacija“, Lietuvos viešojoje erdvėje dažniau artikuliuojamas neigiamas požiūris į migraciją ir jos pasekmes, apie emigrantus įprasta atsilipti kaip apie visapusišką nuostolį šaliai. Lietuvos mokslų akademijoje 2016 m. balandžio 13 d. surengta konferencija ta pačia tema:

„Nestabdoma ir nesustabdoma emigracija“. Konstatuota, kad emigracija gali būti tik pristabdoma, bet visiškai sustabdoma – ne⁸. Konferencijos pabaigoje priimta rezoliucija, kuria siūloma emigraciją ir demografinę krizę paskelbti prioritetine valstybės problema; įsteigti specialią emigracijos ir imigracijos procesus balansuojančią valstybės instituciją; įpareigoti LR Vyriausybę sukurti Lietuvos piliečių reemigracijos skatinimo, emigracijos mažinimo ir demografinės būklės stabilizavimo bei gyvenimo gerinimo valstybės programą.

Emigracija Lietuvoje vadinama tautos krize, nacionalumo nykimo prielaida, aliarmine situacija, grėsmingu iššūkiu mūsų suverenitetui, „būtimi myriop“, procentiškai didelei tautos daliai išvykstant į užsienį pasigirsta nerimo balsų dėl lietuviškumo devalvacijos. Latviai taip pat kalba apie „didįjį išsivaikščiojimą“, bet dažniau vartoja ir tokius neutralius apibūdinimus kaip „nauja norma“, atsiliepia apie išvykimą gyventi svetur kaip apie pragmatišką „išeities strategiją“, sukėlusią didesnio ar mažesnio masto nacionalinį nerimą⁹. Tokių situacijos vertinimą gali lemti bendrieji mentaliteto skirtumai; kaip interviu yra pasakęs LU Lituanistikos centro docentas Edmundas Trumpa, „Latvius išgelbės šalti nervai ir vėsi laikysena“¹⁰. Iš tiesų ir į emigracijos reiškinius jie dažnai reaguoja ne taip emociškai, menkesnis (nors tendencingai skeptiškas) šių procesų atgarsis latvių žiniasklaidoje. Stereotipai ir *imagomatai*, generuojami žiniasklaidos ir skleidžiami per informacines priemones, prisideda formuojant „socialines imagerijas“, kurios gali generuoti tautos telkties energiją (arba ją išsklaidyti) ir taip veikti nacionalinio priklausymo jausmą (arba jo stygių). Tikėtina, kad nuolatinis problemos eskalavimas Lietuvos viešojoje erdvėje tik dar labiau įsuka emigracijos ratą. Latvių mokslininkai koncentruojasi į tai, kaip kompensuoti negatyvius efektus, ir savo tyrimu bando „perkelti

politikos fokusą nuo išvykusių grąžinimo namo (dabartinėmis ekonominėmis sąlygomis tai mažai tikėtina) į galimybes, kurias atveria bendradarbiavimas tarp Latvijoje ir užsienyje gyvenančiųjų¹¹. Latvijos ekspertų požiūriu, remigracijos politika Latvijoje vyksta „vidutiniškai sėkmingai“, o sėkmės koeficientą galėtų padidinti kitoks požiūris į diasporą: būtų veiksmingiau laikyti emigravusius asmenis ne prarasta tautos dalimi, o jos potencialu¹², nes jie yra kanalas, per kurį Latvijos visuomenė gali pasikeisti¹³. Siūlomi du keliai kaip alternatyva tiesioginei remigracijos politikai – stiprinti latvių diasporą ir spręsti vidines Latvijos ekonomikos problemas, sudarant geresnes sąlygas tiems išvykusiesiems, kurie norėtų pradėti verslą Latvijoje. Latvių mokslininkai monografijoje koreguoja kai kuriuos nusistovėjusius įsitikinimus, stereotipus ir dėl moksliai pagrįstų duomenų trūkumo viešojoje sferoje išsivyravusias spekuliacijas: išvyksta daugiausia tie, kurie Latvijoje nerado darbo ir patyrė socialinę depresiją (dominuojantys gali būti traukos veiksniai – „pagerinti gyvenimo kokybę“), būnant svetur sumažėja priklausymo gimtinei jausmas (nacionaliniai argumentai kaip tik dažnai sustiprėja), emigruoja daugiau kaimo žmonių (statistiškai didžiausią „nukraujavimą“ yra patyrę Latvijos didmiesčiai, ypač Ryga) ir pan.

Latvių mokslininkų monografijos paantraščiui pasirinkta frazė „vilties diaspora“ yra indų teoretiko Arjuno Apadurai pasiūlytas terminas. Pagal Apadurai klasifikacinį modelį pokario išėivija vadinama „teroro aukų diaspora“, nes susiformavo priverstinėmis ir dramatiškomis aplinkybėmis. „Vilties diaspora“ Apadurai siūlo vadinti šiuolaikinius darbo emigrantus, kurie išvyksta į užsienį ieškodami geresnių socialinių ekonominių sąlygų. Kaip pažymi monografijos sudarytojai, „vilties“ motyvas veikia ir veidrodiniu principu, t. y. apima ne tik pačius

migrantus, bet ir tuos, kurie lieka – jų šeimos narius, gimines, draugus, plačiąja prasme net ir valstybę – visus, kurie puoselėja viltis emigrantų atžvilgiu. Lietuvių mokslininkai pagrindinius akcentus sudeda kitaip, galima sakyti netgi atvirkščiai – pabrėždami ne į emigrantus dedamas viltis, o nusivylimą (ekonominį, politinį, socialinį, net emocinį) kaip pagrindinį emigracijos stūmos veiksnį. Beviltiška situacija provincijos darbo rinkoje, socialinė nelygybė ir nesaugumas, prastas psichologinis klimatas skatina paprasčiausiai „dingti“ iš Lietuvos. Taigi motyvacinis požiūriu stūmos veiksniai yra stipresni už traukos veiksnius.

Ant knygos *Užburtas ratas?* viršelio klausuku pažymima, o vėliau tyrime tikrinama įsisukusio ir sunkiai besustabdomo migracijos rato prielaida. Konstatuojama emigracija iš Lietuvos kaip ilgalaikis apsisprendimas, kuris, augant užsienyje gaunamoms pajamoms, gali būti pratęsimas neribotam laikui¹⁴, ir valstybinių institucijų nepajėgumas sulaikyti emigrantų srautus bei motyvuoti išvykėlius sugrįžti. Rato metafora nurodo ir cirkuliacinį, apykaitinį migracijos pobūdį (grįžtama, išvažiuojama, vėl grįžtama), tai, kas teorinėje literatūroje vadinama dvipusiu eismu (angl. *two way street*) arba lakiąja migracija (angl. *liquid, fluid migration*).

Migracijos reiškinio kompleksiskumas ir skirtingos jos interpretacijos liudija, kad tikslinga (e)migraciją vertinti ir analizuoti kaip imagologinį reiškinį. Emigracija, kaip masiškai išplitęs blogo gyvenimo tėvynėje ir tariamos sėkmės svetur mitas, priskirtina šiuolaikinės imagologijos, kaip mitokūros, sričiai – populiariojoje žiniasklaidoje generuojamos legendos apie idealų darbą, svaiginančią karjerą, lengvus pinigus užsienyje stimuliuoja emigranto, kaip herojaus, vaizdinį. Priešingas – emigranto, kaip tautos atskalūno ir antiherojaus, mitas funkcionuoja menčiau ir dažniausiai arba specialistų (demografų, sociologų, ekonomistų)

tyrimuose, arba tautinių idealų puoselėtojų pasisakymuose. Kaip grįžtamosios migracijos trukdis pasitarnauja ir grįžusiųjų, kaip „nenusisekėlių“, įvaizdis, nes tikima, kad grįžta tie, kuriems užsienyje nepavyko¹⁵. Galime stebėti, kaip šiuolaikinėje sąmonėje (o sykiu ir literatūroje) kinta tautiškumo, patriotizmo, misijos pajautimo, pagarbos savo tautai ir jos puoselėtoms vertybėms suvokimas – asmeninės naudos kriterijai dažnai užgožia pokario išėvijoje ar Nepriklausomybės pradžioje pirmajame plane buvusius individo išpareigojimus tautai ar valstybei. Kita vertus, Arvydo Matulionio pastebėjimu, mūsų protėvius aisčius, kaip klajoklių gentis, irgi galima laikyti migrantais, o žmonijos istorija nuo pat pirmųjų laikų buvo savanaudiškumo istorija ieškant geresnių medžioklės ar dirbamos žemės plotų¹⁶. Kalbant apie migraciją kaip apie makroekonominį reiškinį ir kolektyvinio identiteto vaizdinį, ją paprastai linkstama vertinti neigiamai ir traktuoti kaip demografinį, ekonominį ir intelektinį nuostolį šaliai, bet kalbant apie atskirą emigruojantį individą mikroekonominiu požiūriu, išvykimą įprasta vertinti teigiamai, pabrėžiant emigracijos teikiamas finansines ir profesines galimybes.

Ir Lietuvoje, ir Latvijoje žodis „emigrantai“ dažniausia vartojamas apibūdinti naujesiems išėviams, t. y. išvykusiems po 1991 m., tačiau šis apibrėžimas turi neigiamų implikacijų ir jau kurį laiką yra demonizuojamas bei stigmatizuojamas. Abiejų šalių tikslinės grupės su sąvoka „emigrantai“ save sieja nenoriai¹⁷ ir nemano, kad šis terminas tiksliai apibūdina jų situaciją¹⁸. Viena iš priežasčių galėtų būti ta, kad vis daugiau diasporos atstovų praktikuoja transnacionalinį gyvenimo būdą, t. y. gyvena paraleliai ir tėvynėje, ir pasirinktoje užsienio šalyje, arba tapatinasi su platesnio masto bendrija (pavyzdžiui, jaučiasi esantys europiečiai arba pasaulio piliečiai). Taip susikuria dvigubo (ar daugybinio) identiteto diasporos, kurių atstovai kultivuoja kelias

atskiras tapatybes, kurios dažnai tarpusavyje mažai sąveikauja. Dauguma tų, kurie nuolat gyvena užsienyje, palaiko ryšius su tėvyne, praktikuoja vadinamąjį „nuotolinį nacionalizmą“ ir planuoja anksčiau ar vėliau sugrįžti¹⁹. Latviai yra statistiškai apskaičiavę, kad apie 80% emigrantų į geografinę tėvynę grįžta bent kartą per metus, taigi išlaiko ne tik įsivaizduojamą, bet ir fizinį, patirtinį ryšį su Latvija. Tiems, kurie yra gimę lietuvių ar latvių emigrantų šeimose, bet anapus geografinės Lietuvos ar Latvijos, tėvynė nebėra gimtinė, ir teritorinė Lietuvos arba Latvijos erdvė jau yra fikcinė erdvė. Naujajai emigrantų vaikų kartai būdingas vadinamasis „atostogų nacionalizmas“ – svečiavimasis tėvų gimtojoje šalyje arba pas senelius per atostogas. Teorinėje literatūroje atskirą apibrėžimą yra įgiję vaikai, emigruojančių tėvų palikti gimtosiose šalyse, jie vadinami „euronašlaičiais“ (angl. *Euro-orphans*)²⁰. Turint galvoje tokią komplikuoatą priklausymų tinklą ir kintančią šiuolaikinio mobilumo prigimtį, nūdienos išvykėlius būtų tiksliau vadinti migrantais, transmigrantais arba (e)migrantais – nepisirišant prie fiksuotų išvykimo (emigracijos), atvykimo (imigracijos), grįžimo (remigracijos) ar pakartotinio išvykimo (reemigracijos) prasmių. Toks apibrėžimas leidžia susitelkti į socialinį ir kultūrinį judrumą, slankią ir dinamišką šiuolaikinės emigracijos prigimtį, o ne fiksuotą kilmės ar gyvenamąją vietą. *Užburto rato* autoriai kalbėdami apie darbuotojų judėjimą siūlo vartoti ne migracijos, o mobilumo [judumo] terminą²¹. Emigravusiems rusakalbiams Latvijos gyventojams įvardyti siūloma sąvoka „latvijietis“ – kaip priešprieša etniniams latviams²².

Kultūriniai diskursai kaip (e)migracijos tyrimų medžiaga

Šiuolaikinė migracija yra reiškinys, ne tik visuomenėje ir moksle, bet ir meninėje

sferoje sulaukiantis plataus kultūrinio atsako. Kūrybine prasme emigraciją galima vertinti pozityviai, nes ji dažnai suvokiama kaip egzistencinė padėtis, skatinanti generuoti idėjas, išlaisvinti vaizduotę, griauanti mąstymo ribotumą. Abiejose Baltijos šalyse migracijos tematika reiškiasi įvairiomis meno formomis: statomi teatro spektakliai, kuriami dokumentiniai ir meniniai filmai²³, dainos, kuriose ryškus migracinis motyvas²⁴. Didėjant emigracijos mastams, į socialinės sferos aktualijas ima reaguoti ir rinka, plečiasi juos aptarnaujanti sfera – Lietuvoje yra išleistas atvirukas, vaizduojantis „emigranciką“, tempiantį krepšį su užrašu UK (Jungtinė Karalystė). Kultūriniai diskursai ir literatūros tekstai atlieka svarbų vaidmenį konstruojant ir įdiegiant su emigracija ar plačiaja prasme su kintančiu tautos mentalitetu susijusius kolektyvinius vaizdinius, nes juos kontekstualizuoja arba permąsto. Galime stebėti, kaip šiuolaikinėse kultūros praktikoje susitinka ir persipina kanoninės literatūros ir populiariosios kultūros įvaizdžių laukai. Pavyzdžiui, lietuvių grupės ŽAS dainoje „Ne kažką“ klasikinio palikimo elementai (Maironio poezijos motyvai) išcentruojami ir pritaikomi aktualiajai socialinei tikrovei:

<...> Londone sienas dažiau
Berlyne picas kepiau
Indijos meditavau
Vis tiek namuose geriau

Norvegams braškes rinkau
Ir švedams stogus kaliau
Ispanams langus valiau
Vis tiek namuose geriau

Kur bėga Šešupė
Kur Nemunas teka
Ten mano Tėvynė
Brangi Lietuva. <...>

Pastaruoju dešimtmečiu Baltijos šalyse susiformavo šiuolaikinės literatūros linkmė, vadinama naujosios (e)migracijos bangos literatūra. Ją kuria išeiviai, kurie vadinami trečiosios bangos migrantais, arba ekonominiais migrantais, t. y. išvykę Baltijos šalims jau atgavus nepriklausomybes ir ypač po 2004 m. įsijungus į Europos Sąjungos šalių bendriją. Kai 2002 m. latvių kalba pasirodė Laimos Muktupāvelos romanas *Šampinjonu deriba* (*Pievagrybių testamentas*, liet. 2003) lietuviai dar neturėjo tokios ryškios migracinės literatūros paraiškos, bet netrukus proporcija gerokai persisvėrė į lietuvių pusę. Šiuo metu stebimas labai asimetriškas šiuolaikinių lietuvių ir latvių kūrinių vaizdas: šio straipsnio autorės duomenimis, yra pasirodę per 60 lietuvių migrantų sukurtų tekstų ir tik 9 šiai tematikai skirti latvių migrantų grožiniai kūriniai. Galima spėti, kad viena iš tokios disproporcijos priežasčių yra kiekybės dimensija (mažiau emigravusių latvių negu lietuvių), taip pat prastesnė leidybinė situacija Latvijoje (išeina mažiau knygų) ir kitos, šiandien dar neregimos, bet ateityje galbūt išryškėsiančios priežastys.

Emigracijos literatūra formuoja naują, gretutinį migracijos naratyvą, kuris įsilieja į bendrąjį nacionalinių literatūrų veiklos lauką ir papildo „didįjį naratyvą“ nauja tematika. Šiuolaikinių migrantų knygos atspindi socialinius ir mentalinius migruojančių tautų pokyčius, lukštena migracinės tapatybės sluoksnius, kurių atodangos išryškina savivokos spektrą – nuo posovietinių šalių atstovų naivumo ir nepasitikėjimo savimi (Laima Muktupāvela, Marius Ivaškevičius), perspausto patriotizmo deklaracijų (Mantas Areima) iki radikalaus savos tapatybės atmetimo, pasidarygėjimo tautiečiais (Aneta Anra) ir naujos „pasaulio piliečio“, „eurokartos“ identifikacijos (s)teigimo (Gabija Grušaitė). Emigracija gali būti vaizduojama skaudžiai, nepaliekant erdvės viltims ir iliuzijoms (Andra Manfelde), filosofškai (Dalia

Staponkutė), kaip avantiūra (Otto Ozols, Vilis Lācītis), humoristiškai, ironiškai (Muktupāvela, Paulina Pukytė), arba sąmoningai akcentuojant optimizmo dėmenį (Jaroslavo Melniko romano *Paryžiaus dienoraštis* paantraštė „Optimizmo vadovėlis“). Teigiama ar neigiama migracijos traktuotė nebūtinai priklauso nuo kartos savimonės – izoliacija, depresijos jausenos ir emigracijos tragika ryškėja įvairaus amžiaus rašytojų reprezentacijose, o keliavimą, kaip kasdienybės normą ar praturtinantį tarpkultūrinį iššūkį, deklaruoja nebūtinai tik jaunesni rašytojai. Latvių migracijos literatūroje visiškai neatstovauta išvykusiems studijuoti menininkams (plg. liet. Kaunaitė, Grainytė), bet itin reikšmingą naratyvų dalį sudaro profesionalių rašytojų, ištekėjusių už užsieniečių, tekstai (Laima Kotta-Muktupāvela – už turko, Nora Ikstena – už vokiečių kilmės gruzino). Migrantų literatūroje stebima trajektorija nuo „juodųjų baltų“, neobaudžiauninkų vaizdavimo: atsiranda vis daugiau intelektinės migracijos, gausėja kelionių naratyvų ir transmigrantų tekstų, kuriuos rašo nebūtinai profesionalūs rašytojai, o raštingi keliautojai²⁵. Kelionių knygos lengvai skaitomos, jų autoriai – savotiški tarpininkai, informantai, kurie supažindina skaitytojus su šalimis, į kurias jie galbūt niekada nenuvyks arba kaip tik rengiasi keliauti (pvz., Zitot Čepaitės *Emigrantės dienoraštis* vadintas vadovėliu ketinantiems išvykti, knygos gale pridėtas pagrindinių sąvokų ir vietovardžių žodynėlis).

Kelionių naratyvai ir (e)migracijos knygos, atspindėdamos šiuolaikinės lietuvių ar latvio sąmonės plėtrą, paliudija tapatybės adaptyvumą, tarpkultūrinį lankstumą ir siūlo naujas mūsų charakterio koordinatas: lietuviškumas ir latviškumas XXI a. jau yra veikiamas naujų (pa)slankumo, prisitaikymo bruožų. Tėvynė nebetenka lokalumo apibrėžčių, atsiranda naujas mobilus lietuvių tipas ir naujas dabartinės emigracijos leitmotyvas, savotiškas ekonominio emigranto

šūkis, priskirtinas moderniajam folklorui: „Kur gerai, ten ir tėvynė“. Gintaro Beresnevičiaus aprašytas rymantis ir dūmojantis lietuvis, rūpintojėlio tipas, reprezentuojantis susirūpinusio ir verkšlenančio tautiečio įvaizdį²⁶, emigracijos literatūroje jau kitoks. Silpnumas, letargija ir užsisklendimas nebėra emigravusio lietuvių tautiniai bruožai, literatūroje vyrauja dinamiškos, judrios, drąsios, kritiškai persvarstančios sovietinio palikimo padarytą žalą tautos įvaizdis (Elvyra Davainė, Čepaitė, Lācītis). Namų praradimo topas, būdingas pokario emigracijai, po truputį netenka aktualumo, darosi ideologiškai madinga kvestionuoti būtinają ryšį tarp teritorinės priklausomybės, kalbos ir identiteto. Šia prasme galime sakyti, kad baltų literatūros seka pasaulinėmis literatūros tendencijomis – išteritorinimu, transnacionalumu, daugiakalbyste ir pan.

Analitiškai žvalgant sociologų darbus ir migracinės literatūros kūrinius, išryškėja problema: literatūra ir kitos kultūrinės praktikos nėra pakankamai įvertintos kaip papildomas reprezentatyvus duomenų šaltinis tiriant diasporą. Priimta manyti, kad pirminė yra fakto tiesa, bet patys sociologai pripažįsta, kad jų tyrimai turi tam tikrą nepatikimumo laipsnį, nes skaičiuojant išvykusius asmenis paprastai naudojamos tik oficialia statistika (registruojami tik deklaravusieji savo išvykimą); migracijos prigimtis labai laki ir rodikliai nuolat kinta; jei asmuo išvyko ar grįžo daugiau nei vieną kartą, tai statistikoje rodoma kaip keleto žmonių išvykimas ir grįžimas²⁷; statistinės apklausos, ypač kiekybiniai interviu, yra labai apytikriai (mokslininkai yra nustatę, kad 30% respondentų atsakymų neatitinka tikrovės); apklausiamos ne visos tikslinės grupės, pavyzdžiui, dažniausia iš respondentų imties iškrenta žemasis emigrantų sluoksnis (benamiai, narkomanai), kurio nepasiekia jokios apklausos priemonės. Literatūra šiuo atžvilgiu reprezentatyvesnė, nes grožiniuose tekstuose gerai

atsiskleidžia kraštutinumai, emigracinio gyvenimo užribiai. Kultūros resursai galėtų ypač pasitarnauti giluminei migracinio identiteto analizei. Galima pastebėti, kad sociologų klausimynai orientuojami į panašius klausimus, kokius gvildena rašytojai. Rinkdami medžiagą kūriniams rašytojai integruoja savo ir aplinkinių (e)migrantišką patirtį bei atlieka, sociologijos terminais tariant, su kitais migrantais daugybę „kokybinių interviu“, kuriuos kūrybiškai apibendrina grožiniuose tekstuose. Kartais vykstama į užsienį su aiškia antropologine „žvalgomoja“ intencija, siekiant iširti ir naratyvizuoti emigrantų gyvenimą (Ivaškevičius, Muktupāvela). Žiniasklaidoje ir sociologų darbuose skaitome plikas statistikas, neindividualizuotus skaičius, o literatūrinė kalba pajėgi skaičius paversti gyvenimo dramomis, praskleisti visą išeičių likimų skalę ir užfiksuoti reiškinio psichologinį daugiabriauniškumą. Statistika ir literatūra galėtų veiksmingai papildyti viena kitą: pirmoji yra vertinga kaip faktinių ir empirinių duomenų repozitoriumas, o antroji pasižymi giluminėmis interpretacinėmis galiomis, perteikia emocinį migracijos reiškinio matmenį. Iš baltų tautų migracinės literatūros viseto ryškėja patirtys, bendros daugeliui emigrantų, nepaisant jų tautybės. Šiuo atžvilgiu reikšmingas rašytojos Unės Kaunaitės argumentas, kad romane *Žmonės iš Alkapės* ji pasirinko neįvardyti Lietuvos, o rašyti apie emigrantus iš Alkapės – apibendrintos mitinės posovietinės šalies, turinčios apie 2 mln. gyventojų. Lietuva romane atpažįstama iš užuominų, bet galima išvelgti universalią mažų istoriškai nukentėjusių šalių, iš kurių emigruojama, ir didelių, ekonomiškai stiprių migrantų traukos šalių susidūrimą.

Naujoji migracijos literatūra – tai socialinės, dokumentinės ir iš dalies autobiografinės literatūros tipas, kai pasakojimas dažniausiai grindžiamas ne fikcija ar išgalvota istorija, o atspindi tikrovę, fiksuoja buitines, kasdienes išeičių gyvenimo problemas ir savivokos

transformacijas. Šio tipo literatūros nereikėtų vertinti vien literatūrinės vertės požiūriu, nes tai reikšmingas socialinių, antropologinių, ideologinių ir kt. duomenų bankas, t. y. mediumas tautoje cirkuliuojantiems įvairdziams užrašyti, pasitelkiant literatūrinės priemonės. Įvairdzlių funkcionavimas kūriniuose iš dalies maitina socialinę atmintį ir tautinius identitetus. Remiantis imagologijos teoretiku Menno Sprieringu, „be kitų dalykų, įtikinamas [tyrimų] šaltinis gali būti literatūra, nes ‚menas‘ tam tikru mastu atspindi kanonizuotas visuomenės pažiūras, o žmonės yra formuojami to, ką skaito“²⁸. Šiuolaikinė migracijos literatūra, rašyta su autentiškos patirties užtaisu, gali būti laikoma „fakciniu“ diskursu (angl. *faction*), kuriame susilieja ir persipina dvi skirtingos ir net priešingos kategorijos – faktas ir fikcija. Galima teigti, kad šioje poroje faktas dažnu atveju yra svarbesnė, dominuojanti instancija. Tokios literatūros *motto* galėtų būti Mariaus Ivaškevičiaus pjesės *Išvayrimas* žodžiai, parinkti latviškam spektaklio *Izraidītie* reklaminiam plakatui: „Gyvenimas nėra koks *fiction*, kur galima viską išdailinti“.

Sėkminga šio spektaklio adaptacija Rygos Dailės teatre (rež. Oskaras Koršunovas) liudija tapatų lietuvių ir latvių šiuolaikinės emigracijos charakterį. Latvijoje spektaklis tapo ne tik kultūros, bet ir visuomeninio gyvenimo įvykiu ir nacionalinės reikšmės kasos hitu, susilaukė net 5 profesionalių recenzijų. Pakeitus išorinius atributus, pjesė buvo adaptuota Latvijos scenai – sutampa spektaklių scenografija, mizanscenos, choreografija, muzikos, rekvizitų funkcijos, bet vardai, vietovardžiai ir tautiniai atributai, taip pat ir emigrantų dainuojamos dainos („Pūt, vėjiņ!“ / „Pūsk, vējeli!“ „Es dziedāšu par tevi, tēvu zeme“ / „Aš dainuosiu apie tave, tėvų žeme“) pakeista latviškais, kad „pakulentų“ nacionalinius jausmus. Sklandi integracija į Latvijos teatrą liudija, kad pjesės turinys peržengia etniškumo ir tautiškumo ribas

bei atskleidžia kolektyvinį migrantų identitetą – paantraštesė latviai vadina spektaklį ir lokaliai („latvių emigranto kronika“), ir globaliai („mūsų šimtmečio epas“). Visgi išvertus į latvių kalbą ir pakeitus pavadinimą *Izraidītie* („išgintieji, išvarytieji“), lieka tik pirminė išvairoymo iš rojaus konotacija, bet pasimeta gretutinės, pvz., „vairoymo iš“ savo šalies ir „vairoymo ant“ savo šalies reikšmės. Pjesės populiarumo priežastis Latvijoje galėtų būti vietinių kūrinių šia tema stoka ir emigracijos, kaip reiškinio, aktualumas. Latvių teatro kritikė Silvija Radzobe pripažįsta, kad latvių teatras neturi analogiškos talpos dramaturgijos emigracijos tema: „Latvijoje, deja, neturime nei dramaturgo, nei prozininko, kurio talentas ir žinios, taip pat drąsa ir proto smalsumas būtų apdovanoti tokiomis ambicijomis“²⁹.

Išvados

Lietuvių ir latvių migracijos pobūdis ir kiekybiniai išvykimo rodikliai labai panašūs, bet iš esmės skiriasi situacijos vertinimas. Lietuvių mokslininkai patenka į užburtą ratą centruodamiesi į remigracijos politiką ir modeliuodami strategijas, kaip būtų galima pristabdyti įsisukusį emigracijos ratą. Perfrazuojant Apadurai terminą ir remiantis specialistų vertinimais bei niūriomis prognozėmis, Lietuvos (e)migracijos atvejį būtų galima pavadinti „nevilties diaspora“.

Akivaizdu, kad latviai mažiau eskaluoja migracijos problemą ir labiau susitelkia į sėkmės scenarijus, t. y. siūlo nesikoncentruoti į tai, kaip išvykusius latvius sukviesti namo, bet mąstyti platesnėmis kategorijomis: ne apie Latviją kaip uždarą teritoriją, iš kurios per daug išvažiuoja, per mažai grįžta, bet apie Latvijos interesų lauką, kuris yra platesnis už geografinę Latvijos teritoriją. Tokiu požiūriu išvažiavimas turi didelį potencialą, nes žmonės tampa nacijos žinianešiais, per juos įmanoma projektuoti Latvijos

interesus Europos mastu. Šią bendrąją mąstymo kryptį būtų produktyvu perimti ir Lietuvos viešosios erdvės aktantams – žiniasklaidai, politikams, mokslininkams, mokytojams ir kt. Šiuo požiūriu reikšmingą vietą užima rašytojai – kaip tarpininkavimo ir bendrystės tarp tėvynės ir užsienio šalių instancija. Literatūra galėtų būti dažniau pasitelkiama kaip parankus identiteto poslinkių diasporoje tyrimo šaltinis. Galima konstatuoti, kad greta sociologinių duomenų naudojant emigracijos naratyvuose užfiksuotą įvaizdžių potencialą, iš kurio visapusiškai ryškėja šiuolaikinės (e)migracinės tapatybės raiškos mechanizmas, būtų galima adekvačiau suvokti migracijos motyvus ir pasekmes.

Nuorodos

- 1 Mieriņa I., Ievads, in: *Latvijas emigrantu kopienas: Cerību diaspora*, Rīga: Latvijas universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2015, p. 8.
- 2 Wickham J., Krings T., Polish Migration to Ireland: New Mobilities in an Enlarged EU, *MCA Newsletter*, prieiga internete: https://www.tcd.ie/immigration/css/downloads/MCA_Newsletter_No_4.pdf, 2010 (žiūrėta 2016 05 07).
- 3 Barcevičius E., Emigracija ir grįžtamoji migracija Vidurio ir Rytų Europoje: sėkmės istorija ar žlugusi svajonė?, in: *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2012, p. 45.
- 4 Plačiau žr. Egbert, M.-L., “Old Poles” and “New Blacks”: The Polish Immigrant Experience in Britain, eds. B. Korte, E. U. Pirker, S. Helff, in: *Facing the East in The West: Images of Eastern Europe in British Literature, Film and Culture*, Amsterdam-New York: Rodopi, 2010, p. 349–361.
- 5 Stankūnienė V., Lietuvos nykimo tempai nemažėja, 2016, prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2016-02-09-lietuvos-populiacijos-nykimo-tempai-nemazeja/140580> (žiūrėta 2016 05 13).

- ⁶ Hazans M., Migration Experience of the Baltic Countries in the Context of Economic Crisis, eds. M. Kahanec, K. F. Zimmermann, in: *Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession*, Berlin–Heidelberg: Springer, 2016, cit. pagal: Mieriņa I., *min. veik.*, p. 8.
- ⁷ Pavyzdžiui, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Lituanikos skyriaus vykdytas projektas su moksleiviais „Pokalbiai apie emigraciją“.
- ⁸ Matulionis A., Pranešimas „Nesustabdoma emigracija“ konferencijoje „Nestabdoma ir nesustabdoma emigracija“, Lietuvos mokslų akademija, 2016 05 13.
- ⁹ Kaprāns M., Latviešu emigranti Lielbritānijā: transnacionālā identitāte un attālinātā nacionālisma konteksti, in: *Latvijas emigrantu kopienas*, *min. veik.*, p. 108.
- ¹⁰ Latvius išgelbės šalti nervai ir vėsi laikysena: Su Latvijos universiteto Lituanistikos centro docentu Edmundu Trumpa kalbasi Laura Laurušaitė, 2011, prieiga internete: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110131121048/http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=966&kas=straipsnis&st_id=17223 (žiūrėta 2015 04 14).
- ¹¹ Mieriņa I., *min. veik.*, p. 9.
- ¹² Kārklīņa I., Kļave E., Remigrācijas un diasporas politikas Latvijā ekspertu skatījumā, in: *Latvijas emigrantu*, *min. veik.*, p. 224.
- ¹³ Lielā izceļošana. „Domuzīmes“ diskusija par migrāciju, 2016, prieiga internete: <http://www.delfi.lv/kultura/news/culturenvironment/lielaizcelosana-domuzimes-diskusijapar-migraciju.d?id=47266879> (žiūrėta 2016 04 15).
- ¹⁴ Barcevičius E., *min. veik.*, p. 71.
- ¹⁵ Žvalionytė D., Jastramskis M., Grįžtamoji migracija ir žmogiškasis kapitalas, in: *Užburtas ratas?*, *min. veik.* p. 116.
- ¹⁶ Matulionis A., *min. veik.*
- ¹⁷ Mieriņa I., *min. veik.*, p. 6.
- ¹⁸ Barcevičius E., Žvalionytė D., ir kt., *Ekonominės migracijos regulavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*, Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2009, p. 127.
- ¹⁹ Žvalionytė D., Grįžtamosios ir pakartotinės migracijos tendencijos, in: *Užburtas ratas?*, *min. veik.*, p. 78.
- ²⁰ Rostek J., Uffelman D., New challenges for research in Polish Migration, in: *Contemporary Polish Migrant Culture and Literature in Germany, Ireland, and the UK*, eds. J. Rostek, D. Uffelman, Frankfurt am Mein–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang, 2011, p. 11.
- ²¹ Barcevičius E., *min. veik.*, p. 42.
- ²² Jurkāne H. I., Kļave E., Krievvalodīgo latviešu Lielbritānijā un Zviedrijā transnacionālā piederība, in: *Latvijas emigrantu kopienas*, *min. veik.*, p. 180.
- ²³ Dokumentiniai filmai *Nykštukas Amerikoje arba Does it Look Like Happiness (Spriditis Amerikā jeb Does it Look Like Happiness*, 2003), *Potvynis (Bėgums*, 2009), meninis filmas *Emigrantai* (2013), emigracinių motyvų esama komedijoje *Patriotai* (2016).
- ²⁴ Latvijoje monospektaklis *Pievagrybių testamentas (Šampinjonu derība*, 2007), stovimasis (stand-up) spektaklis *Stroika su vaizdu į Londoną (Stroika ar skatu uz Londonu*, 2013), *Išvarytieji (Izraiditie*, 2014), *Derbijos vergai (Dėrbijos vergi*, 2015), Lietuvoje šokio spektaklis *Kelionė namo* (2013), *Išvarymas* (2011), *Bedalis ir labdarys* (2015).
- ²⁵ Latviai turėjo specialią kelionių knygų seriją *Tik un tā (Šiaip ar taip)*, estai leidžia migracijos naratyvų seriją *Minu (Mano): Mano Argentina, Mano Italija, Mano Kenija* ir pan., joje nuo 2007 m. jau yra pasirodę per 70 knygų. Lietuvių leidykla „Obuolys“ 2015 m. pradėjo seriją *Emigrantai*.
- ²⁶ Beresnevičius G., *Ant laiko ašmenų*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 108–109.
- ²⁷ Žvalionytė D., *min. veik.*, p. 92.
- ²⁸ Spiering M., *Englishness: Foreigners and Images of National Identity in Postwar Literature: Studia Imagologica* 5, Amsterdam–Atlanta: Rodopi, 1992, p. ix.
- ²⁹ Radzobe S., Lielā izrādē, 2014, prieiga per internetą: http://www.satori.lv/raksts/6686/Silvija_Radzobe/Liela_izrade (žiūrėta 2016 05 06).

VICIOUS CIRCLE OR DIASPORA OF HOPE? COMPARATIVE VIEW OF LITHUANIAN AND LATVIAN (E)MIGRATION PROCESSES IN THE 21ST CENTURY

S u m m a r y

The author of the article suggests two assumptions: first, that in their perception of emigration Latvians emerge as gentle sceptics in comparison with Lithuanians who appear as fundamental pessimists; and second, that modern cultural representations (literature, theater, cinema) constitute an underestimated domain for diaspora studies. The introductory part of the article offers a comparative view of the data, presented in the surveys by Baltic sociologists and demographers, especially focusing upon two collective monographs *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija* (Vicious Circle? Remigration and Reemigration of Lithuanian citizens, 2012) and *Latvijas emigrantu kopienas: Cerību diaspora* (Communities of Latvian Emigrants: Diaspora of Hope,

2015). The author posits that in contrast with the Latvian monograph in which (e)migration is seen as unrealised potential, Lithuanian scholars perceive emigration rather as a “diaspora of despair”. The second part of the article is devoted to tracing (e)migration processes and the change of identity that appear in Lithuanian and Latvian literary accounts, created by (e)migrants. In her conclusions she advocates that (e)migrant literature and culture be considered as significant sources for in-depth diaspora analysis along with sociological data, for they yield much in the way of valuable social, anthropological, ideological, and psychological information.

Keywords: emigration from Latvia, emigration from Lithuania, imagology, statistics, sociology, literature.

Žydronė KOLEVINSKIENĖ

Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo

Santrauka: Straipsnyje apžvelgiami naujausi literatūrologiniai tyrimai, skirti išeivijoje rašančių autorių kūrybai. Pabrėžiama, kas jau tyrinėta ir kas dar laukia tyrėjų dėmesio, pristatoma, kokios teorinės priegios dažniausiai pasirenkamos analizuojant lietuviškosios diasporos tekstus, kiek jos gelbsti, o kiek trukdo, akcentuojama, su kokiomis problemomis susiduria lietuvių išeivijos literatūros tyrėjai. Straipsnio autorės keliamas klausimas, koks šandieninis lietuviškosios diasporos metodologinis kanonas, kas jį formuoja ir veikia, kodėl literatūrologiniuose lietuvių diasporos tyrimuose postkolonijinė teorija vis dar pasirenkama kaip bene vienintelė organizuojanti ir bandanti aiškinti neretai visiškai priešingus diskursus.

Raktiniai žodžiai: diaspora, egzodas, transmigrantai, literatūra, lokališkumas, mobilumas, postkolonializmas.

Pastaraisiais metais už Lietuvos ribų gausiai kuriama išvykusiųjų literatūra kviečia diskutuoti, aptarti metodologinius diasporos tyrimų aspektus, lyginamųjų diasporos tyrimų specifiką ir galimybes, fundamentinių tyrimų perspektyvą. Refleksyvus, revizuojantis žvilgsnis suponavo ir pagrindines šio straipsnio, kuriame apžvelgiami, prisimenami ir pristatomi literatūrologiniai ne tik pastarųjų, bet ir daugelio ankstesnių metų diasporos tyrimai, fiksuojama, kokios metodologinės priegios dažniausiai pasirenkamos, su kokiais iššūkiais susiduriama, nuostatas.

Lietuviškosios diasporos tyrimų ištakos ir įtakos

Lietuvių išeivių gyvenimo (ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose) tyrimai prasidėjo nuo pirmųjų išeivystės metų. Kunigas Jonas Žilius (1870–1932), kurį laiką gyvenęs JAV, vėliau ėjęs Lietuvos atstovo Klaipėdos krašte pareigas, tapęs pirmuoju Klaipėdos krašto gubernatoriumi, dar 1899 m. išleidžia knygą *Lietuviai Amerikoje* (Plymouth), kurioje trumpai pristatomos svarbiausios lietuviškos kolonijos JAV, pateikiamos lietuviškų bažnyčių Pensilvanijoje, lietuviškų draugijų,

kitų organizacijų nuotraukos. Šiek tiek vėliau pasirodo Žilio bendraamžio ir bendraminčio kunigo dr. Antano Miluko knyga *Amerikos lietuviai XIX šimtmetyje (1868–1900)* (Philadelphia, 1938), kur taip pat dėmesys kreipiamas į pirmosios lietuvių išeivių („grynorių“) kartos kasdienybę Pensilvanijoje. Didėjant migracijos mastams, daugėjo ir leidinių, skirtų lietuvių išeivijai, tačiau daugiausia tai buvo istoriniai, sociologiniai, kultūrologiniai ar politologiniai apžvalginio, aprašomojo pobūdžio tyrinėjimai¹. Pirmųjų emigracijos bangų istorija (lietuviškos organizacijos, spauda, kultūrinė, religinė ir ekonominė veikla) išsamiai pateikta daugelyje nuo penktojo dešimtmečio Jungtinėse Amerikos Valstijose pasirodžusių istorinio pobūdžio darbų: Stasiaus Michelsono, dr. Antano Kučo, Davido Fainhauzo, Alfredo Seno ir kitų². Lietuvių gyvenimo svetur pristatymas apogėjų pasiekė 3–4 dešimtmečio Lietuvoje³. Tuo metu pasirodo ne tik išeivių gyvenimą Šiaurės Amerikoje ar Didžiojoje Britanijoje intriguojanti refleksija, bet dėmesio sulaukia ir lietuviai Pietų Amerikoje – Brazilijoje, Argentinoje ir kt.⁴ Tačiau dauguma nepriklausomos tarpukario Lietuvos leidinių apsiribojo statistiniu, informacinio ar reklaminio pobūdžio gyvenimo svetur pristatymu: koks skaičius išvykusiųjų, kokiose erdvėse įsikūrę, kokius darbus dirba, kur verta vykti ir dirbti, etc.

Paskutiniųjų karo metų ir pokario drama, susijusi su lietuvių inteligentijos pasitraukimu į Vakarų, daug metų liudijusi perskeltą lietuvių kultūrą ir literatūrą, kartu ženklino ir naują kūrybiškumo proveržį: 1944–1950 m. Vokietijos DP stovyklose⁵, vėliau – Amerikoje, Kanadoje, Anglijoje, Australijoje leidžiama lietuviška spauda, prozos, poezijos knygos ir rinkiniai, almanachai. Tad ir tikrieji lietuvių egzilio literatūros tyrimai (literatūros pristatymai, apžvalgos, kritiniai straipsniai, recenzijos, studijos) išeivijos periodinėje spaudoje skelbiami nuo XX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigos⁶. Pasirodo Kazio Bradūno,

Antano Vaičiulaičio, Jono Aisčio, Prano Naujokaičio, Alės Rūtos, Benedikto Babrauskos, Bernardo Brazdžionio, Jurgio Gliaudos, Bronio Railos, Jono Griniaus, Juliaus Kampo, Henriko Nagio, Alfonso Nykos-Niliūno, Viktorijos Skrupskelytės, Rimvydo Šilbajorio, Liūto Mockūno ir kt. komentarai, recenzijos ir straipsniai, kuriuose analizuojamas išeivijoje kuriamų romanų pasakojimas, pasakotojo ir veikėjo santykis, tekstų žanrinė įvairovė ir stilius, poezijos kalba. Pavyzdžiui, Naujokaitis, aptardamas vyresniosios egzodo rašytojų kartos kūrybą, tyrė kūrinių stilių, kompoziciją, charakterius, idėjas, pažymėjo vieno ar kito kūrinio vertę, nesileisdamas į gilesnius teorinius išvedžiojimus. Jaunesnės kartos kritikai, pavyzdžiui, Skrupskelytė, kalbėdami apie išeivių literatūrą, akcentavo stiprų patriotinį ar net propagandinį atspalvį, egzodo literatūroje pirmiausia ieškojo išreikšto (ar neišreikšto) žmogaus santykio su nauja situacija. Labiausiai tuo metu gausiai rašomuose kūriniuose pasigendama naujų temų, naujų išraiškos būdų, naujų literatūrinių sprendimų. Estų poetas Ivaras Ivaskas, kalbėdamas apie baltų egzilio literatūras, mini tokius skaičius: Antrojo pasaulinio karo pabaigoje nuo sovietų okupacijos iš gimtosios šalies į Vakarų pasitraukė apie 62 000 lietuvių, 75 000 estų ir 12 5000 latvių. Per 27 metus latviai išspausdino 766 grožinės literatūros leidinius – 233 poezijos rinkinius, 473 prozos tomus, 46 dramų knygas ir 14 literatūros kritikos leidinių; estų egzilio literatūrą per aukščiau minimą laiką sudaro 118 poezijos rinkinių, 276 prozos knygos, 2 dramų knygos ir apie 20 literatūros kritikos leidinių, tad iš viso 416 leidinių; per tą patį laiką lietuviai išspausdino 213 poezijos rinkinių, 253 prozos knygas ir 37 dramos veikalus, iš viso – 503 leidinius (neįskaičiavus literatūros kritikos)⁷. Ši gausa lėmė ir tam tikras lietuvių egzodo literatūros stiprėjimo tendencijas: „Kur slypi lietuvių egzilio literatūros tikroji stiprybė? Drąsiai generalizuodamas, sakyčiau, kad nors

lietuviai turi nemažą dalį konservatyvių ir tradicinių rašytojų, kurie, taip sakant, sudaro derlingą dirvožemį daug ambicingesniems užmojams, originaliausi autoriai yra tikrai stebinantys, kartais net visuotinai reikšmingi. Tai galioja kaip poezijai ir prozai, taip dramai ir literatūros kritikai. Anksčiau jau minėjome lietuvių literatūros kritikos aukštą lygį ir apimtį. Logiška atrodytų, kad egzilio dramaturgai suvoktų galimybes emigracijos groteskiškus ir skaudžius prieštaravimus interpretuoti ne herojiškai, bet greičiau absurdiškai, tuo būdu baltų problemas išreiškdami Vakarų absurdo teatro terminais. <...> Bet kaip tik čia slypi originalumas lietuvių dramaturgų K. Ostrausko ir A. Škėmos, kurie keliose savo dramose tai įkūnijo. <...> Pakaks čia prileisti, kad katalikiškas žvilgis į gyvenimą (frame of reference) gali iš dalies paaiškinti lietuvių išsivinės literatūros skirtingą charakterį visuose geriausiuose jos pasiekimuose. Ir tai galioja kūrybai net tų autorių, kurie nebebuvo praktikuoją katalikai, pvz., Radauskas. Aplamai imant, lietuvių realizmas linkęs būti simbolinis, jo metafizinės įtampos – giliai neraminančios. Čia, atrodo, lengviau prieiti misticizmą ir mitologinę prasmės plotmę. Tokiu radikaliu kvestionavimu pasižymi, pvz., dramoje Ostrauskas, poezijoje Nyka-Niliūnas ir Mackus, prozoje Landsbergis ir Škėma⁴⁸.

1952–1959 m. eję *Literatūros lankai* sutelkė dėmesį į poleminius literatūros meninės vertės ir estetikos aspektus, ieškojo lietuvių literatūros sąsajų su Vakarų Europos tradicija, siekdami „išlaikyti nuolatinį kontaktą su Vakaraais“. Tačiau, kaip pastebi Violeta Kelertienė, *lankininkams* „su kai kuriomis svarbiomis išimtimis, nerūpėjo šiandien kritikos siekiamas moksliskumas. Prozoje jie pasitenkino sutraukti veikalo fabulą pagal jiems imponuojančius momentus, aptarti veikalo įtikinamumą. Vadovaudamiesi E. M. Forsterio reikalavimais, jie sprendavo, ar rašytojo veikėjai plokšti ar apvalūs, gyvi ar negyvi, ir

vėl – ar jie poną kritiką įtikina, o jis, suprasdite, kietas ir lengvai nepasiduoda. Poezijoje kriterijai gal dar mažiau apibrėžti. Visados galima bandyti nustatyti poeto nuoširdumą, išgyvenimo autentiškumą bei intensyvumą <...>. Kadangi apie įtikinamumą poezijoje lyg ir nepatogu kalbėti, bėda suverčiama kalbėjimui ar nesusikalbėjimui su skaitytoju⁴⁹. Pabrėžiama, kad neadekvatus grožinės literatūros vertinimas, paremtas pirmiausia emocija ir vadinamoju „reiklumu“, susijęs su tuo, kad „šeštajame dešimtmetyje Vakaruose dar nebuvo išsivystę nei lingvistiniai metodai, paremti pochomskine galvoseną, nei struktūralistiniai klausimai, gnoseologiškai grindžiami rusų formalistų darbais bei Saussure'o ženklinamojo / ženklinančio priešiniu⁵⁰“.

Pirmasis solidus literatūrologinis septynių autorių kolektyvinis veikalas apie pirmųjų pokario dešimtmečių lietuvių egzodo literatūrą – *Lietuvių literatūra svetur 1945–1967*⁵¹. Čia skirtingų kartų kritikai – Juozas Girnius, Kęstutis Keblys, Vladas Kulbokas, Stasys Santvaras, Rimvydas Šilbajoris, Antanas Vaičiulaitis – aptarė literatūrinės kritikos situaciją išsivijoje (Kulbokas), poezijos (Vaičiulaitis), dramos (Santvaras), romano (Keblys), novelės (Šilbajoris) aukštumas ir seklumas. Knygos pabaigoje pateikta kūrinių bibliografinė rodyklė (parengė Česlovas Grincevičius). Tačiau ir šiuo atveju sunku būtų kalbėti apie kokią nors konkrečiai taikomą metodologiją grožinės literatūros perskaitymui. Modernesnis požiūris, intelektualinės tradicijos eskizai, siejami su santarietiška-kavoliška dvasia, ir literatūrologinių metodų (formalistinio, struktūralistinio, feministinio, hermeneutinio, psichosocialinio, sociologinio) bandymai fiksuojami nuo 1959 m. leistuose *Metmenyse*: Vytauto Kavolio, Algirdo Juliaus Greimo, Kosto Ostrausko, Birutės Ciplijauskaitės, Delijos J. Valiukėnaitės, Ilonos Gražytės-Maziliauskienės, Violetos Kelertienės, Algio Mickūno ir kt.

straipsniai. Minėtini iki nepriklausomybės atkūrimo iševijoje atskiromis knygomis išleisti Rimvydo Šilbajorio ir Tomo Venclovos literatūrologiniai darbai¹². Liūtas Mockūnas įvardina Šilbajorio knygos *Žodžiai ir prasmė* (1982) žodyje pabrėžė, kad Šilbajorio kritika priklauso „sugrįžimo prie teksto“ mokyklai. Panašiai apibūdinama ir Venclovos literatūrinė kritika, sujungianti struktūralizmą ir naująją kritiką. Ciplijauskaitės, Gražytės-Maziliauskienės, Kelertienės straipsniuose naujai perskaitoma moterų literatūra, naudojant feministinės kritikos instrumentarijų¹³. Pažymėtinas Kelertienės indėlis ir į baltiškojo postkolonializmo tyrimus¹⁴. Svarbu, kad nuo 6-ojo dešimtmečio JAV pasirodo ne tik grožinė literatūra, bet ir literatūros kritikos straipsniai, literatūrologinės studijos užsienio kalba, taip išsiveržiant iš „šeimynos rato“. Šilbajorio literatūrinių studijų anglų kalba rinktinė, nagrinėjanti keturiolika lietuvių egzodo rašytojų, Stepo Zobarsko iniciatyva įkurtos leidyklos „Manyland books“ leidžiamos knygos anglų kalba, straipsniai, skirti Baltijos šalių literatūroms žurnale *Books Abroad* (vėliau – *World Literature Today*), Algirdo Landsbergio, Kelertienės parengtos lietuvių poezijos ir prozos anglų kalba rinktinės¹⁵ liudija naują adresatą – kitos šalies, kitos kultūros skaitytoją. Tad 8–9-ajame dešimtmetyje iševijoje jau susiformuoja ir išsikristaluoja stipri literatūros kritikų karta, kuri gretindama lietuvių ir kitų šalių literatūras ne tik pasitelkia, pritaiko konkrečias metodologines prieigas grožinių tekstų analizei, bet ir įveda lietuviškosios diasporos tyrimus į tarptautinį kontekstą. Tą patvirtina 1968 m. gruodžio 1 dieną Marylando universitete įsikūrusi baltų studijų asociacija *The Association for the Advancement of Baltic Studies* (AABS), iki šiol sukviečianti Baltijos regiono mokslininkus: organizuojamos Baltijos studijų konferencijos, kurių tikslas – skatinti humanitarinius tyrimus Baltijos šalyse ir jų tematika sudominti pasaulio mokslininkus,

operatyviai skleisti informaciją apie tyrimų rezultatus bei Baltijos šalių problemas, formuoti Baltijos šalių humanitarinių mokslų įvaizdį pasaulyje; nuo 1970 m. ši asociacija leidžia *Baltų studijų žurnalą* (*Journal of Baltic Studies*). Tačiau pabrėžtina, kad literatūrologinių straipsnių, aktualizuojančių lietuvių literatūrą, šiame žurnale publikuota vos keli (Kelertienės, Šilbajorio, Audronės Barunas Willeke, dar kelių autorių).

Lietuvos nepriklausomybės praradimas nubrėžė takoskyrą ne tik tarp Lietuvoje ir diasporoje kuriamos literatūros, bet ir tarp literatūros kritikos, rašomos ir publikuojamos tuometėje sovietinėje Lietuvoje ir / ar už jos ribų: sovietmečiu „Lietuvoje rašantiems literatūrologams iševijos literatūra beveik neegzistavo. Ji turėjo būti tylomis aplenkiamą akademine lietuvių literatūros istorijoje. Jokia literatūrinė studija apie iševijos literatūros visumą ar apie kurią nors išskirtinesnę jos rašytoją knyginio veikalo pavidalu tėvynėje ligi pat pastarųjų metų nei buvo parašyta, nei išleista. <...> Literatūros istorikams kada nors šitai bus gana baugiai įdomus faktas, kaip galima buvo nutylėti literatūros moksle kone pusšimčio metų tam tikrą savos literatūros gyvąją dalį“¹⁶. Minėtina bene vienintelė sovietmečiu išleista ir nuo „raudonųjų apnašų“ šiek tiek laisvesnė monografija, kurioje analizuojami iševijos autorių kūriniai, bet tik tie, kurie buvo sukurti iki pasitraukimo į Vakarus, t. y. tarpukario Lietuvoje, – Alberto Zalatoriaus *XX amžiaus novelė*¹⁷.

Naujos perspektyvos

Nepriklausomybės atgavimas ženklinio ir egzodo literatūros tyrimų ir knygų leidybos Lietuvoje proveržį, tačiau slinktis iš lokaliųjų, regioninių tyrimų į globalų mobilumą ir tarptautiškumą buvo ir tebėra minimali. Žvalgantis, kas yra nuveikta per pastaruosius metus, pastebimas padidėjęs dėmesys lietuvių iševijos kultūrai, literatūrai, švietimui:

sukurtas projektas LUGIS, vyksta baltistų konferencijos, jaunųjų diasporos tyrėjų seminarai, seminarai ir vasaros stovyklos užsienio lituanistinių mokyklų mokytojams, rengiamos išeivijoje kuriančių menininkų parodos, aktyviai skaitmeninamas lituanistinis paveldas, esantis užsienio archyvuose, nuo 2006 m. Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas lietuvių migracijos ir diasporos studijoms skirtas mokslo darbų žurnalas *Oikos*, galima minėti lietuvių bendruomenės Didžiojoje Britanijoje, Italijoje, Šveicarijoje, Brazilijoje ir kitose šalyse skirtus straipsnių rinkinius, įvairias išeivijos archyvinio palikimo duomenų bazes, vykdytus ir / ar tebevykdomus mokslo projektus (ir individualius, ir mokslininkų grupių), mokslo klasterius ir ilgalaikes mokslo programas atskiruose universitetuose, skirtas išeivijos tyrimams. Nuo 2002 m. literatūrologiniai diasporos tyrimai iš esmės segmentavosi ties keliais koncentrais:

1. Literatūros istorijos tyrimai, apimančys DP kartos literatūrą. Tam buvo skirtos **monografijos**: Elenos Bukelienės *Juozas Krailiškuskas* (2002), Dalios Kuizininės *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.* (studija ir šaltinių publikacija, 2003), Vytauto Kubiliaus *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja* (2004), Laimutės Tidikytės *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba* (2004), Giedrės Šmitienės *Kalbėti kūnu: fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija* (2007), Manfredo Žvirgždo *Regimybės atspindžiai: vizualumo poetika Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje* (2009), Virginijos Paplauskienės *Liūnė Sutema: gyvenimo ir kūrybos keliais* (2011); Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkų kolektyvinė monografija *Antanas Škėma ir slinktyti lietuvių literatūroje* (2012), mokslinių straipsnių rinkinys *Alfonsas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis* (2010); **disertacijos**: *Antano Škėmos teksto strategija* (Vijolė Višomirskytė, VDU, 2001), *Bernardo Brazdžionio kūryba. 1924–1944 metai* (Silvija Rakutienė, VDU,

2005), *Nelė Mazalaitė: pasakojimo ypatumai* (Žydronė Kolevinskienė, VPU, 2005), *Modernioji religinė sąmonė lietuvių egzodo poezijoje* (Ernesta Juknytė, VU, 2010), *XX amžiaus antrosios pusės Lietuvių išeivijos rašytojų memuarai: žanro raida* (Kristina Bartkienė, VDU, 2010), *Leonardo Andriekaus gyvenimas ir kūryba: asmenybė ir krikščioniškasis universalizmas* (Dainius Sobeckis, VDU, 2013). Šiam koncentrui priklausytų šiuo metu Manfredo Žvirgždo rengiamas monografinis Henriko Nagio kūrybos tyrimas, Žydronės Kolevinskienės rašoma monografija apie Lietuvių rašytojų draugijos JAV veiklą 1950–1990 metais, Kęstučio Keblio literatūros kritikos rinktinė *Smulki kritikos rasa* (sud. Dalia Kuizininė, 2011).

2. Lyginamieji diasporos tyrimai. Monografijos: Lauryno Katkaus *Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johanneso Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje* (2010), Sigutės Radzevičienės *Neatrastasis Ignas Šeinius: gyvenimas ir kūryba Švedijoje* (2011), Lauros Laurušaitės *Tarp nostalgijos ir mimikrijos. Lietuvių ir latvių pokario išeivijos romanai* (2015); **disertacijos**: *Multikultūrizmo problema Kanados literatūroje: Egzotikos diskurso apraiškos* (Rūta Šlapkauskaitė, VU, 2008), *Jono Meko kūrybos filotopinė žiūra* (Ramūnas Čičelis, VDU, 2015), *Birutės Ciplijauskaitės literatūrologijos paradigmos* (Akvilė Šimėnienė, LLTI, 2016), Liūto Mockūno publicistikos ir kritikos studija *Nelygiagretės paralelės* (sud. D. Dapkutė, D. Kuizininė, 2006).

3. Naujausios (trans)migracinės⁸ lietuvių literatūros tyrimai, pastaraisiais metais ypač išpopuliarėję ir susiję su naujausia lietuvių literatūra, kuriama lietuvių kalba svetur, už Lietuvos ribų, leidžiama Lietuvos leidyklose, kurių adresatas dažniausia – Lietuvos skaitytojas. Tam skirta Lietuvos edukologijos universiteto Lituanistikos fakulteto mokslininkų kolektyvinė **monografija** *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos–XXI amžiaus pradžios lietuvių*

(e)migrantų autorių literatūroje (LEU, 2013), **disertacija** *Tautinio tapatumo raiška naujausiose lietuvių autorių svetur parašytuose tekstuose (Irenos Mačiulytės-Guilford „Glėbys“; Antano Šileikos „Bronzinė moteris“ ir „Pogrindis“; Valdo Papiervio „Vienos vasaros emigrantai“ ir „Eiti“)* (Diana Jovaišienė, VDU, 2014);

Koks teorinis laukas šiandien žymi pačius naujausius literatūrologinius diasporos tyrimus? Nors postkolonializmo, pokolonijinių studijų, kaip tam tikros teorijos, metodologinės bazės užuomazgų ir atsiradimo akademinėje terpėje pradžia laikomas 7 dešimtmetis (tiksliau – 7 dešimtmečio pabaiga), t. y., kai buvo parašyti garsieji Edwardo Saido, Homi K. Bhabha'os, Gayatri Spivak ir kitų postkolonializmo autorių darbai, tačiau postkolonijinė (ypač Bhabha'os) teorija išlieka bene vienintele teorine atrama lietuvių diasporos ir migracijos tyrimams. Minėtų teoretikų darbai, dažnai kritikų apibūdinami kaip „švenčiausia pokolonijinių studijų trejybė“ vis dar lieka nekvestionuojamai aktualūs ir taikomi nagrinėjant skirtingus diskursus ir kontekstus: DP kartos autorių kūrybą, sovietmečio literatūros skaitymui ir (trans)migracinio pobūdžio naujausios lietuvių literatūros analizei. Hibridiškumas tebelieka viena iš šiuo metu dažniausiai vartojamų literatūrologijos, o ir apskritai kultūrologijos sąvokų, ypač aptariant diasporoje kurtą ir kuriamą literatūrą.

Dalia Satkauskytė užklaudama, ar „kalbant apie naujausią lietuvių emigracijos literatūrą iš viso verta remtis hibridiškumo teorijomis, susiformavusiomis visai kitokiame sociokultūriniame kontekste, kilusiame iš sudėtingų didžiųjų imperijų ir jų metropolijų santykių“, pabrėžia, kad „metodologinį impulsą turi teikti pirmiausia pats tyrimo objektas“⁴⁹. Ta tema autorė skaitė pranešimus Vytauto Didžiojo ir Lietuvos edukologijos universitetuose vykusiose išeivių literatūrai skirtose konferencijose, 2011 m. žurnale

Oikos publikuotas jos straipsnis apie egzilinę (ne)tapatybę naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje. Satkauskytės teigimu, „mes neturime vadinamosios brūkšninės tapatybės autorių (ar Staponkutę galima vadinti lietuvių ir graikų rašytoja?): kitos, ne gimtosios, kalbos nėra tiek įsismelkusios į aptarsimų rašytojų tapatybės struktūrą jau vien todėl, kad antrosios jos tampa jau pasiekus gana brandų amžių. Tad anksčiau minėta teorinė laisvė pasirinkti rašymo kalbą taip ir lieka teorinė“⁵⁰. Nuomonei, kad neturime dvikalbio rašymo, brūkšninės savimonės, kuri svarbi Bhabha'os aktualizuotai hibridizacijai, pritaria ir Eglė Kačkutė: „Viena iš hibridiškumo sąlygų yra ta, jog abi dviejų skirtingų kalbinių savimonių, atskirtų viena nuo kitos socialinių, politinių ar kitokių veiksmų kalbinės savimonės turi būti lygiavertės – autorius turi sąmoningai, ne tik teoriškai, galėti rinktis ne tik kur gyventi, kaip žiūrėti, bet ir kuria kalba rašyti – savo literatūroje jos dar nepasiekėme“⁵¹. Autorė svarsto ir kelia probleminį klausimą: jeigu ir negalime kalbėti apie hibridinę tapatybę, tai galbūt galime fiksuoti tam tikras hibridiškumo apraiškas (Valdo Papiervio *Vienos vasaros emigrantuose*, *Eiti*, Aušros Matulevičiūtės *Ilgesio kojose*, Vaivos Grainytės *Pekino dienoraščiuose* ir kitų jaunosios ar net ir vyresniosios kartos emigrantų kūryboje)? Tačiau tai ir turi būti įvardijama tik kaip apraiškos.

Apžvelgus literatūrologinių lietuviškos diasporos tyrimų lauką matyti, kad dažniausiai pasirenkamas indų kilmės anglų ir amerikiečių literatūros tyrinėtojo ir teoretiko Bhabha'os hibridiškumo modelis. Tačiau būtina pabrėžti hibridizacijos neveiknumą, kai kalbama apie pastarojo laiko migracinio pobūdžio literatūrą. Vargu ar galima ieškoti hibridinės sąmonės apraiškų Papiervio kūryboje (ypač romanuose *Eiti*, *Odilė*, *arba oro uostų vienatvė*). Ne veikėjų hibridiškumas, ne tarpinė būseną, o visiškai išsklidęs jų identitetas fiksuojamas daugelyje svetur kuriamų

lietuvių autorių tekstų (pavyzdžiui, Matulevičiūtės *Ilgesio kojos*, Gabijos Grušaitės *Neišsipildymas*, Zitės Čepaitės *Emigrantės dieno-raštis* ir kt.). Bandymo *įsivietinti* per kūrybą klausimas net nekliamas. Čia svarbus būtų Satkauskytės siūlomas patikslinimas: vartoti ne emigracinės literatūros, o „emigracinės savimonės literatūros“ sąvoką. Pastaroji daug tiksliau nei „hibridinė sąmonė“ apibūdintų naujausios lietuvių literatūros protagonistus.

Kačkutė pabrėžia, kad hibridiškumu Bhabha „laiko dviejų ar daugiau kultūrų susijungimą pokolonijiniiais ryšiais. Tačiau svarbiausia tai, kad toje jungtyje ištirpsta imperialistinei kolonijinei santvarkai būdingas hierarchinis kultūrų santykis, atsisakoma su-reikšminti vieną kurią hibridinės tapatybės dalį vengiant tipinio kolonizuotojo ir kolonizavusiojo galios santykio. Trečioji erdvė yra nauja, hibridinė, tačiau išlaikanti dvigubo ar net trigubo ją sukūrusio paveldo dimensiją. Nors toks požiūris toli gražu ne visuomet pasiteisina ir neatskleidžia daugelio kitų hibridinės tapatybės emocinių įtampų, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad ši teorija taip pat priklauso pokolonijinei imperinei erdvei ir todėl yra sunkiai taikoma kitokio tipo, pvz., ekspatriantų arba XXI amžiaus ekonominės migracijos kontekste, nors tokio tipo migrantai taip pat kuria savo literatūrą“²². Tokio pobūdžio literatūrai ji siūlo taikyti „transnacionalumo“ ir „transmigrantų“ terminus: „Transnacionalumas“ yra procesas, kuriuo imigrantai kuria ir palaiko daugialypius socialinius ryšius, jungiančius jų gimtąją ir gyvenamąją visuomenes. <...> Imigrantai, kurie kuria ir palaiko įvairius sienas kertančius santykius – šeimos, ekonominius, religinius ir politinius – yra „transmigrantai“. O esminis transnacionalumo elementas yra transmigrantų (sic) dalyvavimo gimtojoje ir priimančioje visuomenėse daugialypiškumas (Linda Basch, Nina Glick Schiller, Cristina Szanton Blanc, *Nations Unbound*)“²³.

Pabrėžtina, kad mūsų literatūrologiniuose diasporos tyrimuose postkolonijinė teorija vis dar pasirenkama kaip vienintelė organizuojanti ir bandanti aiškinti šiuos, neretai visiškai priešingus diskursus. Išties jau gana seniai literatūrologijoje pripažįstama, kad kolonijinis diskursas yra viena iš problemiškesnių šiuolaikinių kultūros studijų manifestacijų. Postkolonijinė teorija provokuoja aštrius debatus ir skirtingus prieigos bei atskaitos taškus tarp pačios teorijos šalininkų. Ir mums būtina matyti ir naujas koncepcijas bei teorijas, nes Bhabha'os įtvirtintas „tarpš-kumas“ (angl. *in-betweeness*), t. y. buvimas tarpe, „nei čia, nei ten“, šio teoretiko įvestas „pilkosios zonos“, „trečiosios erdvės konceptas“ daugeliu atveju turi mažai ką bendra (arba iš viso neturi nieko bendro) su šiuolaikinių lietuvių autorių kūrinuose fiksuojama personažų tarpine būseną. Pastariesiems labiau tiktų ne hibridinės tapatybės, o Susan Sontag minima „križės asmenybės“ sąvoka. Išimtis – Dalios Staponkutės naujausia knyga *Iš dviejų renkuosi trečią* (2014), kurios analizei išties sėkmingai gali būti taikomas Bhabha'os teorinis hibridizacijos modelis. Apie tai viename pokalbyje yra ištarusi ir pati autorė: „Šioje knygoje turbūt dažniausiai atrodau kaip žmogus be tėvynės – aprašinėju būsenas, kai sunku pasirinkti. Tekstams susidėliojus vienam po kito, suvokiau, kad, rašydama apie Kiprą ir Lietuvą, šeimą ir kalbą, vis dėlto jaučiuosi žmogumi be vietos. Virš manęs nuolatos sklendo trečioji, įsivaizduota erdvė, esu ne ten, kur esu“²⁴.

Naujas metodologines išvalgas brėžia kitokių teorijų bandymai. Greta postkolonijinės teorijos diasporos tyrimuose sėkmingai taikomos trauminės patirties, trauminės atminties teorinės prieigos – Violetos Davoliūtės ir Tomo Balkelio sudarytas straipsnių rinkinys anglų kalba *Atminties žemėlapiai: trauma, tapatybė ir tremtis Baltijos šalių tremtinių prisiminimuose*²⁵, vis dažniau ne tik

istorikai, bet ir literatūrologai įsijungia į sakytinės istorijos tyrimus²⁶.

Inovatyvi, lietuvių literatūrologams dar mažai žinoma teorija – tarpdalykinė daikto teorija, kurią lietuvių etninės tapatybės analizei pritaikė Milda Danytė, teorijos įmanomumą ir veiksmingumą iliustruodama Jo Dereske ir Irenos Mačiulytės-Guilford kūriniais: „Nors daikto teorija išaugo iš antropologų, sociologų, estetikų ir filosofų mąstymų, ją nėra sunku pritaikyti literatūrinio teksto analizei. Tiek Miss Helma Zukas detektyviniame Dereske’s romane, tiek Aldona Guilford romane patiria nerimo dėl savo tapatybės, ir šis jausmas labai dažnai yra susietas su tam tikrais fiziniais objektais, daiktais, per kuriuos lietuviška tapatybė, iš dalies bandoma užmiršti, vis tiek skverbiasi“²⁷. Naujesni postkolonijinės kritikos perskaitymai atspindi Steno P. Moslundo knygoje *Migracijos literatūra ir hibridiškumas. Skirtingi tarpkultūrinės kaitos greičiai (Migration Literature and Hybridity. The Different Speeds of Transcultural Changes, 2010)*, *Literatūros jausminga geografija. Postkolonijiniai erdvės klausimai (Literature’s Sensuous Geographies. Postcolonial Matters of Place, 2015)*, kur, pasitelkiant erdvę postkolonijiniame kontekste, tiriamas estetinis literatūros matmuo – kvapai, garsai, aptariamas tylos vaidmuo erdvėje, pristatoma, kaip kūniškai erdvė patiriama, kaip reprezentuojama literatūroje, daug vietos Moslundas skiria „jausmingai geografijai“ migracinėje literatūroje. Jis siūlo atsakyti postkolonializmo (ir Bhabha’os) šalininkų pamėgto dichotominio skirstymo, įvairių opozicijų: „Jis teigia, kad nėra jokio stabilaus tapatumo ir jam priešingo hibridiškumo, yra tik skirtingi tapsmo greičiai“²⁸.

Paskutiniu metu dešimtmečių vis populiarėjanti literatūros geografija atveria geokritikos galimybių taikymą lietuviškos diasporos tyrimams: lietuviška ar priešingai – nelietuviška tapatybė lemiamama tam tikros geografinės erdvės. „Geokritika išsišakoja į

mokyklas – prancūzų-italų ir amerikiečių. Jų teorinės nuostatos išdėstytos knygose: Bertrando Westphalo *Géocritique: Réel, Fiction, Espace* (2007, vertimas į anglų k. 2011) ir Roberto T. Tally Jr. *Spaciality* (2013). Geokritika erdvės reprezentacijų literatūroje tyrimą laiko būdu analizuoti ir suprasti sudėtingus šiuolaikinio pasaulio reiškinius. Geokritika laikosi principinės nuostatos, kad visos erdvės reprezentacijos turi savo referentus gyvenamajame pasaulyje ir kad jos atspindi esminį erdvės heterogeniškumą bei transgresyvumą, reiškiantį tiek vietas, tiek su ja susijusios tapatybės nepastovumą ir takumą. Prancūzai, atiduodami duoklę urbanistikai, turėjusiai lemiamos įtakos šios krypties tyrimams, geokritikai daugiausia dėmesio skiria vienu ar kitų miestų literatūrai, kurios intertekstualią visumą laiko miesto reprezentacijų pasekme tiek pat, kiek ir priežastimi. Amerikiečiai geokritiką sieja su *mapping* praktika, kurią, pirmiausia, reikia suprasti metaforiškai: rašytojų pasakojimai vienaip ar kitaip žymi – žemėlapiuoja erdvę. Literatūros tyrėjai turi išskaityti šių mentalinių žemėlapių prasmes ir susieti jas su gyvenamuoju pasauliu“²⁹.

Dar vienas svarbus, tačiau labai mažai diasporos tyrimuose aktualizuotas dalykas – kitakalbė (dažniausia anglakalbė) lietuvių kilmės rašytojų kūryba, kuriama ir leidžiama ne Lietuvoje (dažniausia Amerikoje). Galima būtų retoriškai klausyti, ar ta literatūra, kurios autoriai tik iš dalies sieja save su lietuviška tapatybe, priklauso Lietuvos literatūrai? Dalis angliškai kuriančių lietuvių kilmės autorių savo kūryboje fiksuoja autentiškas asmenines patirtis, jausdami poreikį kurti savojo „aš“ pasakojimą, gebantys savo gyvenimo naratyvą integruoti į platesnį socialinį kontekstą; kita dalis rašytojų renkasi istorinio romano, detektyvo ar mokslinės fantastikos žanrus. Galima būtų minėti šiuos lietuvių kilmės anglų kalba kuriančius autorius ir jų knygas, dar tebelaukiančias tyrėjų žvilgsnio: Linos

Žilionytės (Lina Žilionyte) romanas *Gimusi laisvei* (*Born for Freedom*), Algio Ruksėno dokumentinis romanas *Gėdos diena* (*Day of Shame*, 1973, liet. k. 2013), Linos Ramonos Vitkauskas poezijos knygos, Jo Dereske detektyvų serija *Miss Zukas Mysteries*, Silvia Foti romanas *Skulldugger* (2002), Daivos Markelis *Juodos avys, balti laukai* (*White Field, Black Sheep: A Lithuanian-American Life*, 2010), Jono Zdanio, Raymondo Phillipa kūryba anglų kalba, Algio Budrio romanas *Rožinis mėnuo* (*Rogue Moon*, 1960), Dalius Janavičius *Bjaurus paveikslas* (*Ugly Painting*, mašinarštis), Laimos Vincės *Lenino galva ant padėklo: Amerikietės studentės dienoraštis, rašytas paskutiniaisiai Sovietų Sąjungos gyvavimo metais* (*Lenin's Head on a Platter*, 2008), Vydo Gedučio *Laukiant autobuso iš Kalėdų slėnio* (2010), Jūratės Vitkūnaitės (Jurate Vitkunaite-Reilly) tremties atsiminimų knyga *Vilkas už mūsų durų* (*A Wolf at Our Door*, 2014), Birutės Putrius *Paklydę paukščiai* (*Lost Birds*, 2015), Rūtos Šepetys (Ruta Sepetys) *Druska jūrai* (*The Salt to the Sea*, 2016) ir daugelis kitų. Daugelio angliškai kuriančių autorių tekstuose tapatybės klausimai retai kur besutinkami arba fiksuojami labai fragmentiškai, tik kaip tam tikri ženklai ar nuorodos (Jo Dereske, Silvios Foti lietuvišką personažų kilmę patvirtinantys vardai ar pavardės – Alexandria Vilkas, Helma Zukas).

Pakankamai naujai atsiradęs literatūros apie Lietuvą (bet nebūtinai) fenomenas, vienaip ar kitaip orientuotas į multikultūrės (įvairiakultūrės) auditorijos skaitytojų ratą, dar tebelaukia dėmesio, recenzijų ir diskusijų tarp mūsų skaitytojų. Autorius jau sunkiai bepavadinsi išeivijos kūrėjais ar juo labiau emigrantais. Svarbu ne tik nagrinėti temą, apimančią dalį šiuolaikinių lietuvių kilmės rašytojų prozos, sukurtos anglų kalba, bet ir kelti klausimus, ieškant tegul ir labai sąlygiškų atsakymų: kaip ir koks tautos tapatumas atsispindi šių rašytojų kūryboje? Kokį tautos charakterį formuoja išeivių vaikai, kažkada

matę tėvų pastangas (ne)pritapti svečioje šalyje? Kitaip nei tėvai, „dipukų“ vaikai dažnu atveju nebenori tapatinti savęs su primestu kančios ir netekties vaizdiniu bei išpirkti kaltės, daugeliui iš jų niekada ir neegzistavusios, tarytum primestos. Anglakalbėje literatūroje ryškinama, kad tėvų Lietuva naujai kartai yra svetima, nesuprantama ir dažnai primesta lietuviškosios išeivijos bendruomenės tradicijų. „Tautiškai save įsisąmoninti“ gali būti daug sudėtingiau ir komplikuočiau, nei būnant toli nuo tėvynės ne savo noru, deteritorizuotais emigrantais. Tik analizuojant anglakalbių kūrybą bus galima atsakyti, ar / ir kiek šiandien literatūrai dar svarbūs tautinio sąmoningumo klausimai: tapatybės (kaip aš save apibrėžiu, kas iš tiesų esu ir koku noriu tapti), tautinės tapatybės (kiek aš esu lietuvis), išeivijos problematikos (diasporos kaltės jausmas bei pastangos visomis prasmėmis įžiebtį tautiškumo ugnį ateinančiai kartai); istorinės atminties, kaip tautinės savimonės, įprasminimo būdas.

Vietoj išvadų

Žvelgiant į diasporos ir migracijos procesų tyrimus kitose šalyse (pavyzdžiui, Airijoje, Škotijoje, Italijoje ir pan.), lietuviškos diasporos literatūrologiniai tyrimai pernelyg lokaliniai, nevyksta mokslinė apykaita su kitų šalių diasporos literatūrų tyrėjais. Ar ne dėl šių priežasčių pagrindinis teoretikas lietuviškos diasporos literatūrologiniams tyrimams vis dar lieka Homi K. Bhabha, o populiariausia sąvoka – „hibridinė tapatybė“... Ne kolektyvinį mobilumą, o uždarumą, „šeiminę“, gana užsklęstą lietuviškos diasporos tyrėjų bendruomenę paliudytų ir tas faktas, kad iki šiol Lietuvoje nebuvo nė vienos tarptautinės konferencijos, tarptautinio seminarų ciklo, diskusijų klubo-forumo, skirto vien tik diasporos literatūroms, nors pirmieji žingsniai ta kryptimi jau yra žengiami – pradėti rengti Baltijos šalių jaunųjų diasporos tyrėjų

seminarai. Tačiau rūpėtų išgirsti, kaip savo šalies autorių svetur kuriamą literatūrą skaito, pavyzdžiui, airiai, kurie, taip pat, kaip ir lietuviai, šiandien įvardijami „emigracine tauta“. Norėtųsi, kad visi mūsų individualiose monografijose, atskiruose mokslo žurnaluose, įvairiuose kultūros leidiniuose pasklidę tyrimai, išvalgos, bibliografinės nuorodos rastų savo vietą, būtų sukaupti virtualioje diasporos tyrimų platformoje, kurioje atsispindėtų visa nuo XIX a. kurta lietuvių išeivijos literatūrinė kultūra.

Nuorodos

- 1 *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija*, parengė T. Astramskas, D. Keliauninkas, A. Strimaitis, K. Račkauskas-Vairas, New York, 1916; Kučas A., *Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje*, Wilkes-Barre: Garsas, 1956.
- 2 *Lietuvių išeivija Amerikoje (1898–1961)*, parengė S. Michelsonas, Boston: „Keleivis“, 1961; *Amerikos lietuvių istorija*, red. A. Kučas, Boston: LE leidykla, 1971; Būtėnas V., *Pennsylvanijos angliakasių Lietuva*, Chicago, 1977; Fainhauz D., *Lithuanians in the USA: Aspects of ethnic identity*, Chicago: Lithuanian Library Press, 1991.
- 3 Gineitis K., *Amerika ir Amerikos Lietuviai*, Kaunas: Varpo sp., 1925; Vileišis V., Žiupsnelis statistikos apie U.S.A. lietuvius, *Pasaulio lietuvis*, 1938, nr. 12, p. 51–54; Pakštas K., *Lietuvių emigracija ir jos priežastys*, *Pasaulio lietuvis*, 1938, nr. 12–13, p. 273–275, nr. 16–17, p. 348–350; Vileišis V., *Mūsų emigracija*, *Tautos ūkis*, 1930, nr. 2, p. 42–44; Vileišis V., *Mūsų emigracija*, *Vairas*, 1930, nr. 8, p. 473–477.
- 4 Daugėla J., *Lietuviai Brazilijoje*, Kaunas: Nepriklausomų rašytojų ir žurnalistų grupės leidinys, 1933; Daukantas T., *Pietų Brazilija ir išeivybės perspektyvos*, Kaunas, 1932; Matulaitis K. A., *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*, Marijampolė: Marijonų sp., 1939.
- 5 Daugiau žr. Kuizinienė D., *Lietuvių literatūrinis gyvenimas vakarų Europoje 1945–1950 metais*, Vilnius: Versus aureus, 2003; Misiūnas R., *Išeivių knygos leidyba Vakarų Europoje 1945–1952 m.*, Vilnius: VU leidykla, 1997; Misiūnas R., *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952*, Vilnius: Versus aureus, 2004.
- 6 Daugiau žr. *Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, 2 t., Vilnius: LNB, 2002–2005.
- 7 Ivask I., Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga, *Aidai*, prieiga internete: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63 (žiūrėta 2016 06 06).
- 8 *Ten pat*.
- 9 Kelertienė V., *Literatūros lankai: penkiasdešimtųjų metų „Enfant Terrible“ šiandieniniu žvilgsniu*, in: Kelertienė V., *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 270.
- 10 *Ten pat*.
- 11 *Lietuvių literatūra svetur 1945–1967: Literatūros kritika*, red. K. Bradūnas, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškajai kultūrai ugdyti, 1968, 697 p.
- 12 Raila B., *Paguoda: Literatūros ir meno kritika*, London: Nida, 1974; Raila B., *Raišos agavos: Literatūros kritika*, London: Nida, 1983; Šilbajoris R., *Žodžiai ir prasmė: Literatūra šiandien Lietuvoje*, Chicago: Akademines skautijos leidykla, 1982; Venclova T., *Tekstai apie tekstus: Literatūros kritika*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1985.
- 13 Kelertienė V., *Feminizmo daigai lietuvių literatūroje*, *min. veik.*, p. 13–71; Gražytė-Maziliauskienė I., *Idėjų inventoriūs*, sud. S. Daugirdaitė, Vilnius: LLTI, 2004, p. 45–66.
- 14 Daugiau žr. Kolevinskienė Ž., *Apie atsivėrimo Kitam būtinybę, Žmogus ir žodis: Literatūrologija*, *Mokslo darbai*, t. 2, nr. 11, Vilnius: VPU leidykla, 2009, p. 83–86.
- 15 *The green oak: selected Lithuanian poetry*, ed. A. Landsbergis, C. Mills, New York: Voyages Press, 1962; Šilbajoris R., *Perfection of Exile: Fourteen Contemporary Lithuanian Writers*, Norman: University of Oklahoma Press, 1970; *Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today*, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, Autumn,

- prieiga internete: <https://www.jstor.org/stable/i40003862> (žiūrėta 2016 06 08); *Selected Post-War Lithuanian Poetry*, New York: Manyland Books, 1978; „Come into my time“: *Lithuania in prose fiction, 1970–1990*, ed. V. Kelertas, Urbana: University of Illinois Press, 1992.
- ¹⁶ Bradūnas K., Įvadiniai žvilgsniai, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, red. K. Bradūnas ir R. Šilbajoris, Čikaga: Litanistikos institutas, 1992, p. 12.
- ¹⁷ Zalatorius A., *XX amžiaus lietuvių novelė (iki 1940 m.): semantinis aspektas*, Vilnius: Vaga, 1980.
- ¹⁸ Transmigrantas šiuolaikiniuose diasporų tyrimuose apibrėžiamas kaip tas, kuris palaiko ryšį su daugiau nei viena valstybe.
- ¹⁹ Satkauskytė D., Egzilinė (ne)tapatybė naujaisioje lietuvių emigrantų literatūroje, *Oikos*, 2011, nr. 2 (12), p. 122.
- ²⁰ *Ten pat.*
- ²¹ Kačkutė E., Apie kultūrinį (ne)priklausymą, *Šiaurės Atėnai*, 2013 12 13, prieiga internete: <http://www.satnai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf> (žiūrėta 2016 06 06).
- ²² *Ten pat.*
- ²³ *Ten pat.*
- ²⁴ Dalia Staponkutė: „Kur esi – ten ir tavo kapas“: D. Staponkutė kalbina Ieva Krivickaitė, *Literatūra ir menas*, 2015 03 06, prieiga internete: <http://literaturairmenas.lt/2015-03-06-nr-3511/2392-pokalbiai/3779-dalia-staponkute-kur-esi-ten-ir-tavo-kapas> (žiūrėta 2016 06 09).
- ²⁵ *Maps of Memory: Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*, ed. V. Davoliūtė, T. Balkelis, London: Routledge, 2013.
- ²⁶ *Manėm, kad greit grįšim: 18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarų 1940–1944*, sud. D. Stakytė Anysienė, L. Petrauskaitė VanderStoep ir D. Cidzikaitė, Vilnius: Aukso žuvis, 2014.
- ²⁷ Danytė M., Šiuolaikinė tarpdalykinė daikto teorija ir jos taikymas analizuojant lietuvių etninę tapatybę literatūrinuose tekstuose, *Oikos*, 2011, nr. 2 (12), p. 49.
- ²⁸ Cit. iš: Satkauskytė D., *min. veik.*, p. 123.
- ²⁹ Projektas „Literatūros geografija: tekstų teritorijos ir vaizduotės žemėlapiai“, Literatūros geografija, prieiga internete: http://www.vilniusliterature.flf.vu.lt/?page_id=54 (žiūrėta 2016 06 09).

Žydronė KOLEVINSKIENĖ

THE PATH OF LITHUANIAN DIASPORA RESEARCH: BETWEEN LOCALITY AND MOBILITY

S u m m a r y

This article reviews the newest research on literature created by writers living abroad. It explains what has been investigated already and what still awaits the attention of researchers. It presents the most frequently chosen approaches to the analysis of Lithuanian diaspora texts and not only discusses the extent to which these approaches are helpful or unsuitable but also elucidates the problems that scholars of Lithuanian émigré literature face. The author raises the following questions:

What is the methodological canon of the contemporary Lithuanian diaspora? Who forms and influences it? Why is it that in investigating Lithuanian diaspora literature the post-colonialism theory still gets chosen as almost the only one capable of organizing and explaining discourses that often are totally opposed to each other?

Keywords: diaspora, exodus, transmigration, literature, locality, mobility, post-colonialism.

Milda DANYTĖ

Literatūrinis ar istorinis kūrinys? Angelės Lauciūtės *Barakudos dienoraštis,* *arba lietuvaitės įspūdžiai Kanadoje*

Santrauka: Įvertinti Angelės Lauciūtės autobiografinį kūrinį *Barakudos dienoraštis, arba lietuvaitės įspūdžiai Kanadoje* nėra paprasta. Straipsnio tikslas – analizuoti tekstą kaip istorinį dokumentą ir dienoraščio pavyzdį. Tokio pobūdžio analizė leidžia tvirtinti, kad knyga turi tam tikrą vertę, nors tuo metu, kai ji buvo išleista (2001), sudarė skandalingo rašinio įspūdį, buvo populiarūs tarp skaitytojų, tačiau literatūros kritikų liko neįvertinta. Praėjus ilgesniam laikui, galima pastebėti tai, jog Lauciūtė sugebėjo užfiksuoti nemažai faktų iš sovietinės Lietuvos ir lietuvių diasporos gyvenimo. Jos dienoraštis, nors kaip ir dauguma tokio žanro pavyzdžių, kartais nenuoseklus, dažnai ne itin išsamiai pristatantis įvykius ir įspūdžius, tačiau parodo natūraliai svyruojančią ir kartais prieštaraujančią pačiai sau migrantės tapatybę. Dienoraščio protagonistė kartais neigia savo „barakudos“ prigimtį (imigrantės, kuriai svarbu ne meilė, o išskaičiavimas, nes išėivijos pensininką gundo ją vesti), kartais ji tiesiog save pristato kaip tokią.

Raktiniai žodžiai: autobiografiniai kūriniai, dienoraščiai, migrantės „barakudos“, Toronto lietuvių bendruomenė, imigracija, santuoka ir pilietybė, lietuvių migrantės Kanadoje XX a. pabaigoje.

Angelės Lauciūtės 2001 m. išleista knyga *Barakudos dienoraštis, arba lietuvaitės įspūdžiai Kanadoje* – vienas pirmųjų ir ryškesnių naujų lietuvių migrantų autobiografinių tekstų. Knyga, kurios apimtis 262 puslapiai, išleista kukliai, bet tvarkingai, iliustruota dešimčia nuotraukų. Leidėjas anotacijoje atsargiai pristato kūrinį, kaip parašytą „dienoraščio forma“, ir labai aptakiai apibūdina turinį: „autorė pasakoja <...> apie imigrantės gyvenimą ir artimo žmogaus sunkią ligą bei mirtį. Knygoje taip pat gausu vaizdų iš Kanados

ligoninių kasdienybės, tenykštės medicinos praktikos realijų“⁴¹. Tačiau galiniame viršelyje esančioje anotacijoje Lauciūtė jau visai kitaip apibūdina tekstą, stengiasi sudominti skaitytojus: „Veržiausi į Laisvę, skubėjau pas savo brangius tėvynainius – į išsvajotą svetimą šalį, kurioje buvau „pakrikštyta“, kaip ir daugelis dabartinių imigrančių iš Lietuvos, nauju vardu – Barakuda – plėšrūne žuvimi. Nežinau, ar galiu pavadinti Laime ten pradėtą gyvenimą. Teatsako naktimis rašytas mano dienoraštis“⁴².

Minėtoje anotacijoje labai taikliai įvardyta pagrindinė knygos tema, kuri ir pritraukė Lietuvos skaitytojų dėmesį. Be abejo, jau žinoma, kad lietuvių išeivijos atstovės buvo vadinamos „barakudomis“, kai atsidūrusios emigracijoje sau kėlė tikslą – kuo greičiau surasti pagyvenusį išeivį, ištekėti už jo, taip įgyti Amerikos, Kanados ar Anglijos pilietybę. „Barakudos“ siekė vedybų tam, kad galėtų gyventi geriau nei tėvynėje, pasilikti migracijos šalyje, o tapus našle paveldėti namą ir turtą. Tokio plano įgyvendinimui ryžosi ne viena lietuvaitė, kai Michailo Gorbačiovo *perestroikos* laikais Lietuvos gyventojams atsivėrė galimybės vykti svetur turistų statusu. Barakudos fenomenas nebuvo naujas ar išskirtinai lietuviškas: XX a. 9 dešimtmečio antrojoje pusėje, prasidėjus Rytų Europos komunistinės sistemos žlugimui, tokios migrantės iš Ukrainos, Lenkijos, Tarybų Sąjungos ir kitų Rytų bloko šalių plaukte plaukė į Vakarų šalyse esančias diasporos bendruomenes. Apie tokio tipo moteris buvo kuriami filmai; ukrainiečių kilmės Anglijos rašytojos Marinos Lewycka romanai *A Short History of Tractors in Ukraine*² (2005) tapo bestseleriu.

Terminas „barakuda“ savaime turi stiprią neigiamą konotaciją. Šios migrantės buvo sutinkamos su panieka, kuri ypač pasireiškė tuo istoriniu laikotarpiu, kai lietuvių diaspora gyveno svaiginančioje viltyje pagaliau atkurti tėvynės nepriklausomybę. Tuo metu buvo manoma, jog emigruoti iš Lietuvos buvo savotiška tėvynės išdavystė. Bendra išeivijos nuomonė apie barakudas buvo tokia: šios migrantės, linkusios manipuluoti ir apgauti senus vienišus vyrus, kėsinaisi pasisavinti sunkiai uždirbtą turtą, o paskui juos palikti. Išeiviją pašiurpino jų elgesys, ir tai metė šešėlį ant idealizuotos tėvynės paveikslu.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti Lauciūtės kūrinį ir kaip istorinį dokumentą, ir kaip dienoraščio žanro pavyzdį. *Barakudos dienoraštį* priskirti istoriniam dokumentui gali būti netikslu: kūrinys parašytas kaip labai

asmeninio pobūdžio, turintis skandalingą atspalvį tekstas, o iš istorinio dokumento tikimasi visiškai kitokių bruožų. Tačiau pati autorė apdovanota kai kuriais istorikams ir sociologams būdingais bruožais: smalsumu stebint naują pasaulį, kuriame ji bando įsitvirtinti, puikia atmintimi smulkmenoms ir noru jas aprašyti dienoraštyje.

Lauciūtė domina seniai Kanadoje įsikūrusių lietuvių ir jos tėvynėje gyvenančių lietuvių skirtumai. Jau pačioje teksto pradžioje iškyla jos noras pristatyti Lietuvos skaitytojams tai, ką ji pastebi. Autorė pasakodama apie tai, kaip ji su dukryte neturėdama kur apsistoti su dideliu nerimu skrenda į Kanadą, nutraukia pasakojimą tam, kad galėtų paaiškinti, jog Kanados lietuviai „taria ir rašo: *Montrealis*, nors Lietuvoje visuotinai priimta forma yra *Monrealis*“³. Atvykusi į Torontą ji susidomi anglų-lietuvių kalbų mišiniu, kurį vartoja pokario metais ten apsigyvenę lietuviai: „Važiuojame į maisto prekių parduotuvę apsipirkti. Vietiniai lietuviai sako – apsišopinti (angliškai *shop – parduotuvė*)“⁴. Praėjus keletui mėnesių nuo jos atvykimo į Kanadą, ji apibendrina tai, ką yra girdėjusi: „čia yra daug sulietuvintų žodžių“, kurie sudaromi pridedant lietuvišką galūnę, pavyzdžiui, „tiketas, karas“ (angl. *ticket, car, bilietas, automobilis*)⁵. Ji nekritikuoja išeivių kalbos, net bando ją išmokti ir tvirtina, kad „naujadarais greičiau ir lengviau susikalbama“⁶. Lauciūtė paaikškina ir kasdien vartojamų terminų skirtumus, pavyzdžiui, kaip paprastai paaikškinamas buto išplanavimas: „turi dviejų kambarėlių butą, kaip užsienyje įprasta sakyti: vieno miegamojo“⁷.

Tekste ilgesni komentarai atsiranda autorei aiškinant specifinius migracijos šalies ir tėvynės buitinius skirtumus. Lauciūtė išvažiavo iš Lietuvos ekonominio nuosmukio metu, todėl jai į akis ypač krito tai, kad Kanadoje kasdienis gyvenimas pasižymi aukštesniu ekonominiu lygiu nei Lietuvoje. Apsistojus pas vyresnio amžiaus tėvynainius autorė nustebina

ne tik tai, jog ją vaišina restorane gamintomis vištų šlaunelėmis, bet ir pati maisto kokybė: „čia gražios, geltonos, apskrudusios ne šlaunytės, o visos šlaunys“, ir tvirtina, kad jeigu tokios ir pasitaiko Lietuvoje, jos „keliauja po prekystalius į draugų partinių, pardavėjų ir jų bičiulių puodus, o mums, eiliniams, lieka – pamėlusios, dar su plunksnomis, o kad būtų didesnis svoris – su visais viduriais vištytės“⁸. Panašią situaciją ji pastebi, kai gerus batus Lietuvoje galima gauti „tik per pažintį“, o Kanados parduotuvėse randa „visokiausių rūšių, vieni už kitus gražesni, ir visi odiniai“⁹. Su ironija ji charakterizuoja Lietuvos vyrus pastebėdama, kad nors tai ir nėra blogiausias atvejis, kai paliekama žmona su vaikais arba tampa alkoholikais, bet pašiepiami tokie, kaip draugės Stasės vyras gydytojas, kuris „gal ir neblogas <...> bet jai nieko nepadeda, mažai uždirba, nes kyšių neima“¹⁰. Paskutinė pastaba sukelia juoką, nors nėra aišku, ar čia atskleidžiamas pačios autorės požiūris, kad korupcija Lietuvoje yra įprastas kasdienis reiškinys. Kanadoje nedidelį pavydo jausmą jai sukelia senyvo amžiaus lietuvės, kurios susirenka Kūčių pamaldų metu „išsipuošusios brangiais kailiniais, skrybėlėtos <...> Tai ne Lietuvos močiutės, suvargusios, ištinusiomis nuo darbų rankomis, su lazdelėmis. Su tokiais apdaraais, kaip matau čia, Lietuvoje būtų pavojinga – apiplėštų“¹¹. Tokie kandūs pastebėjimai leidžia suprasti migrantės apsisprendimą palikti tėvynę, tačiau juos galima vertinti ir kaip paliudijimus apie buitį ir gyvenimo kokybę tarybiniais metais.

Pasitaiko atvejų, kai Lauciūtė rašo kaip sociologė mėgėja; ją domina socialiniai papročiai, ypač tie, kurie aiškiai skiriasi nuo Lietuvos, pavyzdžiui, Toronto lietuvių katalikų bažnyčia su kavine rūsyje ir pamaldų laikymo būdas: „Pats Juozas į mišias neina, lieka kavinėje, kur rūko, geria kavą, šnekučiuojasi su kitais parapijiečiais. Pirmą kartą matau, kaip dalija šv. Komuniją be išpažinties <...> Aš bijau stoti į eilę, nes buvau įpratusi pirma

išpažinti nuodėmes. O per mišias žmonės vienas kitam linki ramybės ir paduoda ranką. Toks palinkėjimas labai maloniai nu-teikia. Lietuvoje to nebuvo. Bažnytėlėje tik pagyvenę žmonės, jaunimo nematyti. Gal kad vasara, dauguma išvažinėję“¹². Šiems komentarams vertės suteikia jų sąlyginis pilnumas; migrantė lygina dviejose lietuviškose katalikiškose bažnyčiose 1990 m. praktikuotą specifinę tvarką; tokiu būdu kūrinyse suteikia informacijos ir leidžia apibūdinti ir Kanados lietuvių, ir Lietuvos katalikų bažnyčių to laikotarpio papročius.

Lauciūtė nesigilina į Kanados politiką, bet labai tiksliai užfiksuoja smulkmenas apie Toronto miesto rajonus, gatves, parkus ir ligonines. Galima sekti žemėlapyje jos il-gus pasivaikščiojimus Toronto miestu. Taip pat ji smulkiai aprašo komercines ir privačias vietas, kurias galima pavadinti pigesnės prekybos vietomis, užfiksuoja kainas, kurias jai tenka mokėti už geresnius batus, pigesnes bandeles ir kitus pirkinius. Tokiu būdu ji kuria tai, ką galima pavadinti smulkmenų tikrove, o realistinis vaizdavimas stiprina rašytojos autoritetą.

Rašydama apie Toronto lietuvių bendruomenę Lauciūtė nesidomi išeivijos istorija ar struktūra, bet gana nuodugnai gilinasi į kai kurias pagrindines bendruomenės institucijas, su kuriomis ji turi reikalų – Prisikėlimo parapiją, pensionatą „Vilnius Manor“, kuriam gyvena ligoti ar senyvo amžiaus išeiviai, ir kur ji kartkartėmis įsidarbina virėja, laikraščių *Tėviškės žiburiai*. Autorė pabrėžia faktą, jog talpinant į laikraštį pirmąjį skelbimą už jį mokestis neimamas¹³. Visos jos fiksuojamos pastabos dažniausia praktinio pobūdžio, kylančios iš migrantės specifinės patirties.

Šių laikų istorikams gali būti naudingos žinios ir peripetijos, kurias Angelei Lauciūtei tenka pereiti Lietuvoje 1990 m., kad galėtų nusipirkti bilietus sau ir dukrai skrydžiui į Kanadą, o ten įsikūrus, ištekėti už Kanados piliečio; taip pat tekste minimi faktai, kiek

daug dokumentų reikia paruošti tam, kad galėtų dukrelę išleisti į Kanados mokyklą, o vėliau bandyti įsigyti Kanados pilietybę. Tarp vertingų prisiminimų reikėtų paminėti faktus ir nutikimus, kuriuos autorė laikas nuo laiko pateikė iš tarybinės Lietuvos gyvenimo, pavyzdžiui, nemalonumus su milicija, kai ji vyko iš Vilniaus į Kauną ir turguje pabandė parduoti seną paltą. Tuo metu, kai 2001 m. buvo išleistas *Barakudos dienoraštis*, tokio pobūdžio informacija atrodė pernelyg paprasta ir visiems žinoma, kad būtų galima ją pavadinti istorine, tačiau, praėjus 15 metų, jaunesniems Lietuvos skaitytojams ji yra negirdėta. Pagaliau galima abejoti tuo, kad raštu bus užfiksuoti šie labai kasdieniški faktai apie XX a. pabaigos tarybinio laikotarpio ar išėmimo gyvenimą.

Tačiau nusivils tie istorikai, kurie *Barakudos dienoraštyje* ieškos faktų apie tuometinius politinius įvykius Lietuvoje ar Kanados lietuvių bendruomenės reakcijas į juos. Atgimimo laikotarpį autorė pamini tik vienu sakiniu („Lietuvoje prasidėjo Atgimimas“) diskusijoje apie sunkumus, išskylančius ruošiantis kelionei į Vakarų: „Išleis ar neišleis? <...> Būčiau laimingiausia žemėje. Išsivežčiau dukrą (jai tik dešimt metų) į laisvę, į šviesą“¹⁴. Ji net nepagalvoja apie tai, kad būtent šiuo periodu laimės, laisvės ir šviesos ji galėtų rasti gimtinėje. Lauciūtė rodo tikrą ir nuoširdų susirūpinimą tėvynės likimu tik aprašydama 1991 m. sausio 13-osios įvykius. Pirmųjų žinių ji sulaukia iš vyro Antano: „susijaudinęs <...> matęs labai trumpą kadra apie Lietuvą: tankai, kareiviai ir minios žmonių. Aš tuoj skambinu į Lietuvių bendruomenės namus <...> ten prie telefono budi moteris, kuri susisiekiama su Lietuva ir viską žino <...> Baisu. Man gėda, kad šiandien aš čia, o ne kartu su Lietuvos žmonėmis“¹⁵. Ji jau buvo apsisprendusi grįžti į tėvynę sutvarkyti tam tikrų neįvardytų reikalų, ir savo norą įgyvendina. Nors ji ir gundoma pasilikti Vilniuje („įvairūs mitingai <...> paskaitos apie Lietuvos istoriją“¹⁶),

tačiau ji nusprendžia, kad protingesnis sprendimas – grįžti su dukra pas vyrą Antaną į Torontą. Tolimesniame tekste autorė Lietuvos įvykiams dėmesio beveik neskiria.

Norint suprasti priežastį, kodėl kūrinyje tik fragmentiškai kalbama apie svarbius istorinius įvykius, reikia atsiminti autobiografinio žanro kūrinių savybes. Literatūros specialistai pabrėžia, kad visose autobiografiniuose kūriniuose pagrindinis principas yra laisvas autoriaus pasirinkimas, kokią informaciją į kūrinių įtraukti, o ką palikti nušalėje¹⁷. Rašytojas gali apsiriboti visuomenės veikla ar, atvirkščiai, tik atpasakoti vaikystės išgyvenimus. Šiam žanrui yra būdingi perėjimai nuo vienos temos prie kitos, vienu sakiniu aprašomas daug metų trunkantis laikotarpis, o trumpam, bet autoriui prasmingam įvykiui aprašyti paskiriama daug puslapių.

Asmeninė pasirinkimo laisvė daugiausia jaučiama Angelės Lauciūtės pasirinktame autobiografinio žanro kūrinyje – dienoraštyje. Nors leidėjo anotacija tekstą apibūdina nelabai aiškiai, „dienoraščio forma“ neakcentuojama (lyg sakytų, kad tikro dienoraščio nebuvo), mano nuomone, teksto pagrindas buvo dienoraščiai. Galbūt ir ne taip romantiškai, kaip Lauciūtė tvirtina galiniame viršelyje („naktimis rašytas mano dienoraštis“), vis dėlto autorė dažnai teigia, jog ji rašanti dienoraštį. Lauciūtė mini, kad gyvenimo įvykius aprašo sėdėdama parke Kanadoje, kur aplink žaidžia prižiūrimi vaikai, tai daro ir pilietybės pamokose: „kol vyksta pokalbiai lenkų kalba, aš papildau savo dienoraštį ar rašau laišką“¹⁸. Kita vertus, kai kurios teksto dalys turi labai tipišką dienoraščio formą. Pavyzdžiui, yra įprastas būdas rašyti dienoraštį chronologiškai, kiekvieną dienoraščio skyrių pradedant esamos dienos data. Literatūros specialistai pabrėžia tai, kas labai matoma ir Lauciūtės atveju, kad dienoraščio autoriams būdinga nuolat pristatyti save, paaiškinti, jog jie atpasakoja tai, ką matė ar girdėjo¹⁹.

Dienoraščiui būdingos itin asmeninio pobūdžio temos, kurios gali būti banalios, kasdienės, nes šiam žanrui nebūdingos jokios iš anksto nustatytos taisyklės ar reikalavimai²⁰. *Barakudos dienoraštyje* išryškėja tai, jog skirtingos sekcijos gali būti ir vieno sakinio ilgio ar tęstis iki keleto puslapių; galima rašyti kasdien, tačiau dauguma dienoraščių tokiu nuoseklumu nepasižymi. Dienoraščio formata lemia rašantysis, kuris pasirenka, apie ką pakartotiniai norėtų rašyti. Reikėtų pabrėžti, kad dauguma dienoraščių rašomi pačių autorių asmeniniam skaitymui ir visiškai nėra galvojama apie galimą jų publikavimą²¹. Viena dienoraščio žanro specialistė mini, jog autoriai dažnai cenzūroja savo dienoraščius, ir ne tik nepamini svarbių faktų, bet ir naudoja slapyvardžius bei kodus ar, perskaitę tai, ką parašę ankščiau, išbraukia sakinius ar net išplėšia lapus. Yra pasitaikę atvejų, kai autoriai sudėgino savo ilgų metų darbą²².

Tiriant *Barakudos dienoraščio* atvejį galima spėti, kad galutinis tekstas buvo redaguotas, papildytas, nors jo pagrindas yra Lauciūtės dienoraščiai. Ar galima tuomet kalbėti apie „dienoraštį“? Mano įsitikinimu, tai leidžia labai daug išlikusių dienoraščiams charakteringų savybių. Viena iš jų – nenuoseklumas. Autorė nerašo perėjimų nuo vienos dienos pasakojimo į kitą. Pavyzdžiui, 1995 m. rugpjūčio 20 d. Lauciūtė labai piktnasi – „tai pasako ponios Onos laiškas *Tėviškės žiburiuose*, kur ji svaido kaltinimus lietuvaitėms, esą, kaip jos išdrįstančios atvažiuoti į Kanadą arba JAV, susirandančios tarnaitės darbą, o kartais net ištekančios“²³. Lauciūtė prieštarauja ponios Onos teiginiams, o pasakui perduoda „darbdavių kaimynės“ paaiškinimą, kad ponია Ona „Lietuvoje buvo komunistė ir dirbo kolchoze valdininke“²⁴, taip duodama suprasti, kad šios moters teiginiais tikėti negalima. Tačiau kitame dienoraščio, parašyto rugpjūčio 29 d., skyriuje pykčio jau visiškai nebelieka; jame ilgai ir linksmai pasakojama apie apsilankymus Kanados

„išpardavim[uose] prie namų (garage sale)“. Ją ypač domina drabužių pasiūla: „Gerą daiktą nuperku už dvidešimt penkis centus. Rodos, pirkčiau ir pirkčiau. Mintyse Lietuvoje atidarau parduotuvę, sukabinu, dėstau savo prekes. Jau ir litai mano kasoje auga, o aš laiminga juos skaičiuoju. Nei namus valyti, nei koldūnus kočioti. Tik pirk ir parduok“²⁵.

Ši ilgesnė citata puikiai atskleidžia tipiską lietuvaitės dienoraščio naratyvinį stilių ir kartu Lauciūtės dvilypį požiūrį į tapatybę. Jaučiama, jog autorei atsipalaidavus, ji mintimis natūraliai grįžta į Lietuvą, įsivaizduoja tikrai malonų gyvenimą toli nuo Kanados. Tėvynės nostalgija nėra dažnai įvardijama *Barakudos dienoraštyje*, bet galima ją išvelgti pareiškimuose, kad ji serganti depresija, migravusi į Kanadą praranda „asmens su išsilavinimu“ socialinį statusą.

Labiausiai autorę dominantanti tema – paprasti darbai, kuriuos ji dirba Kanadoje. Kai kurie skaitytojai gali teigti, jog *Barakudos dienoraštis* yra menkavertis kūrinys, kuriame nuobodžia ir smulkmeniškai pasakojama apie namų valymą, ruošiamų parduoti koldūnų gamybą, nepaklusnių vaikų priežiūrą. Literatūrologė Estelle'a Jelinek teigia, kad literatūros studijose moterų gyvenimo patirtis dažnai traktuojama kaip „nereikšminga“ (angl. *insignificant*)²⁶. Moterų autobiografiniai tekstai neatitinka vyrų nustatytų normų apie istorijas sąvokos ir yra kritikuojami kaip „nenuoseklūs“ naratyvai, pasižymintys fragmentiškumu bei vientisumo trūkumu: Jelinek pastebi, kad šios savybės charakterizuoja ir daugelio moterų kasdieninį gyvenimą bei natūraliai atsispindi jų tekstuose, ypač tuomet, kai pasirenkama laisva dienoraščio forma²⁷. Lauciūtės dienoraštyje pagrindinė tema – migrantės pastangos užsidirbti svetimajame šalyje, kurioje jos išsilavinimą liudijantys diplomai nėra pripažinti. Jai ypač svarbu detalai ir tiksliai užfiksuoti net ir paprasčiausius darbus, pavyzdžiui, namų valytojos. Autorei svarbu įrodyti, kiek daug

laiko ir kruopštumo ji skiria kiekvieno darbo atlikimui.

Tačiau galima ir kitokia šio Lauciūtės kūrinio analizė – daugumą autobiografinių raštų įprasta analizuoti žvelgiant į tapatybės aspektą. Tema yra labai natūrali, naratyviniame tekste atskleidžiama migrantės patirtis paliekant gimtąją šalį ir sunkus įsikūrimas svetur. Labai svarbu ir tai, jog migracija reiškė ir persikėlimą iš komunistinės sistemos į kapitalistinę. *Barakudos dienoraštyje* tapatybės tema nėra tokia akivaizdi kaip darbo tema. Autorė nėra linkusi dažnai ar ilgai apmąstyti savo kelionės prasmės. Akivaizdu, jog jai nepavyksta apsispręsti, kokia jos dabartinė tapatybė, kokius jausmus ji jaučia Tėvynei ir Kanadai; nepavyksta išsiaiškinti ir savo jausmų Kanados išeiviui ponui Antanui, kuris ją veda. Nors rašymo metu ir vėliau ruošiant knygą leidybai ji gali apsvarstyti ir pasirinkti, ką norėtų pasakyti, o kokius dalykus geriau nutylėti, susidaro įspūdis, kad jai sunku nuspręsti, kokios tapatybės elementus reikėtų akcentuoti. Knygos pradžioje ji apibrėžia save kaip Lietuvos patriotę, dalijasi prisiminimais, kai 1952 m. dar būdama paauglė kartu su drauge „nuplėšėme miestelyje visas raudonas vėliavas“²⁸. Tačiau jau tame pačiame puslapyje užfiksuotas ir kitas visiškai nenuoseklus atsiminimas apie vaikystėje girdėtą ir ją stipriai paveikusį motinos pasakojimą, kai brolis siuntęs iš Amerikos pinigus. Ji pripažįsta, kad tuomet jos sąmonėje susikūrė Amerikos, kaip rojaus, vaizdinys, pavadintas „svajone“, kuri XX a. 9 dešimtmetyje jau tapo pasiekiamą: „O kodėl man nepamėginus? Kodėl nepaieškojus Laimės pasaulio labirintuose?“²⁹ Susidaro įspūdis, kad autorė nejaučia jokio prieštaravimo tarp dviejų tapatybių – patriotė ar būsima emigrantė. Tokia samprata nepakinta iki pat teksto pabaigos.

Kad ir koks buvo didžiulis noras įsikurti Kanadoje, Lauciūtė ne kartą emocionaliai reaguoja į mintį, jog ji galėtų būti įvertinta kaip „barakuda“. 1992 m. gegužės 15 d.

skiltyje, kuri įvardyta antrašte „Barakuda“, Lauciūtė bando save apginti, kad ji nėra tokia. Autorė pasakoja apie jos ir vyro Antano kelionę į kapų lankymo dienos iškilmes lietuvių kapinėse netoli Toronto. Po oficialios ceremonijos, kai ji maloniai šneka su kitais susirinkusiais nepažįstamais žmonėmis, viena išeivijos moteris ramiai išsako nuomonę: „pas mus pilna barakudų iš Lietuvos“. Paklausta, ką reiškia ši sąvoka, išeivė Lauciūtei paaiškina: „Jos barakudos, tikrai, atvažiuoja dykaduonės, išardo šeimas, išvilioja pinigus, paskui vyrus pameta ir pabėga. Tinginės, baltarankės, komunistės. Jei jau iš sovietų – žmogum niekada nebus“³⁰. Kyla klausimas, kiek šitą definiciją galima pritaikyti Angelei Lauciūtei? Dienoraštis paliudija, kad ji nėra tinginė, Kanadoje dirba labai sunkiai, o Lietuvoje nebuvo komunistų partijos narė, nors jos vyras ir buvo saugumo kurjeris. Dienoraštis mini ir tai, kad ji nepalieka sunkiai sergančio vyro Kanadoje, pasiaukojančiai jį prižiūri paskutinėmis jo gyvenimo dienomis.

Nežiūrint šių aplinkybių autorė pati save įvardija kaip „barakudą“. Kaip jau buvo minėta teksto pradžioje, autorė atskleidžia savo svajonę tapti viena iš tų užsieniečių, kuriuos ji mato Vilniuje: „visada besišypsą, savimi pasitikintys, apsirengę šviesiais drabužiais“, jeigu tik galėtų išvažiuoti iš komunistinės šalies, „spygliuotomis vielomis apraizgyta, geležimi apkaustyta“, kur ji, kaip ir kiti – „vergai“³². Vėliau autorė aprašo 1990 m. gruodžio 5 d. migracijos kelionę: „pagaliau už tam tikrą rublių sumą nusiperku kvietimą“³³. Išvažiavimas iš Lietuvos tampa paženklintas netikru kvietimu ir kyšių gausa. Šiame epizode atskleidžia stereotipu tapęs „barakudos“ ryžtas pasiekti tai, ką nori, nepaisant jokių kliūčių ar įstatymų. Autorė tarsi nejaučia, kokį įspūdį skaitytojams daro jos prisiminimai, todėl dar paaiškina, jog „prieš kelerius metus“ turėjo vilčių būti iškviesta į Čikagą vienos draugės pusbrolio: „ir gražus, ir turtingas, ir ne toks

jau senas... Deja, sužinojau, kad nuvažiuoju to-
kia virėja iš Lietuvos, apsuko galvą³⁴. Tekste
jaučiamas kartėlis dėl prarastos puikios gali-
mybės patekti į išsvajotąją šalį.

Pagaliau išsipildžius svajonei nuvažiuoti į
Kanadą, autorė su dukra apsisotja pas vienus
ar kitus atsitiktinai sutiktus Toronto lietu-
vius. Ji visiškai neprieštarauja vietinių gyven-
tojų raginimui kuo greičiau rasti ją globojantį
vyrą ir domisi visais siūlomais kandidatais,
vienas jų – pensininkas Antanas Martišius.
Tačiau ji nesizavi Antanu. Jis labai tylus, su-
silaikantis, nors rodo dėmesį jai ir dukrytei,
nuveža pasivaikščioti į paplūdimį prie On-
tario ežero. Taip prasideda beveik komišku
tapęs jos bandymas užmegzti reikalingą ryšį
su išėviu, galinčiu ją vesti. Nors jai nėra dide-
lių sunkumų bendrauti su mažai pažįstamais
žmonėms, su Antanu „kalba nesimezga“ ir
„kažkaip nesmagu, kažkaip net gėda“³⁵; ji iš
tiesų pasijaučia tikra barakuda, besistengian-
ti privilioti vyrą, kuris jai net labai patin-
ka. Tačiau ji nenuleidžia rankų: „Nors mes ir
tylim, bet gal jam nėra sunku. Man sunku.
Bet aš jau seniai atpratau rūpintis savimi“³⁶.
Kai viltis ištekėti beveik dingsta ir ji nuspre-
ndžia pažinties su Antanu nebetęsti, situacija
pasikeičia, jis netikėtai pasiūlo jai ir dukrai
parodyti savo namus. Migrantė labai greitai
susivokia, ką reikėtų pasakyti šioje situacijo-
je: „Tiek daug kambarių! Priimkit mus, mes
jums valysim namą, padėsime ruošoje <...>
Priimkit, ponas Antanai. Va, jums reikia va-
lyti langus, skalbti užuolaidas... Aš viską pa-
darysiu“³⁷. Šiame gundymo epizode išryškėja
Lauciūtės pragmatiskumas, kuris tuo metu
tik atbaido Kanados išėvį.

Praėjus dešimčiai dienų, dienoraštyje at-
siranda įrašas: „pagaliau ponas Antanas mus
priima gyventi“³⁸. Jis padeda rasti darbą, ta-
čiau vis dar nelinkęs įsipareigoti dėl jų bend-
ros ateities. Šiuo periodu užsimezga dar vie-
na pažintis: vietinė lietuvė ją supažindina su
ūkininku Maksu, kilusiu iš Liuksemburgo,
maloniu ir kur kas linksmesniu nei Antanas.

Nors Lauciūtė angliškai moka vos vieną kitą
sakinį, jie greitai pripažįsta, kad vienas kitam
patinka. Taip ji pagaliau randa būdą, kaip iš-
judinti tylintį Antaną. Sugrįžusios į Torontą,
jos pamato, kad vyras nerimauja: „mūsų lau-
kia Antanas. Suprantu, kad laukia, nes dar
nespėjus paspausti skambučio durys jau ir
atidarytos“³⁹. Išklausęs apie Maksą, Antanas
išsako savo požiūrį: gyventi kaime nemalou-
nu, dukra neturės kur lankyti mokyklos, dar-
bas ūkyje sunkus ir purvinas. Rugsėjo 24 d.
skiltyje Antanas daugiau savo nuomonės ne-
reiškia, tik „giliai atsidūsta“⁴⁰ ir pradeda savo-
tišką pirsimąsi, kuris paremtas pirkiniais. Jau
kitą dieną jis nusiveža jas į prekybos centrą,
 kuriame lietuvė negali atsigėrėti gražiais ba-
tais, o dukra – lėlėmis barbėmis.

Lauciūtei pasiskundus, kad niekas nesido-
mi iš Lietuvos atvežtais parduoti lietuviškais
tautiniais drabužiais, rugsėjo 28 d. Antanas
juos nuperka už du tūkstančius dolerių ir
tą pačią dieną vėl veža jas į parduotuvę, ku-
rioje ji nusižiūrėjusi batus, kainuojančius jai
neįkandamą sumą – 45 dolerius: „Antanas
vėl siūlosi sumokėti. Aš tyliu, o jis taip pat
tylėdamas sumoka“⁴¹. Praėjus porai savaitių,
lietuvė vėl „meta kortą“ dėl kito kandidato į
būsimus vyrus ir tiesiai sako Antanui: „mė-
ginsiu kalbinti poną Maksą, gal sutiks mane
vesti“. Antanas supyksta; ji tęsia pokalbį, ga-
liausiai jis ištaria: „reikėtų susituokti <...> ir
liepia man apie tai pagalvoti“⁴². Dokumen-
tai greitai sutvarkomi, ir po dviejų savaitių,
lapkričio 1 d. įvyksta kuklios vestuvės.

Nebūtų galima teigti, jog ištekėjusi už
Antano ji išardo jo šeimą, nes jis yra vien-
gungis ir, nors gyvena patogiai, tačiau nėra
turtuolis. Angelė visą laiką jaučia, kad jis ver-
tina jos darbštumą, nors ir nemoka nuomos
mokesčio už savo ir dukros apgyvendinimą
jo namuose. Tačiau jiems nutarus susituokti,
Prisikėlimo parapijos klebonas, kuris ankš-
čiau buvo jiems draugiškas, supyksta ir atsi-
sako juos sutuokti, todėl Angelė su Antanu
priversti apeigas užsakyti nekatalikiškoje

bažnyčioje. Kiek vėliau, susitikime su imigracijos skyriaus darbuotoja dėl santuokos pripažinimo Kanadoje pareigūnė primygtinai klausia Lauciūtės: „Do you love him?“⁴³. Migrantė sutrinka ir nesuranda tinkamų žodžių: „Mes niekad apie meilę nekalbėjome. Aiškinu, kad jis labai geras ir man, ir mano dukrai, net Barbę jai nupirko. Slebizavoju, kad tokių vyrų Lietuvoje nėra...“ Pareigūnei pakartojus šį klausimą trečią kartą, Lauciūtė pasako, kad taip, ji mylinti Antaną⁴³.

Visoje knygoje aptinkama tik viena skiltis, kurioje galime įžvelgti ne tik atsakomybės jausmą Antanui, bet ir kiek gilesnius jausmus. 1997 m. kovo 22 d. Antaną ištinka stiprus insultas. Praėjus porai dienų autorė bando „prisiminti ką nors nemalonaus, negero Antano elgesyje, bet nieko negaliu rasti <...> Kai pagalvoju, kad Antanas daugiau nevairuos mašinos, atrodo, baigėsi mūsų gyvenimas Kanadoje. Tarsi matau: veža Birutę į mokyklą, į choro repeticiją, mane į darbą, pas gydytoją, į parduotuves, nepavargdamas, neatsisakydamas, tarsi vienam namuose likus būtų nemalonu. Atrodė, kad taip bus amžinai. Dejuodavome, kad svetimas kraštas, sunkus darbas, nostalgija, vienatvė. Džiaugdavomės, kad esame sotūs, turime namus. Antanas sakydavo, kad jam geriau jau niekad nebebūsią, nes dabar turįs su kuo pasišnekėti, turįs ko laukti, norėtų taip pagyventi dar bent dešimt metų. Dažnai, grįžusi iš darbo, rasdavau jį stovintį prie lango, man dar net neprisilietus prie durų, jas jau atidarydavo. Ir staiga viskas griūva kaip kortų namelis“⁴⁴. Lauciūtė pripažįsta, kad Antanas ją tikrai mylėjęs, tačiau jos spontaniška reakcija į vyro insultą, jo, kaip ištikimo pagalbininko, vairuotojo įsivaizdavimas rodo, kad jis niekad nebuvo tikras jos svajonių išsipildymas.

Vietoj išvadų

Barakudos dienoraščio niekas nepreten-duotų įtraukti į Lietuvos literatūros kanoną,

tačiau drąsiai galima tvirtinti, kad kūrinys nėra bevertis nei kaip istorinis dokumentas, nei kaip autobiografinis tekstas. Lauciūtei puikiai tinka dienoraščio struktūra, kuri nereikalauja iš jos didelių stilistinių įmantrumų ir tinkamai organizuoja jos įvairius pamąstymus bei chronologiškai atspindi gyvenimo Kanadoje atpasakojimą. Istorinė medžiaga, kurią daugiausia sudaro tai, kas straipsnyje vadinama „smulkmenų tikrove“, natūraliai įkomponuojama į migracijos patirties naratyvą. Net Lauciūtės nuolatiniai svyravimai tarp vienos ir kitos nuomonės bei nesugebėjimas išspręsti tapatybės klausimo atrodo natūralus, kai kiekviena dienoraščio skiltis atspindi tos dienos nuotaikas.

Nuorodos

- ¹ Lauciūtė A., *Barakudos dienoraštis, arba lietuviškaitės įspūdžiai Kanadoje*, Vilnius: Spauda, 2001.
- ² *Ten pat*.
- ³ Lewycka M., *A Short History of Tractors in Ukraine*, New York: Viking Press, 2005.
- ⁴ Lauciūtė A., *min. veik.*, p. 5.
- ⁵ *Ten pat*, p. 24.
- ⁶ *Ten pat*, p.73.
- ⁷ *Ten pat*.
- ⁸ *Ten pat*, p. 21.
- ⁹ *Ten pat*, p. 36.
- ¹⁰ *Ten pat*, p. 54.
- ¹¹ *Ten pat*, p. 62.
- ¹² *Ten pat*, p. 70.
- ¹³ *Ten pat*, p. 25.
- ¹⁴ *Ten pat*, p. 34.
- ¹⁵ *Ten pat*, p. 4.
- ¹⁶ *Ten pat*, p. 78.
- ¹⁷ *Ten pat*, p. 100.
- ¹⁸ Olney J., *Autobiography and the Cultural Moment*, in: *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, London: Penguin, 1991; Girard A., *Le journal intime*, Paris: Presses universitaires de France, 1965.
- ¹⁹ Lauciūtė A., *min. veik.*, p. 194.
- ²⁰ Girard A., *min. veik.*, p. 3–4.
- ²¹ Olney J., *min. veik.*, p. 3.

- ²² Girard A., *min. veik.*, p. 4; Wylie B. J., *Reading Between the Lines*, Toronto: Key Porter, 1995, p. 25.
- ²³ Wylie B. J., *min. veik.*, p. 25–26, 32–33.
- ²⁴ Lauciūtė A., *min. veik.*, p. 190.
- ²⁵ *Ten pat.*, p. 190–191.
- ²⁶ *Ten pat.*, p. 192.
- ²⁷ Jelinek E., Women's Autobiography and the Male Tradition, in: *Women's Autobiography: Essays in Criticism*, Bloomington and London: Indiana University Press, 1980, p. 4.
- ²⁸ *Ten pat.*, p. 17–19.
- ²⁹ Lauciūtė A., *min. veik.*, p. 3.
- ³⁰ *Ten pat.*
- ³¹ *Ten pat.*, p. 144.
- ³² *Ten pat.*, p. 4.
- ³³ *Ten pat.*
- ³⁴ *Ten pat.*
- ³⁵ *Ten pat.*, p. 37.
- ³⁶ *Ten pat.*
- ³⁷ *Ten pat.*, p. 38–39.
- ³⁸ *Ten pat.*, p. 40.
- ³⁹ *Ten pat.*, p. 53.
- ⁴⁰ *Ten pat.*, p. 54.
- ⁴¹ *Ten pat.*, p. 55.
- ⁴² *Ten pat.*, p. 60.
- ⁴³ *Ten pat.*, p. 75.
- ⁴⁴ *Ten pat.*, p. 205.

Milda DANYTĖ

A LITERARY OR A HISTORICAL WORK: ANGELĖ LAUCIŪTĖ'S AUTOBIOGRAPHICAL TEXT *DIARY OF A BARRACUDA*, OR A LITHUANIAN WOMAN'S EXPERIENCE IN CANADA

S u m m a r y

It is not particularly easy to evaluate Angelė Lauciūtė's autobiographical work *Barakudos dienoraštis, arba lietuvių špūdžiai Kanadoje* (Diary of a Barracuda, or a Lithuanian Woman's Experience in Canada). This aim of this article is to analyse this text as both a historical document and an example of the diary genre. When the work was published in 2001, it seemed more like a scandalous piece of writing, revealing the problems of migration; it was popular among readers but did not attract any attention from literary critics. Now that time has passed it can be seen that Lauciūtė has a certain talent for reporting factual details from life in Soviet Lithuania and the Lithuanian diaspora in Toronto. At the same time her diary, like many works in this genre,

sometimes lacks coherence and does not offer a deeper interpretation of her experiences. Nevertheless, the text does show how a migrant's sense of identity shifts and exhibits contradictory features. Lauciūtė denies that she was what the Lithuanian diaspora call a 'barracuda', an immigrant woman who persuades an elderly member of the ethnic community to marry her for her financial benefit. On the other hand, in more than one scene she presents herself very much in this role.

Keywords: autobiography, diaries, concept of a migrant woman as a 'barracuda', Toronto Lithuanian community, immigration, marriage and citizenship, Lithuanian women migrants in Canada at the end of the 20th century

Iš archyvų

Daiva DAPKUTĖ

Nuo Šėtos iki Londono: Pauliaus Tričio pasitraukimo iš Lietuvos istorija

Lietuvos valstybės žlugimas ir 1940 m. okupacija buvo tragiškiausias XX amžiaus Lietuvos istorijos įvykis. Šalis, per du nepriklausomybės dešimtmečius pasiekusi įspūdingų rezultatų, tapusi vakarietiška valstybe, staiga buvo išbraukta iš Europos žemėlapiu, o Lietuvos visuomenės laukė tragiški išbandymai ir didžiuliai nuostoliai. Karo metai ir okupacijos Lietuvos visuomenę padalijo ir jėga išskirstė į tris atskiras dalis, ilgus metus atskirtas viena nuo kitos: Lietuvoje likę gyventojai, prievarta Sovietų Sąjungos ištremti į Rytus ir pasitraukę į Vakarus lietuviai. Žinoma, šios dalys nebuvo vienodos, jų laukė skirtingi likimai ir skirtingos išgyvenimo problemos. Atsidūrusieji Vakaruose buvo atskirti nuo Lietuvos, neteko namų į kuriuos galėtų sugrįžti ir iš politinių pabėgėlių tapo priverstiniais emigrantais. Ištremtųjų į Sibirą likimas susiklostė dar tragiškiau: dalis jų žuvo, išgyvenusieji patyrė nežmoniškas sąlygas tremtyje, o grįžusiųjų iš Sibiro laukė sunkus gyvenimas. Karo pabaiga nereiškė karo pabaigos ir paprastaiems Lietuvos gyventojams – likusiųjų Lietuvoje gyvenimas buvo bandymas išgyventi ir prisitaikyti naujoje sovietinėje sistemoje.

Baigiantis karui ir pokario metais pasitraukusių iš Lietuvos žmonių likimus nulėmė ne tiek jų asmeninis pasiryžimas ir interesai, kiek politinės priežastys, t. y. svarbiausi 1939–1944 m. politiniai įvykiai: 1939–1940 m. Sovietų Sąjungos ir Vokietijos sutartys, jų slaptieji protokolai, nulėmę kaimyninių valstybių, tarp jų ir Lietuvos, likimą; 1940 m. Lietuvos okupacija, su tuo susiję stalininės represijos, trėmimai; 1941–1944 m. nacių okupacija, ekonominis išnaudojimas, išvežimas į darbo stovyklas, savisaugos batalionų formavimas; 1944 m. vasarą artinantis vokiečių-rusų frontui, grįžtantis sovietinis okupantas.

Tuo metu pasitraukusiuosius iš Lietuvos dažnai pristatome kaip vieną bendrą emigracijos (vadinamąją *dipukų*) bangą. Tačiau tai nebuvo vienalytė emigracija. Kelius, kuriais lietuviai karo ir pokario metais pateko į Vakarus, būtų nesunku suminėti. Sunkiau būtų pasekti atskirų grupių likimą ir nustatyti, koks buvo jų dydis bendroje lietuvių DP populiacijoje. Istoriografijoje pateikiami įvairūs, daugiausia apytiksliai skaičiai, nes iki šiol trūksta platesnių atskirų grupių likimo tyrimų.

Jau 1940 m. birželį Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, saujelė žmonių (1–2 tūkst.) su Lietuvos prezidentu Antanu Smetona priesakyje gelbėdami savo gyvybes pasitraukė iš Lietuvos. Dauguma tai buvo aukšti valdžios pareigūnai. Okupacijos metu kraštą apleisti buvo sunku, todėl tada pabėgusiųjų skaičius buvo gerokai mažesnis, negu pabėgusiųjų okupacijos išvakarėse. Karo metai palengvėjimo neatnešė. Vincas Bartusevičius pabandė suskaičiuoti žmones, jų grupes, įvairiais keliais karo metais atsidūrusias Vokietijoje. Tarp jų buvo nemažai žmonių, vokiečių okupacijos metais suimtų ir prievarta išvežtų į Vokietiją darbams, patekusių į vokiečių kariuomenės dalinius, evakuotų drauge su besitraukiančia vokiečių kariuomene, ar kalinių, atsidūrusių nacių kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose. Bartusevičiaus skaičiavimu, karo metais dar iki didžiojo pasitraukimo 1944 m. Vokietijoje turėjo būti apie 185 000 lietuvių, kurių dalis, jeigu nežuvo, išgyvenusi karą turėjo grįžti į Lietuvą, nes Vakaruose taip ir nepasiliko¹.

Artėjant karo frontui, gelbėdamiesi nuo karo į Vakarus traukėsi nemažai žmonių. Spėjama, kad apie 100 000 lietuvių tuo metu buvo pajudėję iš savo gimtinių, bet tik dalis pasiekė Vakarus². Tačiau ne visiems pavyko išsigelbėti, pasitraukusiųjų iš Lietuvos laukė skirtingi likimai: dalis žuvo nuo karo veiksmyų pakliuvę į bombardavimus Rytų Prūsijoje ir Vokietijoje, kelias dešimtis tūkstančių pabėgėlių karo pabaiga užklupo sovietų užimtoje Rytų Europos ir Rytų Vokietijos teritorijose. Dauguma jų grįžo ar buvo gražinti į Lietuvą. Tai dar viena grupė žmonių, kurių šeimų likimai grįžus į Lietuvą nedaug težinomi ir vis dar laukia tyrėjų dėmesio. Neretai jie nebegalėjo grįžti į savo namus, ūkius, nes jų būtų laukę represijos ir trėmimai, tad jie kisdavo pavardes, keldavosi gyventi į didesnius miestus ir taip stengėsi „išnykti didesnėje minioje“. Rodos, tik apie trečdalis visų karo pabaigoje pasitraukusiųjų tuo metu atsidūrė

Vakarų Vokietijoje ir tapo DP (angl. *Displaced persons*). Sąjungininkų (amerikiečių, anglų, prancūzų) okupuotose zonose Vokietijoje atsidūrė virš 60 000 lietuvių pabėgėlių (tiek pasiprašė UNRRA'os – Jungtinių tautų paramos ir atstatymo organizacijos – globos). Mažesnis skaičius lietuvių atsidūrė Austrijoje, Italijoje, Skandinavijos kraštuose. Pokario Europoje sąjungininkams šie žmonės tapo viena beveide nužemintųjų, „išvietintųjų“ politinių pabėgėlių mase, vėlesniais metais emigravusia po kitus kraštus ir išsibarčiusia visame pasaulyje.

Nagrinėjant pasitraukimą iš Lietuvos, galima būtų pasakoti daugybę skaudžių istorijų apie atskiras išardytas šeimas, sulaužytus likimus. Dėl sovietų okupacijos ir geležinės uždangos daugelis šeimų taip ir liko atskirtos – tėvai, broliai, seserys Lietuvoje, kiti pasitraukę į Vakarus. Dažnai tik prabėgus keliems dešimtmečiams, šeimoms pavykdavo sužinoti savo artimųjų likimus. Nors kiekvienas išsiskyrimas, kiekviena mirtis, netektis, išardyta šeima buvo asmeninė, individuali tragedija, apskritai kiekvienas atvejis liudijo visos Lietuvos tragediją. Senasis pasaulis griuvo, laukė jei ne žūtis, tai neaiški ateitis, neviltis ir nežinomybė. Ne lengvesnė laukė ir pasitraukusiųjų dalia – likimas jiems buvo gailastingesnis, jiems pavyko ištrūkti iš karo pavojų, išvengti sovietų represijų, išgyventi karą ir pokarį Vokietijoje. Tačiau pabėgti nuo karo ir rusų buvo tik viena kelionės dalis, nieko gero nežadėjo ir ateitis – nežinomybė karo sugriautoje Europoje, siaubas ir netektys.

Pastaruoju metu Lietuvoje ir išeivijoje pasirodė ne viena knyga, prisiminimai žmonių, pasitraukusių iš Lietuvos Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Skirtingai susiklostė jų likimai, nevienodos buvo pasitraukimo aplinkybės ir keliai, pagaliau skirtingas laukė gyvenimas atsidūrus emigracijoje. Čia publikuojami Pauliaus Tričio (1925–2015) prisiminimai³ liudija dar vieno žmogaus gyvenimo ir priverstinio pasitraukimo iš Lietuvos istoriją.

Paulius Tričys buvo chemijos studentas Kaune, kol karas nenutraukė studijų. Jis buvo mobilizuotas vokiečių ir drauge su vokiečių kariais pasiūstas į Italiją, kur pateko į Britų 8-osios armijos nelaisvę. Vėliau pasinaudojęs galimybe išvyko į Didžiąją Britaniją, ten dirbo anglies kasyklose, vėliau baigęs mokslus tapo chemijos inžinieriumi, aktyviai įsijungė į lietuvių bendruomenės politinį visuomeninį gyvenimą. Sovietų okupacijos metais Tričys buvo vienas Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenės lyderių, aktyvus Britų–lietuvių draugijos puoselėtojas, spaudos bendradarbis ir vertėjas, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę daug prisidėjo padėdamas rengti pirmuosius Lietuvos vadovų vizitus į Jungtinę Karalystę.

Tričio prisiminimai tarsi skyla į dvi dalis: gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje ir pasitraukimas iš Lietuvos bei karo metų pabaiga Italijoje ir Austrijoje. Pradžioje jis pasakoja apie savo tėvus, jų darbą vaistinėje, giminaičius ir jų likimus, dalijasi prisiminimais apie mokyklą, mokytojus ir ten išmoktas kalbas, toliau prisimena karo metus, priverstinį traukimąsi artėjant frontui. „Dabar, pagalvodamas apie tą laikotarpį, stebiuosi, kaip visos tos permainos, žiaurumai ir normalaus, padoraus gyvenimo taisyklių sulaužymai paveikė mano šešiolikamečio vaikino galvoseną. Toks automatiškas kultūros ir teisingumo dingimas kažkaip uždėjo izoliacijos sluoksnį ant jausmų. Tų visų baisenybių tėkmė pradėjo tapti nauju normalumu ir kažkaip apsaugojo nuo per didelio susijaudinimo ir gilaus pergyvenimo“⁴, – rašo Tričys, prisimindamas karo žiaurumus, sudegusius tėvų namus, žydų likimus ir žudymus, artimųjų ir draugų trėmimus. Visus tuos įvykius jam teko stebėti ir tiesiogiai patirti karo metais Lietuvoje. Vis tik įdomiausia yra antroji prisiminimų dalis apie pasitraukimą su vokiečių kariais į Vakarų, karo pabaigą Italijoje, patekimą į britų nelaisvę, bandymą užsiregistruoti į svetimšalių legioną ir laiką, praleistą belaisvių

stovyklose. Prasidėjus emigracijai iš Vokietijos į kitus kraštus, Didžioji Britanija buvo viena pirmųjų, kuri ėmė verbuoti žmones iš Vokietijos DP stovyklų vykti į Britaniją pagal darbo sutartis. Tričys pasinaudoja tokia galimybe – būtent persikėlimu į Didžiąją Britaniją ir baigiasi šie prisiminimai. Toliau laukė kitas – jau imigranto gyvenimo laikotarpis.

Skelbiami atsiminimai redaguoti minimaliai, praleisti pasikartojimai, ištaisytos vietomis pasitaikančios rašybos klaidos. Tekste nevienodinta ir palikta įvairuojanti asmenvardžių bei geografinių pavadinimų rašyba. Skelbiant atsiminimus stengtasi išlaikyti tekstą kuo artimesnį originalui, dėl to palikti autoriaus rašybos ypatumai (pvz., įvairuojantys skliaustai), originalus stilius, dabar nevertojamos svetimybės, angliški ir vokiški žodžiai bei pavadinimai.

Šis Pauliaus Tričio autobiografinis gyvenimo aprašymas (*life story*) praturtina Lietuvos gyventojų, priverstų pasitraukti iš gimtojo krašto, prisiminimų ratą bei pateikia mažiau žinomų detalių apie lietuvių kariškių, mobilizuotų su vokiečių kariuomene, gyvenimo aplinkybes ir likimus atsidūrus karo metais Vakaruose.

Pauliaus Tričio gyvenimo aprašymas (*life story*)

Gimiau 1925 m. vasario 24 d. Šėtoje. Mano metrikuose įrašyta: Povilas Mečislovas Tričys. Pirmą vardą sulietuvinau trečioje gimnazijos klasėje, o antrojo niekuomet nenaudojau ir jį „pamečiau“ tremtyje.

Abu tėvai buvo farmacininkai, studijavę caro Rusijoje. Tėvas Juozas buvo mažražemio ūkininko sūnus, gimęs 1878 m. kovo 19 d. Deltuvoje, Ukmergės valsčiuje ir, atrodo, buvo gan gabus. Turėjo jaunesnį brolių Praną. Jų tėvo ūkis buvo tik trys hektarai žemės. Todėl, vaikams paaugus, tėvas Juozui į rankas davė 5 rublių auksinę monetą ir išsiuntė į pasaulį

laimės ieškoti. Ūkelis turėjo būti Jonušų kaime, 2–3 km nuo Ukmergės prie kelio Jonavon, nes dėdė Pranas ir teta Alė ten gyveno iki „sukolchozinimo“. O kaimas tarpukaryje kažkaip liko neišskirstytas į vienkiemius.

Nebuvo daug progų smulkiau su tėvu išsikalbėti apie jo gyvenimą, bet farmaciją studijavo Maskvoje, o pinigus užsidirbdavo geležinkelių darbuose (turbūt vasaros metu). Pasakojo, kad daug išvažinėjo caro imperijoje. Sakė, kad geležinkeliečių darbo įrankių krepšyje svarbią vietą užėmė metalinis grąžtelis ir pieštuko pavidalo plonos lazdelės. Jie tarnavo algų papildymui. Tais laikais cisternos degtinės pervežimui iš bravorų būdavo didelės medinės statinės. Tad tie „instrumentai“ leisdavo geležinkelio darbininkams nusunkti gėrimo sau ir pardavimui. Lazdele užkišdavo pragręžtą skylutę.

Dirbant geležinkelyje per pirmąją karą nereikėjo eiti į kariuomenę. Studijos atnešė provizoriaus kvalifikaciją. (Jo diplomas dabar yra farmacijos muziejuje Kauno Rotušės aikštėje [anksčiau buvusioje farmacijos urmo tiekėjos firmos GerMaPo pastate⁶⁾]). <...> Po revoliucijos tėvas grįžo Lietuvon ir atidarė vaistinę Šėtoje, nuomojamame name. Per skelbimą spaudoje ieškojo padėjėjo. Atsiliepė mama, tada dirbusi, atrodo, Krakėse. Atvažiavo Šėton, pradėjo dirbti ir jiedu susituokė.

Mamos, Stefanijos Sekliuckaitės, gimusios 1895 m. rugsėjo 2 d., tėvai turėjo labai didelę šeimą. Buvo trys broliai ir keturios seserys (Antanas, Mečislovas, Juozas, Stefa, Ona [vadinama Andze], Elena [Helė] ir Roma). Mano senelis, Antanas Sekliuckas, buvo geležinkelių inžinierius, bet labai norėjo ūkininkauti. Susitaupęs pinigų nusipirko ūkį. Vėliau vedė kaimyno dukterį ir sujungė abu ūkius į beveik dvarą. Gyveno Martinaičiuose netoli Vosyliškio ir Grinkiškio. Ūkininkauti sekėsi neblogai, bet vienais metais perkūnas padegė jau nuimto derliaus pilną kluoną. Tas apsinkino vaikų išmokslinimą ir privertė

pasinaudoti caro lengvatomis jaunuoliams, studijuojantiems Sibire.

Vyriausias brolis Antanas jau buvo ten ir rado vietą Stefai. Ji ten nuvažiavo žiemos metu su lietuviškais veltiniais ir kaliošais⁷. Iššokus iš traukinio sudužo nuo šalčio sukietėję kaliošai. Vietiniai žmonės, apsiavę stangriais „valenki“⁸ vilokais⁹, turėjo juoko. Su tėvais nebuvo daug progų išsikalbėti apie jų tuolaikinį gyvenimą, bet žinau, kad mamos gyvenimas aprėpė „Omsk, Tomsk ir Tobolsk“. Farmaciją studijavo ir kvalifikaciją gavo Sibire (jos diplomas taip pat yra muziejuje).

Per revoliuciją Rusijoje žuvo mamos jaunesnis brolis Mečislovas. Šeimos albumuose buvo jo nuotrauka karste. Jo atminčiai aš gavau antrą vardą Mečislovas. (*Mano senelis Antanas Sekliuckas, kalbėdamas su manim, sūnų dažnai minėdavo ir pasakodavo, kad jį nužudė bolševikai. Tik po senelio laidotuvių man mama pasakė, kad tikrumoje jis buvo tapęs komunistu ir jį šakėmis nudūrė į kolchozus varomi ūkininkai. Tai buvo slepiama nuo tėvo.*)

„Aptiekoriams“¹⁰ atrodo gerai sekėsi, nes atsimenu naujos vaistinės statybą. Pastatas buvo medinis. Jį statė specialistai rusai (burliokai) iš sentikių kaimo. Jie mane mažą pradėjo mokyti rusiškai, man labai susidomėjus jų darbais ir juos atidžiai stebint. Tėvai juokėsi, kad, kai jie anksčiau norėjo, kad aš dar vaikas išmokčiau rusų kalbą ir su manim pradėdavo kalbėti rusiškai, aš tų pamokų atsisakydavau.

Namie pamėgau vartyti tėvų studijų prizus, labai puošniai išleistus didelių knygų tomus. Paskutiniaisiais metais (1940–41) gimnazijoje rusų kalbos pamokose išmokau gramatiką ir pagilinau žodyną. Tas padėjo vėliau tremtyje bendrauti su kitais rusakalbiais. <...>¹¹

Lenkiškai pramokau žaisdamas su vaikais, nes apylinkėje gyveno daug lenkiškai kalbančių šeimų. Be to, keli šlėktos¹² draugavo su tėvais ir mane nusiveždavo į savo dvarus,

kur galėjau girdėti gryną lenkų kalbą. Deja, tokiu būdu neišmokau lenkiškai rašyti ir nesusipažinau su gramatika. Todėl, kai Anglijoje vienos parapijos labdarybės organizacija pradėjo siųsti siuntinius lietuviams Lenkijos Seinų krašte, padėdavau lietuviškai parašydamas gavėjams ir išversdamas jų lenkiškus ir lietuviškus padėkos laiškus. Bet, kai britai manęs paprašė parašyti atsakymą lenkiškai, to negalėjau padaryti ir turėjau kreiptis pas draugus lenkus. Anglai labai nustebo.

Patalpos

Tėvo suplanuotas vaistinės pastatas buvo gan įdomus su mandriai išlankstytu skardiniu stogu, nes po juo antrajame aukšte buvo du erdvūs kambariai (su koridoriais tarp jų). O tarp kambarių sienų ir nuožulnaus stogo – trikampio formos sandėliukai.

Pirmame aukšte priekinės durys atsidarė į priėmimą. Stiklinės durys kairėje vedė į vaistinę, dešinėje medinės durys į salioną, o tarp jų buvo durys į laiptus viršun. Už pirmojo, pagrindinio vaistinės kambario antrajame buvo tėvų rašomasis stalas prie lango ir daug lentynų su medikamentais. Siauras koridoriukas atskyrė raštinę nuo virtuvės. Jo viename gale grindyse buvo durys į rūšį, o kitame į valgomąjį kambarį. Rūsyje buvo talpinami vaistai, maistas, tėvo gaminami midus ir obuolių vynos (buteliai užkasti smėlio krūvoje) ir iškastas šulinys su vamzdžiu į siurblių virtuvėje. Jo vanduo buvo neskanus, todėl naudojamas tik skalbimui, vonioms ir pan. Geriamąjį vandenį reikėjo atsinešti iš klebono gero šulinio (apie 10 min. ėjimo). Vandentiekio, aišku, nebuvo, o elektra apšviesta buvo tik lėptpjūvė kitoje Obelės upės pusėje. Šviesai naudojome žibalinės lempas, o valgomajame virš stalo kabėjo labai šviesi primusinė lempa (su šviesos tinkleliu, tokiu kaip dujų žibintuose). Truputį paaukęs rūsyje įstačiau lemputę su baterijomis ir mygtuku prie laiptų. Miegamasis buvo už valgomojo kambario šalia virtuvės ir šildomas jos

malkomis kūrenamos „plytos“³³. Kitus kambarius šildė koklinės krosnys sienose tarp jų. Tualetas buvo lauke. Viduje reikėjo naudoti naktipuodžius.

Virtuvės durys atsidarė į didelį priėmimą su sandėliuku. Už jo buvo akmenimis grįstas kiemas su daržine ir malkine. Daržinėje dar buvo kiaulidė. Gan didelis daržas su pora vaismedžių ir serbentų ir agrastų krūmais buvo už daržinės. Jame stovėjo ir du bičių aviliai, nes tėvas mėgo bitininkystę. Įvažiavimas į kiemą buvo per vartus abiejose namo pusėse.

Mokyklos

Kažkaip labai anksti pradėjau skaityti. Atsimenu, kad patikdavo žaisti kubais su raidėmis ir sudėlioti žodžius. Tėvų nuvestas į knygynus prašydavau knygų su mažiau paveikslų ir daugiau skaitymo. Turbūt dėl to tėvai leido mokytis pas privačią mokytoją, ir aš „peršokau“ pradžios mokyklą. Įstojamuošius egzaminus į Šėtos progimnaziją išlaikiau būdamas 8 metų. Pradėjau ją lankyti 1933 m. rudenį. Tai dar buvo senoji Lietuvos Respublikos 8 klasių programa.

Daug dėmesio buvo kreipiama į kalbų mokymą. Vokiečių kalba buvo dėstoma nuo pirmos klasės. Pirmoji mokytoja buvo Edita Skubalienė. Mažame miestelyje visi buvo pažįstami, ir aš žaisdavau su jos sūnumis Tomu (jaunesniu už mane) ir Juozu (vyresniu). Mokytoja man davė gerus vokiečių kalbos pagrindus, pabrėždama svarbą sintaksės ir žodžių vietos sakinyje.

Trečioje klasėje pradėjome lotynų kalbos pamokas. Dėstytojas buvo kapelionas (klebonijos vikaras) kun. Paulius Racevičius. Jis buvo aukščiausios rūšies dėstytojas, pilnai sudomindamas mokinius kalbos ypatumais su pavyzdžiais. *{Du romėnai susilažino, kuris parašys trumpiausią laišką. Vienas parašė „eorus“ [einu kaiman]. Kitas atsakė „I“ [eik.] Žodžio „Eo-ire = einu-eiti“ liepiamoji nuosaka.}* Kapelionas draugavo su mano tėvais ir mane

lengvai įtikino, kad „Paulius“ yra giminingas lotynų žodžiui „Paulus“ ir lietuviškesnis už „Povilą“. [Kunigą Racevičių žiauriai nužudė 1941 m. karo pradžioje prie Panevėžio iš Lietuvos bėgdami raudonarmiečiai. Jo atminčiai yra foto su paminėjimu devinto forto muziejuje Kaune.]

Progimnazija turėjo tik 4 klases. Kėdainių valstybinėje gimnazijoje pradėjau lankyti penktą klasę, kurioje buvo dėstoma anglų kalba. Mokytojas buvo JAV lietuvis Petratis (Amerikoje tai buvo tariama „Petraitis“). Kalba man patiko ir mielai mokiausi. (Nors vėliau reikėjo „pamesti“ amerikonišką tarimą.) Po sovietinės okupacijos 1941 m. vietoj anglų įvedė rusų kalbą ir visą eilę „pažangių“ proletariškų temų. Buvo labai naudinga išmokti rusų gramatiką. Sipriai pagerėjo mano rusų kalbos mokėjimas.

Mano teta Andžė (Onytė) ištekėjo už inž. Jokūbo Stanišausko. Jis buvo Kėdainių kultūr-technikos mokyklos direktorius. Mokykla buvo buv. grafo Totlebeno gražiuose rūmuose prie įvažiavimo į parką ir prie Smilgės upelio tvenkinio. Jie neturėjo vaikų, todėl per atostogas maloniai „paglobdavo“ mane. Prieš man pradėdant mokslą Kėdainiuose dėdė Kuba gavo susisiekimo ministerio postą, ir jie apsigyveno Kaune, Kęstučio gatvėje. Juos ten dažnai lankydavau.

Pas dėdę tekdavo susitikti ir su kitais ministerais. Man labai patiko švietimo ministeris Tonkūnas¹⁴. Jis buvo labai draugiškas ir mokėjo rasti bendrą kalbą su jaunu gimnazistu. Su dėde porą kartų lankiausi ir prezidentūroje. Tai buvo labai garbinama ir pašaliniam sunkiai prieinama vieta. Su prezidentu Antanu Smetona neteko susitikti. Jis tuo metu jau buvo beveik diktatorius ir Tautiečių partija pradėjo jį vadinti Tautos Vadu ir bandė jį paversti lietuvišku „Mussolini“. Naujai sukurta Jaunlietuvių organizacija taip pat mėgino kopijuoti italų jaunųjų fašistų pavyzdį. Tai nebuvo labai sėkminga programa mano nuomone. Žmonės net

šaipydavosi iš jaunlietuvių uniformos (panašios į italų), ypač iš laivelio formos kepurės „su kutosais“¹⁵.

Kitos jaunimo organizacijos buvo bažnyčios remiami „angeliukai“ (su šviesiais mėlynais uniformos marškiniais) ir skautai. Skautai labai išpopuliarėjo po Lietuvoje surengtos Europos Jamboree¹⁶, kurioje lankėsi ir lordas Baden-Powell, skautų sąjungos įkūrėjas.

Įdomu, kad tuo laiku kalbininkai, kaip visuomet, stengėsi gerinti (lietuvinti?) kalbą ir patarė keisti pavardžių galūnę „kas“ į „kis“. Todėl mano dėdės pasidarė „Stanišauskis“ ir „Sekliuckis“.

Kėdainiuose turėjau kambarį Mickevičiaus gatvėje (prie kelio Dotnuvon), mokytojo Brazausko dideliame name. Jo sūnus Vytautas buvo mano klasėje. Jie tuo metu keitė pavardę į „Beržiūnus“. Butas buvo patogus ir netoli gimnazijos. Ten gyveno dar du gimnazistai, o Vyto sesuo dalinosi kambariu su kita gimnaziste. Mums jauniems buvo linksma. Laisvalaikiu dažnai lošdavom preferansą arba sėsdavom prie šachmatų lentelės. Mėgdavom nueiti ir į kiną, nors gimnazijos taisyklės reikalavo, kad filmas (tada tas žodis buvo „filma“, moteriškos giminės) būtų mokyklos patvirtintas kaip tinkamas mokiniam, ir kad gimnazistai į kiną eitų tik savaitgaliais. Bet mes keli filmų mėgėjai su kino vedėjų pagalba būdavom dažnai „išmugeliuoti“ patamsyje, jau filmui prasidėjus, į saugias vietas.

Tuo metu buvo daug įtampos tarptautinėje politikoje. Lenkijos ultimatas¹⁷ privedė prie diplomatinių santykių atstatymo su Lenkija. Jos pasiuntinybė buvo Kaune. Vieną kartą teko susitikti su jų karo atašė, kai jis lankėsi pas dvarininką Montvilą¹⁸ Mitėniškių dvare. Atsimenu to karininko labai puošnią uniformą ir virėjos man parodytą prancūziško vyno butelį. Montvilas susitikdavo su mano tėvu, o man patikdavo dviračiu užsukti į Mitėniškius, nes dvaras buvo prie šilo pakelės į Žeimius. Kiti Montvilos gyveno netoli Utenos / Ukmergės.

Kitas įvykis buvo Hitlerio ultimatas 1939 pavasarį. Vokiečiai užėmė Klaipėdą. Prasidėjus naujesiems mokslo metams rugsėjį mūsų gimnazijoje atsirado keli klaipėdiečiai. Būsimasis rašytojas Henrikas Nagys buvo aštuntoje klasėje, o jo brolis septintokas su manim.

Per ir po karo pradžios Lietuvon atplūdo daug lenkų pabėgėlių, kareivių ir civilių. Pas mano dėdę Antaną, Kulvos kleboną, gyveno lenkas kunigas. Gudresni lenkai sugebėjo išvykti Švedijon, kai rusai išreikalavo, kad būtų leista įsteigti Raudonosios armijos bazes Lietuvoje. Buvo įdomu stebėti sovietiškus sunkvežimius su apiplyšusiais bazių darbininkais, mūsų vadinamais „kolchoznikais“.

Po sovietų ultimatumo pirmieji jų tankai pradėjo riedėti Lietuvos žeme 1940 m. birželio 15 d. Neužilgo jie važiuo per Šėtą iš Kauno gatvės Kėdainių link. Prie aštraus posūkio prie bažnyčios juos sveikinantis raudonais dažais plakatas buvo prikabinatas ant tvoros. Spauldoje tuoj pasirodė straipsnis, kad jį nuplėšė trys Šėtos miestelio jaunuoliai. Tie trys jaunuoliai tikrumoje buvo Vytautas Macas, (turbūt) jo brolis Henrikas ir aš. Plakatą nuplėšė Vytautas. Vėliau vasarą buvau pakviestas Šėtos policijos nuovadon apie tai pasikalbėti su Kėdainių kriminalinės policijos pareigūnais. Jiems paaiškinau, kad V. Macas, mano draugas ir buvęs klasiokas, baigęs progimnaziją, pradėjo dirbti „Spindulio“ giliaspaudės spaustuvėje Kaune ir tęsti mokslą vakarinėje mokykloje. Plakatą jis nuplėšė, nes jis buvo ištepliotas ant apdraskyto popieriaus lapo ir reiškė nepagarbą kaimyninės valstybės kariuomenei, o spaustuvės darbininkai buvo mokomi kreipti dėmesį į daile. Susidariau įspūdį, kad tiems dar Lietuvos Respublikos policininkams toks paaiškinimas patiko, ir buvo priimtas beveik su šypsena.

Mano paskutiniai gimnazisto metai 1940 m. rudenį jau vyko LTSR. Visi kryžiai buvo dingę iš klasių. Vietoj jų kabėjo komunizmo „šventųjų“ portretai. Neužilgo, vieną

rytą mūsų klasėje jų nebebuvo. Juos rado tvenkinyje. Po kiek laiko pasigedome kelių klasės draugų. Jie buvo NKVD areštuoti. (Pavardžių neatsimenu, bet du buvo nužudyti Rainių miškelyje.)

Dalį gimnazijos patalpų buvo užėmusi sovietų armija, todėl mūsų klasės dirbo pamainomis. Karininkų kantina¹⁹ buvo pirmame aukšte žemiau mūsų klasės, ir mes ten užeidavome pirkti „kitokių“ saldinių. Kitoje pusėje Mickevičiaus gatvės sovietai pradėjo statyti karo aerodromą. Tam darbui buvo daromos rekvizicijos pastočių iš aplinkinių ūkininkų vežti žvyrą ir akmenis. Vienas kambarys name, kur gyvenome, taip pat buvo rekvizuotas aviacijos leitenanto šeimai. Atsimenu, kad jis ir jo žmona labai didžiavosi savo primusu ir gramofonu.

1941 m. birželį laikėme mūsų abiturės egzaminus. Viskas dar buvo paprasta tvarka. Aišku, syllabus²⁰ buvo kitoks, ypač istorija ir su rusų kalba vietoj anglų. Rusų kalbos dėstytoja buvo labai maloni žydė. Atmintyje įstrigo vienas epizodas. Reikėjo išmokti padeklamuoti vieną Puškino eilėraštį, kurį mokytoja užrašė ant lentos. Žinodamas, kad mūsų namuose etažerėje²¹ yra puošnūs tomai caro Rusijos poezijos, aš tą užrašų nekopijavau. Mokytoja žinojo, kad aš susigraibau rusiškai, ir mane pakvietė padeklamuoti. Kiti mokiniai šaukė „per ilgas!“ Po to per pertrauką mokytoja su manim labai draugiškai pasikalbėjo, paaiškino, kad tarybinėje laidoje vienas ar du posmai buvo „išbraukti“, ir net paminėjo, kad tas pats padaryta ir su Maironio eilėraščiais.

Birželio 14 d. prasidėjo trėmimai. Sekančiuose egzaminuose keli klasės draugai nebedalyvavo. Nebebuvo draugo Henriko Dziko ir kelių merginų (tarp jų Kėdainių geležinkelio stoties viršininko dukters Emilijos Danisevičiūtės). Šeštadienį 15 birželio jie jau sėdėjo prekiniuose vagonuose stotyje. Nebeatsimenu koku būdu gaunu žinutę iš tetos Andžės (Onos Stanišauskienės), kad ir

ji tame traukinyje. Prašo atnešti maisto. Nubėgu krautuvėn, nuperku maišelį produktų. Atsimenu, kad reikėjo pervynioti sviestą, nes karštą dieną jis labai ištižo. Paketą perduodu per pažįstamą milicininką. Po to vaikštau gatve su pora klasės draugių pirmyn ir atgal, stebėdamas traukinį. Per langelį pamuoja teta. Žiūriu, ir Dzikas mojuoja. Staiga gatvėje mus sustabdo milicininkas su civiliu žmogum. Pastarasis kalba rusiškai. Klausia, ko mes čia patruliuojame. Milicininkas labai silpnai vertėjauja, aš pataisau. Tuo tarpu merginos dingsta. Enkavedistas patikrina mano pasą ir liepia eiti namo. Tik daug vėliau man buvo paaiškinta, kad mano pasas buvo su violetiniu antspaudu, o tas reiškė ištremimą. (Nežinau, ar tai teisybė.)

Grįžęs namo skubiai dviračiu nuvažiauvau Šeton pas tėvus. Trėmimų pradžia jau buvo sukėlusį daug susijaudinimo. Tėvo geras draugas žydas siuvėjas (pavardės neatsimenu) juos jau buvo išpėjęs, kad ir mūsų šeima yra tremtinių sąrašė. Tėvai jau buvo susipakavę daikčiukus Sibirui. Mama krosnyje džiovino duoną ir ją krovė į iš dviejų paklodžių pasiūtą maišą. Ji sakė: „Tu, vaikeli, žinai apie mano gyvenimą Sibire, kaip tu dažnai skanduoji, „Omske, Tomske ir Tobolske“ ir aš jo nebijau“. Šeimos sprendimas buvo, kad aš negrįšiu namo, išlaikysiu egzaminus ir slapstysiuosi, nes jau sklido gandai apie galimą vokiečių užpuolimą. (Kai kurie repatriantai jau buvo grįžę kaip agentai.) Tėvai ir 9 m. sesutė Beata pasiduos likimui. Parskubėjęs atgal į Kėdaičius pradėjau nakvoti kaimyno daržinėje ant šiaudų.

Sekmadienį dar ką tai nunešiau tetai. Stotyje stumdėsi daug žmonių su siuntinėliais giminėms tremtinių traukinyje. Pastebėjęs, kad tremtinius su sargyba nuveda į stoties išvietę (medinę būdą prie gyvatvorės) per pažįstamą milicininką Henrikui Dzikui, žinodamas, kad jis nerūko, perdaviau pakelį papirosų su jame paslėptu rašteliu „Spruk, jei gali ir bėk pas mano dėdę Kulvos kleboną.

Gyvatvorėje yra spraga“. Vėliau, jau laisvoje Lietuvoje su juo susitikęs, sužinojau, kad jis liko su šeima vagone.

[Teta Andzė (Onytė) buvo paimta iš Dotnuvos, nes dėdė Kuba, netekęs susisiekimo ministerio posto, buvo docentas Dotnuvos Žemės ūkio akademijoje. Kai tetą paėmė iš jų buto, jis buvo komandiruotėje (Vilniuje?). Grįžęs Dotnuvon neberado žmonos, tik raudonus antspaudus ant buto durų. Susijaudinęs nubėgo milicijon ir pasidavė, manydamas, kad ras žmoną. Aišku, taip neatsitiko. Ir jis mirė Sibire. (Skaičiau kito tremtinio prisiminuose). Tetai Onytei po Stalino mirties dar pasisekė sugrįžti Lietuvon.]

Gimnazijoje paskutinis abiturės egzaminas buvo penktadienį, 1941 m. birželio 20 d. Po jo, bijodamas grįžti pas tėvus, nuvažiauvau pas kitą gerą draugą Batkevičių (vardą pamiršau) Dotnuvoje, pagrindinėje gatvėje. Jo tėvas gamindavo labai gerą naminių alų. Šeštadienį su keliais kitais klasiokais pas juos atšventėm abiturą. Sekmadienį, 22 birželio, labai anksti rytą pažadino šaudymas ir sproginimai. Vokiečiai pradėjo žygį Barbarossa²². Skraidė jų karo lėktuvai. Bombardavo naująjį aerodromą prie mūsų gatvės Kėdainiuose. Radome skeveldrų, bet namas nenukentėjo.

Patraukiau namo. Nedrįsdamas važiuoti arti sovietų karo aerodromo, dviračiu pasukau aplinkiniais keliais ir takeliais. Netoli Kėdaičių miškelyje pamačiau numuštą vokiečių bombonešį ir pirmą karo lavoną, iš lėktuvo iškritusį lakūną tik su puse galvos. Visi lėktuvo kulkosvaidžiai jau buvo išmontuoti lietuvių sukilėlių (gal LAF – Liet. aktyvistų fronto narių). Raudonarmiečių niekur nesimatė.

Važiuodamas už Kėdaičių link Aukštųjų Kaplių sutikau pažįstamą šėtiškį vežiką su arklio traukiamu vežimu. Jis buvo mano tėvo pasamdytas parvežti namo mano daikčiukus iš buto. Apsisukau važiuoti su juo. Netrukus mus pralenkė dviratinkai ir mus sustabdė. Klausė „Kur važiuojat?“ Aš uždelsiau atsakyti, tada vienas iš jų pusiau išsitraukė pistoletą

iš kišenės ir suriko „Kalbėk!“ Pasakiau „Į Kėdainius“. Tada kitas sužnibždėjo „Sumobilizuosime ten“, ir jie skubiai nuvažiavo. Tai išgirdęs aš pasakiau vežikui, kur važiuoti, apsisukau ir nuskubėjau pas tėvus vengdamas pagrindinių kelių. Buvo džiaugsmingas susitikimas. (Vežikas mano daikčiukus ir knygas parvežė prie jų dar pridėjęs truputį ir kitų kolegų „turto“. Jį galėjau sugrąžinti jau po trijų dienų.)

Kitą dieną praleidome klausydami radijo transliacijų iš kur tik galėjome. Antradienio rytą per vaistinės langą pamačiau gatve važiuojančius melsvai pilkus tankus. Tai jau buvo pirmieji vokiečių daliniai. Neužilgo prasidėjo šaudymas. Jie susidūrė su sovietų šarvuočiais, taip pat traukiančiais iš Žeimių per Šėtą link Ukmergės. Mūsų šeima pasislėpė darže. Nutilus šūviams pastebėjome, kad miestelyje dega keli namai. Kadangi jie beveik visi buvo mediniai, gaisras greitai plėtėsi. Buvo aišku, kad ir mūsų namas sudegs. Pradėjome nešti daikčiukus iš namų per daržą ir tvorą link Obelės upės. Ant jos kranto tada žiūrėjome, kaip mūsų namas ir vaistinė nuėjo dūmais. Tėvas vėliau labai pergyveno, kad nepagalvojo nulaužti medinę tvorą, skiriančią mūsų ir kaimyno daržus, nes ugnis ta tvora pasiekė ir sudegino abu tėvo bičių avilius.

Po gaisro trumpam prisiglaudėm pas tėvo draugą ūkininką. Sudegusio Šėtos miestelio gatvėje gulėjo keli „iškepti“ raudonarmiečių lavonai, o prie upės tilto buvo palaidotas žuvęs vokietis. Užmiestyje buvo keli sudegę sovietų tankai ir vienas pilnoje tvarkoje net su užtaisytu pabūkle (turbūt pritrūkęs kuro). O rasti NKVD dokumentai rodė, kad Tričių šeima turėjo būti ištremta tą dieną, kai atžygiavo vokiečiai – antradienį, 1941 m. birželio 24 d.

Dabar, pagalvodamas apie tą laikotarpį, stebiuosi, kaip visos tos permainingos, žiaurimai ir normalaus, padoraus gyvenimo taisyklių sulaužymai paveikė mano šešiolikamečio

vaikino galvoseną. Toks automatiškas kultūros ir teisingumo dingimas kažkaip uždėjo izoliacijos sluoksnį ant jausmų. Tų visų baisybių tėkmė pradėjo tapti nauju normalumu ir kažkaip apsaugojo nuo per didelio susijaudinimo ir gilaus pergyvenimo. To pavyzdžiu buvo žydų likimas. Šėtos žydai, kurių dauguma per gaisrus jau buvo praradę savo namus, buvo suvaryti į išlikusią sinagogą. Savaime suprantama, kad į tai tada, šeimai esant be pastogės, nekreipiau daug dėmesio. Aišku tai turėjo būti vokiečių instigacija²², bet dabar visiškai neatsimenu, kas ir kaip tą viską tvarkė. Žinoma, vargšai žydai neturėjo kur dingti ir klausė įsakymų, kur susirinkti ir ką daryti. Neužilgo jie buvo perkelti į Kėdainių žirgyną ir sukimšti jo tvartuose su Kėdainių žydais. Žirgynas buvo prie Kėdainių parko netoli Kultūrtechnikų mokyklos (buv. grafo rūmų, vėliau besitraukiančių vokiečių susprogdintų). Vieną liepos dieną buvau atvažiavęs gimnazijon pasiteirauti apie egzaminų dokumentus ir užsukau pas Beržiūnus. Netrukus gatve pro juos pradėjo eiti ilga, ginkluotų vyrų saugoma kolona žydų. Stebėjomės, kur juos varo, bet neužilgo išgirdome šūvių pyškėjimą. Tai buvo pradžia žydų žudymo žviryne, kairėje pusėje nuo kelio į Dotnuvą. Tada supratome, kas daroma, bet aš vėl kažkaip nebuvau giliai sukrėstas. Vėliau girdėjau, kad jų kolonai sustojus gatvėje žydai žmonėms pradėjo dalinti savo daiktus. Vienas pažįstamas sakė, kad jam davė maišelį sumuštinių, kuriuose jis rado porą laikrodėlių. Kapų griovių kasiui buvo atvaryti rusų belaisviai. Keliems iš jų vėliau buvo leista dirbti pas ūkininkus, ir jie pasakojo, kad buvo labai išsigandę, manydami kad kasa sau kapus.

Jonava – nauja gyvenvietė

Didelė dalis Jonavos miesto buvo sudegusi. Vaistinė taip pat buvo stipriai nukentėjusi ir be farmacininkų, todėl tėvai nutarė persikelti ten, kad būtų arčiau man studijuojant Kaune. Vaistinę atidarė Kauno gatvėje. (Dabar ten

yra restoranas VARA, įsteigtas Paplonskių.) Mes gyvenome kitoje gatvės pusėje. Nr. 128, buvusiam žydų name.

Vaistinei labai reikėjo medikamentų ir kitų reikmenų. Tėvas labai stengėsi jų gauti. Tam padėjo jo geri santykiai su farmacijos urmu tiekimo bendrove GerMaPo Kaune, Rotušės aikštėje. (Jų patalpose dabar yra Farmacijos muziejus, turintis ir mano tėvų diplomus.) Prekes iš jų, žinoma, reikėjo parsivežti arkliai traukiamu vežimu, ir mes džiaugėmės, kad Jonava arti Kauno. Kita netolima vieta buvo Lietuvos kariuomenės poligonas Gaižiūnuose, tapęs didele Raudonosios armijos baze tuoj po okupacijos. Vokiečiams atžygiavus jis kurį laiką stovėjo „tuščias“. Vokiečiai jau buvo pašalinę Lietuvos laikinąją vyriausybę, bet neturėjo laiko pilnai administracijai, nors Jonavoje jau buvo vokiečių Karo komendantūra. Tėvas, žinodamas, kad lageryje turėjo būti medicinos skyrius, nutarė prašyti leidimo ten paieškoti vaistų. Vokiečių kapitonas, karo komendantas, mane su tėvu maloniai priėmė, sutiko, kad reikia saugoti žmonių sveikatą, pagyrė mano vokiečių kalbą ir išrašė leidimą mums nuvykti į Gaižiūnus. Su pasamdytu vežimu ten nuvažiavome, lengvai radome gydymo reikmenų sandėlį su geru kiekiu vaistų ir labai daug bintų, tvarsčių ir gripo tablečių. Ten besitvarkant, į kambarį staiga įšoko keli ginkluoti vyrai, klausdami, kas mes ir ką darome. Tai buvo lietuviai partizanai, sukilėliai prieš sovietus, prisidėję prie Kauno išlaisvinimo dar prieš vokiečių atžygiavimą. Tėvas juos pagyrė už saugojimą valdiško turto, paaiškino padėtį ir parodė komendanto raštą. Jo turinį aš turėjau išversti. Išsiskyrėm labai draugiškai.

Gimnazijos baigimo diplomą gavau gan greitai. Tada man buvo labai svarbu negaišti laiko ir pradėti studijas. Mama norėjo, kad studijuočiau mediciną, bet manęs ta profesija neviliojo. Tėvas siūlė farmaciją, kuri man patiko, nors traukė ir elektros inžinerija. Problema buvo su universitetu. Vokiečių karinė

administracija sutiko, kad jis veiktų, bet neleido priimti naujų studentų. Įstoti galėjai tik kaip laisvas klausytojas (Chemijos fakultete). Kadangi visiems reikėjo darbo pažymėjimo, universiteto išduotas „laisvo klausytojo“ neoficialus dokumentas buvo menkavertis. Todėl 1941 m. rudenį pradėjau elektros inžinerijos studijas Kauno Technikos mokykloje, nors tai nebuvo žingsnis priekin studentui su brandos atestatu. Gyvenau mažame kambarėlyje bute prie Laisvės alėjos netoli teatro. Pas tėvus Jonavon buvo patogų nuvažiuoti dviračiu.

Pirmoji Rytų karo žiema buvo labai šalta. Vokiečiai tam nebuvo pasiruošę ir Wehrmacht'ui²⁴ labai pakenkė. Jie net pradėjo „mobilizuoti“ (gaudyti) ūkininkų vežimus ir žmones karo medžiagų transportui. Man tęsiant gimnazijos kursą Kėdainiuose, mano progimnazijos klasės draugas Vytautas Macas (mano mama buvo jo krikšto motina) pradėjo dirbti „Spindulio“ giliaspaudės spaustuvėje Kaune. Darbą gauti jam padėjo patirtis jo tėvo foto „studijoje“. (Tėvas Pranas Macas buvo fotografas, kirpėjas, vargonininkas ir pianino muzikos mokytojas Šėtoje. Vytas Kaune įsigijo brandos atestatą vakarais lankydamas suaugusiųjų gimnaziją.) Vieną kartą, jam nuėjus į kiną, teatrą apsupo vokiečių mobilizatoriai su liet. policija. Tikrino jaunų vyrų dokumentus. Vyto spaustuvininco pažymėjimas neženklino svarbios darbo vietos, ir jis buvo įsodintas į kariuomenės sunkvežimį ir išgabentas „prisidėti prie karo pergalės“. Apie tai galėjo pranešti tėvams, o apie tų „ablavų“ pradžių tuoj kilo kalbos. Jau nimas pradėjo slapstytis.

[Vytas, pilnai priimtas Wehrmacht'o karys, tarnavęs šiaurės fronte netoli Suomijos, po metų buvo išleistas atostogoms Šėtoje ir atvažiavo ginkluotas ir su amunicija, kurią beveik visą sunaudojome šaudydami į taikinius.]

Mano tėvai mane tuoj pat užregistruavo kaip vaistinės darbuotoją ir pradėjau dirbti „sveikatos srityje“. Gavau vaistinės mokinio pažymėjimą, o su juo – „Die

Unabkömmlichkeitsbescheinigung“ (Uab) (darbo svarbos patvirtinimą). Po poros metų, vokiečiams pradėjus trauktis iš Rusijos, kilo baimė, kad „sveikatos darbuotojų“ gali prireikti fronte. Tada mano dėdė (mamos sesers vyras) Leonas Petrašauskas, Gudžiūnų girininkas (anksčiau buvęs urėdas Jurbarko miškų urėdijoje, vėl tapęs girininku, nes nenorėjo būti perkeltas urėdijon Vilniaus krašte, kur būdavo susidūrimų su lenkų Armija Krajowa partizanais), mane paėmė dirbti girininkijoje su žvalgo etatu. Medienos tiekimas tiesioginiai padėjo karo fortifikacijoms ir pramonei. Miškininko pareigos tikrai buvo svarbios.

Todėl keletą kartų teko stebėti, kaip jaunų vyrų gaudytojai apsupdavo kaimą ir gaudomieji bandydavo pasprukti į mišką. Atmintyje liko jauno, iš matymo pažįstamo vyro padėka man. Aš „draugavau“ su dėdės mežiokliniais šunimis, Snaige ir Aidu. Policija buvo apsupusi kaimelį netoli girininkijos, ir kai vyrai bėgo į mišką, pradėjo šaudyti. Šunys nuskubėjo į „medžioklę“. Žmogus pasakojo, kad prasidėjus šaudymui, pasislėpė atsiguldamas prie krūmų. Išgirdęs šunų lojimą, labai išsigando, sakė: „Baigta, su šunimis tikrai ras!“ Bet Aidas atbėgęs per jį peršoko ir nubėgo tolyn. Tada policininkai nutarė, kad ten žmonių nėra, ir jo nebeieškojo.

Girininkija buvo prie geležinkelio linijos apie kilometrą nuo Gudžiūnų stoties. Stotis buvo gera vieta jaunimui susitikti vakarais. Aš taip pat draugavau su geležinkeliniais. Būdavo įdomu stebėti pravažiuojančius traukinius. Jei jie sustodavo, tai buvo gera proga pasikalbėti su keleiviais arba su kariškų transportų kareiviais. Pravažiuodavo įvairių tautybių kariškiai, nes vokiečiai formavo dalinius, kur tik galėjo [be latvių SS korpuso, buvo ir skandinavų, belgų, olandų ir, žinoma, ukrainiečių daliniai. Lietuvių buvo tik savisaugos batalionai (tiesiog perimti iš buvusios Lietuvos kariuomenės). Veikiant Laisvųjų Lietuvos vyriausybei visi jauni vyrai būtų eję savanoriais kariuomenėn. Vokiečiai,

tikėdami savo pergale, nepripažino tokios Lietuvos, ir jiems nerūpėjo mūsų „talka“. Kai po pirmos karo žiemos jiems prirėkė žmonių, savanorių jau nebebuvo ir jie pradėjo juos gaudyti. Gen. Plechavičiaus dalinių kūrimui 1944 m. padėjo pasikeitusios sąlygos ir jauni vyrai į juos įstojo. Kai jie pasijuto apgauti, virtinės ginkluotų karių pradėjo trauktis iš Marijampolės žygiuodami namo per laukus (vengdami vieškelį). Tai jau buvo ateities partizanų branduolys. Gen. Plechavičius buvo areštuotas ir įkalintas Vokietijoje.]

Jaunimas tuo metu stengėsi bendrauti galimai daugiau. Gyvenant Jonavoje vakarais keliese susiburdavom pašte, telefono centralėje. Galėjome draugauti su merginomis telefonistėmis ir plepėti telefonu su visa Lietuva. Tai man padėjo persikėlus į Gudžiūnus, nes mano lova buvo prie telefono ir naktį galėdavau laisvai kalbėti su draugais kitose vietose. Be to, turėjome gerus trumpųjų radio bangų priimtuvus ir naktį galėjau gerai sekti žinias iš viso pasaulio. Tam labai pravertė mano anglų, vokiečių ir kitų kalbų žinios.

Geležinkelis daug padėjo ir kelionėms. Pasikalbėjus su traukinio personalu buvo galima įlipti į prekinį vagoną su dviračiu ir nuvažiuoti Jonavon. Dviratis sutaupydavo daug laiko pasiekiant namus iš stoties ir, reikalui esant, leisdavo pervvažiuoti tarp stočių. Girininko (žvalgo) uniforma (ypač kepurė) padėdavo išvengti kontrolių. Sovietų partizanai transporto traukinį netoli Gudžiūnų susprogdino tik vieną kartą. Kiek atsimenu, tai buvo 1944 m. pradžioje.

Mano dėdė Antanas Sekliuckas (mamos brolis) buvo Kulvos bažnytkaimio klebonas. Jis turėjo daug žemės ir gražią kleboniją. Pas jį dažnai lankydavausi dviračiu iš Šėtos per mokyklos atostogas, vėliau iš Jonavos ir taip pat iš Gudžiūnų, iš traukinio išlipdamas Žeimiuose. Pas jį gan dažnai užvažiuodavo vokietis karininkas iš Jonavos karo komendantūros. Jis labai mėgdavo groti vargonais ir tai atlikdavo labai gerai Kulvos bažnyčioje,

vienas sau (ir žmonėms, kurie užeidavo išgirdę vargonų grojimą). Aš jam kartais papūsdavau vargonų dumples. Man buvo gera proga palavinti vokiečių kalbą. Tuo metu pas dėdę klebonijoje gyveno ir mano senelis Antanas Sekliuckas. Vokiečių majoras labai gyrė jo vokiečių kalbą. Sakė, kad ji labai taisyklinga, truputį senoviška ir aukšto lygio. Labai nustebau tai išgirdęs, nes senelis apie tai nieko nebuvo minėjęs.

Dėdė Leonas (girininkas), aišku, turėjo keletą įvairaus kalibro medžioklinių šautuvų ir retkarčiais surengdavo medžiokles, dažniausiai šernų. Jos buvo labai naudingos ūkininkams, nes karo metu niekas kitas negalėdavo jų šaudyti. Dideli šernų pulkai padarydavo daug nuostolių, galėdami lengvai iškništi pusę bulvių lauko. Į medžiokles pakviesdavo policijos ir valsčiaus pareigūnūs. Stirnas medžioti padėdavo šunys. Jas ir kiškius aš kartais nušaudavau mažo kalibro (5,4 mm) šautuvėliu. Tas daug padėdavo šeimos virtuvei. Bendrai apylinkėje žmonės turėjo nemažai ginklų. Jų rasdavo tik frontui praėjus. Dėdė Leonas gonkų pastogėje turėjo paslėpęs vokišką karabiną (K98), rusišką pusiau automatinį šautuvą (*bandysiu prisiminti pavadinimą*), vokišką Luger pistoletą (Pistole 08), rusišką naganą ir šovinių visiems ginklams. Tai panaudojau, kai pradėjome burtis į partizanus.

Vokiečiams besitraukiant ir frontui artėjant 1944 m. Gudžiūnuose partizanų būriui pradėjo vadovauti leitenantas (pavardės nebeatsimenu). Jis palaikė ryšį su kaimyniniais būriais (pav. Baisogalos) ir planavo veiklą prieš sovietų raudonuosius patizanus, ypač po geležinkelio sprogdinimo. Vieną kartą, atsimenu, buvome apsupę žinomo komunisto sodybą. Planas buvo jį suimti. Žmogus bėgo į mišką, o mūsiškiai pradėjo jį stipriai šaudyti. Mane tai labai nustebino ir aš nešaudžiau. Kaip „senas“ medžiotojas stebėjaisi, kad jį niekas nepataikė. Žinoma, jį pasivijo ir sulaikė. Nežinau, kas vėliau buvo.

Karininkas rengdavo būrio susitikimus ir rūpinosi ginklų gavimu, nors mūsų dauguma įvairių šautuvų jau turėjo. Tokiems buvusiems gimnazistams, kaip aš, labai pravertė mokyklinės karinio parengimo pamokos. Būrio vadas, aišku, daug ir labai optimistiškai kalbėdavo su tikslu kelti savo dalinio moralę ir juos drąsinti. Jis mums aiškindavo pasaulio politiką ir užtikrindavo, kad Vakarų šalys sovietams neleis okupuoti Baltijos šalių. Mane tai baisiai nuvylė, nes, klausydamas įvairių radijo transliacijų, buvau pradėjęs susidaryti visiškai priešingą nuomonę, ir supratau, kad jis jokių kitų informacijos šaltinių neturi.

Nutariau, kad gal būtų geriau trauktis Vokietijon. Jų propaganda daug kalbėjo apie Hitlerio Wolfsschanze²⁵ prie Prūsijos, ir aš įsivaizdavau, kad jie gal turės ką nors panašaus į Siegfried liniją²⁶ Rytųpūsioose, iš kur galės organizuotai paremti partizanus, taip kaip su agentais prieš karą. Todėl skubiai nuvažiauvau Jonavon pasitarti su tėvu. Tėvelis sutiko su mano nuomone, nes likus Lietuvoje būtų tik partizanavimas, mobilizavimas į Raudonąją armiją arba Sibiras. Mamai nieko nesakėme, bet tetos pasakojo, kad ji įtarė, kad su tėvu buvo kalbėta.

Artėjant frontui ir besitraukiant vokiečių daliniams mūsų vadas mane, dviratininką, delegavo susitikinėti su vokiečiais ir iš jų gauti ginklų ir šaudmenų mainais už maistą. Tai padaryti pasisėkė tik porą kartų, nes reikėjo vengti didelių dalinių su karininkais ir derėtis su mažomis „palaidomis“ kareivių grupėmis. Liepos mėn. Šiaulius naktimis pradėjo stipriai bombarduoti rusų lėktuvai. Tylią naktį jau girdėjosi artilerijos dundesys. 1944 m. rugpjūčio pradžioje aš ir dar du dviratininkai (ginklų ieškotojai) kelyje susitikome su arklių traukiamais vežimais važiuojančiais lietuvių kareiviais. Tai buvo Raseinių apskrities komendantūros apsaugos būrys (apie 40–50 vyrų). Jiems paaiškinome, kas mes, pasakėme, kad mūsų karininkas norėtų su jais susitikti ir paprašėme, kad ant kelio palauktų iki vakaro. Mano abu draugai nuvažiavo apie tai

pranešti vadui, o aš likau su tuo daliniu. Vėliau, vadui nepasirodžius, traukiausi su jais. Netrukus atsidadėjome tarp Jurbarko ir Smailininkų Pašventyje, prie ežerėlio, buvusioje urėdijoje. [Ten dažnai anksčiau per mokyklų atostogas lankydavausi pas urėdą dėdę Leoną. Man labai patikdavo kelionė garlaiviu per Nemuną pas jį.] Mes eiliniai kareiviai nakvojome daržinėje, o karininkai pagrindiniame name. Su jais susisiekė vokiečių komendantūra, ir mums buvo pranešta, kad mus veš Vokietijon. Turėjome pasirinkimą: laukti to išvežimo ar trauktis atgal į partizanavimą. [Apie tai po karo buvo paminėta žurnalo „Karys“ (Nr. 5, 1991 m. rugsėjis–spalis) vieno rašėjos straipsnyje.] Aš nutariau trauktis ir savo automatinį šautuvą ir Luger pistoletą atidaviau čia pasiliekančioms vyrams. Buvo labai gaila palikti savo gerą dviratį.

Kai su kitais vokiečių daliniais turėjome eiti per Nemuno tiltą iki mūsų laukiančių vokiečių sunkvežimių, mus bombardavo sovietų lėktuvai. Turėjome glaustis prie smėlio pakrantėje. Po to pernakvojome Karaliaučiuje ir traukiniu nuvažiavome į Berlyną. Ten metro stotyse reikėjo slėptis nuo britų ir amerikiečių bombų. Netrukus buvome nugabenti į Stralsundą. Ten gavome vokiškas Luftwaffe²⁷ uniformas ir kelias savaites laukėme paskirstymo. Dauguma mūsų šaukių buvo siunčiami į priešlėktuvinius dalinius. Pergyvenome ir stiprų miesto bombardavimą dienos metu. Kareivinės buvo toliau nuo miesto prie gilaus slėnio, kuriame pasislėpę žiūrėjome į masines bombonešių bangas, naikinančias miestą, ir klausėmės baisaus sprogmų griaudimo. Tuoj po to užpuolimo buvome nuvežti į miestą gelbėti žmonių ir buvome labai sukrėsti pamatę gatvių griuvėsius ir žuvusius, ir sužeistus civilius gyventojus.

Karo galas Italijoje

Nebeatsimenu, kaip ilgai praleidome Stralsunde. Gyvenome kareivinėse apie porą kilometrų nuo miesto centro, kur galėjome

nueiti į kiną, kol miestas nebuvo subombarduotas. Atlikome gan paviršutinišką karinį apmokymą ir buvome supažindinti su vokiškais komandomis. Man teko kalbėti ir su pora karininkų, kurie domėjosi mūsų kelione ir padėtimi Lietuvoje. Jiems papasakoju apie partizanus Lietuvoje ir pasakiau, kad jiems būtų labai naudinga parama ginklais ir agentais, sulaikius sovietų frontą Prūsijoje, o tokie kariai kaip aš būtų geri desantininkai. Bendra nuomonė tikėjo, kad ten gali būti stipri gynyba, nes Hitlerio *Wolfschanze* buvo Prūsijoje. Neužilgo aš ir maža grupė kitų tautiečių gavome žinią, kad esame siunčiami į parašutininkų dalinį. Ta divizija buvo Italijoje. Ten nuvykome per Miuncheną ir Austriją. Bologna mieste prisijungėme prie didesnio lietuvių dalinio. Neatsimenu, ką ir kaip ilgai jame veikėme. Atrodo, kad veikla buvo surišta su tiekimu. Tačiau netrukus tą dalinį uždarė, ir aš, ir dar tik keli kiti lietuviai buvome išsiųsti į 4 {Vierte} Fallschirm division, 12. Sturmregiment, 15. Kompanie²⁸. Mūsų bataliono pavadinimas buvo „Beine“. Tas žodis buvo ant kelrodžių (lentelių prie kelio) padėti ryšininkams mus rasti. („Beine“ buvo bataliono vado pavardė – Hauptmann Beine.)

Dalinio uždarymo ir mūsų išbarstymo priežastis buvo įdomi. Kaip minėjau, buvusios Lietuvos Respublikos kariuomenės batalionai, išsilaikę per tuos sovietų okupacijos metus, vėliau tapo savisaugos batalionais ir vokiečių karinės administracijos buvo išsiųsti Rusijon kovoti su raudonaisiais partizanais. Vienam iš jų (devintam ??) vadovavo leitenantas Gecevičius²⁹. Jis buvo perkeltas Italijon prieš mums ten atvykstant. Jie laikė fronto liniją, kurios kitoje pusėje stovėjo britų 8-sios armijos lenkų generolo Anderso 2-sios divizijos daliniai. Mūsų šaukiams užmezgę ryšį su jais, susitarė ir drausmingai peržygiavo jų pusėn. To pasėkoje kiti lietuviai buvo išdalinti tarp vokiečių. [Susitikimą su Gecevičium Škotijoje po karo paminėsiu vėliau.]³⁰

Mūsų penkioliktoji kuopa buvo pionieriai. Pareigos buvo užminuoti frontą, ruošti papildomus apkasus ir pristatyti tokius ginklus kaip Nebelwerfer ir Stuka-zu-Fuss³¹ (rakietinės bombos). Kadangi galėjau gan laisvai susikalbėti su vokiečiais, greitai pastebėjau, kad gali būti naudinga pabūti ir savanoriu. Tokiu būdu pasisekė įstoti į ginklininko kursus ir dirbti kaip Waffewart³², prižiūrint ir taisant ginklus ir amuniciją ir gyventi toliau nuo fronto. Vėliau pasisiūliau lankyti puskarininkių apmokymo kursus ir tuoj buvau pakeltas į „garbingą ir žymų“ grandinio laipsnį. Tolimesnių apmokymų nebebuvo, nes britų 8-oji armija pradėjo ofensyvą.

Žinoma, kai 1945 m. pavasarį britai pralaužė „mūsų“ frontą, reikėjo trauktis, ir aš patekau į kitą dalinį. Besitraukiant susitikome daugiau tautiečių, kurie buvo minuotojų skyriuje. Pasikeitėme adresais, sakydami „grįžę Lietuvon praneškite giminėms“. Tarp jų buvo Vytautas Saldaitis (jo brolis Stasys gyvenęs Pabališkių kaime, Veiverių valsčiuje, Marijampolės apskr.); Marma, Antanas, gimęs 1913.IX.12 ir gyvenęs Kairių kaime, Čekiškės valsčiuje, Kauno apskr. (išvardinti ir giminės: žmona Elena, brolis Juozas, motina Adelė, uošvis Ant. Butvilas, pusbrolis Stasys Marma). Antanas Žygimantas iš Suvalkų Kalvarijos žuvo prie Imolos miesto 1945.IV.13 minosvaidžių apšaudyme. Marma buvo sužeistas kitą dieną, balandžio 14, daugiau nieko nesužinojau, bet vėliau su juo buvau belaisvėje.

Italų civilių prie fronto nematėme. Jie, atrodo, buvo evakuoti. Dienos metu buvo pavojinga žygiuoti didesniais būriais. Išgirdus lėktuvo garsą buvo būtina slėptis po medžiais. Važiuojant motorizuotu transportu vienas karys turėjo sėdėti ant mašinos sparno (ne viduje). Pastebėjęs lėktuvą jis įspėdavo vairuotoją, kad reikia slėptis nusukant nuo kelio arba sustoti ir bėgti į krūmus, nes vokiečių Luftwaffe jau nebesirodydavo. Bet kokie didesni žygiai ar darbai dažnai buvo

atliekami naktį. Besitraukiant vienos nakties žygio rekordas buvo 30 km. Po jo visa kuopa tuoj pat sudribo miegoti artimiausioje daržinėje ant šieno.

Nors vokiečių kariai turėjo vokiškus šautuvus (Karabiner 98), mums lietuviams buvo išduoti itališki trumpi karabinai su atlenkiamais durtuvais. Jie lengvi ir patogūs nešti, bet gamybos kokybė neatrodė tokia gera kaip vokiečių. Nutarėm juos išbandyti, kai keletą dienų buvome apsistoję itališkoje sodyboje. Dėl saugumo taikinius prikabinome prie šieno kūgio lauke. Šautuvėliai pasirodė labai netaiklūs, bet kūgis užsidegė. Nieko nežinodami apie itališką amuniciją, mes nepastebėjome, kad tarp šovinių buvo ir padegamųjų kulku. Italų ūkininkui padarėme didelį nuostolį, nes kūgio viduryje buvo paslėpti keli kumpiai ir dar kokie tai jų daiktai. Po to netrukus gavome vokiškus ginklus.

Kai nutariau, kad laikas pasiduoti tuoj „radau“ didelę, gražią, baltą servetėlę pamojuoti kaip taikos ženklą. Proga pasitaikė, kai Medicinos miestelyje (Medicina, netoli Imolos) mūsų skyriuje, kuris turėjo kovoti iš tam paruoštų namų rusių, buvome tik du lietuviai. [Tai aš ir Litvinavičius, jo vardo nebeatsimenu. Vėliau Anglijoje teko susitikti, nes jis gyveno Wolverhamptone, o aš netoli jo Stoke-on-Trent'e. Jis sakė, kad yra man labai dėkingas už saugų pervedimą britų belaisvėn.] Staiga pastebėjau, kad toje pozicijoje esame tik mudu abudu: vokiečiai jau buvo dingę. Spėju, kad tai galėjo būti dėl to, kad jiems buvau sakęs, kad man būtų maloniau kariauti prieš rusus, nes savo gyvenime nebuvau matęs anglo. Tad metėme ginklus, aš ištraukiau baltąją vėliavėlę ir išlindome į dienos šviesą. Prieš mus stovėjo indų Gurkha kareivis su mašinpistole ir savo khukri peiliu. Jis mums net šyptelėjo, bet liepė man numesti mano mažą, dailią, lietuvišką, iki šiol išsaugotą medžioklinę kuprinę. Jos buvo gaila, nes joje buvo gan daug mano pergyvenimų užrašų. Tačiau nuo to laiko gerbiu gurchas ir

šiltai apie juos atsiliepiu. [*Tuo metu ten buvo 2/6 Gurkha Rifles su Kings Royal Hussars šarvuočių daliniu.*]

Nelaisvė

Tai buvo 1945 m. balandžio 16 d. Po to ke-liavome Pietų Italijon. Pirmoji belaisvės nak-tis buvo praleista itališkoje pašiūrėje netoli Medicinos tik su keliais kitais belaisviais. Iš ten atsидūrėme lageryje prie Forli ir nakvo-jome mažoje (4 asmenų) britų kariuomenės palapinėje. Džiaugiausi, kad pagalvojau ap-sirengti Luftwaffe miline, o ne parašiotinin-ko kombi, nes naktys buvo šaltos ir mes net deginome degtukus ir visokius popieriukus (įskaitant lirų banknotus) norėdami sušilti. Ačiū Dievui, ten buvome neilgai. Paskui per Rimini mus nuvežė į Anconą. Mus pakrovė Anconos uoste į didelį jūros laivą ir nupluk-dė į Brindisi. Ten jau didelis belaisvių pulkas žygiavo per miestą. Buvo įdomu matyti kai kuriuos italus mosuojant kumščiais ir mus keikiant, bet taip pat ir močiutes mus peržeg-nojant ir meldžiantis už mus.

Galų gale, nebežinau kaip, pasiekėme di-džiulį belaisvių lagerį beveik ant jūros kranto netoli Taranto uosto. Tai buvo „R“ St. Andrews PW Camp 949. Jį sudarė daug atskirų sunumeruotų ir spygliuota viela ir grotais ap-tvertų lageryukų. Juose rūšiavo ir laikė skir-tingų „kategorijų“ karo belaisvius. Mes pir-moje eilėje patekome į „ne vokiečių“ skyrių, ir buvome labai patenkinti, nes valgėme labai puikų maistą, tikras britų kareivių porcijas. Mums nereikėjo ir dirbti. Gyvenome didelė-se kareivių palapinėse. Deja, karui pasibai-gus tos normos tuoj pat buvo sumažintos, ir vaikščiojome alkani (nors, kaip vėliau su-žinojome, mus maitino geriau kaip Belgijoje ar Vokietijoje, visai nekalbant apie Rusiją). Man daug padėjo nerūkymas. Gaudavom po kelias cigaretes, o rūkoriai už jas duodavo savo biskvitus. Neturint darbo buvo nuobo-du. Mėgėjai išdroždavo iš pagaliukų šaškes ir šachmatus (kortų, aišku, nebuvo). Taip pat,

susibūrus palapinėje, buvo galima klausyti ar sakyti pasakas ir istorijas. Jei pasitaikydavo kokia knyga, aš turėdavau ratelį klausytojų, skaitydamas jiems angliškas arba labai retai pasitaikančias vokiškas.

Mūsų „tarptautiniame“ lagerio skyriuje susitelkė nemažas skaičius lietuvių iš įvairių dalinių. Kai kurie seni „smetoniški“ kariai mėgdavo dainuoti senas lietuviškas kariuo-menės dainas. Po vakarinio rikiuotės pa-tikrinimo ir suskaitymo mūsų būrelis prie šalutinės spygliuotos tvoros susirinkdavo padainuoti. Dainos domino už tvoros patru-liuojančius britų *tommies* sargybinius. Viena populiari labai ritmiška daina buvo „...*dun-da, dunda, dunda vieškeliai – tai lietuviai, drąsa jaunystė, eina Lietuvai laisvę parnešt...*“. Ji, matyt, patiko ir britams, nes jie kartais, mums dainuojant kitas dainas, šaukdavo „*dunda, dunda!*“, ir po to atidžiai klausyda-vo. Mūsų tarpe buvo ir keletas klaipėdiečių, prisistačiusių lietuviais. Vienas buvo labai jaunas, su grynai lietuviška pavarde Šlia-žas (rašyta Schlarze), bet lietuviškai silpnai kalbantis, su kuriuo truputį susidraugavau. Kitas buvo vyresnis žmogus iš Afrika Korps ir – kaip vėliau paaiškėjo – komunistuojantis. Prisistatė ir vienas tikras, visiškai lietuviškai nemokantis rusas. Jis labai džiaugėsi, kad jį priėmėm sakydami, kad pilnai suprantame jo nenorą būti grąžintam į TSRS.

Mūsų „piliečių be tėvynės“ lagerio sky-rių prižiūrėjo britų karo žvalgybos majoras (pavardės nebeatsimenu), žydas iš Latvijos, puikiai kalbantis rusiškai. Jis vis ateidavo susitikti su mumis jau po visų oficialių ap-klausinėjimų ir ragindavo grįžti į LTSR. Vie-ną dieną mus išrikiavo svarbiam paradui ir atvedė sovietų karininkų delegaciją. Sovie-tai, aišku, išvardino visas komunistų rojaus gėrybes ir žadėjo puikų laisvą gyvenimą. Latvis majoras taip pat aiškino, kad negrįž-tant namo gali tekti tiesti geležinkelį per Sa-charos dykumą. Į tai mūsų rikiuotė atsiliepė, kad tada prakaituosime, bet nesušalsime. Po

komandos „grįžtantieji du žingsnius į priekį“ žengė tik penki vyrai, tarp jų ir mūsų klaipėdiečiai. Mes visi kiti (virš pusantro šimto) nepajudėjome. Vėliau majoras pasakė, kad mes atsisakėme savo tautybės ir tėvynės ir būsimе skaitomi vokiečiais. Mums tarpusavyje diskutuojant padėtį, majoras praeidamas vis sakė „raschadites, raschadites“. Tada vienas balsas atsiliepė: „raschadis more, gavno plaviot“. Majoras tuoj pradėjo ieškoti liudininčių, bet, pasirodė, kad iš visos minios niekas tokio išsireiškimo nebuvo girdėjęs, ir jis išėjo piktas.

Neužilgo mums įteikė mūsų asmens tapatybės blankus, kuriuose tautybė *Lithuanian* buvo išbraukta ir pakeista į *German*. Gavome įsakymą pasiimti savo daiktėlius ir buvome perkelti į ten pat esantį lagerio vokiečių skyrių. Ten vokiečiai mus labai šiltai sutiko su pagyrimais už lojalumą. Didelis to lagerio pliusas buvo galimybė dirbti. Kas rytą susiburdavome prie vartų ir laukdavome „darbdavių“ iš įvairių britų kariuomenės dalinių. Tie darbininkų ieškotojai dažnai išvardindavo, kokių specialistų jiems reikia, ir niekas nesistebėdavo, kad dauguma kandidatų turėjo aukštą patyrimo laipsnį toje srityje. Vienas gerai pažįstamas tikras kelneris³³ juokėsi, kad turėjo duoti servavimo³⁴ pamokas savo keturiems kolegoms iškilmingame pietų baliuje. Man labai patiko kariai iš Indijos, nes jie buvo labai draugiški ir pavaišindavo savo maistu. Sakydavome, kad labai gerai, jei nepataikai ant vegetarų. Kartais net galėjai su italais išmainyti batus į cigaretes (jei turėjai šliures ar kokį kitokį apavą pareiti namo). Kitą rytą per paradą gaudavai barti, kad praradai batus, ir kortelę naujai porai. Senieji batai, aišku, tau buvo pavogti naktį. Apsimokėdavo dirbti ir afrikiečiams. Sudano dalinių labai aukšti ir juodi vyrai net atnešdavo maisto iš virtuvės. Kai viršininkai tai pastebėjo ir uždraudė, sudanietis praeidamas pirštu parodydavo į kokį akmenį, už kurio slėpėsi valgio porcija. Taip pat galėjai rasti ir parsinešti anglišių knygų.

Jų skaitymas pajvairindavo laiką visai grupei draugų. Vasarą mus kartas nuo karto grupėmis nuvedavo prie netolimos jūros ir leisdavo pasimaudyti. Pastebėjome, kad jūros vanduo buvo daug sūresnis už Baltijos jūros bangas, nes grįžus lagerin reikėjo po dušu nuplauti druską.

Austrija

Artėjant Kalėdoms sužinojome, kad formuojama didesnė komanda darbui kur tai toliau į šiaurę. Kadangi mano visi savanoriški žingsniai visada pagerindavo gyvenimą, aš tuoj pat užsiregistravau. Prie manęs dar prisijungė nemaža grupė tautiečių. Iš Taranto išvažiavome 1946 m sausio 6 d. Mus pakrovė į prekinį vagonų traukinį, kuriame mūsų lietuvių komanda turėjo savo vagoną. Kas buvo kituose – nebeatsimenu, nes tam nekreipiau dėmesio. Mus saugojo ir lydėjo lenkų generolo Anderso 2 (antrojo) korpuso kariai. Kelionė sekėsi gerai. Aš sekiau maršrutą, kuris vedė šalia Adrijos jūros per Ancona, Foggia, Rimini, Torvisio ir Carnia. Už Carnijos sausio 10 d. pervažiavome Austrijos sieną ir patekome į Karintiją (Kärnten). Buvome išlaipinti tuoj po Arnoldstein stoties ir mus pasitiko buv. Wehrmacht'o kareivių vairojami sunkevežiniai be sargybos, tik su pora britų palydovų. Atsisveikinome su mūsų sargais lenkais ir jau nebebuvome karo belaisviais. Kadangi karo veiksmai nebuvo pasiekę Austrijos, vokiečių (taip pat ir vengrų, ir rumunų) kariškiai buvo S.E.P. (Surrendered Enemy Personnel), t. y. pasidavęs priešo personalas, o ne POW (Prisoner of War, karo belaisvis).

Mus apgyvendino senuose kareivinių barakuose. Mūsų darbo grupei vadovavo buvęs alpinistų dalinių (Gebirgsjaeger) seržantas, kilęs iš Berlyno. Labai malonus žmogus, bet jo pavardės neatsimenu. Grupės dauguma buvo vokiečiai. Pirmasis darbas buvo dideliame transporto lageryje su dideliu sandėliu kariškų reikmenų, kurių dauguma buvo vengrų kariuomenės. Jį tvarkė ir prižiūrėjo britų

Royal Engineers. Jie mus nustebino šiltu priėmimu, įteikdami kalėdines korteles, nors jau buvo po Trijų Karalių. Taip pat mums buvo parodyta, kaip šildytis žiemos metu deginant benzina didelėje, smėlio pilnoje skardinėje. Darbas buvo automašinų (daugumoje sunkvežimių) priežiūra ir valymas, įskaitant ir britų armijos transportą. Ten buvo lengva ir patogus dirbti.

Savaigaliais galėjome lengvai pavažinėti į kitus miestus, nes dauguma kariuomenės sunkvežimių buvo vairuojama buvusio Wehrmacht'o kareivių. Prie kelio reikėdavo tik iškelti nykštį. Karintijos sostinė buvo Klagenfurt, didelis ir gražus miestas, kur kartais galėjome pavalgyti restorane be kortelių ar net rasti alaus. Villach buvo arčiau, bet dažniausiai lankydavomės Spittal-an-der-Drau mieste, nes ten senoje mokykloje buvo dypukų šeimų lageris su lietuviška vadovybe ir daug tautiečių. [Dypukai – DP – Displaced Persons – buvo globojami Jungtinių tautų organizacijos UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration).]

Gyvenimu negalėjome skųstis. Tačiau pavasarį mes keli lietuviai staiga buvome atleisti iš nelaisvės ir gavome dypukų stovį. Norėjome apsigyventi Spittal lageryje, bet lietuviai vadovai mūsų nepriėmė sakydami: „Bet jūs kareiviai, tokių čia nėra, mums gali pakenkti“. Turėjome važiuoti į kitą, didelį Kellerberg lagerį, kur buvo daug tautybių, bet nei vieno lietuvio. Dauguma buvo vengrai, taip pat ir vadovybė, gabi spekuliacijoje. Buvo labai blogas maistas ir mažos porcijos. Mes jiems nerūpėjome. Reikėjo iš ten bėgti.

Svetimšalių legione

Klagenfurte buvau pastebėjęs prancūzų kariuomenės atstovybę ir svetimšalių legiono biurą. Jiems tada rūpėjo jų Indokinijos kolonijų išsaugojimas ir buvo gera proga užverbuoti veteranus kariškius. Aš ir Antanas Marma nutarėm bandyti laimę. Prancūzai mus tuoj pat įregistravo į Jesuit Kaserne

pabėgėlių centrą, ir po kelių dienų gavome bilietus išvažiuoti į jų Bregenz kareivines ketvirtadienį, 1946 m. birželio 13 d. (trylikta diena – man visuomet buvo laimingas skaičius). Ten tvarkė mūsų dokumentus ir 19 birželio išvažiavome į Strasbourg'ą. Kehl miestelio kareivinėse turėjome laukti mediciniško patikrinimo. Maistas buvo neblogas, pietūs su vynu, o vakare veikė baras. Gavome pinigų išlaidoms.

Staigmena buvo bare susitikti su jaunuoju klaipėdiečiu Šliažu, iš Taranto išvažiavusiu Lietuvon. Jis paaiškino, kad juos iš Italijos nugabeno Austrijon į lagerį prie Vienos, ir jų pirmas darbas buvo statyti spygliuotos vielos tvoras aplink lagerį. Sakė, kad tada prisiminė pokalbius su manimi ir suprato, kodėl Paulius „nerepatrijavo“. Legion Etrangere³⁵ ir jam buvo lengviausia išeitis.

Dienos metu oficialių užsiėmimų nebuvo, bet turėjome dirbti, kasinėti ir tvarkyti aplinką. Mus prižiūrėjo jauni legionieriai neaiškios tautybės. Su jais buvo sunku susikalbėti; net jų prancūzų kalba man atrodė labai silpna. Mums blogą įspūdį padarė jų apranga: prancūziškos kelnės, amerikoniškas munduras, angliški batai, vokiškos baklagės³⁶. Tikra pot-pourri. Dar blogiau atrodė staiga atgabentas demobilizuojamas karių iš Indokinijos kontingentas. Jie visi buvo labai silpni, pageltę ir sudžiūvę, turbūt maliarijos ar kokių kitų ligų aukos. Kalbėti jie visai nenorėjo. Mudu su Marma truputį nuliūdome ir vakare prie stiklo vyno kantinoje tarėmės, ką toliau daryti.

Tuo tarpu į kantiną inspekcijai įėjo gan aukšto rango karininkas ir mandagiai liepė visiems ramiai toliau tęsti savo laisvalaikį. Jis ir pats atsisėdo prie staliuko netoli Marmos ir manęs. Išgirdęs mus kalbant, paklausė kokia kalba. Kai pasakėme, kad mes lietuviai, jis prabylo rusiškai. Rusiškai aš galėjau susikalbėti, Marma kalbėjo geriau už mane ir išsivystė pokalbis. Pasirodė, kad karininkas yra Prancūzijos pabėgusių caristų tėvų sūnus ir

kariuomenės gydytojas. Jis net paklausė, ką galvojame apie legioną. Aš atsakiau, kad „pamačius grįžtančius veteranus, įstojimas gali būti klaida“. Jo atsakymas mus nustebino: „Sutinku su ta nuomone“. Toliau jis pasakė, kad rytoj bus mūsų sveikatos patikrinimas prieš išsiunčiant mus į Marseilles ir toliau į Sidi-bel-Abbes Šiaurės Afrikoje, ir patarė bandyti stoti eilėn prie jo posto. Man pasisekė tai padaryti, pasiskundžiau, kad prieš porą metų sunkiai sirgau pleuritu, ir daktaras man palinkėjo sėkmės Europoje. Marma ėjo pas kitą gydytoją, jam pasakė, kad 1945 m. balandžio 14 buvo sužeistas ir parodė randą. Kitą dieną mums pranešė, kad nepraėjome patikrinimo, ir mus gražins atgal. Išvažiavome birželio 24 d. Po sustojimo Bregenz'e Klagenfurt'ą pasiekėm pirmadienį, liepos 1 dieną, ir buvome priimti į Jesuit Kaserne.

Vėl Austrijoje

Nutariau nedelsdamas nuvažiuoti į mūsų senąją darbų komandos būstinę pažiūrėti, kokia ten padėtis. Mane maloniai sutiko tas berlynietis seržantas. Jis su įdomumu iš klausė pasakojimų apie mūsų prancūzišką ekskursiją ir tuoj pat pasiūlė grįžti komandon. Mes net nebuvo išbraukti iš jos sąrašo, nes – kaip jis sakė – niekas jų oficialiai neinformavo, ir tai buvo gera proga gauti daugiau maisto ir kito aprūpinimo. Marma nutarė pasilikti Klagenfurt'e, o aš tuoj pat su savo mažu „turto“ ryšuliuku persikrausčiau provincijon. Darbas tada buvo lengvas ir įvairus, nes tvarkėme buvusį lėktuvų motorų fabriką. Teko išmontuoti kai kurias labai modernias stakles, kurias, spėjome, norėjo panaudoti kariuomenės dirbtuvėse. Kartais mus siųsdavo išvalyti britų kareivines.

Ten dirbau neilgai. Britų kariai, aišku, po ilgo karo labai norėjo skubios demobilizacijos. Tuo tarpu okupacinė valdžia nežinojo, ką daryti su tokiais vyrais, kaip mes, kurie atsisakė grįžimo į komunistų rojų. Labai solomoniškai buvo nuspręsta mus kooptuoti

tarnybai kaip kariuomenės padėjėjus. Jų apranga buvo tamsiai mėlynai nudažytos britų armijos uniformos. Mūsų apylinkėje buvo sudarytas savanorių sargybos būrys saugoti didelį belaisvių atleidimo lagerį. Tai buvo Lager Nikelsdorf III/9, Feistritz/ Drau, Kärnten. Į jį atveždavo austrus belaisvius, patikrindavo ir išduodavo atleidimo dokumentus. Prie didžiųjų vartų į lagerį reikėjo budėti 24 valandas, ir tos pareigos atiteko lietuvių skyriui. Mūsų skyriuje buvo virš 20 tautiečių. Turėjome atskirą baraką ir labai draugiškai gyvenome.

Mūsų viršininkas buvo britų seržantas (sergeant major). Pastebėjęs, kad mes gerai atliekame pareigas, jis mus tik pagirdavo ir visiškai nesikišdavo į darbų pasiskirstymą. Savo darbo valandas praleisdavo savo raštinėje. Buvo patenkintas sužinojęs, kad aš sugebu rašyti mašinėle, ir jam retkarčiais parašydavau kokį nors formalų laišką. Už tai man leisdavo vakarais ar naktį budint rašyti vertimėlius sau ir draugams. (Mašinėle rašyti išmokau, kai tėvas už gerai išlaikytus egzaminus man nupirko vokišką „Erika“ Schreibmaschine.)

Įprasta budėjimo procedūra buvo 2 valandos prie vartų, 2 valandos budint, 2 val. poilsio sargybos būstinėje. Po to laisva diena. Laisva diena buvo gera proga kur nors išvažiuoti. Vieną kartą pagalvojome, kad tas poilsio laikas yra tik laiko gaišinimas. Jo išbraukimas „sutaupė“ po vieną žmogų budėjimo pamainoje, ir tada po pamainos galėjome turėti dvi laisvas paras. Tokiu būdu buvo galima ir toliau pavažinėti.

Viskas vyko labai ramiai ir sklandžiai. Lagerio „klientai“ buvo laimingi jau beveik sugrįžę namo, o mums, pastoviams lagerio gyventojams, būdavo įdomu išgirsti jų istorijas. Mus ypač domino pirmojo transporto iš Rusijos atvykėliai. Žinoma, jie buvo vargingi, išbadėję ir apiplyšę, bet su jais nesunku buvo rasti kalbą. Jiems taip pat patiko kalbėti su žmonėmis, kurie suprato ir užjautė jų kančias.

Bet bėdos netrukus prasidėjo tik atvykus transportui belaisvių iš Afrikos. Dauguma tų Afrika Korps tarnavusių, saule nudegusių ir gerai maitintų vyrų turėjo raudonas penkiakampes žvaigždes ant kepurų ir buvo aršūs komunistai. Tai buvo jau anksčiau pastebėtos aktyvios indoktrinacijos Afrikoje rezultatas. Afrikiečių pamokslai labai įsiutino sibiriečius ir kilo stiprios riaušės. Mūsų maža sargybinių įgula jokių būdu negalėjo įsikišti. Tvarką atstatė tik ginkluoti britų kariai net su tanketėmis. Kai kurie iš jų dar pas mus teiravosi paaiškinimų.

Žinoma, mums labai rūpėjo ateitis. Darbas lageryje aiškiai neužilgo turėjo pasibaigti. Vokietijoje gyvenimo sąlygos buvo ne tokios geros kaip Austrijoje, bet dypukų lageriai buvo gerai suorganizuoti su mokyklomis ir t. t. Hamburge net veikė Baltijos universitetas. Norėjosi į jį patekti. Išsiregistruodamas iš Svetimšalių legiono aš bandžiau gauti bilietą į Hamburgą, bet atsakymas buvo, kad turiu grįžti ten, iš kur atvažiuavau.

Čia mums padėjo britų politika. Jie žinojo, kad šalį po karo reikės atstatyti, suprato, kad pabėgėliai gali būti gera darbo jėga, ir patys pirmieji pradėjo verbuoti imigrantus. Pirmoji banga buvo Pabaltijo merginų slaugių įvažiavimas, pavadintas „Baltic Cygnets“ (Baltijos gulbelės). Mes vyrai apie tai nieko nežinojome, bet netrukus pasirodė planas „Westward Ho!“ (Pirmyn į Vakarus!). Tai buvo kvietimas europiečių savanorių darbininkų (EVW – European Voluntary Workers) Jungtinėn Karalystėn. Registracijos įstaiga buvo Klagenfurte, ir – kaip visuomet – aš važiuavau gauti informacijos. Data buvo trečiadienis, 1947 m. gegužės 14 d. Ten pataikiau pietų metu. Kontora man pasakė, kad majoro dar nėra, bet jo vertėjas tuoj grįš. Atsisėdau palaukti ir labai maloniai nustebau pamatęs, kad vertėjas yra mano senas klasikas Rūstulis Rožanskas. Abu nudžiugome ir pradėjome pasakoti savo istorijas. Atėjęs majoras susidomėjo tokiu sutapimu ir mus

pavaišino arbata (cup of tea) su atsiprašymu, kad neturi nieko stipresnio. Namo grįžau jau „užsirašęs Anglijon“. Kai apie tai atraportavau kolegoms tautiečiams, dauguma jų nutarė prisijungti. Tuos kitus draugus užregistravau Klagenfurte gegužės 20 d. Aš buvau labai patenkintas gegužės 22 d. paštu gavęs anksčiau prašytą Lietuvos Užsienio pasą iš Londono pasiuntinybės.

Penktadienį, birželio 13 d. vėl nuvažiuavau į Klagenfurtą ir Anglijos Komisija oficialiai patvirtino, kad esu priimtas. Komisijos viršininkas (majoras) pasakė, kad yra labai gerai, kai vienas asmuo gali vadovauti grupei ir man davė užklijuotą voką kelionės palengvinimui.

Ketvirtadienį, liepos 10 d. buvau atleistas iš Feistritz'o ir užsiregistravau Land Collecting Camp Kellerberge. Liepos 31 d. mus nugabeno į Feistritz ir penktadienį, rugpjūčio 1 d. 07.30 val. iš Spittal traukiniu išvažiavome į Selzhal. Šeštadienio rytą pajudėjome iš ten ir Salzburgą pasiekėm vakare. Sekmadienį jau važiavome Vokietijoje iki Wetzlar, o pirmadienį, rugpjūčio 4 d. dar ryto laiku buvome Mūnster'yje. Trečiadienį mus ten tikrino medicinos komisija, o penktadienį policijos komisija. Mano užrašų knygutė sako, kad ten gavau 100 turkiškų cigarečių, 8 uncijas šokolado ir dar bonbonų. Kadangi vienai iš tų komisijų buvau padavęs majoro laišką, jie pagreitino mano išvažiavimą, ir aš turėjau palikti senus draugus. Šeštadienį, 08.09 apie 13 val. išvažiavome iš Mūnster, prie Bentheim įvažiavome į Olandiją, o sekmadienį 05.00 val. įlipome į laivą Hook van Holland. Anglijoje, Harwich uoste buvome po pietų ir traukiniu pasiekėm Londoną. Ten nakvojome Hans Crescent (netoli Harrods) viešbutyje.

Nuorodos

- ¹ Bartusevičius V., *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 30–32.

- ² *Ten pat*, p. 32.
- ³ Dėkojame Aleksui Vilčinskui, kuris persiuntė šiuos prisiminimus Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išėivijos instituto direktoriui Egidijui Aleksandravičiui.
- ⁴ Pauliaus Tričio prisiminimai.
- ⁵ *Kolchozas* – (rusų k.) kolūkis.
- ⁶ Nuo 1987 m. Lietuvos medicinos ir farmacijos muziejus įsikūręs Kaune, Rotušės a. 28. Nepriklausomos Lietuvos laikais šis pastatas priklausė akcinei bendrovei „GerMaPo“ (pavadintai pagal bendrovės savininkų Adolfo Gerdvilio, Vytauto Malelos ir Václovo Podliasko pavardes), kuri vertėsi vaistų, chemikalų, parfumerijos ir kosmetikos prekyba.
- ⁷ *Kaliošas* – guminis apavas.
- ⁸ *Valenki* – tradicinis iš vilnos veltas rusų žiemos apavas, veltiniai.
- ⁹ *Vailokai* – veltiniai.
- ¹⁰ *Aptiekorius* – vaistininkas.
- ¹¹ Šioje vietoje buvęs pasakojimas apie rusų kalbos mokymą mokykloje praleistas – jis kartojamas skyrelyje apie mokyklas.
- ¹² Bajoras.
- ¹³ Viryklės.
- ¹⁴ Juozas Tunkūnas, 1934–1939 m. LR švietimo ministras.
- ¹⁵ Su kutais.
- ¹⁶ Skautų stovykla – Jamboree, 1933 m. surengta Palangoje.
- ¹⁷ 1938 m. Lenkijos ultimatumas Lietuvai.
- ¹⁸ Juozapas Montvila, Mitėniškių dvaro (tuometiniame Kėdainių rajone) savininkas.
- ¹⁹ Valgykla – pagal angl. žodį „canteen“.
- ²⁰ *Syllabus* (angl. k.) – programa, tvarkaraštis.
- ²¹ Nedidelis baldas, knygų lentyna.
- ²² 1941 m. birželio 22 d. prasidėjo Vokietijos kariuomenės įsiveržimas į SSSR (vadinamoji operacija „Barbadosa“), nuo kurio prasidėjo Vokietijos–Sovietų Sąjungos karas.
- ²³ Kurstymas, pagal angl. k. žodį „instigation“.
- ²⁴ Vokietijos ginkluotosios pajėgos.
- ²⁵ Vilko irštva (vok. *Wolfsschanze*) – įtvirtintas Hitlerio bunkeris, iš kurio karo metais jis vadovavo Vokietijos ginkluotosioms pajėgoms.
- ²⁶ Vokietijos vakarinės sienos gynybos linija, vadinamoji Zygfrido (Siegfried) linija.
- ²⁷ Vokietijos karinės oro pajėgos (Luftwaffe).
- ²⁸ 4 parašutininkų divizija, 12 pulkas, 15 būrys.
- ²⁹ Antanas Gecevičius – jaun. leitenantas, 1941 07 21 priimtas į Tautinio darbo apsaugos batalioną, paskirtas 1-osios kuopos būrio vadu, 1941 08 25 iš 1-ojo Pagalbinės policijos tarnybos (PPT) bataliono perkeltas į 2-ąjį (vėliau 12-ąjį) batalioną, vėliau į 3-ąjį batalioną. Karo pabaigoje pasitraukė į Vakarų, gyveno Škotijoje Gečo pavarde. 1992 m. išskėlė bylą dėl šmeižto Škotijos televizijai, kuri mėgino nušviesti 2-ojo PPT bataliono (vėliau 12-ojo bataliono) veiklą Baltarusijoje.
- ³⁰ Apie susitikimą su Gecevičium Škotijoje šiuose atsiminimuose nerašoma.
- ³¹ Karo metais vokiečių kariuomenės naudoti ginklai: reaktyvinė artilerija, 150 mm kalibro šešiavamzdis *Nebelwefer*, šarvuotas transporteris (žinomas kaip *Stuka zu Fuß*) su raketų paleidimo įrenginiais.
- ³² Ginklų prižiūrėtojas, paruošėjas.
- ³³ *Kelneris* (vok. *kellner*) – restorano padavėjas.
- ³⁴ *Serviruoti* – dengti stalą pietums.
- ³⁵ Svetimšalių legionas (pranc. k.).
- ³⁶ *Baklagė* – gertuvė.

Recenzija

Aistė MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ

Apie Stasį ir Danielą Lozoraičius amžininkų akimis

Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai, sud. A. Petraitytė-Briedienė, Vilnius: Versus aureus, 2015, 224 p.

Pernai dienos šviesą išvydo knyga, skirta vienai iškiliausių porų, visuomenės veikėjų, savo gyvenimą paskyrusių Lietuvai – Danielai ir Stasiui Lozoraičiams. Knygos leidimą parėmė Lietuvos Respublikos ambasada Italijos Respublikoje bei keliolika garbių užsienio ir vietos lietuvių šeimų.

Apie Lozoraičius kalbama ir rašoma nemažai. Kas buvo šie iškilūs žmonės? Stasys Lozoraitis (1925–1994) – žymus išeivijos veikėjas, diplomatas, politikas, gimė Berlyne diplomato Stasio Lozoraičio, kuris tuo metu dirbo Lietuvos pasiuntinybėje, ir žymios visuomenės veikėjos bei pedagogės Vincentos Matulaitytės-Lozoraitienės šeimoje. 1935–1939 m. mokėsi M. Pečkauskaitės gimnazijoje Kaune. 1943 m. Romoje baigė vokiečių gimnaziją, po to studijavo Romos universiteto Teisių fakultete. 1970 m., kai mirė tėvas, pradėjo eiti Lietuvos atstovo pareigas prie Šv. Sosto, vėliau nuo 1983 m. dešimtmetį dirbo Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone, 1991–1993 m. – nepaprastasis ir įgaliotasis Lietuvos ambasadorius JAV.

1993 m. kandidatavo Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose, kuriuose gavo 38,1 % balsų (prezidentu tuomet tapo Algirdas Brazauskas, buvęs LKP CK pirmasis sekretorius). Vėliau ėjo ambasadoriaus pareigas Italijoje. Lozoraitis labai aktyviai dalyvavo Lietuvos valstybės atkūrimo bei įtvirtinimo darbuose. Lozoraičio gyvenimo draugė – žmona Daniela D’Ercole Lozoraitis

(1941–2010) italė, kilusi iš turtingos aristokratų giminės. Daniela dirbo viešųjų ryšių srityje. Turimi ištekliai leido jai atsidėti mėgstamai veiklai, mecenatystei. Labai reikšmingas buvo jos rūpestis Lietuvos Respublikos pasiuntinybėmis / ambasadamis Vašingtone ir Romoje. Lozoraitienė buvo jų finansinė rėmėja. Danielos dėka į Lietuvą atvežti itin svarbūs lietuvių diplomatijos istorijai archyvai, ji rėmė diplomatijos¹ ir tarptautinių santykių

studijų programą, jos studentus VDU. Daniela ir Stasys Lozoraičiai siekė bendro tikslo: „Padaryti viską, kad būtų atkurta Lietuvos nepriklausomybė“ (p. 88), jie visada buvo greta. Tad nestebina knygos sudarytojos

pasirinkimas rodyti ne tik Stasio, bet ir Danielos, jo bendramintės, asmenybę. Iš tikrųjų istorijoje žymių vyrų žmonos dažnai būna nepelnytai užmirštos ar lieka vyro šešėlyje. Todėl sprendimas atskleisti abiejų paveikslus greta yra netradicinis.

Knygoje *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai* nerasime sausų biografijų ir veiklos aprašų, čia nėra ir nuoseklios, mokslinės jų gyvenimo ir darbų analizės. Tai knyga apie Lozoraičius amžininkų, t. y. žmonių, kurie arčiau juos pažinojo kuriame nors gyvenimo etape, akimis. Apie Lozoraičius išgirstame „kitų lūpomis“ – ar tai būtų gimnazijos bendramokslė Raminta Kairiukštytė-Augustaitienė, ar privatus mokytojas, iš arti matęs Stasio vaikystę, profesorius Eduardas Budreika, ar Danielos draugė profesorė Vaiva Lesauskaitė. Knygoje publikuojama iš viso 18 šaltinių (tiesa, jie nenumeruoti). Pokalbius užrašė šios knygos sudarytoja ir Lozoraičių palikimo tyrėja Asta Petraitytė-Briedienė. Publikuojami interviu daryti 2000–2014 m., t. y. 14 metų. Tai liudija apie knygos sudarytojos ilgametį mokslinį susidomėjimą Lozoraičiais.

Čia recenzuojamoje knygoje pateikti šaltiniai atskleidžia Lozoraičių asmenybes įvairiausiais rakursais – atsiminimai, liudijimai lyg iš mažų spalvotų akmenėlių susideda į margą Lozoraičių gyvenimo mozaiką. Kai kurie mozaikos akmenėliai mažesni (pvz., Nerijos Kasparas, Arvydo Barzduko ar prof. Alfredo Ericho Senno atsiminimai užima vos po pusę puslapio, epizodiški), kiti – ilgesni. Papildomų atspalvių knygai suteikia Danielos 1992–1994 m. rašyto dienoraščio ištraukos bei paties Lozoraičio pasakyta kalba (iškilmingas žodis), tartas per giminės susitikimą Kaune. Šis tekstas, anot sudarytojos, „atskleidžia pamatines visos Lozoraičių šeimos vertybes, paties S. Lozoraičio fundamentines nuostatas, požiūrį į Lietuvą, tautą, tikėjimą ją“ (p. 10). Visi šaltiniai, išskyrus

Danielos dienoraštį, kuris jau buvo ne kartą skelbtas, publikuojami pirmą kartą.

Taigi ši knyga – šaltinių publikacija. Įprasta, kad dažniausia istorikai publikuoja rašytinius šaltinius (pvz., įvairius dokumentus, protokolus, ataskaitas). Recenzuojamoje knygoje publikuojami kiek kitokie šaltiniai, priklausančys skirtingoms kategorijoms (pasakyta kalba, prisiminimai, interviu, pokalbiai ir dienoraštis). Prisiminimai gali būti užrašomi istoriko arba paties žmogaus. Didelę reikšmę turi, kiek praėjo laiko, koks prisiminimų autoriaus santykis su vienu ar kitu įvykiu, koks jo išsilavinimas, patirtys. Kitas atvejis – žodinė (sakytinė) istorija, kai praeities įvykiai, prisiminimai apie asmenį užrašomi interviu metodu, kai tyrėjas kalbina informantus, siekdamas gauti jam rūpimą unikalų informaciją, dažniausia pagal specialų klausimą, pasirengęs pokalbiui iš anksto. Kokie šių šaltinių trūkumai? Kuo daugiau laiko praeina tarp įvykio ir jo papasakojimo momento, tuo tikėtinesnė gausaus „trikdžių“ įsiterpimo tarp įvykio – liudininko (pasakotojo) – klausytojo (istoriko) galimybė². Dienoraščio atveju to nėra. Dienoraštis – unikali to meto, „tos dienos“ refleksija, todėl daug patikimesnė, tikslesnė, nepamiršta. Kaip sako ir viena iš Lozoraičių bičiulių Angelė Bailey: „Gailiuosi, kad tuo metu nerašiau jokių dienoraščių, kažkaip naiviai tikėjau, kad to, kas vyko, nebus galima pamiršti. Deja, kai ką pamiršau, nes istorijos tėkmė padaro savo“ (p. 179).

Recenzuojamoje knygoje pateikti panašūs šaltiniai vadinami kiek skirtingai: pokalbiai ir prisiminimai. Žinoma, skaitytojui turbūt nėra svarbu, kaip įvardijamas vienas ar kitas šaltinis, tačiau vertinant knygą kaip šaltinių publikaciją norėtusi tikslumo, nes kai kur pažvelgus į „pokalbį“ randame ištisą tekstą, kur nematyti jokio tyrėjo įsikišimo klausimais (pvz., „Pokalbis su Šarūnu Adomavičium“, „Pokalbis su Nerija Kasparas“ ir kt.). Kita

vertus, žvelgiant į nuoseklius, analitinius, kartais ir citatomis iš spaudos pajvairintus (pvz., Danutės Vaičiulaitės-Nourse) „prisiminimų“ tekstus neaišku, ar juos užrašė knygos sudarytoja, ar pats prisiminimus išgyvenęs žmogus, o jeigu taip, tai ar paragintas knygos sudarytojos, ar buvo jam pateikti kokie klausimai. Bet ko gero didžiausias knygos trūkumas – nėra nors trumpos biografinės informacijos (amžius, statusas ir pan.) apie žmones, pateikusius prisiminimus ir dalyvavusius pokalbiuose, apie jų ryšius su Lozoraičiais. Tiesa, kai kas trumpai paminėta įvade, tačiau ne apie visus informantus. Tai kiek stebina, nes apie kitus knygos tekstuose minimus asmenis išnašose pateikiama išsami ir reikalinga informacija, komentarai.

Pažymėtina, kad knygos sudarytoja pasirinko labai patrauklų, skaitytojui patogų knygos rėmą. Tai nėra tik tradiciška tokio pobūdžio leidinių struktūra: įvadas ir „pliki“ šaltiniai, sausi komentarai. Šioje knygoje Petraitytė-Briedienė patraukia skaitytoją gražiu ir šiltu įvadu, kuriame pristato leidinio sudarymo principus, išvardija žmones, pateikusius atsiminimus ar savitas įžvalgas apie Lozoraičius ar vieną iš jų. Vėliau seka interviu ar prisiminimų žiupsnelis ir vėl įterpiamas sudarytojos skyrelis, tarsi jungtis su kitais šaltiniais. Toliau – vėl šaltiniai. Taigi visa knyga tarsi pynė, supinta iš trumpų intarpų, „įvadų“ į atskirą Lozoraičių gyvenimo etapą ir autentiškų šaltinių – prisiminimų, pokalbių, iliustruojančių vieną ar kitą laikotarpį (jie pateikiami skirtingais šriftais).

Lozoraičio gyvenimo istorija su įterpiamais šaltiniais pasakojama chronologiškai – pradėdant nuo Lozoraičių giminės šaknų, mokslo metų laikotarpio Kaune ir Romoje, diplomatijos veiklos Vašingtone iki apsisprendimo kandidatuoti Lietuvos Prezidento rinkimuose ir pačios rinkimų kampanijos, ligos, mirties bei Danielos išgyvenimų. Taigi iš šių įvairių epizodų skaitytojas gali pajusti

Lozoraičių personalijas, jų veiklos pagrindinius momentus, sutuoktinius supusią aplinką. Apie Danielos gyvenimą skaitytojas sužino kiek mažiau, tačiau gal net ryškiau, spalvingiau (ypač iš Jurkevičių prisiminimų, p. 196–206). Nekalbama apie jos vaikystę, jaunystę ar mokslo metus, Danielos istorija skaitytojui prasideda tik nuo pažinties su Lozoraičiu (beje, gana netikėtos) ir didele dalimi svarbi tiek, kiek ji susijusi su Lozoraičiu ir Lietuva. Pokalbiuose ir atsiminimuose Daniela atgyja kaip „ambasadoriaus žmona, globojanti, žinoma, vertinama, svarbi“ (p. 212), o tuo pačiu „santūri, kukli ir visiems artima“ (p. 88). Nemažai prisiminimų skirta Lozoraitienės pasišventimui įamžinti vyro atminimą įvairių kultūrinių, akademinų projektų Lietuvoje rėmimu.

Prisipažinsiu, pavarčiusi šią knygą, pirmiausiai ėmiausi skaityti apie 1992–1993 m. laikotarpį, Lozoraičių atvykimą į Lietuvą ir Prezidento rinkimų kampaniją. Visa tai atspindi interviu su atsargos majoru Gediminu Reutu, taip pat Danelės Bieliauskaitės-Vidutienės ir, be abejo, pačios Danielos Lozoraitienės rašytas dienoraštis. Daniela prisimena niūrų ir šaltą „Draugystės“ viešbutį, kambarį kaip „ledainę“, neaiškią nelegalaus verslo „ryklių kompaniją“ viešbučio restorane („kur orkestras groja per garsiai, žmonės kalba per garsiai, ant stalų gausybė butelių“, p. 158), ir iš kitos pusės įtemptas ir pakylėtas Stasio Lozoraičio keliones po Lietuvą, žmonių palaikymą organizuojant pirmąją Prezidento rinkimų kampaniją („spontaniškai susidarė grupės jo rėmėjų, kurie ėjo nuo durų iki durų, parengė gatvėse stalus, kad būtų renkami parašai jo labui“, p. 163). Ne retam skaitytojui šie vaizdai ko gero artimesni ir sukelianys daugiau emocijų, nei Romos, Vatikano ar Vašingtono laikotarpio aprašymai, nes paliečia emociškai, nes patys dar kažkiek pamenam tuos laikus. Tuo metu buvau antrakursė studentė. Atsimenu, kai vienos bendramokslės mamos

paraginti su keliais kitais VDU studentais važiavome į Varėnos rajoną agituoti už Stasį Lozoraitį, kaip ėjom per kaimo namus, bandėm kalbėtis su žmonėmis. Jautėm viltį, ir tuo pačiu didelį netikėjimą. Panašiai šį laikotarpį aprašo ir Daniela: „žinau, kad niekada negalėsiu pamiršti tų dienų, tų tarpusavyje panašių veidų, klausimų, kurie iš esmės visą laiką tie patys, vilties ir kartais įtarumo, kurie visada yra tolygūs“ (p. 165). Vasario 14 d. tapom oficialiais rinkimų stebėtojais Dainavos girios apsuptame Darželių kaime. Išliko užsirašyti rinkimų rezultatai šioje apylinkėje: 12 – negaliojančių balsavimo biuletenių, 190 – už Brazauską, 140 – už Lozoraitį. Buvo liūdna. O štai Danielos Lozoraitienės dienoraštis: „1993 m. vasario 16 d. Žaidimai baigti. Laimėjo Brazauskas su 60% jam atiduotų balsų. <...> Lietuva šiandien yra kaip ligotas žmogus, kuris neturėjo pakankamai drąsos pasikliauti nauju gydytoju, galinčiu jį išgydyti. Lyg būtų apimta Stokholmo sindromo, dar įtakoje tų, kurie yra kalti dėl visų blogybių ir nelaimių. <...> visada atsiminsiu šių apleistų ir šaltų laukų, kuriuos pravažiavome, liūdesį, dabar neįtikėtiną ir nepriimtina atsilikimą, apleidimą skurde ir tuo pačiu metu orumą ir viltį, kuri vienu momentu, deja tik vienu momentu, nušvietė tamsą“ (p. 165). Stasys Lozoraitis daugeliui liko Vilties Prezidentas.

Labai svarbi knygos struktūrinė dalis – Lozoraičių, o ypač Stasio gyvenimo akimirkos nuotraukų pavidalu įterptos į pasakojimus. Visos 103 nuotraukos sudėliotos chronologiškai, nuosekliai: nuo ankstyvos Stasio vaikystės mylinčių tėvų ir senelių apsuptyje, mokyklos, jaunystės dienų iki aktyvios visuomeninės veiklos momentų, rinkimų kampanijos Lietuvoje, Lozoraičio atminimo įamžinimo renginių. Nuotraukose greta Lozoraičio – ir ištikima bendramintė, visada elegancija spinduliuojanti Daniela. Anot atsiminimų autorių, tai buvo „žavingi žmonės“ (aišku, turima galvoje ne tik išore,

bet ir vidumi). Atskirą nuotraukų grupę sudaro Lozoraičių namų Romoje vaizdai (fotografas Corinto Marianelli). Čia matyti namai, kurie buvo kaip užuovėja visiems lietuviams. Ant sienų kabo Lietuvos kunigaikščių portretai, Lietuvos žemėlapiai, simboliai. Šie vaizdai ypač dera su knygoje pateiktais Jurkevičių šeimos prisiminimais, ypač tuo metu dar vaiko Simono Jurkevičiaus pastebėjimais apie Lozoraičių namus: „man pasirodė tarsi patekau į filmą. Praėjus aukštus juodus metalinius vartus, atsivėrė kiemas su palmėmis, bananmedžiais ir kitais, man iki tol nematytais augalais. <...> Kuomet įėjau į tuos puikius namus <...> man pasirodė tai tarsi didelis muziejus – sienos mirgėjo nuo senoviškų renesansinių paveikslų, ant kiekvieno antikinio baldo stovėjo skulptūrėlės, meno dirbiniai ir kiti miniatiūriniai daiktai. Kiekvienas to namo kampelis turėjo kažką ypatingo, neįtikėtino <...> nieko neliesdamas apžiūrindavau kiekvieną kampelį – man viskas buvo labai įdomu. Nudžiugdavau, kai kur nors pastebėdavau lietuviškas detales – knygas, nuotraukas su Lietuvos vaizdais, gintaro skulptūrėles“ (p. 204). Kaip galima pastebėti, knygos sudarytoja taikliai derino atsiminimų tekstą ir nuotraukas, taip atskleisdama įvairiapusį Lozoraičių ir jų aplinkos paveikslą. Nors pati Petraitytė-Briedienė įvade leidinį pavadina „knyga-albumu“, vis tik albumui norėtusi didesnio formato ir geresnės kokybės nuotraukų. Kai kurios Stasio Lozoraičio nuotraukos portretinės, meniškos, labai norėtusi žinoti ir jų autorius. O gal čia fotografavo Daniela? Gaila, kad prie daugumos nuotraukų nėra nurodyta autorių (iš tikrųjų radau tik du), daugeliu atveju nėra ir vietovių, datų. Ko gero nepavyko jų identifikuoti?

Pabaigai norisi pastebėti, kad aptariama knyga sudaryta su didele meile šviesioms Stasio ir Danielos Lozoraičių asmenybėms. Tiek įvadas, tiek interpai tarp publikuojamų šaltinių, parašyti šiltai, paprastai, nuoširdžiai ir

tuo pačiu informatyviai, remiantis archyvine medžiaga. Knygoje iš trumpų atsiminimų ir interviu fragmentų išryškėja dvi didžios, kilnios ir stiprios asmenybės, apie kurias žinojome ko gero per mažai. Leidinys skirtas ne tik istorikams, kaip šaltinis ar įvadas į būsimą monografiją, bet ir plačiajai visuomenei, kuri dar neužmiršo „Vilties Prezidento“, siekusio prikelti Lietuvą.

Nuorodos

- ¹ Tvirbutas S., Labiausiai jai skaudėjo širdį dėl Kauno, *Kauno diena*, 2012, sausio 28 d.; Petraitytė-Briedienė A., Visada kartu: Daniela ir Stasys Lozoraičiai, *Oikos*, 2014, nr. 1 (17).
- ² Švedas A., Sakytinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose (atminties kultūros ir istorijos politikos problematikos aspektas), *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 26.

2015 12 01 – 2016 06 01

PLB pozicija dvigubos pilietybės klausimu ir PLB komisija

2016 m. balandžio 24 d. Pasaulio Lietuvių bendruomenė nepritaria referendumui dėl dvigubos pilietybės planams, nes dabartinėmis sąlygomis pasiekti reikiamus referendumo rezultatus yra praktiškai neįmanoma, – „Žinių radijui“ sakė Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos pirmininkė Dalia Henke.

„Mūsų ilgametė patirtis rodo, kad planuojama referendumo sėkmė dabartinėmis sąlygomis mažai tikėtina. Pirma, iki 2016 m. spalio 9 d. tikrai nebus įvestas Lietuvoje elektroninis balsavimas. Antra, referendume pagal įstatymus turėtų pritarti daugiau nei pusė visų balso teisę turinčių ir į rinkėjų sąrašus įtrauktų rinkėjų. Tai pernelyg griežta nuostata, sumažinanti galimybę surinkti reikiamą balsų kiekį“, – kalbėjo Henke.

Socialdemokratų partijos taryba siūlo kartu su šių metų spalio 9 d. vyksiančiais Seimo rinkimais surengti privalomą referendumą dėl dvigubos pilietybės įteisinimo. Rinkėjų

apsisprendimui būtų pateikta Konstitucijos 12 straipsnio pataisa.

Tačiau Pasaulio lietuvių bendruomenė nepritaria privalomam referendumui dėl dvigubos pilietybės, kol nepakeista Referendumo įstatymo nuostata, kad pakeisti Konstitucijai reikia daugumos visų balso teisę turinčių piliečių, o ne daugumos balsavusiųjų balsų.

„Dvigubos pilietybės klausimas yra aktualus tik dalį balso teisę turinčių tautiečių. Šis klausimas svarbus tiems piliečiams, kurie jau nebeturi Lietuvos pilietybės ir neturės teisės pareikšti savo pozicijos“, – teigė Henke.

2016 m. gegužės 17–20 d. į posėdžius Seime rinkosi Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisija, kuri paprastai posėdžiauja du kartus per metus ir aptaria Lietuvoje bei užsienio valstybėse gyvenančių lietuvių bendradarbiavimą, rūpinasi abipuse pagalba ir parama, keičiasi mokslo, kultūros ir kita informacija, Seimui ir kitoms valstybės institucijoms teikia pasiūlymus, kurie padėtų stiprinti valstybingumą ir demokratinių tradicijų puoselėjimą.

Komisijos posėdžiuose buvo nagrinėjami klausimai dėl Lietuvos Respublikos darbo kodekso ir kitų socialinio modelio įstatymų

projektų priėmimo Seimo pavasario sesijoje, dėl galimybės sumažinti pridėtinės vertės mokesčius, dėl statomos Astravo atominės elektrinės Baltarusijoje grėsmės ne tik Lietuvos, bet ir visos Europos saugumui, žmonių sveikatai ir gamtai, dėl Lietuvos veiksmy, siekiant stabdyti šios elektrinės statybą. Taip pat buvo svarstomi klausimai dėl patriotinio ugdymo Lietuvos mokyklose, dėl pasirengimo 2018 m. Dainų šventei, dėl siūlymų kartu su Seimo rinkimais 2016 m. spalio 9 d. surengti privalomą referendumą dėl dvigubos pilietybės įteisinimo, pakeičiant Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 straipsnį. Posėdžiuose taip pat diskutuota dėl politinių partijų ir kampanijų finansavimo, dėl Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo įstatymo pakeitimų.

2016 m. gegužės 17–20 d. Seime posėdžiavusi Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisija priėmė keturias rezoliucijas: „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės ir referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 straipsnio pakeitimo bei Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo“, „Dėl patriotinio ugdymo mokyklose ir ikimokyklinio ugdymo įstaigose“, „Dėl 2018 m. Dainų šventės“, „Dėl informacinio karo“.

Komisija rezoliucijoje „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės ir referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 straipsnio pakeitimo bei Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo“ manydama, kad klausimas dėl Lietuvos Respublikos pilietybės išsaugojimo, įgijus kitos valstybės pilietybę, Lietuvai yra labai aktualus ir svarbus, nusprendė prašyti Seimo kartu su Seimo rinkimais 2016 m. spalio mėn. nerengti privalomo referendumo dėl dvigubos pilietybės įteisinimo pakeičiant Konstitucijos 12 straipsnį. Taip pat dokumentu prašoma pakeisti Referendumo įstatymo nuostatas mažinant dalyvavimo referendume ir pritarimo jam reikalavimus, ieškoti teisinio reglamentavimo

būdų, kad Lietuvos Respublikos piliečiai ir jų palikuonys, įgiję Lietuvos Respublikos pilietybę čia gimdami, išsaugotų Lietuvos Respublikos pilietybę.

Priimtoje rezoliucijoje „Dėl patriotinio ugdymo mokyklose ir ikimokyklinio ugdymo įstaigose“ komisija prašo Švietimo ir mokslo ministeriją rekomenduoti Lietuvos mokslo ir ugdymo įstaigoms mokyti vaikus Lietuvos valstybės himną – Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“ ir kuo dažniau jį giedoti, taip pat skatinti vaikus mokytis tautinių dainų ir šokių. Komisija mano, kad būtina išlaikyti tautinį tapatumą ir savimonę, ugdyti brandžią, savo tautinį tapatumą suvokiančią asmenybę, populiarinti lietuvių liaudies tradicijas.

Komisija, pažymėdama Dainų šventės svarbą kultūros ir tradicijų puoselėjimui, tautinio tapatumo ir bendrumo išsaugojimui, rezoliucijoje „Dėl 2018 m. Dainų šventės“ prašo Seimo ir Vyriausybės skirti daugiau lėšų Dainų šventės, vykiančios 2018 m., infrastruktūrai įrengti ir pagerinti. Ji taip pat ragina Valstybinį turizmo departamentą prie Ūkio ministerijos aktyviau skleisti informaciją apie 2018 m. Dainų šventę Lietuvoje ir pasaulyje.

Rezoliucijoje „Dėl informacinio karo“ pažymima, kad kultūra yra vienas iš pagrindinių virtualaus pasaulio taikinių ir galimybių propagandai skleisti. Komisija, atkreipdama dėmesį į tai, kad jaunimas yra Lietuvos ateitis, todėl ypač svarbu formuoti jo teisingą gyvenimo pasaulėžiūrą, ugdyti patriotiškumą, siūlo Krašto apsaugos ministerijai skatinti patriotiškumą Lietuvos mokyklose, periodiškai organizuojant mokymus apie mūsų šaliai nedraugiškų valstybių skleidžiamą propagandą, siunčiant Lietuvos karius į mokyklas, kad jie vyresniųjų klasių mokiniams aiškintų apie priešiškos informacijos skleidimą interneto erdvėje, įvairių abejotinų informacijos šaltinių daromą neigiamą įtaką kultūrai. Seimui ir Vyriausybei komisija siūlo siekiant tinkamai vykdyti neigiamos informacijos

poveikio stebėseną skirti Lietuvos kariuomenei papildomų lėšų pasiūlymams įgyvendinti ir užtikrinti jų finansavimą.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir institucijų prie LRV santykių su lietuvių išėvija apžvalga

2016 m. kovo 9 d. Lietuvos Respublikos Seime vyko konferencija „Kaip mums išlikti? Ar įmanomas nacionalinis susitarimas, kad Lietuva neišsivaikščiotu?“, kurią organizavo Seimo Migracijos komisija kartu Lietuvos mokslų akademija ir nevyriausybinėmis organizacijomis. Konferencija buvo vienas iš „Europos savaitė 2016“ renginių, vykusių Seime šių metų kovo–gegužės mėnesiais.

Konferencijoje buvo nagrinėjama emigracijos, keliančios didelę grėsmę Lietuvos ekonomikai ir demografinėi padėčiai, problema, svarstyti Lietuvos mokslo akademijos suburtų ekspertų siūlymai dėl emigracijos mažinimo ir reemigracijos skatinimo, grįžimo gyventi į Lietuvą pavyzdžiai ir iššūkiai.

Seimo Migracijos komisijos pirmininko Valdo Vasiliausko teigimu, „Emigracija – nacionalinio masto problema, kurios išspręsti negali nė viena valstybės institucija, todėl būtina neatidėliojant sukurti ir įgyvendinti reemigracijos skatinimo ir emigracijos mažinimo programą“.

2016 m. kovo 16 d. Charbino (Harbin) archyvas Lietuvos ambasadai Kinijoje atvėrė dalį jame saugomų kadaise gausios lietuvių bendruomenės Charbine bylų. Gauta medžiaga bus perduota išėvijų tyrinėjančioms Lietuvos institucijoms.

Perduotose bylose – išėvių iš Lietuvos dokumentai, teikti Kinijos pareigūnams užsieniečių registravimo metu 1944–1961 metais. Archyve saugomos šimtas tuo metu Charbine gyvenusių lietuvių bylų. Vertingiausia šių archyvų dalis – gyvenimo aprašymai,

piešiantys ryškų likimo į Charbiną nublokštų lietuvių kelionių ir gyvenimo Kinijoje paveikslą.

Charbine tarpukariu veikė stipri lietuvių bendruomenė (įvairiais duomenimis, iki tūkstančio asmenų), įkurta Lietuvos piliečių draugija, dirbo paskirtas Lietuvos garbės konsulas. Svarbų vaidmenį Charbino ekonominiame ir kultūriniame gyvenime vaidino litvakai. Charbino lietuvių bendruomenė įdomi ir savo likimu: nėra duomenų apie pokaro Kinijoje likusius Charbino lietuvius. Istorinės medžiagos paieškos ir viešinimas padeda išsaugoti šį neįprastą ir svarbų Lietuvos istorijos puslapį.

2016 m. kovo 30 d. LR Seime vyko apskritojto stalo diskusija „Referendumas dėl dvigubos pilietybės Lietuvoje“. Diskusiją, kuri yra viena iš „Europos savaitė 2016“ renginių, vykstančių Seime kovo–gegužės mėnesiais, organizavo Seimo Konstitucijos komisija ir Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Europos informacijos biuras. Pagrindinis renginio tikslas buvo aptarti referendumo dėl dvigubos pilietybės Lietuvoje organizavimo problemas ir klausimus.

2016 m. balandžio 14 d. Užsienio reikalų ministerijoje pristatyti Lietuvos generalinio konsulato Niujorke 1924–1974 m. laikotarpio svarbiausi archyviniai dokumentai. Renginio svečius pasveikinęs užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius pasidžiaugė, kad į Lietuvą sugrąžinta medžiaga suteikia galimybę plačiau visuomenei ir akademinėi bendruomenei susipažinti su unikaliais Lietuvos diplomatinės istorijos dalimi.

Pasak Linkevičiaus, šie Lietuvos generalinio konsulato Niujorke dokumentai nėra tik „sausas“ biurokratinė medžiaga. „Tai liudijimai apie tremtinius, disidentus, pabėgėlius, JAV politiką, padėtį Sovietų Sąjungoje,

egzilinę Lietuvos diplomatinę tarnybą, lietuvių išeivių organizacijas“, – pažymėjo ministras.

Lietuvos generalinio konsulato Niujorke dokumentai daugelį metų buvo saugomi Amerikos lietuvių kultūros archyve Putname (JAV, Konektikuto valstija). Pirma generalinio konsulato dokumentų dalis buvo atgabenta į Lietuvą 1996 metais. Po dvidešimtmečio, šių metų vasario 25 d., sėkmingai bendradarbiaujant Lietuvos generaliniam konsulatui Niujorke, Užsienio reikalų ministerijai ir Lietuvos centriniam valstybės archyviui, į Lietuvą grąžinta didžioji archyvo dalis.

Archyvinę medžiagą sudaro konsulato tarnautojų pranešimai, palikimo ir pasų bylos, straipsniai lietuvių išeivijos ir užsienio šalių spaudoje, raštai Lietuvos ir užsienio institucijoms ir kiti dokumentai, atskleidžiantys Lietuvos generalinio konsulato Niujorke veiklą tarpukario ir Lietuvos okupacijos metais.

Renginyje taip pat dalyvavo Lietuvos centrinio valstybės archyvo direktorius Dalius Žižys, buvęs generalinis konsulas Niujorke Petras Anusas, Ministro Pirmininko padėjėjas Vilius Kavaliauskas, diplomatai, prisidėję prie archyvų sugrąžinimo, akademinė bendruomenė ir kiti svečiai.

Lietuvos konsulatas Niujorke įsteigtas 1923 m. liepos 16 dieną. Nuo 1926 m. konsulatas tapo Lietuvos generaliniu konsulatu. Atstovybė teikė pagalbą Lietuvos piliečiams JAV ir Kanadoje, gynė jų interesus, išduodavo ir pratęsdavo užsienio pasus, visas, legalizavo dokumentus, tvarkė pilietybės, palikimų reikalus, užsiėmė asmenų paieška, rūpinosi tremtiniais ir pabėgėliais. Kita svarbi konsulato veiklos sritis buvo informacijos apie Lietuvą skleidimas, prekybinių, kultūrinių ryšių užmezgimas ir skatinimas, bendradarbiavimas su lietuvių išeivija, kitų šalių diplomatais ir organizacijomis.

2016 m. gegužės 4 d. Seimo Užsienio reikalų komitetas išklauė Lietuvos užsienio reikalų viceministro Mantvydo Bekešiaus informaciją apie „Globalios Lietuvos“ programos įgyvendinimą 2015 m. ir jos vykdymo perspektyvas bei iššūkius ateičiai.

Viceministras informavo, kad 2015 m. „Globalios Lietuvos“ programą įgyvendinantioms priemonėms buvo panaudota 3,5 mln. eurų ir tai sudaro 638 tūkst. eurų daugiau nei ankstesniais metais. Pastebėta, kad lėšų įsisavinimas išaugo nuo 87,7 % 2014 m. iki 93,2 % 2015 metais. Institucijos dirbo ir skyrė finansavimą pagal „Globalios Lietuvos“ programą šioms kertiniams tikslams: tautinio tapatumo išlaikymui, ištraukimo į Lietuvos viešąjį gyvenimą skatinimui, ryšių su Lietuva stiprinimui, grįžimo į Lietuvą skatinimui, jungiančios komunikacinės erdvės kūrimui, prisidėjimui prie Lietuvos žinomumo ir patrauklumo. Kaip ir kasmet buvo siekiama telkti Lietuvos diasporą užsienyje, kad ji stiprintų valstybę ir garsintų Lietuvos vardą. Buvo siekiama stiprinti užsienio lietuvių bendruomenes ir organizacijas, sudarant galimybes mokytis lietuvių kalbos išlaikyti tautiškumą, taip pat buvo stiprinami ryšiai su užsienio lietuvių profesionalais – asmenimis, turinčiais laimėjimų profesinėje srityje, pripažintais ir įtakingais savo buvimu šalyje ir galinčiais labai konkrečiais projektais prisidėti prie Lietuvos gerovės kūrimo, investicijų pritraukimo, profesinės mentorystės projektų, konsultavimo, Lietuvos konkurencingumo didinimo.

Viceministras išvardijo 2015 m. „Globalios Lietuvos“ programos rėmuose finansuotus sėkmingus projektus, tai: renginys „Globalios Lietuvos apdovanojimai 2015“, projektai „Tapatybė.LT“ ir „Migruojantys paukščiai“, profesinės mentorystės projektas „LT Big Brother“ ir kiti. Viceministras pabrėžė sėkmingą tęstinį bendradarbiavimą su Švietimo ir mokslo ministerija, finansuojant savaitgaliųjų lietuviškų mokyklėlių veiklą,

naują Turizmo departamento iniciatyvą at- vykstamojo turizmo skatinimo srityje pasi- telkiant išvykusius svetur gyventi lietuvius, pabrėžė ypatingą Socialinės apsaugos ir dar- bo ministerijos finansuoto projekto teikiant nemokamas psichologines konsultacijas emigravusiems ir sudėtingose situacijose at- sidūrusiems asmenims naudą ir tikslingumą. Išskirti ir paminėti kiti svarbūs įgyvendinti įvairių institucijų projektai, kurie prisidėjo prie lietuvių, lietuviško žodžio ir pasidi- džiovimo savo valstybe sklaidos. Komiteto pirmininkas prof. Benediktas Juodka reziu- mavo, kad „Globalios Lietuvos“ programa – tai puikus sėkmingo tarpinstitucinio bendra- darbiavimo pavyzdys.

Posėdžio metu viceministras komiteto na- rius supažindino su Užsienio reikalų minis- terijos kasmet užsakomos užsienio lietuvių apklausos apie jų būklę ir poreikius tyrimo rezultatais. Iš apklausoje dalyvavusių 1720 respondentų iš 55 šalių net 89 % svarbus tau- tinio tapatumo išsaugojimas, 59 % pritaria ar iš dalies pritaria, kad yra sudaromos sąlygos išlaikyti lietuvių. 80 % respondentų nemato kliūčių dalyvauti Lietuvos gyvenime – pas- katomis, kurios labiau motyvuotų išvyku- siuosius įtraukti į Lietuvos gyvenimą buvo įvardijamos internetinis balsavimas (73 %), dviguba pilietybė (14 %), lietuvių emigracijoje draugiškesnis požiūris (10 %), bendruomenės plėtra (10 %). Grįžimo į Lietuvą galimybės domisi 40 % apklausoje dalyvavusių užsie- nio lietuvių (daugiausiai domisi gyvenantys Jungtinėje Karalystėje – 51 % ir Rusijoje – 61 %). Svarbiausiais veiksniais svarstant grį- žimo į Lietuvą galimybes įvardijami darbo galimybės, šalies gerovės augimas, asmeninė situacija. Užsienyje pragyvento laiko trukmė beveik neturi jokio poveikio svarstymams grįžti į Lietuvą.

Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos at- stovybės Lietuvoje vadovė Ieva Davydenko komiteto nariams pristatė Pasaulio lietuvių jaunimo susitikimo 2016 m. renginio idėją,

viziją ir programą. Šio, jau tradiciniu tapusio, renginio tikslas – ne tik įtvirtinti Lietuvos ir jos diasporos partnerystę, bet ir aktyviai skleisti žinią po pasaulį išsibarsčiusiems lie- tuviams, kad jų darbai ir idėjos šiandien yra reikalingi Lietuvai, o lietuvių tautos vienybė ir susitelkimas labai svarbus norint atremti globalius iššūkius. Pasaulio lietuvių jaunimo susitikimas vyks 2016 m. liepos 8–10 d. Vi- suomenės harmonizavimo parke (*Harmony Park*, Prienų rj.).

2016 m. gegužės 16 d. Lietuvos Vyriau- sybėje į Užsienio lietuvių reikalų koordina- vimo komisijos posėdį, pirmininkaujamą Ministro Pirmininko Algirdo Butkevičiaus, susirinko Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) ir Vyriausybės nariai.

Posėdžio metu buvo diskutuojama, kaip pasaulio lietuviai galėtų prisidėti prie vals- tybės atkūrimo 100-mečio šventės, taip pat aptarti kiti aktualūs klausimai, tokie kaip dvigubos pilietybės įteisinimo procesas. „Drauge galime nuveikti nepalyginamai daugiau nei dirbdami atskirai. Kaip ir kas- kart mūsų susitikimuose, taip ir šiandien noriu dar sykį pakartoti – Jūsų žinios ir pa- tirtis visada buvo ir yra labai svarbios Lietu- vai“, – sakė premjeras Butkevičius.

Susitikime dalyvavęs Vyriausybės kanc- lerio pirmasis pavaduotojas Rimantas Vait- kus pristatė Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programą, šimtmečio šventės koncepciją bei vizualinį identitetą. „Nors Lietuvos valstybingumo ištakos sie- kia daugiau nei 1000 metų, 2018 m. Lietuva minės atkurto valstybės 100 metų jubiliejų. Tai tik dalelė mūsų istorijos, tačiau nepap- rastai svarbi. 1918 m. pasirašytas Lietuvos Nepriklausomybės Aktas yra milžiniškas žmonių, nepabūgusių priiimti atsakomy- bę už savo valstybės ateitį, laimėjimas. Tai laimėjimas žmonių, kurių dėka šiandien galime jaustis laisvi ir nevaržomi, dalytis savo kūryba ir pasiekimais su visu pasauliu.

Pagrindiniai koncepcijos idėjos elementai – kūryba, dalijimasis ir atsakomybė – atitinka Lietuvos pažangos strategijoje *Lietuva 2030* įtvirtintas svarbiausias vertybes – atvirumą, kūrybingumą ir atsakomybę“, – kalbėjo Vyriausybės vicekancleris.

Vaitkus pažymėjo, kad pasitinkant 100 metų jubiliejų, tikimasi išveivijos išitraukimo į šventinius renginius ir iniciatyvas. „Visi šventiniai renginiai bus skiriami žmonėms bei jų idėjoms. Minint valstybės atkūrimo šimtmetį, bus siekiama didinti visuomenės socialinę ir pilietinę atsakomybę, skatinti savanorišką veiklą ir taip ne tik toliau stiprinti valstybingumo idėją, bet ir įtvirtinti modernios ir kūrybiškos valstybės įvaizdį“, – sakė Vaitkus ir pridūrė, kad PLB nariai yra puikūs Lietuvos ambasadoriai svetur.

PLB pirmininkė Dalia Henke dar kartą padėkojo Vyriausybės vadovui už sprendimą nerengti referendumo dėl dvigubos pilietybės įteisinimo kartu su Seimo rinkimais spalio mėnesį. „Džiaugiuosi Jūsų sprendimu neskelbti referendumo dėl dvigubos pilietybės įteisinimo, nes dabartinėmis sąlygomis pasiekti reikiamų referendumo rezultatų yra tikrai neįmanoma. Labai vertinu Jūsų supratimą ir įsiklausymą“, – pakartojo Henke.

Susitikimo metu taip pat pristatytas „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių išitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 m. programos vykdymas. Programoje didelis dėmesys skiriamas užsienyje gyvenančių tautiečių – savo srities profesionalų – įtraukimui į Lietuvos diasporos tinklus, jų profesinėms galimybėms Lietuvoje.

2016 m. gegužės 18 d. Seimo Migracijos komisija svarstė ir patvirtino Seimo nutarimo projektą „Dėl demografijos, migracijos ir integracijos procesų valdymo“. Projekte siūloma Vyriausybei atlikti valstybės institucijų vykdomą demografijos, ryšių su

emigravusiais Lietuvos Respublikos piliečiais palaikymo, migracijos ir integracijos procesų valdymo analizę ir įvertinti galimybes šių procesų valdymą pavesti vienai valstybės institucijai.

Seimo nutarimo projekte taip pat siūloma sudaryti darbo grupę iš mokslininkų, valstybės pareigūnų, specialistų ir socialinių partnerių Lietuvos demografinės, migracijos ir integracijos politikos 2018–2027 m. strategijos projektui ir Lietuvos piliečių reemigracijos skatinimo programos projektui parengti ir parengtus dokumentus pateikti Seimui.

Komisijos posėdyje taip pat buvo svarstomi įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pakeitimo projektai, kuriais siekiama sušvelninti leidimo laikinai gyventi Lietuvoje išdavimo užsieniečiui reikalavimus (atsisakant trijų darbo vietų steigimo įmonėje reikalavimo), taip pat Vyriausybės pateiktą minėto įstatymo pakeitimo projektą, kuriame siūloma įtvirtinti naują pagrindą leidimo laikinai gyventi išdavimui užsieniečiui startuoliui, t. y. tokiam užsieniečiui, kuris ketina užsiimti teisėta veikla, susijusia su naujų technologijų ar kitų Lietuvos Respublikos ūkio ir socialinei plėtrai reikšmingų naujų diegimu.

2016 m. gegužės 24 d. LR Seimo narys Kęstutis Masiulis prašė Lietuvos užsienio reikalų ministro Lino Linkevičiaus organizuoti pagalbą Venesuelos lietuviams, kad norintys galėtų persikelti gyventi į Lietuvą. Šią Pietų Amerikos valstybę yra ištikusi gili politinė, ekonominė ir socialinė krizė. Atpigus naftai, šios žaliavos eksportuotoja Venesuela susidūrė su ekonominiais sunkumais, prasidėjo žmonių protestai ir pilietiniai neramumai. Šalyje trūksta esminių produktų – maisto prekių, vaistų, tualetinio popieriaus, o 80 % gyventojų atsidūrė skurde.

„Vietos lietuviai aktyviai domisi galimybe persikelti gyventi į istorinę Tėvynę Lietuvą, tačiau vien lėktuvo bilietai kainuoja apie

500 eurų. Tai dideli pinigai, nes šalyje vidutinis mėnesinis atlyginimas dešimt kartų mažesnis. Dauguma lietuvių kilmės asmenų jau net nemoka lietuviškai, jiems trūksta informacijos apie Lietuvos įstatymus ir galimybes. Todėl prašau ministro sustiprinti ryšius su lietuvių bendruomene, suteikti kuo platesnę informaciją apie galimybes grįžti ir tarpininkauti grįžtančioms šeimoms, kaip tai buvo daroma su Ukrainos lietuviais“, – sako parlamentaras.

Rusijai aneksavus Krymą ir prasidėjus karui Rytų Ukrainoje, Lietuvos Vyriausybė padėjo vietas lietuviams persikelti gyventi į Lietuvą. Tokia pagalba pasinaudojo beveik 100 lietuvių ir jų šeimos narių.

„Gyventojų kasmet Lietuvoje mažėja, o Vyriausybė nesiima jokių pastangų tai pakeisti. Izraelis, JAV, Airija ir kitos šalys turi specialias programas, kuriomis pritraukia norimus gyventojus. Pirmas Lietuvos bandymas irgi turėti panašią programą buvo sėkmingas – pagalba lietuvių kilmės asmenims ir jų šeimos nariams iš Ukrainos persikelti į Lietuvą. Kviečiu tęsti šią iniciatyvą, ypač atkreipiant dėmesį į kraštus, iš kurių lietuviai norėtų grįžti, bet jiems trūksta informacijos ir paskatinimo. Vienas toks regionas yra Venesuela. Lietuvoje yra jau gyvenančių grįžusių lietuvių iš Venesuelos, todėl reiktų politinės lyderystės sutelkti visas pastangas padėti Venesuelos lietuviams, kaip jie padėjo Lietuvai sunkiu laikotarpiu 1990–1991 metais“, – teigė Masiulis. Venesueloje veikia lietuvių bendruomenė, turinti per 100 aktyvių narių, o lietuvių kilmės asmenų gyvena keli tūkstančiai.

Lietuvos Respublikos (LR) Prezidentė ir lietuvių išeivija

2015 m. gruodžio 4 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė susitiko su Baltarusijoje, Lenkijoje, Latvijoje ir

Kaliningrado srityje veikiančių lietuviškų mokyklų mokiniais ir jų mokytojais.

Į tradicinį kalėdinį susitikimą prezidentūros Baltojoje salėje atvyko daugiau nei 150 vaikų iš kaimyninių šalių. Šiais metais renginį papuošė vaikų sukurtų piešinių paroda „Mano Lietuva“.

Kviesdama ir toliau domėtis lietuvių kultūra, saugoti ir puoselėti gimtąją kalbą, Prezidentė įteikė vaikams „Knygų Kalėdų“ dovanas – lietuvių rašytojų knygas. Prie akcijos tradiciškai prisijungė ir Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto bendruomenė, padovanojusi užsienyje veikiančioms lietuvių mokykloms knygas.

2015 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės iniciuotoms Pilietybės įstatymo pataisoms šiandien pritarė Seimas. Pataisos numato, kad ypatingų nuopelnų mūsų šaliai turintiems Lietuvos piliečiams bus įtvirtinta teisė turėti dvigubą pilietybę neatsisakant Lietuvos piliečio paso.

Prezidentės teiktomis pataisomis numatyta, kad Lietuvos pilietis, turintis ypatingų nuopelnų mūsų valstybei ir įgijęs kitos valstybės pilietybę, galės išsaugoti ir Lietuvos pilietybę. Taip pat numatyta galimybė ypatingai nusipelnusiam Lietuvos valstybei žmogui, kuris turėjo Lietuvos pilietybę, bet yra jos netekęs, ją susigrąžinti, neatsisakant turimos kitos valstybės pilietybės.

Ypatingais nuopelnais Lietuvos valstybei laikoma Lietuvos piliečio veikla, kuria asmuo ypač reikšmingai prisideda prie Lietuvos valstybingumo stiprinimo, Lietuvos galios ir jos autoriteto tarptautinėje bendruomenėje didinimo.

2015 m. gruodžio 29 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė įteikė „Globalios Lietuvos“ apdovanojimus. Šalies vadovės globojami apdovanojimai vyksta jau ketvirtą kartą ir yra skirti pagerbti Lietuvoje

ir užsienyje gyvenančius, dirbančius ir studijuojančius lietuvius, kurie savo darbais, laimėjimais ir idėjomis garsina Lietuvą pasaulyje ir padeda jai kurti globalias galimybes.

Šiomet „Globalios Lietuvos“ apdovanojimai įteikti 9 laureatams: „Už atvestas investicijas“ apdovanojimas įteiktas Aurimui Adomavičiui, „Už Lietuvoje gimusių idėjų sklaidą pasaulyje“ – Martynui Gudonavičiui, „Už tarptautinės patirties sklaidą“ – Carlosui Levensteinui, „Už tarptautinių inovacijų diegimą Lietuvoje“ – Raimundui ir Mindaugui Steponavičiams, „Už tarptautinės patirties indėlį į pokyčius regionuose“ – Arniui Bijankiui, „Už užsienio lietuvių telkimą“ – Dairai Čekanauskai Navarete, „Už nuoširdžią draugystę“ – Chrisui Butleriui ir „Už Lietuvos vardo garsinimą“ – Pauliui Staniūnui. Garsiausias Lietuvos krepšininkas Arvydas Sabonis pagerbtas „Už viso gyvenimo nuopelnus“.

Lietuvių išėivijos institute

2015 m. gruodžio 18 d. Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išėivijos institute studentams įteiktos Lietuvių fondo skiriamos vardinės Broniaus Bieliuko ir Vandos Daugirdaitės-Sruogienės stipendijos.

Lietuvių fondas yra didžiausia lietuvių filantropinė organizacija pasaulyje, kaupianti lėšas iš nario mokesčio, organizacijų ir pavienių geros valios žmonių aukojamų lėšų bei palikimų. Turbūt nedaug kam žinoma, kad Lietuvių fondo veikla prasidėjo JAV 1962 metais. Tuomet išėivijoje kilusi mintis rodės sunkiai įgyvendinama – buvo svajojama surinkti 1 milijoną dolerių, o pinigus išaldžius ir sėkmingai investavus, iš palūkanų remti lietuvių jaunimą, kultūrinį gyvenimą, švietimą išėivijoje. Šį tikslą Lietuvių fondui pavyko įgyvendinti per 12 metų – 1974 m. Fondas turėjo beveik 4 tūkstančius narių ir peržengė 1 milijono dolerių ribą. Bėgant metams

Fondas stiprėjo, didėjo jo parama, skiriama ne tik JAV, bet ir kitų kraštų lietuvių bendruomenių kultūrinei, švietėjiškai veiklai. Šiuo metu Lietuvių fondas gali didžiutis daugiau nei 7700 narių visame pasaulyje, o Fondo kapitalas jau peržengė daugiau nei 35 milijonus JAV dolerių. Fondo darbai matomi ir girdimi visame pasaulyje, jo skiriama parama padeda išlaikyti ir stiprinti lietuvių Europoje, Pietų Amerikoje ar Australijoje gyvenantiems lietuviams, per įvairius visuomeninius, kultūrinius projektus pasiekia Lietuvos žmones. Sunku net patikėti – per 53 veiklos metus Lietuvių fondas įvairiems lietuviškiems projektams įgyvendinti ir studentų stipendijoms skyrė per 18 milijonų JAV dolerių. Vien 2015 m. projektų paramai ir studentų stipendijoms buvo išdalyti 758 575 doleriai.

Lietuvių fondo rėmėjų bei aukotojų pasitangomis yra įsteigtas ne vienas vardinės stipendijos fondas, iš kurių yra skiriamos stipendijos Lietuvos studentams. Daugiau kaip dešimtmetį Lietuvių fondas per Lietuvių išėivijos institutą skiria vardines Broniaus Bieliuko stipendijas Vytauto Didžiojo universiteto studentams. Žymaus lietuvių išėivijos visuomenininko Bieliuko stipendijos skirtos remti gabius, gerai besimokančius studentus, skatinti juos aktyviau dalyvauti visuomeninėje, mokslinėje veikloje. Stipendijai kandidatus siūlo universiteto akademinės bendruomenės nariai (katedros, dėstytojai, studentų organizacijos). Šiais metais iš 7 pasiūlytų kandidatų komisija atrinko keturis studentus, kuriems rekomendavo įteikti Bieliuko stipendiją. Tuo pačiu metu buvo įteikta ir istorikės Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vardinė stipendija, kasmet skiriama istorijos studentams.

Kadangi šiuo metu Lietuvių išėivijos institute vyksta remontas, jau tradiciniu tapęs renginys persikėlė į Vytauto Didžiojo universiteto Marijos Gimbutienės auditoriją. Renginį vedęs ir visus susirinkusiuosius sveikinęs

Išėivijos instituto vadovas Egidijus Aleksandravičius pasidžiaugė gražia tradicija, neleidžiančia pamiršti iškilų Bieliuko (1908–1992) ir Daugirdaitės-Sruogienės (1899–1997) asmenybių. Jų gyvenimas gali būti pavyzdys, liudijantis lietuvių išėivijos darbus ir pastangas stengiantis išlaikyti lietuvių šėivymą svetimame krašte. Gimę ir užaugę nepriklausomoje Lietuvoje, karo metais jie buvo nublokšti toli nuo tėvynės. Istorikė, *Lietuvos istorijos* vadovėlio autorė ir pedagogė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė su dukra Dalia tikėdamos Vokietijoje susitikti su Štuthofio koncentracijos stovykloje kalintu rašytoju Baliu Sruoga buvo priverstos bėgti iš gimtųjų Bugių nuo artėjančio fronto. Tačiau šėimai taip ir nebuvo lemta susitikti. Bronius Bieliukas – vienas iš antinacinės rezistencijos pasipriešinimo dalyvių, pagrindžio organizacijos Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto narys, karo metais vokiečių suimtas ir išvežtas į Bairoito (Bayreuth) kalėjimą Vokietijoje, po karo nebegalėjo grįžti į Lietuvą, kur liko jo šėima ir dukra. Persikėlęs gyventi į JAV jis aktyviai įsijungė į išėivijos politinį, visuomeninį, kultūrinį gyvenimą.

Susirinkusieji sveikino stipendininkus ir dėiaugėsi jų laimėjimais. Renginyje dalyvavo ir diplomus bei Lietuvių fondo sveikinimus studentams įteikė Lietuvių fondo valdybos narys ir atstovas Lietuvoje Leonas Narbutis. „Lietuvių fondas viliasi, kad ši garbinga stipendija padės Jums ne tik sėkmingai tęsti mokslus ir vykdyti mokslinę veiklą, bet ir tapti visaverčiais savo gimtosios žemės šėimininkais“, – rašoma Fondo atsiųstame sveikinime studentams. Šiais metais Bieliuko vardo stipendija atiteko Humanitarinių mokslų fakulteto Taikomosios lietuvių kalbotyros programos magistrantei Reginai Sabonytei, Literatūros ir spaudos programos magistrantei Eglei Vėbraitei, Lietuvos istorijos programos magistrantei Solveigai Lukminaitėi ir Istorijos programos IV kurso studentui Ričardui Jaramičiui. Daugirdaitės-Sruogienės

stipendija buvo įteikta Istorijos katedros doktorantei Ugnei Marijai Andrijauskaitei.

2016 m. balandžio 14 d. įvyko VDU Lietuvių išėivijos instituto ir Lietuvių literatūros katedros organizuojama mokslinė konferencija „Diasporos ir migracijos iššūkiai: teorinės prieigos, kompleksiniai ir tarpdalykiniai tyrimai“, kurioje buvo pristatomi teoriniai, metodologiniai migracijos reiškinio ir diasporos tyrimų aspektai, diasporos istorijos tyrimai, jų specifika, lietuvių egzilio literatūros ir dailės lyginamieji tyrimai, tarpdalykinių kultūros tyrimų perspektyvos. Konferencijoje pranešimus skaitė VDU, VU, LEU mokslininkai, Lietuvos istorijos, LLTI ir Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos tyrėjai.

Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje

2015 m. gruodžio 21 d. Prezidentas Valdas Adamkus skaitė pranešimą „Sovereignty, solidarity, security. Lech Kaczynski and Central and Eastern Europe“ konferencijoje Varšuvoje. Su pranešimo turiniu galite susipažinti: <http://adamkuslibrary.lt/v-adamkaus-pranesimas-konferencijoje-sovereignty-solidarity-security-lech-kaczynski-and-central-and-eastern-europe/#more-2544>.

2016 m. sausio 14 d. pasikeitė trys viešosios įstaigos Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus valdybos nariai. Vienos iš dalininkų, Kauno miesto savivaldybės prašymu, buvo atšaukti lig tol valdyboje buvę nariai – Gediminas Banaitis, Lionela Gelmanienė ir Paulius Linkevičius. Vietoje jų į valdybą buvo paskirti Sigitas Šliažas (Kauno m. savivaldybės Administracijos direktoriaus pavaduotojas), Emilija Šakalienė (Kauno m. savivaldybės Užsienio ryšių skyriaus vedėja) ir Albinas Vilčinskas (Kauno m. savivaldybės Kultūros skyriaus vedėjas). 2014 m.

rudenį išrinktą valdybą taip pat sudaro pirmininkė B. Garbaravičienė, B. Bagonaitienė, J. Kiršienė, E. Aleksandravičius, Z. Lydeka ir J. Okunis.

2016 m. balandžio 29 d. Kaune buvo iškilmingai paminėta ypatinga proga – mieste naujai atidaryta Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus, įsikūrusi istoriniame, buvusiam tarpukario Lietuvos užsienio reikalų ministerijos pastate (S. Daukanto g. 25).

Pratęsiant JAV tradiciją steigti kadencijų baigusių valstybės vadovų bibliotekas, Lietuvoje tokia biblioteka-muziejus įkurta pirmą kartą. Europoje veikia tik dvi tokios įstaigos. Be Kaune esančios Valdo Adamkaus bibliotekos, Prahėje veikia Prezidento Vaclavo Havelo biblioteka.

Atidarymo iškilmėse dalyvavo Prezidentas Valdas Adamkus, premjeras Algirdas Butkevičius, Atkuriamojo Seimo pirmininkas, profesorius Vytautas Landsbergis su žmona Gražina, kadenciją baigęs Latvijos Prezidentas Valdis Zatleris, Kauno meras Visvaldas Matijošaitis, VDU rektorius prof. Juozas Augutis, užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius, ambasadoriai, įstaigos rėmėjai ir kiti garbūs svečiai. Ceremonija buvo atvira, joje dalyvavo ir su bibliotekos erdve susipažino kauniečiai, miesto svečiai.

2016 m. gegužės 6 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko diskusija „Lietuvių diplomatų kūryba egzilyje: Antano Liutkaus atvejis“. Diskusijoje dalyvavo menotyrininkė Rasa Žukienė, literatūrologė Dalia Kuizininė, istorikė Asta Petraitytė-Briedienė ir Perkūnas Liutkus. Diskusiją moderavo istorikas Egidijus Aleksandravičius.

2016 m. gegužės mėn. Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus kviečia apsilankyti rekonstruotame pastate ir apžiūrėti jame įrengtas ekspozicijas. Lankytojus

priims organizuotomis grupėmis darbo dienomis nuo 10 iki 16 val. Apie rekonstrukcijos metu atliktus darbus, apie prezidentinės bibliotekos atsiradimą ir šiuo metu veikiančias ekspozicijas Jums maloniai papasakos bibliotekos-muziejaus arba VDU Lietuvių išėvijos instituto darbuotojai.

Registruotis į lankytojų grupes ir visą norimą informaciją galite gauti susisiekę tel.: +370 37 751047, elektroniniu paštu adamkuslibrary@gmail.com, arba bibliotekos-muziejaus *facebooko* paskyroje.

2016 m. gegužės 17 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko tarptautinė konferencija „Šiaurės Kasablanka: pabėgėliai ir gelbėtojai 1939–1940 m. Kaune“ („*Casablanca of the North: refugees and rescuers in Kaunas 1939–1940*“). Konferencijos tikslas – iš naujo įvertinti lemtingą 1939–1940 m. laikotarpį. Tuomet paskutinius laisvės gurgėlius įkvepianti Lietuva ir jos laikinoji sostinė Kaunas tapo reikšmingų įvykių epicentru. 1939 m. prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Lietuva priėmė apie 30 000 karo pabėgėlių – daugiausia iš kaimyninės Lenkijos; jiems išlaikyti ir paremti buvo sukurta visa infrastruktūra, skiriamos valstybės lėšos, tad iki pat 1940 m. birželio sovietų okupacijos Lietuvos valstybė padėdama karo pabėgėliams demonstravo atsakingą ir kilnų elgesį.

Įprastai pabėgėlių drama siejama su Japonijos konsulu Čijune (Chiune) Sugihara ir Nyderlandų garbės konsulu Janu Zwartendijku, išdavusiais gyvybes gelbėjančias visas, tačiau gana dažnai pamirštama Lietuvos valstybės laikysena ir pagalba pabėgėliams, juk pastarieji išsigelbėjimo kelių iš Lietuvos pradėjo ieškoti tik tuomet, kai Sovietų Sąjunga ėmė traukti Lietuvos nepriklausomybę, todėl vienas iš konferencijos uždavinių – įvertinti Lietuvą tarptautiniame kontekste, parodyti kokia ji buvo iš tikrųjų – tarptautinis subjektas, turintis savo poziciją ir atsakomybę supratimą.

Konferencijos metu buvo išryškintas platesnis kontekstas ir ryšiai iki šiol dar mažai pristatyti visuomenei: buvo bandoma rekonstruoti, kokia situacija buvo to meto Lietuvoje, kas ką ir nuo ko gelbėjo, galimi gelbėtojų saitai, taip pat išsigelbėjusių keliai nuo Lietuvos, Japonijos iki Filipinų.

Giedrius JANAUSKAS

Šaltiniai:

www.iseivijosinstitutas.lt;
<http://www.pasauliolietuviai.lt>;
<http://adamkuslibrary.lt>;
www.president.lt;
www.urm.lt;
<http://plbe.org>;
www.lrs.lt;
www.lrv.lt.

Apie autorius

CIDZIKAITĖ Dalia

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Informacijos mokslų departamento Lituanistikos tyrimų skyriaus vyr. tyrėja-metodininkė
El. paštas: dalia.cidzikaite@gmail.com

DANYTĖ Milda

Vytauto Didžiojo universiteto Anglų filologijos katedros profesorė, habilituota daktarė
El. paštas: milda.danyte@vdu.lt

DAPKUTĖ Daiva

Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išėivijos instituto mokslo darbuotoja
El. paštas: daiva.dapkute@vdu.lt

JANAUSKAS Giedrius

Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išėivijos instituto mokslo darbuotojas
El. paštas: giedrius.janauskas@vdu.lt

KOLEVINSKIENĖ Žydronė

Lietuvos edukologijos universiteto Lietuvių ir lyginamosios literatūros katedros docentė
El. paštas: zydrone.kolevinskiene@leu.lt

LAURUŠAITĖ Laura

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslo darbuotoja
El. paštas: laura@liti.lt

MARCINKEVIČIUS Andrius

Lietuvos socialinių tyrimų centro vyriausiasis mokslo darbuotojas
El. paštas: andrius@ces.lt

MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ Aistė

Šiaulių universiteto Viešojo administravimo katedros profesorė
El. paštas: aiste.lazauskiene@gmail.com

NAVICKAITĖ Marija

Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros magistrantė
El. paštas: marija.navickaite@gmail.com

PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ Asta

S. ir S. Lozoraičių muziejaus vedėja, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išėivijos instituto mokslo darbuotoja
El. paštas: asta.petraityte-briediene@vdu.lt

Reikalavimai straipsniams

Akademinis žurnalas *Oikos* (gr. kalba „namai“) yra skirtas šiuolaikinės migracijos, Lietuvos migracijos politikos, diasporos istorijos ir kultūros problemoms aptarti. Leidinyje spausdinami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai, recenzijos, archyvinų dokumentų publikacijos.

Straipsniai skelbiami lietuvių ir anglų kalbomis.

Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), recenzijų – iki 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimties publikacijų reikia iš anksto susitarti su redakcija. Tekstai redakcijai pateikiami A4 formato *Times New Roman* 12 šriftu, 1,5 eilutės intervalu.

Žurnalui *Oikos* teikiami straipsniai yra vertinami dviejų redaktorių kolegijos paskirtų recenzentų.

Leidinyje skelbiami tik anksčiau neskelbti straipsniai. Jie turi atitikti akademiniam straipsniams keliamus reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas, pristatyta analizuojamos problemos tyrimų būklė, pateiktos tyrimo išvados, nurodyti šaltiniai ir literatūra. Prie lietuviškai skelbiamo mokslinio teksto turi būti pridėta santrauka anglų ir lietuvių kalbomis

(600–1000 spaudos ženklų). Prie nelietuviškai skelbiamo straipsnio būtina santrauka lietuvių kalba.

Pastabos ir nuorodos pateikiamos straipsnio pabaigoje, numeracija ištininė. (Nuorodos ir pastabos daromos per insert / endnote.) Nuorodos straipsnio pabaigoje pateikiamos pagal tokią schemą:

- **Nurodant knygą:** autoriaus pavardė, vardas, leidinio pavadinimas, leidimo vieta, leidykla, leidimo metai ir puslapis, iš kurio cituojama. Prireikus nurodomas leidinio tomas.
- **Nurodant straipsnį iš knygos:** autoriaus pavardė, vardas, straipsnio pavadinimas, knygos pavadinimas, leidimo metai, leidykla, puslapis, iš kurio cituojama.
- **Nurodant straipsnį iš periodinio leidinio:** autoriaus pavardė, vardas, straipsnio pavadinimas, periodinio leidinio pavadinimas, leidimo metai, numeris, puslapis, iš kurio cituojama.

Citatos išskiriamos dvigubomis kabutėmis nekeičiant šrifto ir neišskiriant tekste kitaip.

Lietuviškame tekste nelietuviški asmenvardžiai rašomi originalo forma. Pirmą kartą

tekste yra pateikiamas visas vardas, pavardė, toliau galima rašyti tik to paties asmens pavardę. Dažniausiai vartojami vietovardžiai, apie kuriuos žinių galima rasti prieinamose enciklopedijose, lietuvių kalba rašomi tradiciškai, pagal tarimą. Reti ir negirdėti pavadinimai, neturintys transliteracijos, rašomi originalo rašyba.

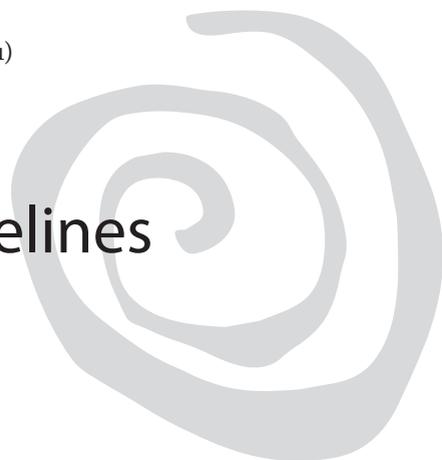
Bendradarbiai ir autoriai siųsdami savo straipsnį turi nurodyti savo vardą, pavardę, atstovaujamą instituciją, mokslo laipsnį, el. pašto adresą, telefoną.

Oikos redaktorių kolegijai pateikiamas kompiuteriu surinktas tekstas ir išspausdintas vienas straipsnio egzempliorius.

Straipsnius, recenzijas prašome siųsti į Lietuvos išeivijos institutą (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, el. paštas darb.lii@hmf.vdu.lt. Informacija tel. (8 37) 32 78 39) arba redaktoriaus pavaduotojai Daliai Kuizinienei el. paštu d.kuiziniene@hmf.vdu.lt.

Žurnalas recenzuojamas ir dedamas tarptautinėse EBSCO publishing duomenų bazėse <http://www.epnet.com/>.

Submission Guidelines

Oikos (from the Greek word meaning *home*) is a scholarly journal devoted to discussing contemporary migration, Lithuanian migration policy, and problems of diaspora history and culture. The journal publishes original scholarly research and review articles, critical notices, and archival documents.

Texts are published in Lithuanian or English. Articles should not exceed 40,000 characters (with spaces) in length; critical notices should not exceed 10,000 characters in length. Texts should be submitted on A4-size paper and set in Times New Roman type with 1.5 line spacing.

Texts to be published in *Oikos* are evaluated by two reviewers assigned by the editorial board. The journal publishes just those texts that have not been published previously. They must meet the usual requirements set for scholarly texts, including a statement of the research purpose; an indication of the overall state of research with respect to the problem under analysis; a statement of the conclusions reached; and a disclosure of the sources and of the literature used. If the scholarly text is submitted in Lithuanian, it must be accompanied by summaries (from 600 to 1000 characters) in English

and Lithuanian. If the text is in English, it must be accompanied by a summary in Lithuanian.

Footnotes consecutively numbered must be placed at the end of the text as follows.

In case of a book, the order is: author's last and first names; book title (and volume, if necessary); location of publication; publisher; year of publication; and page number(s) quoted from.

In case of an article from a book, the order is: author's last and first names; title of article; title of book; year of publication; publisher; and page number(s) quoted from.

In case of a journal article, the order is: author's last and first names; title of article; title of journal; year of publication; issue number; and page number(s) quoted from.

Quotations are to be enclosed in double quotes and written out in the same type and with no other distinctive markings.

In a Lithuanian-language text, non-Lithuanian personal names are to be written in their original form. Their first occurrence requires using the full first and last names; subsequent occurrences may be limited to just the last name (of the same person). The most frequently used place-names (information

about which may be found in ordinary encyclopedias) are to be written in Lithuanian as traditionally pronounced; rarely used or little known names having no transliterations are to be written in their original orthography.

When submitting their articles to be considered for publication, contributors and authors must indicate their first and last names, institution, academic degree, e-mail address, and telephone number.

Articles should be submitted in electronic form together with one printed copy to the Lithuanian Emigration Institute (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas; darb.lii@hmf.vdu.lt; 8 37 327 839) or to the Assistant Editor Dalia Kuiziniene at d.kuiziniene@hmf.vdu.lt.

Oikos is peer-reviewed and included in EBSCO databases at <http://www.ebscohost.com/>

Oikos : lietuvių migracijos ir diasporos studijos / Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių išeivijos institutas ; redakcinė kolegija: Egidijus Aleksandravičius ... [et al.]. – Nr. 1 (2006)- . – Vilnius : Versus Aureus, 2006- .
Nr. 1 (21)- . – 2016. – 168 p. – Bibliografija išnašose.

OIKOS 2016 Nr. 1 (21)

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

ISSN 1822-5152 (spausdintas)

ISSN 2351-6461 (internetinis)

Redaktorė *Ramutė Dragenytė*
Serijos dailininkė *Kornelija Buožytė*
Maketuotoja *Almina Zajauskienė*

Išleido „Versus aureus“ leidykla
Rūdninkų g. 18, LT-01135 Vilnius
info@versus.lt | www.versus.lt

Spausdino „BALTO print“
Ūtenos g. 41a, LT-08217 Vilnius
info@baltoprint.com | www.baltoprint.com